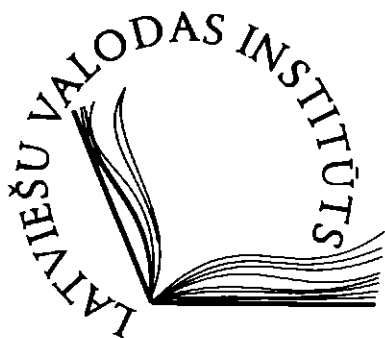

LINGUISTICA

2

LETTICA

1998

LINGUISTICA ILETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

1998

RĪGA

2

Dibinātājs
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība Nr. 000311118

Redakcijas kolēģija
Aina BLINKENA, Ojārs BUŠS, Ina DRUVIETE,
Ilga JANSONE, Jānis VALDMANIS

Redakcijas adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902.ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 7227696,
fakss 7227696, e-pasts <latv@ac.lza.lv>

Mākslinieks J.Riņķis

© Latviešu valodas institūts, 1998

SATURA RĀDĪTĀJS

Ina Druviete. Valodas pārmaiņas kontaktvalodu ietekmē.	5
Sanda Rumaka. Onomastiskā leksika latviešu dzejā.	19
Māra Šnē. Latviešu valodas putnu nosaukumi.	26
Ojārs Bušs. Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas tekstos funkcionālā skatījumā.	38
Asnate Baņģiere, Ojārs Bušs. Dažas pārdomas par literāro adstrātu izloknes tekstā.	43
Valentīna Skujiņa. Semantiskās kategorijas īpatnības terminoloģijā.	49
Ineta Kurzemniece. Par vārda <i>sēta</i> nozīmēm latviešu valodas izloksnēs.	60
Ilga Jansone. <i>Lakats</i> .., bet varbūt <i>drāna</i> , <i>skara</i> , <i>skusts</i> vai <i>auts</i> ?	67
Inese Ēdelmane. Personvārdi latviešu valodas augu nosaukumos. .	78
Ieva Zauberga. Neliterārās leksikas uztveres atspoguļojums latviešu tulkojumos.	89
Giedre Čepaitiene. Prašymā ir liepimā reiškantys lietuvijū kalbos veiksmāzodžai.	101
Melita Stengrevica. Daži vārdi par Latviešu literārās valodas vārdnīcu.	115
Ieva Zuicena. Mūsdienu Latviešu valodas vārdnīca: projekts un tā realizācija.	121
Laimdota Oldere. Adjektīva semantikas interpretācija skaidrojošā vārdnīcā.	127
Imants Šmidebergs. Skaņu verbi vārdnīcā.	134
Aleksejs Andronovs. Par vārda gramatisko raksturojumu vārdnīcā.	141
Andrejs Veisbergs. Dažas problēmas divvalodu vārdnīcu veidošanā.	153

Andrejs Bankavs. Franču-latviešu vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā.	160
Iveta Pūtele. Terminu vārdnīcu specifika. Problēmas un risinājumi profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošanā.	166
Viktorija Kuzina. Leksisko minimumu izstrāde Latvijā.	174
Justīna Pavela. Par dažām verbu formu īpatnībām G.Elgera Dictionarium polono-latino-lottavicum.	180
Agris Timuška. Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālas problēmas.	188
Vidmantas Kuprevičius. XIX a. vidurio nežinomo autoriaus rankraštīnio rytiečių aukštaičių lietuvių-lenkų kalbų žodyno teminės grupės.	197
Jolanta Vaskelienė. Lietuvių kalbos darybiniai sinonimai: teorinis aspektas.	223
Andra Kalnača. Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā.	247
Maija Brēde. Fonostilistiskā aspekta pragmatiskā funkcija.	256
<i>Grāmatu apskats</i>	
Ilga Jansone. Jauna Latviešu-angļu vārdnīca.	263
Elga Kagaine. Oriģināls pētījums par mazpazīstamu tēmu.	266
Regīna Kvašīte. 1996.–1997. gadā Lietuvā izdotās vārdnīcas.	268
<i>In memoriam</i> . Konstantīns Karulis.	275
<i>Bibliogrāfija</i> . Latviešu valodniecība 1997.	277
<i>Ziņas par autoriem</i> .	313

Ina DRUVIETE (Rīga)

Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē

Vispārīgās valodniecības kā zinātnes apakšnozares pamatuzdevums ir aprakstīt iezīmes, kas kopīgas vairākiem tūkstošiem pasaulē runāto valodu un meklēt atbildes uz mūžīgo jautājumu – kas ir valoda. Viena no jebkuras dzīvas valodas pamatiezīmēm ir tās pastāvīgā mainība un elastība iespēja valodā atspoguļot jaunu pieredzi, situācijas un idejas (O'Grady et. al. 1993).

Literatūras klāsts par pārmaiņām valodā ir milzīgs; aprakstīti vairāki tūkstoši fakti. Mēģinājumu vispārināt valodas pārmaiņu mehānismus ir daudz mazāk.

Ir salīdzinoši viegli konstatēt pārmaiņu fakti – A ir kļuvis par B, valodā nākusi klāt kāda jauna iezīme, cita savukārt zudusi. Daudz grūtāk ir atbildēt uz jautājumu, **kāpēc un kā notiek pārmaiņas valodā**. Tomēr ir viena atziņa, par ko ir vienojušies vairums lingvistu: pārmaiņas valodas sistēmā īsteno šīs valodas runātāji. Valoda vairs netiek uztverta kā slēgta sistēma. Tiek atzīts, ka slēgtā sistēmā ar pašpietiekamības iezīmēm nebūtu ne vajadzības, ne pat arī iespējas pārmaiņām. Turpretim, ja valoda tiek uztverta kā viena no sociālās dzīves izpausmēm un lingvistiskās iezīmes skatītas valodas kolektīva vispārējā sociālā kontekstā, rodas pamats jaunai valodas pārmaiņu teorijai – t.s. valodas pārmaiņu sociālajai teorijai.

1. Valodas pārmaiņu sociālās teorijas saknes

Šāda tipa pieejas sākotne meklējama jau E.Sepīra darbā "Valoda" (*Language*) (1921), L.Blūmfilda darbā "Valoda" (*Language*) (1933), īpaši E.Haugena "Lingvistisko aizguvumu analīze" (*The Analysis of Linguistic Borrowings*) (1950), kā arī U.Veinreiha "Valodas kontaktā" (*Languages in Contact*) (1953). Agrīnajos sociolingvistikas klasiķu darbos pirmo reizi tika

formulētas idejas par valodas un kultūras izomorfismu, valodas struktūras ietekmi uz realitātes uztveri, runas uzvedību kā vienu no sociālās uzvedības formām, kā arī par sociālo kontaktu lomu valodas pārmaiņu procesā. D.Haimza darbi savukārt lika pamatu saišu teorijas izmantošanai, lai pētītu sociālo faktoru ietekmi uz runas darbību (D.Hymes 1962, arī 1977).

Pamats valodas pārmaiņu sociālajai teorijai meklējams 70.gadu sociolingvistiskajos meklējumos. Minēsim kaut vai Uriela Veinreihā, Viljama Labova un Marvina Hercoga plaši pazīstamo darbu "Empīriskais pamats valodas pārmaiņu teorijai" (*Empirical Foundations for a Theory of Language Change*) (1968). U.Veinreihis, V.Labovs un M.Hercogs galvenokārt centās noteikt trajektoriju pārmaiņām valodas sistēmā un modeļus, kas veidojas valodas un sabiedrības pārmaiņu mijiedarbības rezultātā. Notiekošās pārmaiņas tika attiecinātas uz sabiedrību, tai pašā laikā ņemot vērā lingvistiskos ierobežojumus konkrētai maiņai un arī runātāju attieksmi.

Šīs programmatiskās teorijas tālākai attīstībai tika izmantotas galvenokārt kvantitatīvas metodes, pētot jau sabiedrībā nostabilizējušos valodas pārmaiņu faktus. Tajā pašā laikā tika atzīts, ka šī metode nedod atbildi uz jautājumu, **kāpēc strukturālās pārmaiņas notiek konkrētā valodā tieši konkrētā laikā**, nevis citā valodā ar līdzīgām iezīmēm citā laikā. Netika gūta arī atbilde uz jautājumu, kādi ir pārmaiņu izplatības sociālie mehānismi.

Mēģinājumi skaidrot šos mehānismus aktivizējušies beidzamajās desmitgadēs. Starp vairākiem pētījumiem īpašu ievērību guvuši Pītera Tradžila un Leslijas un Džeimsa Milroja darbi, īpaši P.Tradžila "Dialekti kontaktā" (*Dialects in Contact*) (1986) un Dž.Milroja "Lingvistiskie varianti un pārmaiņas. Par angļu valodas vēsturisko sociolingvistiku" (*Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English*) (1992).

P Tradžila uzmanības lokā ir galvenokārt specifiskas valodas pārmaiņas, kas rodas vienas un tās pašas valodas paveidu mijiedarbības rezultātā. Uz valodas pārmaiņu faktiem

3. Makrosociolingvistiskās un mikrosociolingvistiskās pārmaiņas

No vēsturiskās sociolingvistikas viedokļa var nošķirt makrolingvistiskās un mikrolingvistiskās pārmaiņas. Šāds dalījums, protams, vairāk ir abstrakcija, jo šie abi pārmaiņu tipi ir cieši saistīti.

Makrolingvistiskās pārmaiņas attiecas uz veselām valodas struktūrām un nereti ir vairāk vai mazāk apzinātas rīcības rezultāts (standartizācija, bilingvisms, pidžināzācija, kreolizācija, koda maiņa, valodas nāve u.c.).

Mikrolingvistiskajā līmenī valodas pārmaiņu iniciators var būt atsevišķs indivīds vai neliela grupa, kas jauninājumiem piešķir sociālu vērtību. Dažos gadījumos šādas inovācijas var izplatīties visā valodas kolektīvā. Pārmaiņas var būt apzinātas, piemēram, terminu vai modes vārdu izplatībā, kā arī mazāk apzinātas vai biežāk neapzinātas, piemēram, pārmaiņas fonētikā, fonoloģiskajā un morfoloģiskajā un daļēji sintaktiskajā sistēmā. Kā jau tas mēdz būt, pētniekus ieinteresējis visgrūtāk izskaidrojamais fonētiskās un fonoloģiskās pārmaiņas. Kā konstatē Dž.Milrojs: "Skaņu pārmaiņas vienmēr ir bijis vēsturiskās lingvistiskās teorijas izmēģinājuma poligons – skaņu pārmaiņas no pirmā acu uzmetiena liekas īpaši noslēpumainas; nav taču redzama iemesla, kādēļ tām vispār būtu jānotiek" (Milroy 1922:xi).

Vēl vairāk, – šajā pārmaiņu grupā apmēram 80% gadījumos tiek analizētas patskaņu pārmaiņas, piemēram, V.Labova triloģijas "Valodas pārmaiņu principi" (*On the Mechanism of Linguistic Change*) pirmajā sējumā. Šim faktam literatūrā sniegti dažādi skaidrojumi – patskaņu pārmaiņu īpaši dziļi zemapziņā slēptā motivācija, salīdzinošā regularitāte, kā arī gluži vienkārši sagadīšanās.

Nav nekādu objektīvu traucēkļu ar tām pašām metodēm pētīt pārmaiņas morfoloģijā vai sintaksē, kā arī leksikā. Tiesa gan, pārmaiņu mehānisms dažādos valodas līmeņos var

---

atšķirties, tomēr vairākos darbos ir norādes, ka pamatos tas ir pietiekami universāls, lai aptvertu visu valodas sistēmu.

4. Sociālie un lingvistiskie faktori valodas pārmaiņās

Valodu pārmaiņu izpētē kopš F. de Sosīra laikiem ir iedibinājusies tradicionāla dihotomija starp iekšējiem (valodas) un ārējiem (valodas lietojuma) faktoriem. Ilgus gadus tikusi nošķirta sabiedrības ietekme uz valodu un sistēmas iekšējā attīstība, sociālos faktoros atzīstot par mazāk nozīmīgiem. Tomēr valoda komunikācijā nevar tikt šķirta no konteksta un sociālās realitātes, un ar valodas palīdzību runātāji šo realitāti veido. Runātāji jeb valodas lietotāji ir nozīmīgs aktants valodas pārmaiņu procesā. Gan P.Tradžils, gan Dž. un L.Milroji izvirza tēzi, ka runātājiem jāapzinās notiekošo valodas pārmaiņu fakts. Lai jaunā iezīme tiktu reproducēta, tai jābūt raksturīgai jeb, saskaņā ar V.Labova lingvistisko maiņlielumu (variables) klasifikāciju, **jānorāda sociāli nozīmīga piederība noteiktai grupai**. Ja šī piederība tiek uztverta kā negatīva, notiek apzināta izvairīšanās no šīs iezīmes tālākas reproducēšanas. Piemēram, amerikāņu /ae/ (can't) ir pārāk raksturīgs, lai to imitētu britu runātāji. Ja jauninājumam trūkst šī sociālā nozīmīguma, tad tas kļūst par nejašu faktu, un valodas pārmaiņas nenotiek.

5. Pārmaiņu mehānisms lingvistisko sistēmu kontaktos

Valodas pārmaiņas var iedalīt divās grupās: 1) pārmaiņas, ko rosinājušas citas valodas (dialekti), 2) pārmaiņas, kas "spontāni" radušās valodas sistēmas iekšienē. Saskaņā ar šo tradicionālo jaungramatiķu dalījumu, tikai pirmās grupas pārmaiņas būtu jāatzīst par kontaktu radītām. Tomēr ir pamats jebkuras pārmaiņas valodā atzīt par kontaktu radītām pārmaiņas tikai tad ir pārmaiņas, ja tās sasniegušas pietiekamu kvantitatīvu izplatību. Valodas jaunā iezīme izplatās tikai tad, kad dažādu iemeslu dēļ persona vairāk vai mazāk apzināti sāk

atdarināt citu personu runu. Likumsakarīgi, ka pārmaiņas notiek, kontaktējoties cilvēkiem, kas runā dažādās valodās, dialektos, izloksnēs, sociolektos vai idiolektos. Runātāji, kas vēlas vai kam nepieciešams sazināties, ir pamatnosacījums valodas pārmaiņām.

Atzīstot šādu skaidrojumu, valodas pārmaiņu universālā mehānisma meklējumos kļūst nenozīmīga starpība starp jauninājuma sociālo un ģeogrāfisko izplatību. Sociālā dimensija attiecas uz sabiedrības hierarhisko struktūru, ģeogrāfiskā norāda jauninājuma izplatību telpā, paplašinoties tā izoglosai. Abos gadījumos jauninājums izplatās no viena cilvēka vai grupas uz otru. No šāda skata punkta kļūst neiespējami apgalvot, ka jebkuras pārmaiņas rodas sistēmas iekšienē.

Bet kādi cilvēku kontaktu veidi rada valodas pārmaiņas? Daudzos pētījumos secināts, ka, **pirmkārt**, nepieciešama tieša komunikācija starp cilvēkiem. Pašlaik aktīvi tiek diskutēts par sabiedrības informācijas līdzekļu, īpaši audiālo, lomu imitējamo paraugu izvēlē. Dominē viedoklis, ka pasīva klausīšanās neietekmē indivīda runu fonoloģiskā un sintaktiskā līmenī, ja tas apzināti necenšas atdarināt dzirdētos paraugus.

Otrkārt, kontaktiem jābūt intensīviem. Nepietiek, ka viens valodas kolektīva pārstāvis vienreiz satiek citā valodā, dialektā, sociolektā vai idiolektā runājošu cilvēku. Īslaicīgi kontakti tikpat kā nespēj ietekmēt indivīda runu, kur nu vēl visu valodas kolektīvu vai sociālo tīklu. Turpretim ja kaut vai īslaicīgi kontakti ir bieži un skar daudzus runātājus, visai ticama ir valodas pārmaiņu iespēja. Saskaņā ar Milroju sociālā tīkla teoriju jauninājumi jāakceptē centrālajiem valodas kolektīva locekļiem, bet tas var notikt tikai tad, ja konkrēts valodas pārmaiņu fakts jau būs guvis pietiekamu kvantitatīvu izplatību. Loģiski, ka jauninājuma ieplūšanas kanālu būs vairāk, ja valodas kolektīvs, kas ir donora lomā, būs lielāks. P.Tradžils ir formulējis t.s. **demogrāfiskā parametra likumu**: jo lielāka ir populācija, kas runā noteiktu valodu, dialektu, sociolektu utt., jo lielāka ir iespējamība, ka cita valodas kolektīva pārstāvji nonāks kontaktā ar to. Tātad, ja ir valodu kontakti, lielākam valodas

kolektīvam ir vairāk iespēju ietekmēt mazāku valodas kolektīvu nekā otrādi.

Treškārt, kontaktos iesaistītajām personām jābūt zināmai tieksmei gūt atzinību no cita valodas kolektīva locekļiem, tātad būt psiholoģiski gataviem piemēroties sarunbiedram. Šo piemērošanos apzīmē par akomodāciju, un tas ir pamatmehānisms valodas pārmaiņu izplatībai.

6. Akomodācija

Tradicionāli termins *akomodācija* tiek lietots, apzīmējot skaņu savstarpējo pielāgošanos. Sociolingvistikā šis no sociālās psiholoģijas aizgūtais termins apzīmē sarunas dalībnieku savstarpējo pielāgošanos, kas izpaužas uzvedībā (arī – valodas, precīzāk, valodas variantu izvēlē) (Giles, Coupland 1991).

Akomodācija var ietvert divus pretējus procesus **konvergenci** un **divergenci**. Atkarībā no attieksmes pret sarunbiedru un no sarunas mērķa notiek vai nu pielāgošanās sarunbiedra runai vai arī norobežošanās no tās (Auer, Hinskens 1996).

Ja komunikācija notiek starp diviem viena un tā paša valodas kolektīva locekļiem, **konverģence** izpaudīsies runātāja arsenālā jau esošu variantu izvēlē (piemēram, ja viens runātājs lieto vārdu *kadiķis*, visai liela varbūtība, ka otrs izvairīsies lietot vārdu *paeglis*). Ja komunikācija notiek starp atšķirīgu valodas kolektīvu locekļiem, konverģence lielā mērā atkarīga no attieksmes. Komunikācijā ar citā valodā runājošu cilvēku saziņas atvieglošanai runātāji nereti izvairās no valodas elementiem, kas tiek uzskatīti par grūti saprotamiem, izrunā un leksikā notiek pielāgošanās kontaktvalodai, piemēram, izrunājot latviešu personvārdus un vietvārdus citā valodā. Ir pamats uzskatīt, ka tad, ja šāda konverģence sasniedz pietiekamu izplatību un ilgumu, teorētiski var rasties valodas pārmaiņas.

Diverģence, turpretim, var ierobežot pārmaiņu izplatību. Sarunas dalībnieks apzināti izvairās no kontaktvalodas raksturīgākajām iezīmēm, jo vēlas nošķirt sevi no cita valodas

kolektīva. Tiešā komunikācijā tā ir grupas piederības demonstrēšana. Piemēram, ar diverģenci var skaidrot dialektu saglabāšanos; diverģences piemērs ir arī necenšanās izvairīties no latviešu akcenta, runājot krieviski.

Kaut arī akomodācijas pamatmehānisms cilvēku komunikācijā ir universāls, tā rezultāti var būt atšķirīgi atkarībā no tā, kādi valodas paveidi ir iesaistīti (Kersvill 1996).

Ja personas runā divās (vai vairākās) atšķirīgās valodās, parasti rodas kāds vienkāršota koda veids. Gadījumos, kad tiek iesaistīti papildus sociāli faktori, var rasties pidžinvaloda (Fasold 1992);

ja personas runā vienā valodā, bet vienam tā ir svešvaloda, svešā valodā runājošais var censties apgūt pareizās formas no dzimtās valodas runātāja, kas savukārt var mēģināt savu runu vienkāršot;

ja personas runā divos dažādos dialektos, var notikt savstarpēja pielāgošanās; ilgtermiņa akomodācija var radīt koinē;

ja personas runā vienā un tajā pašā valodas paveidā, var notikt pielāgošanās sarunbiedra sociolektam, idiolektam vai stilam.

Šāds modelis darbojas tikai tad, ja personas ir savstarpēji pozitīvi noskaņotas un vēlas sadarboties. Atklāts paliek jautājums par valodas pārmaiņām situācijās, kad darbojas piespiedu mehānismi, piem., teritorijas iekarošanas gadījumā. Šāds modelis īsti nesaskan arī ar par pierādītu uzskatīto t.s. Neldes likumu: kontaktvalodas vienmēr ir konfliktā. Iespējams, ka stimulē konverģencei var būt ne tikai pozitīva attieksme, bet arī komunikatīva vai eksistenciāla nepieciešamība.

Akomodācijai tuva ir **imitācija**. Šis termins tiek lietots gadījumos, kad notiek tieša komunikācija starp viena un tā pašā vai divu valodas paveidu runātājiem, bet indivīds vēlas radīt cita valodas kolektīva pārstāvja iespaidu. Imitācija tomēr ir īslaicīga, izņēmuma parādība, te ir zināms valodas spēles elements (piemēram, krieva, ārzemju latvieša, latgalieša, ventīņa izrunas imitācija latviešu literārās valodas runātāja runā) (sal. Ernstsone

1997). Valodas pārmaiņas var notikt tad, ja imitācijas motīvs nav saistīts ar parodēšanu un tā guvusi pietiekamu kvantitatīvu izplatību. Šai aspektā valodas pārmaiņu iedīgļi saskatāmi 19. gadsimta beigu kārkļuvācietības fenomenā, un iespējams, ka arī pašlaik saistībā ar angļu valodu.

7. Valodas pārmaiņas sociālā tīkla teorijas aspektā

Iepriekšminētais akomodācijas mehānisms darbojas tiešā komunikācijā. Tas palīdz izprast valodu pārmaiņu pirmsākumu indivīda līmenī. Bet kā valodas pārmaiņas izplatās visā valodas kolektīvā?

Interesantu atbildi uz šo jautājumu piedāvā Leslija un Džeimss Milroji, izmantojot no socioloģijas un sociālās psiholoģijas aizgūto **sociālā tīklojuma jeb tīkla teoriju** (Milroy 1992). Šīs teorijas uzdevums nav sniegt visas sabiedrības organizācijas modeli; tā pamatojas uz acīmredzamā fakta, ka indivīdi kontaktējas savā starpā. Tā tas ir bijis kopš cilvēku un ne tikai cilvēku sabiedrības pirmsākumiem, tā tas ir tagad un droši vien būs arī turpmāk. Cilvēki veido dažādus kolektīvus ikdienas vajadzību apmierināšanai, šie kolektīvi ir atvērti un mainīgi.

Tīkla teorijas ietvaros ikvienu indivīdu (*ego*) var skatīt kā centrālo elementu. Personas, kas ir tiešā kontaktā ar *ego*, pieder pie pirmās kontaktu zonas. Katra no šīm personām savukārt kontaktējas ar citiem, kuri atrodas *ego* otrajā kontaktu zonā. Līdzīgā veidā var izšķirt arī trešo, ceturto un n-to zonu, bet 1-2 zonas kontakti ir visnozīmīgākie.

Personālos tīklus raksturo vairākas iezīmes, no kurām lingvistisko kontaktu aspektā nozīmīgākie ir **blīvums** (*density*) un **kompleksums** (*multiplexity*).

Tīkls tiek uzskatīts par blīvu, ja daudzas personas, ar kurām saistīts *ego*, ir arī saistītas savā starpā.

Kompleksums ir saistīts ar sociālo lomu teoriju. Ikviens cilvēks saistīts ar citiem dažādās kapacitātēs, piemēram, radniecība, kaimiņi, darbabiedri, klienti u.tml. *Ego* ar kādu

personu var tikt saistīts vairākās līnijās, un to lielā mērā nosaka sociālās grupas tradīcijas (Milroy 1980).

Saites starp kolektīva locekļiem sociālā tīkla ietvaros var būt dažāda stipruma un intensitātes. Šo saišu stiprums lielā mērā nosaka valodas lietojumu. Jo saites starp kolektīva locekļiem ir vājākas, jo lielāka ir ārēju faktoru ietekme uz valodu un valodas pārmaiņu iespējamība. Kontaktējoties ar citu sociālo tīklu locekļiem, indivīdi paplašina savu lingvistisko repertuāru, un šie jaunie elementi var iespieties valodas kolektīvā. Noslēgts sociālais tīkls ir ar konservējošu spēku, tas pretojas pārmaiņām no ārpuses. Runājot par valodas pārmaiņām, šīs koncepcijas ietvaros var analizēt pārmaiņas jebkurā valodas paveidā.

Protams, kontaktu lingvistiskais rezultāts būs atšķirīgs atkarībā no tā, vai notiek kontakti starp valodām, dialektiem, sociolektiem vai idiolektiem, bet pārmaiņu izplatības mehānisms īpaši neatšķirsies.

Saskaņā ar Milroju teoriju valodas pārmaiņas vispirms īsteno tā sauktie novatori. Tie ir relatīvi perifērijā (nevis teritoriālā, bet sociālā ziņā) esoši tīkla locekļi, kas ir sociāli mobili, kam ir daudz kontaktu ar citiem tīkliem. Valodas pārmaiņas pirmie akceptē t.s. *agrīnie atbalstītāji*, kas jau atrodas tuvāk tīkla centram. Pārmaiņas var uzskatīt par notikušām, ja tās ir akceptējuši tīkla centrā esošie valodas kolektīva locekļi, kas parasti cenšas saglabāt *status quo*.

Iesim tālāk un paskatīsimies, kā tīkla modelim piemērojams akomodācijas mehānisms. Jebkurš jauninājums var radīt saprašnās grūtības, ko parasti novērš konteksts. Tomēr tas vēl negarantē inovācijas akceptēšanu. Pēc Dž.Milroja domām, šajā stadijā sāk darboties psihosociālie nosacījumi: runātājiem no recipientu kolektīva jābūt gataviem identificēties ar donorkolektīvu vienalga kādu iemeslu dēļ. Šī pati problēma rodas arī vienas valodas kolektīva tīkla iekšienē: centrā esošajiem kolektīva locekļiem jāspēj pieņemt perifērijā jau izplatījušos jauninājumus. Iemesli tam var būt visdažādākie: piemēram, kaut vai nostiprināt centra autoritāti perifērijā un tādējādi garantēt perifērijas lojalitāti.

8. Vai eksistē spontānas pārmaiņas?

Bet vai eksistē valodas pārmaiņas, ko nav radījuši kontakti, citiem vārdiem sakot, "spontānas" pārmaiņas? Iepriekšminētās teorijas ietvaros šāda iespēja drīzāk tiek noliegta. Pat ja atzītu spontānu valodas pārmaiņu iespējamību, pārmaiņu izplatības tīkls būtu līdzīgs. Tiek pieļauta varbūtība, ka spontānās pārmaiņas sāktos no centra un izplatītos uz perifēriju. Tas saistīts ar lingvistikā maz minētu, bet citās sociālās zinātnēs par ļoti nozīmīgu atzītu fenomenu – varas attiecībām (Paulston 1991). Valodas kolektīva locekļi, kas atrodas tīkla centrā, parasti dominē sociālajā un politiskajā hierarhijā, viņu valoda kā prestiža kods tiek imitēta.

9. Problemātiski jautājumi

Kādi ir izņēmumi tīkla darbībai un kas pagaidām vēl neļauj šo modeli, kā arī visu pārmaiņu sociālo teoriju uzlūkot par universālu?

1) atšķirīgi mehānismi darbojas "dabisku" pārmaiņu un cilvēku apzinātas rīcības rezultātā (normalizācija) radušos pārmaiņu gadījumā,

2) kaut arī tīkla modelis ir elastīgs un piemērojams dažādām valodas situācijām, tas klasiskā veidā darbojas tikai relatīvi stabilās situācijās, kad nenotiek krasas sociālas un politiskas pārmaiņas. Ja pat tīkla centrs strauji kļūst lingvistiski heterogēns, pārmaiņu mehānisms tiek forsēts gan laikā, gan telpā,

3) vēl nepieciešams precizēt terminus, jo šīs teorijas gaismā nākas pārlūkot tādu terminu kā *aizguvums*, *koda maiņa*, *interference* u.c. skaidrojumus,

4) elektronisko sabiedrības informācijas līdzekļu vieta sociālajā tīklā; iespējams, ka dzīvu lingvistisko elementu donoru var aizstāt elektronisks donors.

Tomēr valodas pārmaiņu sociālās teorijas modeļi pilnībā noraidīt vairs nav iespējams. Tas kļuvis par spēcīgu impulsu meklēt ne tikai valodu pārmaiņu faktus, bet arī to cēloņus un

mehānismus. Valodu kontaktu rezultātā radušos valodas pārmaiņu analīze tātad ietver visus komunikatīvās uzvedības aspektus, valodas materiālu skatot socioloģijas un psiholoģijas gaismā. Kā redzējām, šī teorija samērā labi sniedz atbildi uz jautājumu kā, vēl precizējamās atbildes uz jautājumu kāpēc notiek valodas pārmaiņas. Teoriju pārbauda praksē, šķiet, ka skatot latviešu valodas attīstību sociālā tīkla modelī, mēs spētu sniegt vērtīgu ieguldījumu arī vispārīgās valodniecības attīstībā.

Literatūra

Auer P Hinskens F. (1996). The Convergence and Divergence of Dialects in Europe. New and not so New Developments in the Old Area. – Sociolinguistica, Vol. 10, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1-30.

Bloomfield L. (1933). Language, New York.

Bright W. (1997). Social Factors in Language Change. – The Handbook of Sociolinguistics. Ed. by F. Coulmas. Oxford/Cambridge: Blackwell, 81-91.

Druviete I. (1994). Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai. R.: Valsts valodas centrs.

Druviete I. (1997). Language Contacts in Balticum Latvia. –Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research. Ed. by H. Goebel et. al. Vol 2., Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1997, 1906-1912.

Ernstson V. (1997). Valodas spēle – lingvistisks ikdienas jaunrades fenomēns. – Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 76.-99. lpp.

Fasold R. (1992). Sociolinguistics of Language. Oxford / Cambridge: Blackwell.

Giles H. Coupland N. (1991). Language: Contexts and Consequences. Milton Keynes: Open University Press.

O'Grady W. Dobrovolsky M. (1993). Contemporary Linguistics. New York: St.Martin's Press.

Gumperz J. (1968) The Speech Community. International Encyclopedia of the Social Sciences. Macmillan, 381-386.

Hamp E.P. (1996). What do we mean by 'conservative' among Indo-European languages? – Baltistica, 1996, XXXI (1), 5-7.

-
- Haugen E.* (1950). The Analysis of Linguistic Borrowing. – Language, 26, 211-231.
- Hymes D.* (1962). The Ethnography of Speaking. – Anthropology and Human Behaviour. Washington Dc: Anthropologic Society, 15-53.
- Hymes D.* Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach. (1977). London: Tavistock.
- Jeffers R.J., Lehiste I.* Principles and Methods for Historical Linguistics. Cambridge / London: The MIT Press.
- Kerswill P.* (1996). Divergence and Convergence of Sociolinguistic Structures in Norway and England. Sociolinguistica, Vol. 10, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 90-104.
- Lehiste I.* (1988). Lectures on Language Change. Cambridge/London: The MIT Press.
- Milroy J.* (1992). Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English. Language in Society 19. Oxford/Cambridge USA: Blackwell.
- Milroy L.* (1980). Language and Social Network. Oxford/Cambridge: Blackwell.
- Paulston C.B.* (1991). Linguistic Minorities in Multilingual Settings. Clevedon: Multilingual Matters.
- Sapir E.* (1921). Language, New York.
- Trudgill P.* (1986). Dialects in Contact (Language in Society 10). Oxford: Blackwell.
- Weinreich U.* (1953). Languages in Contact. The Hague.
- Weinreich U., Labov W., Herzog M.* (1968). Empirical Foundations for a Theory of Language Change. – Directions for Historical Linguistics. ed. by W. Lehmann & Y. Malkiel. Austin, University of Texas Press, 95-188.

Linguistic Changes as Result of Interference of Languages (Linguistic Systems) in Contact

Summary

The starting point for linguistic changes in all the levels of language (from phonetic to semantic) is interference between two language facts. Since 1950 sociolinguists try to answer why the structural changes take place in a particular language and what the social mechanisms of the spread of change are.

The question of how linguistic innovations and changes spread has been dealt in the article. Attention has been paid to the processes of linguistic convergence and divergence in the framework of the theory of social network. Problematic issues in the universal implementation of the theory of social network have been discussed.

Sanda RUMAKA (Rīga)

**Onomastiskā leksika latviešu dzejā
(īss atskats uz vēsturiskajām tendencēm)**

Onomastiskās leksikas un dzejas korelatīvās attiecības teksta radīšanas un uztveres procesā veic īpašas funkcijas, jo, no vienas puses, īpašvārds ar savu realitātes ekspresiju bagātina dzejoļa izteiksmi un citus tēlus, bet, no otras puses, liriskā forma onīmam piešķir īpašu funkcionālu slodzi, maina tā nozīmi, tā ka nereti īpašvārds iegūst specifisku papildsemantiku. Atšķirībā no prozas, pati poētiskā izteiksme autoram liek meklēt, bet lasītājam uztvert onīmu nozīmju nianšes un akcentus.

Kā liecina dažādu laikmetu dzejnieku darbu izvērtējums, īpašvārdu izmantojums iespējams jebkurā liriskā tekstā, neatkarīgi no virzienu un žanru maiņām. Turklāt laika gaitā to reālais un funkcionālais īpatsvars pieaug, tekstuāli tie iegūst arvien lielākas variācijas iespējas. Pati dzejas forma sekmē šo procesu, jo, piemēram, lirikas pirmsākumos cittautu autoru darbu lokalizējums prasīja latviskot ārzemju onīmus vai arī apzināt Latvijas īpašvārdus; savukārt vēlāk onīmu izmantojumu ietekmē dzejas brīvās formas, poētiskās vārdu spēles.

Dzejas aizsākumi Latvijā, kas pieder vācu izcelsmes autoram J.G.Stenderam (1714-96), vēl jāsaista ar spēcīgo vācu kultūras ietekmi. Šī autora lirikā salīdzinoši daudz vārdu, kas, iespējams, nemaz nepilda īpašvārdu funkcijas, bet to atveide tekstā (resp., vārda pirmā burtā kapitalizācija) liek par to domāt. J.G.Stenderam ar lielo burtu rakstīts vairogs apelatīvu (piemēram, *Gods, Priekšzīme, Radība, Brīnumi, Vasariņa, Pārītis* utt.). Tā cēlonis var būt no vācu ortogrāfijas tradīcijas pārņemtais princips visu lietvārdu rakstība ar lielo burtu (turklāt jāņem vērā arī tas, ka dzejnieks lokalizēja galvenokārt vācu autoru darbus). Tomēr šis princips J.G.Stendera dzejā nav konsekvents, jo daļa lietvārdu rakstīti ar mazo burtu:

Tā ir īsta Meitiņa,
Mana Līgaviņa,

Piens un asins vaidziņā,
Jauna iraid viņa.¹

Tātad var izvirzīt hipotēzi, ka jau J.G.Stenders (varbūt neapzināti) izmantojis tādu paņēmieni kā onimizācija, t. i., sugasvārda pārvēršana īpašvārdā. To dzejnieks dara ar vēlēšanos izrādīt cieņu, respektu dzejas objektam, uzsvērt tā nozīmību (šādas funkcijas veic onimizācija, kas bieži sastopama vēlākā lirikā). Tādēļ J.G.Stenders kā parastus apelatīvus nekad neraksta vārdus *Dievs, Mācītājs, Enģeļi, Tēvs, Māte, Kungs, Princis, Karalis* utt.

Pirmajos latviešu valodā rakstītajos dzejoļos vēl maz vārdu, kuri reāli atbilst onīmiem, kas ir vietu, personu un lietu nosaukumi. Ekscerpētajā materiālā atrodami tikai 2 toponīmi un 12 antroponīmi. Šajā gadījumā dzejniekiem tie kalpo par gandrīz vienīgajiem uzskatāmajiem līdzekļiem vācu dzejnieku darbu lokalizēšanā. Tāpēc starp antroponīmiem daudz senu un populāru latviešu vārdu (piemēram, *Jānis, Maija, Grieta, Dārta, Indriķis* u.c.). Savukārt starp toponīmiem precīzā atveides formā minēta *Kurzeme* un *Jelgava* (iespējams tādēļ, ka savulaik tie bija paši zināmākie kultūras un tirdzniecības centru nosaukumi).

Vairāk onīmu ir latviešu izcelsmes autoru darbos, kas rakstīti pēc gadsimta, kaut gan relatīvi mazāk ir latviešu īpašvārdu, bet vairāk latviskotu ārzemju nosaukumu. Piemēram, ja J.G.Stendera dzejā bija tikai latviešu onīmi, tad 19.gs. vidū J.Alunāna dzejoļos sastopami 12 latviešu, bet 33 citu zemju toponīmi un antroponīmi (starp pēdējiem gan galvenokārt ir tikai paši pazīstamākie):

Uz Franciju gvardi reiz divi gāja,
Kas Krievijā cietumā mita.
Un, tikko Vāczeme pretī tiem māj',
Tie galv uz zemi sita.²

Tikai reizēm, lokalizējot dzejoļus, J.Alunāns Vācijas, kā arī citu valstu toponīmus un antroponīmus aizstāj ar latviešu īpašvārdiem (piemēram, oriģinālā sastopamā upe *Reina*

¹ Stenders J.G. Ziņģes. - R., 1990, 37. lpp.

² Alunāns J. Dziesmiņas. - R, 1956, 125. lpp.

J.Alunāna dzejā minēta kā *Daugava*, bet *Magdalēna* kā *Maija* u.c.). Acīmredzot dzejnieks vai nu rēķinājās ar intelektuālāku lasītāju nekā J.G.Stenders pirms gadsimta, vai arī gribēja savu lasītāju iepazīstināt ar citām kultūrām, to pieredzi.

Latviešu nacionālās literatūras nākamajā periodā, 19.gs. 2.pusē, daudzi autori centās radīt un veidot savas valsts kultūru un latviešu dievu panteonu. Tāpēc arī dzejas tekstos sastopami daudzi specifiski teonīmi, kā arī vairāk Latvijas onīmu. Onomastiskā leksika lirikā neiegūst jaunas, specifiskas papildfunkcijas un funkcionalitātes iespējas. Pat otrādi – dzejai tagad jāveic sava veida onīmu reklāmas un propagandas darbība. Lirika ir tā, kas iepazīstina latviešu lasītāju ar jauno dievu panteonu un citiem jaunradītiem īpašvārdiem (šeit savu lomu spēlē arī dzejas mnematiskā funkcija, kas ļauj vieglāk iegaumēt specifiskos vārdus). Piemēram, Ausekļa (1850-79) dzejolī “Brīvība” starp visiem divdesmit diviem lietvārdiem divpadsmit ir teonīmi:

G a i s m a p i n a v a i n a d z i ņ u s,
P ē r k o n s l ē j a g r e d z e n t i ņ u s,
D i e v a d ē l i p ū r u k a l a,
S a u l e s m e i t a s p i e l o c ī j a.³

Divdesmitais gadsimts ar modernisma poētiku dzejā ienes uzdrošināšanos spēlēt ar vārdiem, to nozīmēm, tostarp arī ar onīmiem. Pati dzejas forma ir piemērota šim procesam, jo bieži vien autors izmanto konkrēta onīma denotātam raksturīgo elementu, lai radītu īpašu noskaņu. Šis process vērojams, sākot no 20.gs. sākuma līdz mūsdienām. Palielinās īpašvārdu izmantojuma koeficients. Onomastiskās leksikas saturu un izvēli nosaka arī paša autora erudīcija, pieredze, iespaidi, kā arī reālu notikumu gaita. Piemēram, pēc 1.pasaules kara A.Čaka dzejā parādās toponīmi *Penza*, *Marna*, *Kazaņa*, *Karpati* utt. kā pazīstamas kara kauju vietas (agrāk rakstītajā lirikā šādu toponīmu nav, tie nav atrodamī arī citu autoru darbos). Onomastiskās leksikas izmantojuma izvēli ietekmē arī ideoloģija. Tāpēc padomju varas laikā A.Čaka un J.Sudrabkalna

³ Auseklis. Dzīve un darbi. - R, 1929, 213. lpp.

dzejā tik spontāni palielinājās Krievijas toponīmu un antroponīmu skaits, turklāt bieži vien savienojumā ar pozitīvas nozīmes adjektīviem. Onīmi kļūst par ideoloģiskās funkcijas īstenotājiem, arī demonstrējot īpatnēju kosmopolītiskumu:

Pa Kirgīzijas stepēm, Urālrēdās,
Pie Ledus jūras, Armēnijas kraujās,
Pie Daugavas un Volgas iztekām
Ar cilšu ciltīm visur satiekam [...]⁴

(J.Sudrabkalns)

20. gs. dzejas atbrīvošanās no kanoniem un autoru vēlēšanās radīt savu stilu noteica arī onomastiskās leksikas funkcijas poētiskā tekstā. Dzejnieki izmantoja dažādas metodes, kas sastopamas arī mūsdienu lirikā.

Viena no tām – īpašvārda formas un reizē arī semantikas maiņa. Piemēram, viena J.Sudrabkalna dzejoļa rinda:

Vārījos stundām kā divdesmit Etnas[...]⁵

Šeit unikālā vulkāna nosaukums minēts daudzskaitlī. Tātad akcents ar darbības vārda “vārījos” palīdzību pāriet uz šī onīma denotātam – vulkānam – raksturīgo elementu (lavas karstums).

Tāpat ir arī A.Čaka dzejā:

Eju, ar Eifeļu torņiem apkārts,
cilvēkiem lielumu mācot.⁶

Dažkārt onīma personifikāciju vai metaforiskumu dzejnieks panāk ar tā iekļaušanu uzrunā, to antropomorfizējot:

Andrejosta, Andrejosta,
Salda bija tava plauksta,
Tagad izvākta un auksta.⁷

Vēl viena metode – semantiski ekspresīvu īpašvārdu (īpaši antroponīmu) veidošana. Piemēram, L.Brieža dzejā 70.gados sastopami antroponīmi *Spricis Dīvainis*, *Dāvis Āmens*, A. Čaka dzejā tādi liriskie varoņi kā *Ints Trakais*, *Melnais Janka*, *Likais Uģis* rakstīti kā pseidokonkrēti antroponīmi (acīmredzot kā

⁴ Sudrabkalns J. Sapņotājiem. - R, 1974, 245. lpp.

⁵ Turpat, 153. lpp.

⁶ Čaks A. Raksti. - R, 1993, 1. sēj., 216. lpp.

⁷ Čaks A. Raksti. - R, 1996, 3. sēj., 165. lpp.

uzvārdi vai iesaukas). Nereti nekonkrēts īpašvārds (kā, piemēram, *Jānis*, *Anna* u.c.) var būt lietots kā nacionāls simbols⁸; tam var piemist arī dzejnieka pozīcijas izteikšanas nianse (kā A.Čaka dzejā pēc 2.pasaules kara *budzis Rasa un komjauniešus Rasiņš*).

Interesantākais un jaunākajā dzejā raksturīgākais paņēmieni ir onimizācija, sugasvārda pāreja īpašvārda kategorijā. Tā lirikā parādās kā sava veida dzejas objektu un jēdzienu mitoloģizācija:

Viens koks mežā uz mani aug –
Un tas ir mans Tēvs.
Viens putns gaisā uz mani lido –
Un tā ir Māte.

Vai arī:

Aizgāja Jānis pasaules vējos iekšā –
kļuva Māja.
Uznāca Anna pakalnē viņu gaidīt –
kļuva Aka.⁹

Nereti onimizācijas process noticis jau ārpus dzejas, tekstos tas vienīgi tiek konsekventi ievērots. Šeit minami laikmeta radītie onīmi, piemēram, A.Čaka dzejā sastopamie padomju laika ideoloģiski *Pirmais Maijs*, *Lielais Oktobris*, *Oktobris* utt.

Retāk vērojama pretēja parādība deonimizācija, kas balstās uz īpašvārda vēsturisko vai etimoloģisko semantiku:

[..] un tu, viens no tās [aužu daugavas].¹⁰

Šeit hidronīms *Daugava* rakstīts kā apelatīvs, un galveno funkciju veic toponīma sakne *daug* ar savu semantiku.

Šādi onīmu izmantojuma paņēmieni pastāv arī mūsdienu, pašā jaunākajā dzejā, bet, tā kā postmodernā dzeja izvairās no jebkādam robežām un no konkrētības, tad samazinās īpašvārdu kvantitāte. Turklāt minētie konkrētie nosaukumi nerada realitātes ekskresiju. Piemēram, J.Rambas dzejas fragments no krājuma “Rīta kafija”:

⁸ Bušs O. Īpašvārdi I. Ziedoņa “Poēmā par pienu” // Onomastikas apcerējumi. - R, 1987, 248. lpp.

⁹ Briedis L. Būtības dārzs. - R, 1987, 15. lpp.

¹⁰ Turpat, 150. lpp.

Tu šobrīd baigi tālu,
Kaut kādā Šveicē vai Austrijā.¹¹

Varbūt tam (t.i., mazajam īpašvārdu īpatsvaram tekstā) iemesls ir postmodernās dzejas intravertums, intimitāte, jo jebkura dzejnieka daiļradē vērojama tendence intīmajā lirikā neizmantot konkrētus onīmus (to vietā bieži vien liekot nomenklatūras vārdus).

Ar savu tiešo vai ideoloģiski pastarpināto semantiku vienā vai otrā funkcijā onīmi iekļaujas gandrīz katra dzejnieka daiļradē. Autori tos izmanto un ietver tekstā atbilstoši sava laika rakstības un īpašvārdu atveides principiem. Tā, piemēram, A.Čaka dzejā urbanonīms *Ilģuciems* rakstīts kā *Ilģeciems*, kas ir atbilstoši tā laika pieņemtajām normām. Turklāt dzeja neizvairās arī no sarunvalodas formām (piemēram, A.Čaka dzejā sastopamās paralēlformas *Arkādijdārzs // Arkādijs, Zunda // Zunds, Vērmanparks // Vērmanis* u. c.). Nereti īpatnējas un atšķirīgas īpašvārdu formas rodas poētikas specifikas ietekmē, bieži vien, veidojot atskaņas:

Kā, Beatriči minot, mirdza Dants,
Tā Tavā gaismā spīgst un skan mans pants.¹²
(pasvītrojums mans - S.R.)

Onīmi, kaut arī to formas un kvantitāte konkrētā tekstā var mainīties, vienmēr dzejā rada laikmeta un vides raksturojuma, realitātes klātbūtnes iespaidu. Tie liecina ne tikai par laikmetu un varu (pat rakstības principu) maiņu, bet arī par dzejnieka erudīciju, vēlēšanos radīt reālāku vai intīmāku poētisko izteiksmi.

¹¹ Ramba J. Rīta kafija. - R, 1996, 16. lpp.

¹² Sudrabkalns J. Sapņotājiem. - R, 1974, 298. lpp.

Onomastic vocabulary in Latvian poetry

Summary

Use of the onomastic vocabulary in poetry is one of the poetical means expressing colour of time and the environment. Proper names are used in poetical text in spite of the changes of literary schools and genres from the very beginning of poetry in Latvian.

The first poems in Latvian were created under the influence of the German orthography, because of the fact, that the first poet had German nationality. Therefore there are many words that are written following the rules of the spelling of onyms. It is possible that these words do not have the functions of onyms, but they are influenced by the principle of German orthography (writing of all substantives with capital letters). Among the onyms there are only well known Latvian proper nouns that are the only obvious means to localize poems, written by German authors.

In the period of Latvian national literature the number of onyms had increased. According to the main aspirations of society, there are many specific toonyms and Latvian antrophonyms and toponyms.

By the 20th century and the following modernism, poetry tried to experiment not only with the meanings of words, but also with onyms. Poets were using different methods that are used up to now. One of them is changing of form and semantics of onyms. The other method is creating semantically expressive proper nouns (especially antrophonyms). The most characteristic and interesting tendency of use of proper names in the latest poetry is the so called onymisation when common noun is changed to proper noun.

Onyms exist in poetry always (despite the changes of history, literary school, genres, ideology and the influence of concrete text). They create the expression of reality, give proof of erudition of poet, the changes of time, authorities, spelling rules.

Māra ŠNĒ (Rīga)**Latviešu valodas putnu nosaukumi
(leksiskās motivācijas analīze sinhronajā aspektā)**

Latvijā sastopami daudzi un dažādi putni – gan mājputni un meža putni, gan dziedātājputni un ūdensputni, gan arī plēsīgie putni. Katrs putns ir nosaukts atbilstoši kādai tā pazīmei, kas var būt gan audiāli, gan arī vizuāli uztverama. Cilvēka apziņā uzkrātās zināšanas par putnu nosaukumu veidošanas motīviem ir radījušas īpašus semantiskus modeļus, pēc kuriem arvien var veidot jaunus nosaukumus.

Dažādā laikā izdotajā zinātniskajā literatūrā vērojamas atšķirības viena un tā paša putna nosaukumos. Vēl daudz dažādāki ir izlokšņu materiālā reģistrētie putnu nosaukumi.

Zinātniskajā literatūrā atrodami galvenokārt fonētiski, morfoloģiski un sintaktiski atšķirīgi viena un tā paša putna nosaukumi. Piemēram, vārdkopnosaukuma atkarīgais komponents ir gan vienskaitļa ģenitīva (*stepes čipste*), gan daudzskaitļa ģenitīva (*stepju čipste*) formā; paralēli salikteņnosaukumam (*cekuldūkuris*) lietots arī vārdkopnosaukums (*cekula dūkuris*); līdzās lietoti ar dažādiem piedēkļiem darināti vienas ģints nosaukumi (*čakstīte // čakiņš*) u. tml.

Taču reizēm blakus sastopami vairāki pavisam atšķirīgi viena un tā paša putna nosaukumi, kas to raksturo no dažādiem aspektiem. Tā, piemēram, paralēli nosaukumam *brūnā čakste*, kas putnu raksturo pēc tā muguras apspalvojuma brūnās krāsas, lietots arī nosaukums *sētas čakste*, kas putnu raksturo pēc tā uzturēšanās vietas.

Izlokšņu materiālā bieži vērojama dažādu pazīmju izvēle viena un tā paša putna raksturošanā. Piemēram, līdzās zinātniskajā literatūrā apstiprinātajam nosaukumam *dadzītis*, kas putnu raksturo pēc tā barības (dadzīša iemīļota barība ir dadžu sēklas), lietots arī nosaukums *ciglis*, kas putnu raksturo pēc tā balss skaņām (dadzīša balsij raksturīgs melodisks skaņējums, ko var atdarināt ar interjekciju *cigli!*). Savukārt paralēli zinātniskajā

literatūrā apstiprinātajam nosaukumam *baltvēderis*, kas šo putnu raksturo pēc tā vēdera apspalvojuma baltās krāsas, lietots arī nosaukums *raudava*, kas putnu raksturo pēc tā krūšu apspalvojuma sarkanās krāsas.

Tāpat izlokšņu materiālā bieži ir vērojamas arī fonētiskās, morfoloģiskās un sintaktiskās atšķirības viena un tā paša putna nosaukumos. Piemēram, paralēli lietoti viena un tā paša putna nosaukumi ar fonētiski atšķirīgām izskaņām (*apogs // apoks // apoksts*; *cīrulis // cīrvēls // cīrvulis*); vārdkopnosaukuma atkarīgais komponents ir gan vienskaitļa ģenitīva (*luksta čakstīte*), gan daudzskaitļa ģenitīva (*lukstu čakstīte*) formā u. tml.

No semantiski jēdzieniskā viedokļa visus latviešu valodas putnu nosaukumus var iedalīt divās grupās:

- 1) asociatīvi saistītos;
- 2) asociatīvi nesaistītos.

Asociatīvi saistītie putnu nosaukumi darināti pēc asociatīvas līdzības ar kādu citu putnu, un līdz ar to tie izraisa asociācijas ar šo putnu (tā ārējo izskatu, dzīves veidu u. tml.). Asociatīvi saistītie putnu nosaukumi ir pastarpināti nominēti, resp., uz izcelto pazīmi norādīts, apzīmējamo putnu salīdzinot vai sastatot ar kādu citu putnu, kam piemīt tā pati pazīme. Līdz ar to nominācija notikusi, balstoties uz metaforisko pārnese vai analogiju.

Savukārt asociatīvi nesaistītiem putnu nosaukumiem nav šādas asociatīvas līdzības. Tie darināti, balstoties uz paša putna audiālo vai vizuālo raksturojumu. Asociatīvi nesaistītie putnu nosaukumi ir tieši nominēti, resp., putns apzīmēts ar vārdu, kura nozīme jau norāda uz attiecīgo pazīmi.¹

Tādējādi var izdalīt piecus asociatīvi nesaistīto putnu nosaukumu semantikas modeļus:

- 1) nominācija pēc putna balss skaņām;
- 2) nominācija pēc putna ārējām pazīmēm;
- 3) nominācija pēc putna uzturēšanās vietas;
- 4) nominācija pēc putna barības;

¹ Paegle Dz. Motivācijas aspekts nominācijā. – R., 1980., 9. – 10. lpp.

5) nominācija pēc putna dzīves veida un paradumiem.

Valodas vienības ir pētāmas gan diahroniskā, gan sinhroniskā aspektā, resp. tās ir aplūkojamas gan valodas attīstībā, gan arī pašreizējā valodas attīstības posmā. Tāpat arī putnu nosaukumi ir pētāmi gan diahroniski, gan sinhroniski. Diahroniskā aspektā tiek pētīta valodas vienību etimoloģija, savukārt sinhroniskā aspektā – motivācija.

Analizētos putnu nosaukumus, tāpat kā jebkurus nosaukumus, var iedalīt motivējamos un nemotivējamos. Var piekrist tiem valodniekiem, kas uzskata, ka nemotivējamie nosaukumi ir nevis absolūti, bet gan relatīvi nemotivējami. Tālāku semantisku sakaru gaismā tie kļūst motivējami², resp., motivācija atklājas, aplūkojot to etimoloģiju.

Motivējami ir 2. – 5. putnu nosaukumu semantikas modeļa salikteņnosaukumi un vārdkopnosaukumi.

Motivējami ir arī:

- 1) nosaukumi, kas raksturo putna balss skaņas;
- 2) asociatīvi saistītie putnu nosaukumi.

Savukārt 2. – 5. semantikas modeļa vienvārdnosaukumi ir relatīvi nemotivējami. Piemēram, nosaukums *balodis* ir primārs jeb pirmatnīgs vārds. Taču diahroniskā aspektā šis nosaukums ir motivējams – tā pamatā ir adjektīvs *balts* (ME I 260), kurš atvasināts no verba *balt** 'balot' (ME I 256) (baloža apspalvojumam raksturīga arī baltā krāsa).

Tālāk rakstā tiks aplūkoti putnu nosaukumi pētīšanas sinhroniskajā aspektā, balstoties uz noteiktu leksiskā materiāla apjomu.³

Aplūkotajā valodas materiālā visvairāk reģistrēti tādi putnu vārdkopnosaukumi un salikteņnosaukumi, resp., putnu sugas nosaukumi, kuru motivācijas pamatā ir putna ārējā pazīme, resp.,

² Ēdelmane I. Augu nosaukumu semantika. – LPSR ZA Vēstis, 1986., l.nr., 86.lpp.

³ Rakstā analizēti gan zinātniskajā literatūrā, gan dažādās vārdnīcās un izlokšņu materiālā reģistrētie putnu nosaukumi. Aplūkoti noteiktas alfabēta daļas putnu ģints nosaukumi – no A līdz H.

apspalvojuma krāsa, ķermeņa lielums vai arī kāda ķermeņa uzbūves savdabība.

Putnu nosaukumus, kuru motivācijas pamatā ir putna apspalvojuma krāsa, var iedalīt divās grupās:

1) vārdkopnosaukumi (reizēm arī saliekteņnosaukumi), kuru atkarīgais komponents – adjektīvs (reizēm substantīvs) – ir savienots ar putnu ģints nosaukumu un vispārīgi norāda uz putna apspalvojuma krāsu;

2) vārdkopnosaukumi un saliekteņnosaukumi, kuros ir precīza norāde par kādas noteiktas putna ķermeņa daļas apspalvojuma krāsu.

Pirmās grupas putnu nosaukumos visbiežāk lietoti adjektīvi *balts*, *dzeltens*, *pelēks*, *brūns*, *melns*, *sarkans*, reizēm lietoti arī substantīvi *sudrabs*, *zelts*.

Piemēram, zinātniskajā literatūrā reģistrēti nosaukumi *baltā cielava* (*Motacilla alba*)⁴, *dzeltenā cielava* (*Motacilla flava*) (šis nosaukums ir plaši sastopams arī izlokšņu materiālā), *pelēkā cielava* (*Motacilla cinerea*) (šo nosaukumu lieto arī Bērzaunē un Dignājā). Zinātniskajā literatūrā reģistrēti arī nosaukumi *brūnā čakste* (*Lanius collurio*) un *melnā dzilna* (*Dryocopus martius*), kuri ar dažādām fonētiski morfoloģiskām pārmaiņām reģistrēti arī izlokšņu materiālā. Savukārt Latviešu konversācijas vārdnīcā atrodams *pelēkvaigu dūkura* (*Podiceps grisegena*) nosaukums *sarkanā garlaka* (Konv 3, 6022).

Reizēm apspalvojumu raksturo substantīvi *sudrabs* un *zelts* – tā vairākās zinātniskajās grāmatās (gan senākās, gan jaunākās) lielais baltgārnis (*Egretta alba*) nosaukts par *sudrabgārni* (LDzN 146, LP 19, LPN 14, LD 2, 94, PL 40), arī *sudraba garni* (LP₁ 202), savukārt mazais baltgārnis (*Egretta garzetta*) – par *zīda gārni* (LDzN 146, LP 19, LD 2, 94, PL 40), arī *zīdgārni* (LP N14). Nosaukumi *sudrabgārnis* un *sudraba garnis* putnu raksturo pēc tā apspalvojuma krāsas (sudrabam raksturīga balta krāsa), savukārt nosaukumi *zīda gārnis* un *zīdgārnis* norāda, ka putna apspalvojums atgādina zīdu – tas ir mīksts.

⁴ Avotu norāde ir aiz tiem putnu nosaukumiem, kuri ir sastopami tikai atsevišķos zinātniskos darbos, vārdnīcās, izlokšnēs.

Izskatītajā valodas materiālā vairāk ir otrās grupas nosaukumu, kuros ietverta precīza norāde par kādas noteiktas putna ķermeņa daļas apspalvojuma krāsu.

Šos otrās grupas nosaukumus var iedalīt divās apakšgrupās:

1) vārdkopnosaukumi (reizēm arī salikteņnosaukumi), kuru atkarīgajā komponentā saliktenī apvienots krāsu nosaukums un putna ķermeņa daļas (muguras, kakla, pieres, vaigu, rīkles) nosaukums, kuras apspalvojuma krāsa ietverta nosaukumā; šis atkarīgais komponents savienots ar putnu ģints nosaukumu;

2) salikteņnosaukumi, kuros apvienots krāsu nosaukums un putna ķermeņa daļas (vēdera, astes, acu) nosaukums.

Raksturojot kādas atsevišķas putna ķermeņa daļas apspalvojuma krāsu, visbiežāk lietoti adjektīvi *balts*, *melns*, *sarkans*, *brūns*.

Zinātniskajā literatūrā atrodams nosaukums *baltmugurddenis* (*Picoides leucotos*), arī *baltmuguras dzenis*, kas putnu raksturo pēc tā muguras apspalvojuma baltās krāsas. 1936. gadā izdotajā zinātniskajā darbā "Latvijas putni" atrodams cekuldūkura (*Podiceps cristatus*) nosaukums *baltkakla dūkuris* (LP 234), kas putnu raksturo pēc tā kakla apspalvojuma baltās krāsas.

Tāpat zinātniskajā literatūrā reģistrēti nosaukumi *melnpieres čakste* (*Lanius minor*), kas putnu raksturo pēc tā pieres apspalvojuma melnās krāsas, un *brūnkakla gārgale* (*Gavia stellata*), kas putnu raksturo pēc tā kakla apspalvojuma brūnās krāsas.

Pie šo nosaukumu otrās apakšgrupas pieder, piemēram, zinātniskajā literatūrā reģistrētais nosaukums *baltacis* (*Aythya nyroca*), kas putnu raksturo pēc tā acu baltās krāsas, un Latviešu konversācijas vārdnīcā reģistrētais erickiņa (*Phoenicurus phoenicurus*) nosaukums *sarkanastītis* (Konv 4, 7699), kas putnu raksturo pēc tā astes sarkanās krāsas.

Analizētajā valodas materiālā mazāk ir nosaukumu, kuros uzsvērts putna ķermeņa lielums. Tie visi ir vārdkopnosaukumi,

kuru atkarīgais komponents ir adjektīvs *liels*, *mazs*, reizēm arī *vidējs*, un kurš ir savienots ar putnu ģints nosaukumu.

Dažos četrdesmito gadu zinātniskajos darbos atrodams lauku baloža (*Columba polumbus*) nosaukums *lielais balodis* (LMN 145, LP₁ 241). Savukārt ļoti plaši zinātniskajā literatūrā sastopami nosaukumi *lielais dumpis* (*Botaurus stellaris*) un *mazais dumpis* (*Ixobrychus minutus*), arī *vidējais ērglis* (*Aquila clanga*).

Samērā daudz reģistrēti nosaukumi, kas putnu raksturo pēc kādas tā ķermeņa uzbūves savdabības. Arī šos nosaukumus, tāpat kā nosaukumus, kas putnu raksturo pēc tā ķermeņa apspalvojuma krāsas, var iedalīt divās grupās:

1) vārdkopnosaukumi (reizēm arī salikteņnosaukumi), kuru atkarīgais komponents – adjektīvs (reizēm substantīvs) – norāda uz putna savdabību un ir savienots ar putna ģints nosaukumu;

2) salikteņnosaukumi, kuros apvienots adjektīvs, kas norāda uz putna savdabību, un attiecīgās putna ķermeņa daļas nosaukums.

Zinātniskajā literatūrā reģistrēts nosaukums *bikšainais apogs* (*Aegolius funereus*), kura atkarīgais komponents *bikšains* norāda, ka putnam raksturīgas kuplas spalvas ap kājām, kuras izskatās kā biksēm apvilkas. Savukārt zinātniskajā literatūrā reģistrētā nosaukuma *cekulainais cīrulis* (*Galerida cristata*) vai G. F. Stendera Latviešu leksikonā atrodamā nosaukuma *cīrulis ar cekuli* (St 371) atkarīgais komponents norāda uz putnam raksturīgo spalvu cekulu.

Zinātniskajā literatūrā reģistrētā nosaukuma *bārdzīlīte* (arī *bārdas zīlīte*) (*Panurus biarmicus*) atkarīgais komponents norāda uz putnam raksturīgo bārdiņu.

Pie šo nosaukumu otrās grupas pieder, piemēram, zinātniskajā literatūrā reģistrētie nosaukumi *garastīte* (*Aegithalos caudatus*), kura atkarīgais komponents norāda uz putna astes garumu, un *dīžknābis* (*Coccothraustes coccothraustes*), kura atkarīgais komponents norāda uz putna lielo, masīvo knābi, kā arī piecdesmitajos gados izdotajā

zinātniskajā darbā reģistrētais avozetas (*Recurvirosta avosetta*) nosaukums *īlenknābis* (LDz N 95), kura atkarīgais komponents norāda uz putna knābja formu, kas atgādina īlenu. Šis nosaukums daudz labāk atklāj putna būtību nekā aizgūtais nosaukums *avozeta*, kura motivācija līdz ar to ir bez etimoloģiskas analīzes.

Nedaudz mazāk par nosaukumiem, kuru motivācijas pamatā ir kāda ārēja pazīme, izskatītajā valodas materiālā reģistrēti nosaukumi, kas putnu raksturo pēc tā uzturēšanās vietas. Gandrīz visi šie nosaukumi ir vārdkopnosaukumi (atsevišķos gadījumos arī salikteenosaukumi), resp. putnu sugas nosaukumi, kura atkarīgais komponents – substantīvs – ir putna uzturēšanās vietas nosaukums un ir savienots ar putnu ģints nosaukumu. Visbiežāk lietotie vietas nosaukumi ir *māja, lauki, mežs, sēta, pļava, jūra*.

Piemēram, zinātniskajā literatūrā reģistrēti nosaukumi *mājas* (arī *māju balodis* (*Columba livia*), *lauku* (arī *lauka balodis* (*Columba polumbus*), *meža balodis* (*Columba oenas*) (šis nosaukums plaši sastopams arī izlokšņu materiālā). Savukārt senākos zinātniskos darbos, arī vārdnīcās reģistrēts brūnās čakstes (*Lanius collurio*) nosaukums *sētas čakste* (BP 75, LMN 70, ME I 401, Konv 2, 4063), kas norāda, ka brūnās čakstes iemīļota uzturēšanās vieta ir dzīvzogi. K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcā un Latviešu konversācijas vārdnīcā reģistrēts dzeltenās cielavas (*Motacilla flava*) nosaukums *pļavu cielava* (ME I 393, Konv 2, 3898). Tā kā melnākla gārgalei (*Gavia arctica*) patīk uzturēties ūdens tuvumā, tad trīsdesmitajos gados izdotajā zinātniskajā darbā minēts tās nosaukums *jūras gargāle* (LP, 238). Bet Latviešu konversācijas vārdnīcā tā nosaukta par *ezera garlaku* (Konv 5, 9792).

Nosaukumu, kas raksturo putnu pēc tā uzturēšanās vietas, ir daudz. Ja pēdējos desmit gados izdotajā zinātniskajā literatūrā putns vairāk raksturots pēc tā ārējā izskata, tad senākos izdevumos – pēc tā uzturēšanās vietas. Arī vārdnīcās un izlokšņu materiālā putns vairāk raksturots pēc tā uzturēšanās vietas.

Nosaukumu, kas putnu raksturo pēc tā barības vai dzīves veida un paradumiem, ir samērā maz.

Nosaukumi, kas putnu nosauc pēc tā barības veida, ir salikteņnosaukumi vai vārdkopnosaukumi, resp., putnu sugas nosaukumi, kuru pirmais vai atkarīgais komponents – substantīvs – ir putna barības nosaukums un ir savienots ar putnu ģints nosaukumu. Visbiežāk lietotie putna barības veida nosaukumi ir *bite, čūska, zivs*.

Piemēram, zinātniskajā literatūrā, vārdnīcās un izlokšņu materiālā reģistrēti nosaukumi *bišu dzenis* (arī *bišudzenis*) (*Merops apiaster*), *čūsku ērglis* (arī *čūskērglis*) (*Circaetus gallicus*), *zivju ērglis* (arī *zivjērglis*) (*Pandion haliaetus*), *zivju dzenītis* (arī *zivjdzenītis, zivjudzenītis*) (*Alcedo atthis*).

Nosaukumi, kas putnu raksturo pēc tā dzīves veida un paradumiem, ir salikteņnosaukumi, kuru pirmais vai atkarīgais komponents – substantīvs – ir putna dzīves veida vai paraduma nosaukums un ir savienots ar putnu ģints nosaukumu.

Piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīcā reģistrēts ziemēju gulbja (*Cygnus cygnus*) nosaukums *dziedātājs gulbis* (Konv 6, 10989), kura pirmais komponents norāda uz putna aicinājuma saucieni, kas atgādina dziesmu (sal. ar lietuviešu valodu *gulbė giesmininkė* un vācu valodu *Singschwan*). Zinātniskajā literatūrā reģistrētā nosaukuma *nakts gārnis* (arī *naktsgārnis*) (*Nycticorax nycticorax*) atkarīgais komponents norāda, ka putns ir aktīvs naktīs. Bet Latviešu konversācijas vārdnīcā reģistrētā sila cīruļa (*Lullula arborea*) nosaukuma *vēja cīrulis* (Konv 2, 3834) atkarīgais komponents norāda, ka putns ir aktīvs galvenokārt vējainā laikā.

Kā izriet no iepriekš teiktā, lielākā daļa sinhroniski pētāmu putnu nosaukumu, kuru motivācijas pamatā ir putna ārējās pazīmes, uzturēšanās vieta, barība, dzīves veids, reģistrēta senākos vai jaunākos zinātniskos izdevumos, arī vārdnīcās. Izlokšņu materiālā to nav daudz (tajā ir vairāk diahroniski pētāmu putnu nosaukumu).

Izskatītājā valodas materiālā ir samērā daudz putnu vienvārdnosaukumu, resp. putnu ģints vai sugas nosaukumu, kuri raksturo putna balss skaņas. Šādi nosaukumi reģistrēti gan zinātniskajā literatūrā, gan arī vārdnīcās un izlokšņu materiālā.

Šo nosaukumu pamatā var būt:

- 1) interjekcija, no kuras tālāk atvasināts skaņu verbs;
- 2) skaņu verbs.

Nosaukumi, kuru pamatā interjekcija, ir šādi:

- čakste* ← *čakstēt* ← *čaka* (ME I 401),
čipste ← *čipstēt* ← *čipt* (ME I 414),
čurkste ← *čurkstēt* ← *čurk* (ME I 282),
čorslis ← *čorkstēt* ← *čork* (ME I 417).

Nosaukumi, kuru pamatā skaņu verbs, ir šādi:

- grieze* (*Crex crex*)⁵ (varianti *grieza*, *griezis*, *griezna*, *griezne*, *grieznis*, *grieža*, *griežņa*) ← *griezt* (ME I 660),
klurga 'dzērve' ← *klūrēt* (nozīme neskaidra) (ME II 236),
kluršķis 'dzērve' ← *kluršķēt* 'klaigāt' (ME II 237),
porkšķis 'pelēkā dzilna' ← *porkšķināt* (ME III 376).

Diahroniskajā aspektā arī šo nosaukumu (izņemot *grieze*) pamatā ir kāda interjekcija, par kuru sinhroniskajā aspektā ir grūti spriest (avotos par to tikpat kā nav nekādas norādes).

Nosaukuma *gīrlīcis* (*Serinus serinus*) pamatā ir putna balss skaņu atdarinājums *gīrlitt* (putna sauciens lidojumā) (LP 111). Par skaņu verbu, no kura nosaukums *gīrlīcis* būtu tieši atvasināts, ir grūti spriest.

Savukārt nosaukums *čuņčiņš* radies, saplūstot divām interjekcijām *čuņ* un *čiņ*, kas apzīmē kādu skanīgu troksni (ME I 413). Apzīmējamā putna balsi gan šīs interjekcijas neraksturo. Grūti spriest, kādam putnam, dzīvniekam vai kādai citai dzīvās dabas parādībai raksturīgas šīs skaņas. Šķiet, ka, darinot nosaukumu *čuņčiņš*, noticis semantisks pārnese.

Apļūkotajā valodas materiālā reģistrēti vairāki asociatīvi saistītie putnu nosaukumi, kuri, kā jau iepriekš minēts, darināti pēc asociatīvas līdzības ar kādu citu putnu tā ķermeņa

⁵ Latīniskais nosaukums uzrādīts aiz zinātniskajā literatūrā apstiprinātajiem putnu sugas nosaukumiem.

apspalvojuma krāsu, kādu ķermeņa uzbūves savdabību, dzīves veidu, paradumiem, barību un arī balsi.

Asociatīvi saistītie putnu nosaukumi galvenokārt salikteņnosaukumi un vārdkopnosaukumi – ir reģistrēti vārdnīcās un izlokšņu materiālā. Zinātniskajā literatūrā šādu nosaukumu nav (sal. ar augu nosaukumiem, kur lielākā daļa radusies uz dažādu asociāciju pamata; daudzu augu nosaukumu pamatā ir arī putnu nosaukumi).⁶

Piemēram, Latviešu konversācijas vārdnīcā reģistrēts gaigalas nosaukums *baltvēderis* (Konv 15, 29013) gan gaigalas, gan baltvēdera vēdera apspalvojumam raksturīga balta krāsa. Bet K. Ulmaņa Latviešu-vācu vārdnīcā reģistrēts gārgales nosaukums *krokpīle* (U69, 200). Gārgales raksturošanai izmantots saliktenis, kura otrais komponents ir citas putnu ģints nosaukums, pamatojoties uz to, ka gan gārgalēm, gan pīlēm pirksti savienoti ar peldplēvi, tādējādi pēdas ir it kā sakrokotas. K. Ulmaņa Latviešu-vācu vārdnīcā atrodams arī gārgales nosaukums *jūras pīle* (U 69, 200), balstoties uz to, ka gan gārgales, gan pīles ir ūdensputni.

Savukārt, pamatojoties uz ērgļu un liju barības veidu – tie ir plēsīgie putni un pārtiek no siltasiņu dzīvniekiem, K. Ulmaņa Latviešu-vācu vārdnīcā un K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcā jūras ērglis nosaukts par maitas liju (U 94, 142, ME II 467).

Trīsdesmitajos gados izdotajā zinātniskajā darbā reģistrēts melnā grifa nosaukums *maitas lija* (LP₁ 193), arī balstoties uz to, ka gan grifi, gan lijas medī siltasiņu dzīvniekus.

K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcā reģistrēts brūnās čakstes nosaukums *sētu žagata* (ME IV 786), balstoties uz to, ka brūnā čakste atdarina citu putnu (arī žagatas) balsi.

Apkopojot visu iepriekš teikto, var secināt, ka sinhroniski pētāmi putnu nosaukumi visvairāk reģistrēti zinātniskajā literatūrā, kur putns visbiežāk raksturots pēc tā ārējā izskata. Putnu nosaukumi darināti, balstoties uz paša putna raksturojumu.

⁶ Ēdelmane I. Latviešu valodas augu nosaukumu leksiskā motivācija. *Linguistica Lettica*, 1997, 1. nr., 53.-74. lpp.

Līdz ar to zinātniskajā literatūrā nav asociatīvi saistīto putnu nosaukumu. Turpretī vārdnīcās un izlokšņu materiālā atrodami vairāki asociatīvi saistītie putnu nosaukumi, kuriem ir asociatīva līdzība tikai ar kādu citu putnu (ne ar kādu dzīvnieku, augu u. tml.). Vārdnīcās un izlokšņu materiālā putns visvairāk raksturots pēc tā uzturēšanās vietas un paradumiem, arī pēc balss.

Saisinājumi

BP – Baltijas putni. Sak. O. Levis. R., 1893.

Konv – Latviešu konversācijas vārdnīca. I – XX. R., 1927.-1940.

LD – Latvijas daba: Enciklopēdija. 1. sēj. – R., 1994; 2. sēj. – R., 1995; 3. sēj. – R., 1995.

LDzN – Latvijas PSR dzīvnieku noteicējs, II. Sast. J. Sloka un E. Tauriņš. R., 1956.

LMN – A. Grosse. Latvijas mugurkaulaiņu noteicējs. R., 1935.

LP – J. Baumanis un P. Blūms. Latvijas putni. R., 1969.

LP₁ – Latvijas putni. Sast. N. Transehe un R. Sināts. R. 1936.

LPN – Latvijas putnu nosaukumi: Latvijas ZA Terminoloģijas komisijas 60. biļetens. Sast. Z. Spuris; atb. red. V. Skujiņa. R., 1991.

ME – K. Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. Red., papild., turpin. J. Endzelīns. I-IV. R., 1923.-1932.

PL – J. Baumanis un V. Klimpiņš. Putni Latvijā. R., 1997.

St – G.F. Stender. Lettisches Lexikon. Mitau, 1789.

U – Lettisches Wörterbuch. Teil 1. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof C.C. Ulmann. R., 1872.

The Names of Birds in the Latvian Language (Analysis of Lexical Motivation in Synhronic Aspect)

Summary

The units of language can be investigated in diachronic or synchronic aspect. The names of birds can also be investigated in diachronic or synchronic aspect. The etymology of the names of birds is investigated in diachronic aspect, but motivation of the names of birds – in synchronic aspect.

The names of birds can be motivated and unmotivated. In diachronic aspect the latter are motivated too.

Motivated names are:

1. Compound names and combinations of names of such semantic models:

1) nomination according to the appearance of birds (for example, *sudrabgārnis*, *melnpieres čakste*, *mazais dumpis*, *bikšainais apogs*);

2) nomination according to the place of birds' stay (for example, *mājas balodis*, *ezera garlaka*);

3) nomination according to the food of birds (for example, *bišu dzenis*, *čūsku ērglis*);

4) nomination according to the way of birds' life (for example, *dziedātājs gulbis*);

2. The names characterizing the voice of birds (for example, *čakste*, *klurga*, *porkšķis*);

3. Associative connected names of birds (they are formed according to the associative similarity to another bird) (for example, *krokpīle*).

Synhronically investigated names of birds are registered mainly in scientific books.

Ojārs BUŠS (Rīga)**Okazionālie jaunvārdi mūsdienu publicistikas
tekstos funkcionālā skatījumā**

Latviešu valodā – gluži tāpat kā citās Eiropas kultūrvalodās – vārdu kopējais skaits mērāms vairākos simtos tūkstošu. Un tomēr rakstītāju ģildes pārstāvjiem ar to ir acīmredzami par maz, jo gandrīz katrā kāda mūsdienu žurnāla vai laikraksta numurā var atrast okazionālus jaunvārdus, kas darināti šim konkrētam, vienam, vienreizējam lietojumam. Ja zvaigznes iededz, tātad kādam tās ir vajadzīgas; ja okazionālismus darina, tātad tiem tekstā iecerēta kāda funkcija, ko cits vārds tik labi nevarētu veikt.

Aplūkojot nelielu okazionālismu izlasi no 1995.-1996.g. latviešu laikrakstiem (un pievienojot dažus pavisam nesenus – 1997.gada – piemērus), redzams, ka no funkcionālā viedokļa (īpaši ņemot vērā emocionāli ekspresīvo aspektu) to var iedalīt aptuveni 10 grupās (piemēru sadalījumu pa funkcijām, protams, nosaka ne jau tikai izolēti ņemta leksēma, bet gan arī konteksts un konsituācija kopumā, ko šī raksta ietvaros var parādīt tikai dažkārt un nepilnīgi).

1. Emocionāli un ekspresīvi pilnīgi neitrāli salikteņi iespējamās vārdkopas vietā (*atdzejojumvariants, kinostaigāšana, likteņnejaušība, operatorkomanda, popkorntūta, sakopojum-daļa*).

2. Jaunvārdi, kas veidoti, lai nosauktu faktu vai parādību, kam līdz šim leksiska (resp. vienvārdiska) apzīmējuma nav bijis (*atkalatzinējs, bestsellerizēt, čečenofofija, dečekizācija, kaķkopība un suņkopība, suņupuika un foksterjerpuika, lāčaploks, seksamatierfoto, telpogrāfija, ultraseksīgs*).

3. Okazionālismi, kas darināti nelielai izteiksmes atsvaidzināšanai bez īpašas papild ekspresijas vai ar minimālu ekspresijas paspilgtinājumu (*vienvārdsakot, vardarbis, tumsnēt, šoferēt, pirmizrādīt, mizanscenējums, dūresmeistars 'bokseris', kājbumbists 'futbolists', kafijmīlis*). Tieši šajā un turpmākajās grupās minētos piemērus izvērtējot, īpaši jāņem vērā, ka to

funkcionālās īpatnības īsti atklājas tikai kontekstā un savukārt citā tekstā dažs labs (vai pat daudzi) no šiem okazionālismiem varētu īstenot arī citu funkciju.

4. Darinājumi, kuros spilgtāk izpaužas teksta un jaunvārda autora tieksme pēc oriģinalitātes, vēlēšanās aktualizēt lasītāja uzmanību (*atvecot* [... *Baltkrievijas karogs jau paspējis atvecot atpaka*], *brauceklis*, *saspriedzēt*, *sugasmāsa*, *šermīgs*, *tēmīgs*, *zaķutēka*, "Lieldienu pasākums bērniem un vecākiem").

5. Īpaši sakāpinātu oriģinalitātes tieksmju realizējums (*spēkarumpis*, *puteņkrancis* [*..Ziemasmātes puteņkrancis iekodīs svārku stērbelē..*], semantiskais darinājums *plānais* sludinājumā *Divas jaunietes vēlas iepazīties ar turīgiem vīriešiem, plānos lūdzam netraucēt!*)

6. Ar leksiskiem vai morfoloģiskiem sarunvalodas elementiem darināti jaunvārdi, kuru galvenā funkcija ir sarunvalodas intonācijas marķēšana (*čempionblice*, *kaimiņzellis*, *lielformātene*).

7. Pozitīva vērtējuma izpaušmei darināti okazionālismi (*ilgdzīvīgs*, *kaķumamma*, *sunenīte*).

8. Jaunvārdi, kuru uzdevums ir likt lasītājam palūkoties uz nosaukto (faktu, cilvēku, parādību) ar humoru, ar vieglu smaidu (*alotava* [*< alus*], *eksvīrs*, *kiosklabumi*, *tecinātuve*, *vārītuve*).

9. Okazionālismi ironijas izpaušmei bez stipra nosodījuma (*bučmūlītis* [*..viņas [kādas aktrises] bučmūlītis ir tik garšīgs!*]).

10. Okazionālismi, kas darināti, lai pastiprinātu nosodījuma ekspresiju, parasti apvienojot to ar spēcīgu ironiju. Šī ir viena no galvenajām, bet varbūt pat pati galvenā okazionālo jaunvārdu funkcija. Šajā grupā, šķiet, visspilgtāk un visuzskatāmāk realizējas vārddarināšanas stilistiskās potences. Raksturīgs stilistiski marķēts vārddarināšanas paņēmiens ir semantiski vai stilistiski savstarpēji nesaderīgu elementu apvienojums vienā vārdā (*sīkkomunisti*, *triecienizglītība*). Līdzās šādai semantiskās vai stilistiskās vārda elementu saderības normu apzinātai ignorēšanai otrs stilistiski spilgti iezīmētu jaunvārdu veidošanas paņēmiens ir mērķtiecīga vārddarināšanas normu neievērošana (*padlatvaloda*, *totālziņotājvalsts*, *pārkontrolieris*).

Pavisam īsi gribētos raksturot dažas vispārīgākas iezīmes, kas šķiet tipiskas okazionālo jaunvārdu darināšanai.

Pirmkārt, ekspresīvi neitrālo okazionālismu darināšanā arvien skaidrāk izpaužas maksimāli brīvas salikteņdarināšanas tendence, varētu teikt, ka šajā ziņā – salikteņu darināšanā – latviešu valoda arvien vairāk tuvojas tādiem paraugiem kā vācu valoda vai somu valoda. Šo tendenci varbūt vislabāk ilustrē salikteni ar vairāk nekā divām leksiskajām saknēm, kādi senāk latviešu valodā bija ļoti reti (*vienvārdsakot, seksamatierfoto, sportseksbalets, fotoaugstskola*).

Otrkārt, arvien aktīvāk tiek realizētas vārddarināšanas stilistiskās potences. Kā jau minēts, efektīvs paņēmiens gan stilistiskās, gan emocionālās ekspresijas veidošanai ir stilistiski un/vai semantiski nesaderīgu elementu apvienošana vienā vārdā. Veidojot, piem., salikteni no adjektīva ar poētisku, cildinošu ekspresiju *dižs* un no lietvārda ar deminutīvo sufiksu *vīriņš*, kura semantikai tād būtu ir vai nu reāls pamazinājums, vai arī nievājošs vērtējums, rezultāts ir okazionāls jaunvārds *dižvīriņš*, kas, kā izrādās, ir ideāli piemērots tam, lai žurnālists demonstrētu savu nievīgi negatīvo attieksmi pret kādu neliela auguma un varbūt arī ne sevišķi gudru politiķi ar lielām ambīcijām. Līdzīgs leksiskās saknes *diž-* apvienojums saliktenī ar semantiski un stilistiski it kā nesaderīgu otro komponentu (*dižtēvs, dižkontrolieris*), šķiet, kļūst jau par gana regulāri izmantotu paņēmienu. Savukārt internacionālie vārddarināšanas elementi *lumpen-* un *super-* apvienojumā ar semantiski kontrastējošām vai vismaz nesaskanīgām leksēmām (*lumpenbrāļi, superlatvieši*) rada ne tik spilgtu kā ir iepriekšējā gadījumā, tomēr arī pietiekami negatīvu ekspresiju, kas tāpat izmantota politiskajā publicistikā (*Kā pirmos jauno krustnešu kārtā lumpenbrāļu ordeņa mestrs Joahims iecēlis politiskos diletantus Andri Saulīti un Jāni Strodu..*). Savukārt zinātniskajam stilam raksturīga vārddarināšanas elementa *-loģija* apvienojums ar semantiski nesaderīga, pavisam cita tipa tekstiem raksturīgo leksēmu *vaimanas* veido okazionālismu

vaimanoloģija ar spilgti ironisku ekspresiju (*Kiršteina optimisms Latvijai palīdz daudz vairāk nekā Bojāra vaimanoloģija..*).

Stilistiski vai semantiski nesaderīgi var būt ne tikai komponenti, kas veido salikteni, bet arī sufiksāla atvasinājuma leksiskā sakne ar sufiksu resp. vārda izskaņu. Tā, piem., aizgūta izskaņa ar samērā šauri specializētu semantiku *-isms*, pievienojoties latviskas cilmes vārdam (*zvaigznisms*) vai vārdam no it kā gluži nesaderīgas semantiski tematiskās grupas (*popisms*, *banānisms*), palīdz radīt ironisku ekspresiju (*..tiekot Saeimā, ..tie priecīgi līdz ar citiem piedalīsies gaišā banānisma celtniecībā*).

Tieši okazionālismiem (atšķirībā no regulārai lietošanai iecerētiem neoloģismiem) raksturīgs stilistiski spilgti marķētu jaunvārdu darināšanas paņēmiens ir vārdu veidošana, apzināti neievērojot literārās valodas vārddarināšanas normas. Turklāt ir jau izveidojušies daži itin regulāri lietoti šādas nenormatīvas okazionālās vārddarināšanas paņēmieni. Viens no tiem ir pseidodivdabju veidošana no nominālām vārdkopām (*labuzvalkots, sarkantulpjots* [1995. gada 9. maijā, kad Rīgas ielās pulcējās sarkantulpjotie uzvarētāji..]). Otrs paņēmiens ir salikteņu veidošana no nepilniem segmentiem (tādi salikteņi, starp citu, jau pasen ļoti raksturīgi populārā Zviedrijas latviešu publicista U.Ģērmaņa rakstības manierei, kas varētu pat būt tieši ietekmējusi viena otra mūsdienu latviešu žurnālista okazionālismu darināšanas paņēmienus): *latpadvalstvirš, holideģenerēšanās* (*..jaunnedēļ Rīgas kinoteātros no 18 filmām 17 ir amerikāņu "masu māksla" Holideģenerēšanās ir acīm redzama.*).

Vēl kāda tendence, kas pievērš sev uzmanību, ir vairāk sarunvalodai raksturīgu vārddarināšanas paņēmienu izmantošana okazionālismu veidošanai. Runa galvenokārt ir par tādām izskaņām kā sarunvalodā maksimāli produktīvā *-ene*, nedaudz mazāk produktīvā, bet arī pietiekami bieži lietotā *-uve*, kā arī ne tik populārā, taču mūsdienu literārajā valodā vēl retāk izmantotā *-eklis*: *brauceklis, grimeklis, lielformātene*, jau reiz pieminētā *vārītuve* (*Te ir cīsiņu vārītuve un kafijas tecinātuve īsti veco labo laiku garā.*).

Jauno laiku garam savukārt atbilst arvien lielāka brīvība un demokrātija valodas līdzekļu izmantošanā, tostarp arī vārdarināšanā, par ko visuzskatāmāko liecību sniedz pat pavisam īss un fragmentārs ieskats okazionālismu funkcionēšanā un to veidošanā.

Okkasionelle Neuwörter in Texten der gegenwärtigen Publizistik unter funktionalem Aspekt

Zusammenfassung

Bei Auswertung von in der gegenwärtigen Publizistik verwendeten okkasionellen Neuwörtern bzw. Okkasionalismen unter funktionalem Aspekt sind sie in 10 Gruppen gegliedert. Eine der wesentlichsten, wohl aber die wichtigste Funktion der Okkasionalismen ist die Verstärkung der Expressivität der Missbilligung ihre Verknüpfung mit starker Ironie. Bei Bildung von Neologismen zwecks Erfüllung dieser Funktion realisieren sich die stilistischen Wortbildungspotenzen wohl am deutlichsten und am anschaulichsten. Eine charakteristische markierte Wortbildungstechnik ist die Vereinigung von semantisch oder stilistisch gegenseitig unverträglichen Elementen in einem Wort (z.B. *dižvīriņš*, *lumpenbrāļi*, *sīkkomunisti*). Eine andere Bildungstechnik stilistisch grell markierter Neuwörter ist bewusste, zielstrebige Ignoranz der Wortbildungsnormen (z.B. *latpadvalstsvīrs*, *holidēgenerēšanās*, *labuzvalkots*). Okkasionalismen ohne angestrebte maximale Expressivität dagegen werden des Öfteren durch für die Umgangssprache typische Wortbildungselemente (sowohl Komponenten von Zusammensetzungen als auch Suffixe) gebildet: z.B. *čempionblice*, *lielformātene*, *vārītuve*. Die Analyse stilistisch neutraler Okkasionalismen zeugt davon, dass beim Gesamtumfang der Wortbildungsprozesses in der lettischen Sprache der Gegenwart das Eigengewicht der Zusammenbildung heransteigt.

Asnate BAŅCIERE, Ojārs BUŠS (Rīga)

**Dažas pārdomas par literārās valodas leksisko
adstrātu izlokšnes tekstā**

Jau gadu desmitiem apvidvārdu vācēji un izlokšņu pētnieki sacenšas maratonskrējienā ar literārās vai kopvalodas uzvaras gaitu, kas vienlaicīgi nozīmē daudzu atsevišķo izlokšņu aiziešanu nebūtībā. Valodas unifikācijas tendences ir spēcīgas, un vēl dzīvā lietojumā konstatējamo izlokšnes elementu skaits strauji iet mazumā. Arvien grūtāk ir atrast izlokšņu informantus, kas atbilstu visiem korektu un ticamu izlokšnes tekstu vākšanas kritērijiem. Tiesa, salīdzinot ar dažām Rietumeiropas valstīm, Latvija un Lietuva vēl var lepoties ar to, ka saglabājušās gana daudzas izlokšnes. Tomēr jāatzīst arī, ka patiesībā ne vienmēr vairs var runāt par izlokšni tradicionālajā izpratnē. Īpaši tas sakāms par latviešu valodas vidusdialekta zemgaliskajām izlokšnēm, t.i. par izlokšnēm, uz kuru pamata formējušies latviešu literārā valoda. Šīs izlokšnes literārā valoda asimilējusi tik spēcīgi, ka, runājot par tām, varbūt vairāk iederētos apzīmējums "izlokšnes **substrāts** literārajā valodā", bet ne vairs "izlokšne" kā patstāvīga lingvistiska sistēma. Tomēr, neskatoties uz visu minēto, izlokšņu materiāla vākšana gan Latvijā, gan Lietuvā turpinās un acīmredzot turpināsies vēl ilgi, jo, lai cik nepārprotams arī būtu izlokšnes literarizēšanās jeb asimilācijas process, tas tomēr tai pašā laikā ir pakāpenisks un nav konstatējams kā pēkšņa un nepārprotama sistēmas nomaiņa.

Šajā procesā var izdalīt trīs pamatposmus. Pirmajā no tiem literārās valodas adstrāts parādās atsevišķu izlokšnes pārstāvju idiolektos resp. viņu veidotajos mutvārdu tekstos, otrajā posmā šis adstrāts iekļaujas izlokšnes sistēmā, bet trešajā literārās valodas elementu īpatsvars jau ir tik liels, ka izlokšnes vietu faktiski ieņem lokāli specifiska literārās valodas apakšsistēma, kurā saglabājušies daži izlokšnes elementi resp. izlokšnes substrāts. Kamēr eksistē šāds substrāts, var turpināties izlokšnes

faktu vākšana, taču, izvērtējot savākto valodas materiāla kopumu, skaidri jāapzinās, kuru no minētajām sistēmām (resp. apakšsistēmām) šis valodas materiāls pārstāv: tīru izlokсни, izlokсни ar literārās valodas adstrātu vai literāro valodu ar izlokšnes substrātu.

Visšķaidrāk un visuzskatāmāk minētais izlokšņu asimilācijas process vērojams leksikas līmenī. Tiesa, ne visu literārās valodas adstrātu izlokšnes tekstā vai leksikas kopumā var uzreiz pārliecināti identificēt. Viens no svarīgākajiem palīgkritērijiem te varētu būt hronoloģiskais: ja par atbilstošu literārās valodas leksēmu ir puslīdz droši zināms, ka tā iekļāvusies valodā (mūsu gadījumā – latviešu valodā) pēdējo 120-130 gadu laikā, tad šis leksēmas ekvivalents izlokšnes tekstā acīmredzot jāuzskata par literārismu (kaut arī šis kritērijs, protams, nav absolutizējams).

Izlokšnē izdalāmi vairāki literārās valodas adstrāta slāņi, kas atšķiras pēc cilmes, seniskuma, adaptācijas pakāpes un citām īpatnībām. Galvenos no šiem slāņiem īsi raksturosim, izmantojot piemērus no trim savstarpēji attāliem Latvijas reģioniem, proti, no Ērģemes izlokšnes¹ no Vilces izlokšnes² (abas minētās izlokšnes pārstāv vidusdialektu), kā arī no augšzemnieku dialekta Baltinavas izlokšnes³ un Viļāņu izlokšnes⁴ (jāpiebilst, ka "Ērģemes izlokšnes vārdnīcas" izmantošanu ievērojami atviegloja norādes literārisms izmantojums šajā vārdnīcā pie atsevišķiem šķirkļiem).

Visvieglāk pamanāmo literārās valodas leksiskā adstrāta slāni izlokšnes tekstā veido internacionālismi. Šai slānī izdalāmas vairākas apakšgrupas:

---

¹ Kagaine E., Raģe S. Ērģemes izlokšnes vārdnīca, I-III. R., 1977-1983.

² A. Baņģieres vākums (rokr.).

Mežale B. Baltinavas izlokšne. Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izlokšnes. - R., 1984.

⁴ Stafecka A. Viļāņu izlokšne. Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izlokšnes. - R., 1984.

1) vārdi, kas saistās ar mūsdienu (vai nesenās pagātnes) lauku dzīves norisēm un reālījām, piem., *agronoms, kantoris, ambulance, bekuons//bekons, brigāde, kolhozs, kālijs, kombains, meliorācija*;

2) vispārzināmu procesu un reāliju nosaukumi, piem., *aparāts, automašīna, cigarete, džemperis, dokuments, alimentī, esence, dezinficēt, moderns*;

3) tādu priekšmetu un parādību apzīmējumi, kuras iepazītas gandrīz tikai ar literārās valodas tekstu (tostarp, protams, arī mutvārdu tekstu) starpniecību, piem., *bacilis, moderns, muzejs, dekorācija, deklamācija, diametrs*.

Samērā bieži internacionālismi iekļāvušies izloksnē adaptētā jeb pielāgotā veidā. Adaptācija biežāk mēdz būt fonētiska (piem., *abzoluīts, adukāts 'advokāts', ciments, konkrēts, perma, kolkozs//kaukozs*), taču sastopama arī morfoloģiska pārveidošanās (*kontrolis, frizūris 'frizūra'*), kā arī fonētisku un morfoloģisku pārveidojumu vienlaicīga klātbūtne vienā un tai pašā vārdā (*prizūris, autobūzis, balkūnis 'balkons', cimente*). Analoģiskus daļēji pārveidotu internacionālismu piemērus bez grūtībām var atrast arī lietuviešu valodas izloksnēs⁵ piem., *cimantinis* (literārās valodas ekvivalents *cementinis*), *cantneris* (*centneris*), *giminastika* (*gimnastika*), *ravaliucija* (*revoliucija*), *aktaras//iktaras* (*hektaras*) u. c. Tomēr rodas jautājums, vai jebkurš internacionālisms izloksnes tekstā, izloksnes leksikas sistēmā iekļāvies kā literārisms, un tūlīt arī jāatbild, ka, protams, nē. Šādi vārdi kā, piem., lietuviešu izloksņu *kumparas* (literārajā valodā *kamparas*), *lyteris* (*litras*), *zeminarē* (*seminarija*), *jenerolas* (*generolas*) vai arī līdzīgi dialektismi somu valodā⁶ piem., *fasuuna* 'veids (sal. latv. *fasons*)', *fapriikki* 'fabrika', ļoti iespējams, par apvidvārdiem kļuvuši jau pirms attiecīgās mūsdienu literārās valodas izveidošanās galvenokārt no senākajām rakstu valodas formām, bet dažreiz arī tieši no kādas

⁵ Lietuviešu valodas piemēri ņemti no izdevuma "Lietuvių kalbos tarmės" Vilnius, 1970.

⁶ Piemēri no "Suomen muviteiden sanakirja. Toien osa: emaili havuvasta". Helsinki, 1988.

svešvalodas (piem., minētais liet. *jeneralas* varētu būt baltvācu cilmes aizguvums, bet daudzi somu izlokšņu internacionālismi acīmredzot aizgūti tieši no zviedru valodas). Kaut arī internacionālismi izlokšnēs no valodas vēstures viedokļa pirmajā brīdī varētu šķist ne pārāk interesanti, tomēr arī šīs leksikas grupas cilmē un attīstībā ir pietiekami daudz neskaidrību un savdabīgu gadījumu; ar to, protams, jārēķinās, arī mēģinot identificēt literārās valodas adstrātu izlokšnē.

Otru vēl tomēr samērā viegli atpazīstamu literārismu slāni veido neinternacionālas cilmes vārdi, kas apzīmē acīmredzami mūsdienīgas vai nesen iepazītas (apgūtas) reālijas, piem., *bufešnieks, cūkkuopējs, brīnumsvecīte, lidmašīna*. Raksturīgi, ka šī slāņa literārismu ir krietni mazāk nekā iepriekšējo resp. internacionālismu un visai liels te ir salikteņu īpatsvars (turklāt vienam no salikteņa komponentiem var būt arī internacionāla cilme, piem., *autoveikals, buorskābe*).

Grūtāk (bet tomēr samērā droši) identificējami ir vārdi, kas veido trešo nozīmīgāko literārismu slāni izlokšnēs. Tie ir literārās valodas kopēju veidoti neoloģismi – no J. Alunāna, A. Kronvalda un K. Valdemāra darinājumiem līdz 20. gs. 30.-40. gados radītiem terminiem, piem., *burtnica, slimnica, caurule, eja, iestāde, inde, izglītība, ēdnīca, zīmulis, zīmuogs*.

Īpatnēju leksiskā adstrāta slāni izlokšnes tekstā veido samērā nenasas cilmes neliterārie kolokviālismi, kas galvenokārt ir rusismi, piem., *gruzčiks, vot, čaiņiks* (par anglicismu eksistenci izlokšnes tekstā, šķiet, vēl runāt pārāgri, tomēr pirmās tendences arī šajā virzienā, šķiet, varētu jau būt fiksējamas; te varētu būt pateicīgs materiāls jauna leksikas slāņa interferences procesa tiešai novērošanai). Šādi kolokviālismi gan it kā neliecina par izlokšnes literarizēšanos (jo paši neietilpst literārajā leksikā), taču, būdami kopvalodas elements (tos varētu saukt par kopējā slenga vārdiem), tie tomēr savdabīgā veidā ilustrē izlokšņu asimilācijas procesu.

Literārās valodas leksiskais adstrāts veido nozīmīgu izlokšnes teksta daļu (pirmām kārtām, no funkcionālā viedokļa), realizējot samērā lielu teksta komunikatīvās slodzes daļu. Cik

tieši lielu, tas jāprecizē turpmākos pētījumos, iespējami precīzi aprēķinot, cik procentu no kādas izlokšnes vārdu krājuma un cik no šīs izlokšnes pietiekami reprezentatīva teksta korpusa pārklāj literārismi. Pēc tam, salīdzinot šādu pētījumu datus par dažādām izlokšnēm, varētu veidoties arī vienas valodas izlokšņu hierarhija pēc to asimilācijas pakāpes. Tieši leksika, kā vismainīgākā valodas apakšsistēma te ir, šķiet, vislabāk izmantojama kā savdabīgs indikators. Interesanti būtu arī salīdzināt savā starpā dažādu valodu izlokšnes no to nivelācijas un asimilācijas pakāpes viedokļa (protams, šādi izvērtēt un salīdzināt var tikai tās izlokšnes, kas ir pietiekami labi dokumentētas).

Some thoughts concerning the lexical adstrat of literary language in a dialect text.

Summary

Though the process of dialect literarization or assimilation becomes faster and faster, it is gradual as well and it cannot be defined as sudden and evident change of system.

There are three following stages in this process:

1. The adstrat of literary language appears in idiolects of several dialectal representatives, i.e., in their oral texts.
2. This adstrat becomes a part of dialect system.
3. The amount of literary language elements is so large that specific literary language subsystem where some elements of dialect, i.e., dialect adstrat has remained instead of dialect.

While such substrat exists, collecting of dialect facts is possible, but when evaluating the collected amount of language material, it should be known which of the above mentioned subsystems are represented by this material – a pure dialect, a dialect with adstrat of literary language or a literary language with a dialect substrat.

The lexical adstrat of literary language forms significant part of dialect text (at first – functional aspect) fulfilling a great

---

---

part of communication text. How large? It should be defined more exactly during future investigations, calculating what percent of literary words compile dialect vocabulary and what – a representative text. Comparing the research data about different dialects, it could be possible to form the dialect hierarchy of one language according to their level of assimilation. The vocabulary as the most changeable subsystem of language in the best way is used as particular indicator. It could be interesting to compare the dialects of different languages according to their degree of levelling and assimilation.

Valentīna SKUJIŅA (Rīga)

Semantisko kategoriju īpatnības terminoloģijā

Katra jauna nozare savā attīstībā dziļām saknēm sniedzas iepriekšējo paaudžu pētījumos. Plaši sazarots sakņojums ir terminoloģijai jeb terminzinātnei, kuras izpētes objekts ir speciālā lietojuma valodas (SLV) vienības – termini un kuras kā patstāvīgas nozares attīstībā nobeigumam tuvojas trešais gadu desmits. Daudzos teorētiskos pamatjautājumos terminzinātnei ciešākais sakars ir ar valodniecību un jo īpaši ar leksikogrāfiju, semasioloģiju, vārddarināšanu. Arī tas ir dabiski, ka jaunas nozares pētniecībā liela uzmanība tiek pievērsta nozares specifisko aspektu apzināšanai, izpētei un teorētiskai vispārināšanai.

Šī raksta nolūks – pievērst uzmanību semantisko kategoriju tādu kā viennozīmīgums, daudznozīmīgums, homonīmija, sinonīmija – izpratnes specifikai terminoloģijā.

Bet vispirms salīdzināsim, kas kopējs un kas atšķirīgs ir vārdā ietvertajai nozīmei un terminā ietvertajam jēdzienam. Ar ko atšķiras vārda nozīmes skaidrojums no jēdziena definīcijas?

Vārda leksiskās nozīmes un jēdziena attieksmju problēma parasti uzskatīta par valodniecības un loģikas robežproblēmu /1, 18/. Vēl joprojām zinātniekiem nav vienotu uzskatu šī jautājuma teorētiskajā nostādnē. Iespējams, ka terminoloģiskais skatījums varētu palīdzēt padziļināt šī jautājuma teorētisko izpratni.

Vārds kā lielākā vienība morfoloģiskā skatījumā un mazākā vienība sintaktiskā skatījumā ir skanējuma un nozīmes vienība. Vārda nozīme definēta kā īstenības objekta atspoguļojums saistījumā ar konkrētu valodas faktu – vārdu, kas ir nozīmes (kā satura) materiālais apvalks /2, 160-161/. Varam teikt arī tā: katrs vārds ir strukturāli semantiska vienība. Tātad vārdā savienojas dažādi valodniecības līmeņi morfoloģiskais, semantiskais, leksikogrāfiskais. Arī vārddarināšanas līmenis, jo vārda strukturāli semantiskos modeļus analizē vārddarināšanā. Visi šie

līmeņi aktuāli vārda un arī termina nozīmes analīzē, jo nozīme ir atkarīga no vārda morfoloģiskās struktūras.

Leksikoloģijā parasti runā par vārda leksisko nozīmi. Šī nozīme veidojas un nostiprinās valodas lietotāju kolektīvā. Vienam vārdam var būt vairākas nozīmes, un tās fiksē vārdnīcās nozīmju skaidrojumos. Nozīmju skaidrojumi tiek izvēlēti pēc iespējas vispārīgāki, tos papildina piemēri, kuros teksts tuvāk raksturo un precīzē vārda nozīmi vai nozīmes niansi, piemēram, “Abonents... *Tas, kas abonē, kam ir abonements.* Žurnāla a. Laikrakstu piegāde abonentiem. Telefona abonentu saraksts” /3, 14/.

Vārda nozīme ir dinamiska kategorija. Lietojumā tam var rasties jaunas, pārnestas nozīmes atkarībā no teksta autora iecerēm un nozīmju analogijas izpratnes. Tādējādi pakāpeniski paplašinās vārda semantiskais loks.

Vārda nozīmi mēdz saistīt ar jēdzienu. Valodniecībā runā par vārda jēdzienisko nozīmi, tomēr starp vārdā ietvarto nozīmi un vārdā ietvarto jēdzienu ir atšķirība. To spilgti apliecina vispārlietojamās valodas (VLV) leksikas skaidrojošās vārdnīcas, kurās dots vārda nozīmes skaidrojums, un skaidrojošās terminu vārdnīcas, kurās skaidrojums veidots kā jēdziena definīcija.

Termina nozīme parasti tiek fiksēta ciešā kopsakarā ar konkrētas nozares jēdzienu. Terminzinātnē biežāk runā nevis par termina nozīmi, bet gan par terminā ietvarto jēdzienu. Tāpat kā reālajā pasaulē viss ir savstarpējā saistījumā, arī jēdzieni ir savstarpēji saistīti. Tie veido noteiktu komplicētu sistēmu, ko vārdiskā izteiksmē cenšas atspoguļot ar terminiem. Visīsākais termina skaidrojums, kurā atspoguļotas attiecīgā jēdziena saturs un sistēmiskās saites, ir definīcija. Termina definīcijas veidošanas pamatprasība – lai tajā tiktu īsi formulētas īstenības objekta būtiskās pazīmes. Par būtiskajām pazīmēm parasti tiek uzskatīta virsjēdziena pazīme, kas parasti norāda uz plašāku grupu (kategoriju), kurā objekts iekļaujams, un apakšjēdziena pazīme, kas attiecīgo jēdzienu atšķir no citiem (no vienam un tam pašam virsjēdzienam pakļautajiem blakusjēdzieniem).

Salīdzināsim jau minēto vārda *abonents* skaidrojumu vispārlietojamā vārdnīcā: “Tas, kas abonē, kam ir abonements” /3, 14/ ar termina *abonents* definīciju enerģētikā: “Lietotājs, kas ir noslēdzis vienu vai vairākus elektroapgādes līgumus” /7, 1/.

Prasmi analizēt jēdzienu savstarpējās attiecības, norobežot tos vienu no otra un sasaistīt līdzīgos jēdzienus attīsta loģika. Šī prasme nepieciešama terminoloģijā, analizējot konkrētas nozares jēdzienu sistēmu un veidojot tai atbilstošu nozares terminu sistēmu. Lai jēdziena izteikšanai izvēlētos vispiemērotāko terminu, t.i., vārdu vai vārdkopu, kas visprecīzāk izteiktu jēdzienu, ir nepieciešamas ne tikai loģikas un konkrētās speciālās nozares zināšanas, bet arī prasme izvēlēties vispiemērotāko izteiksmi valodā. Tāpēc ir nepieciešams orientēties arī valodniecības, īpaši tās apakšnozaru leksikoloģijas un vārddarināšanas – gudrībās.

Tātad tieši terminoloģijā izpaužas valodniecības, loģikas un konkrētas speciālās nozares sakars un tieši terminoloģijā uzskatāmāk redzamas vārdā ietvertās nozīmes un terminā ietvertā jēdziena sakarības un atšķirības.

Tomēr arī terminu ir iespējams skaidrot gluži tāpat kā jebkuru vispārlietojamu vārdu. Tā tas parasti ir vispārlietojamās leksikas skaidrojošās vārdnīcās, kurās līdztekus vispārlietojamiem vārdiem skaidroti arī plašāk lietojami termini. To nozīmes skaidrojumos īpašu atšķirību parasti nav. Tāpat terminu skaidrojošajās vārdnīcās terminu nozīmes skaidrojumi var būt tādi paši kā vispārlietojamu vārdu nozīmes skaidrojumi. Dažādās skaidrojošajās vārdnīcās var atšķirties skaidrojumu raksturs: tie var būt īsāki un garāki, tieši jeb konkrēti un aprakstoši vai tikai orientējoši, tomēr bez īpašām atšķirībām terminu un neterminu nozīmes skaidrojumos. Savukārt, ja termina skaidrojums tiek veidots kā teikumā ietvertā jēdziena definīcija, šādi skaidrojumi ir specifiski. Krājumi, kuros doti termini un attiecīgo jēdzienu definīcijas, parasti ir normatīvi, un tos dēvē par terminu un to definīciju standartiem. Saistība ar jēdzienu, ar jēdzienu sistēmu ir viena no būtiskākajām termina

pazīmēm, tāpēc tieši definitīvie skaidrojumi terminoloģijā ir visraksturīgākie.

Ar noteiktu jēdzienu, iespējams, varam saistīt arī jebkuru vispārlietojamu vārdu, bet tad acīmredzot šī vārda izpratne ir jāsaista ar konkrētu nozari, proti vārds jāskata konkrētas nozares termina funkcijā, tātad – kā termins.

Un vēl viena vispārīga atšķirība vispārlietojamā vārda un termina nozīmes skaidrošanā. Skaidrojot vispārlietojamu vārdu, pamatā ir šis vārds un mēs mēģinām, kaut arī ļoti vispārīgi, tomēr pēc iespējas precīzāk izskaidrot, ko vārds nozīmē. Skaidrojot terminu, pirmām kārtām domājam par jēdzienu, kas šajā terminā ietverts. Un nereti ir tā, ka, tieši skaidri izprotot jēdzienu, varam novērtēt, cik precīzi un labi izvēlētais termins izsaka jēdzienu un varbūt ir nepieciešams to kaut kādā ziņā mainīt.

Semantikai terminoloģijā ir liela loma. Tieši semantika ir tā, kas cieši saistās ar noteiktu nozari un nosaka vārda terminoloģisko funkciju. Protams, ne tikai to. Semantikas līmenis izpaužas gandrīz visās termina pazīmēs resp. pamatprasībās, kas tiek izvirzītas terminam: sistēmiskumā, monosēmijā, nozīmes skaidrībā, precizitātē, kontekstneatkarībā. Arī termina formas izvēle atkarīga no tā, kādu nozīmi terminā gribam ietvert. Atbilstoši nozīmei. izvēlamies termina modeli, sintaktiskās struktūras tipu (salikteņterminu, vārdkopterminu), terminelementu gramatisko formu (īpašības vārdu ar noteikto vai nenoteikto galotni, lietvārda ģenitīvu vienskaitlī vai daudzskaitlī, lietvārda piederību noteiktai deklinācijai (*ēters* un *ēteris*, *matrica* un *matrice*, *mazgātne* un *mazgātnis*), reizēm pat fonētisko struktūru (*injekcija* un *inžekcija*).

Tādējādi semantiskais aspekts terminoloģijā ir kā saikne starp visiem pārējiem valodas līmeņiem – fonētiku, gramatiku, leksiku, sintaksi, vārddarināšanu.

Uz semantiskajām atšķirībām starp vārdu VLV un terminu SLV un uz termina vietu kopējā nozares terminu un jēdzienu sistēmā pamatojas arī raksturīgo semantisko kategoriju viennozīmīguma, daudznozīmīguma, homonīmijas un

sinonīmijas izpausme terminoloģijā, turklāt īpaša loma terminoloģijā bez tam ir arī tādai kategorijai kā nozīmes precizitātei.

Nozīmes precizitāte līdztekus sistēmiskumam ir pazīme, kas terminu atšķir no netermina. Termina kā terminu sistēmas komponenta nozīmes precizitāte tiek panākta, ja terminējamā jēdziena būtiskās pazīmes tiek prasmīgi atlasītas un termins tiek veidots tā, lai tajā atspoguļotos gan virsjēdziena, gan apakšjēdziena pazīme. Piemēram, terminā *dators* izskaņa *-ors* to attiecina uz ierīču nosaukumiem, kam raksturīga šāda izskaņa. Savukārt sakne *dat-* saista šo terminu ar 'datiem', ar kuriem šī ierīce operē, rīkojas. Arī daudziem vispārlietojamiem vārdiem nozīme ir precīza: *logs, mežs, nokrišņi*. Tomēr SLV vārdos resp. terminos strukturāli semantiskā modeļa atbilstībai jēdzienam ir lielāka nozīme nekā VLV vārdos. Piemēram, *nokrišņi* VLV attiecināmi uz lietu un sniegu, taču SLV ir jārunā arī par 'putekļu nokrišņiem' Tā kā termina *nokrišņi* strukturāli semantiskais modelis ļauj to attiecināt arī uz citām parādībām, ne tikai uz lietu un sniegu, par pilnīgi pamatotu atzīstams arī termins *putekļu nokrišņi*. Arī *putenis* kā noteikta virsjēdziena termins var tikt attiecināts ne tikai uz sniegu (*sniegpuenis*), bet arī uz citām parādībām, ko apzīmējam ar terminiem *smilšu putenis, putekļu putenis*. Savukārt terminam *skaitļotājs* kā sinonīms, kas precīzāk izsaka apzīmējamo jēdzienu 'rīkošanās ar datiem' (ne tikai ar skaitļiem), izvēlēts jaundarinājums *dators*.

Tikko minētie piemēri ilustrē, kā tiek paplašināta vai sašaurināta nozīme terminiem, kuru iepriekšējais lietojums kaut kādā mērā atšķīrās no šo terminu strukturāli semantiskā modeļa semantiskā diapazona.

Viennozīmīgums un daudznnozīmīgums jeb monosēmija un polisēmija. Gan vispārlietojamie vārdi, gan termini var būt viennozīmīgi un daudznnozīmīgi. Tomēr starp vispārlietojamo vārdu viennozīmīgumu un daudznnozīmīgumu un terminu viennozīmīgumu un daudznnozīmīgumu ir atšķirība. Terminam jābūt viennozīmīgam noteiktā nozarē un tās saskarnozarēs. Termins netiek uzskatīts par daudznnozīmīgu tikai tāpēc, ka

daudznozīmīgs ir attiecīgais vispārlietojamais vārds, piemēram, vārdam *sakne* vispārlietojamo vārdu skaidrojošajā vārdnīcā /3, 694/ ir 6 nozīmes, bet valodniecības terminoloģijā termins *sakne* ir viennozīmīgs un tas izsaka jēdzienu 'vārda daļa bez priedēkļiem, piedēkļiem un galotnes' Viens un tas pats vārds (piemēram, *sakne*) dažādu nozaru termina funkcijā ilustrē nevis šī termina daudznozīmīgumu, bet gan viena un tā paša vārda polifunkcionalitāti. Tā bioloģijā *sakne* ir 'auga daļa, ar kuru augs uzņem barības vielas no augsnes', matemātikā *sakne* ir 'skaitlis, kuru kāpinot iegūst doto skaitli' Termina funkcijā vārds *sakne* ir viennozīmīgs gan valodniecībā, gan bioloģijā, gan matemātikā. Katrā no nozarēm termins *sakne* izsaka, kaut arī kaut kādā ziņā saistītus, tomēr atšķirīgus jēdzienus.

Termina daudznozīmīgums jeb polisēmija izpaužas tad, ja termins vienā un tai pašā nozares jēdzienu un terminu sistēmā izsaka divus vai vairākus šķiramus jēdzienus. Piemēram, autotehnikā termins *stabilitāte* līdz 60. gadu vidum tika lietots divās nozīmēs, t.i., divu jēdzienu izteikšanai: ar to apzīmēja gan 'noturību pret apgāšanos', gan 'noturību pret slīdēšanu' Zinātniski izstrādājot autotehnikas terminoloģiju, šis divnozīmīgums tika novērsts, atstājot terminu *stabilitāte* jēdzienam 'noturība pret apgāšanos', bet otra jēdziena 'noturība pret slīdēšanu' izteikšanai izvēloties terminu *noturība* /4,125/.

Atsevišķie terminu polisēmijas gadījumi nevar būt par pietiekamu pamatu apgalvojumam, ka arī terminiem vispār raksturīgs daudznozīmīgums. Šāds secinājums terminoloģijas vērtējumā liecina par tīri lingvistisku pieeju, kurā nav ņemti vērā specifiski terminoloģiskie aspekti, proti – terminu nozariskā piesaiste. Daudznozīmīgie termini ir atsevišķu terminu funkcionēšanas fakti, ko parasti cenšas novērst nozares terminoloģijas izstrādes procesā. Tos nevar vispārināt kā terminiem piemītošu raksturīgu pazīmi.

Gan VLV ('vispārlietojamā valodā'), gan SLV ('speciālā lietojuma valodā') ir sastopams t.s. kategoriālais daudznozīmīgums. Tam pamatā ir konkrētas valodas sistēmas

īpatnības, piemēram, angļu valodā darinājumi ar *-ing* ir gan ilgstošas darbības izteicēji darbības vārdu formās, gan ilgstošu procesu un to rezultātu nosaukumi (*marketing, monitoring, parking*). Latviešu valodā darītāJVārdiem raksturīgas izskaņas *-tājs, -ājs, -ējs* un arī *-ators, -tors, -ors* (aizguvumos). DarītāJVārdus izmanto gan personu, gan ierīču, aparātu, gan to detaļu nosaukšanai (*laistītājs, skaitļotājs*). Darinājumi ar *-ums* savukārt var būt gan procesu rezultātu, gan arī šajos procesos iegūtu objektu nosaukumi (*adījums, teikums*).

Kategoriālā daudznozīmīguma pamatā ir attiecīgās valodas sistēmas īpatnības, tomēr arī to dažkārt ir iespējams novērst, diferencējot vienas un tās pašas pamatnozīmes vārddarināšanas elementu nozīmes niansas (sal.: *griezējs – grieznis, reģistrētājs – reģistrators* /5,46/).

Polisēmija un homonīmija. Daudznozīmīgums jeb polisēmija terminoloģijā ir cieši saistīta ar homonīmiju. Katrā konkrētā gadījumā tās vienu no otras nošķirt palaikam ir ļoti grūti, un homonīmijas izpratnē terminoloģijas aspektā nav vienprātības. Piemēram, vai vārds *atmiņa* savā vispārlietojamā nozīmē (attiecinājumā uz cilvēku) un datorzinātņu termins *atmiņa* (attiecinājumā uz ierīci) ir uzskatāmi par homonīmiem? Gan VLV vārdam *atmiņa*, gan SLV terminam *atmiņa* pamatā ir viena un tā pati pamatvārda leksiskā nozīme ('spēja paturēt glabāšanā vēlākai reproducēšanai'). Tāpēc pieņemamāks šķiet atzinums, ka tie nebūtu uzskatāmi par homonīmiem. Tāpat par homonīmiem nebūtu uzskatāmi vienas un tās pašas pamatnozīmes vārdi dažādu nozaru terminu funkcijā, piemēram, *morfoloģija* kā zooloģijas, bioloģijas, lingvistikas termins vai *sakne* jau iepriekš raksturotajās dažādu nozaru termina funkcijās /sal. arī 6, 105/.

Homonīmijas izpratnē arī terminoloģijā jārespektē atzinums, saskaņā ar kuru par homonīmiem tiek uzskatīti vārdi ar vienādu skanējumu un rakstījumu, bet ar dažādām, savstarpēji nesaistītām nozīmēm. Attiecinot teikto uz terminoloģiju, varam teikt: par homonīmiem uzskatāmi vienāda skanējuma un rakstības termini, kas izsaka atšķirīgus, nesaistītus jēdzienus,

piemēram, *puls* kā 'monopola forma' un *puls* kā 'Afganistānas monēta'

Atšķirībā no polisēmijas, kuras pazīme ir piederība vienam un tam pašam vārdam, bet terminoloģijā – vienam un tam pašam kādas nozares terminam, homonīmija ir parādība, kas iemiesojas dažādos, kaut arī vienādi izrunājamos un rakstāmos, vārdos un terminos.

Latviešu terminoloģijā vienā nozarē cenšas izvairīties gan no termina daudznozīmīguma, gan no terminu homonīmijas. Piemēram, zooloģijā termins *sīga* tika attiecināts gan uz putna, gan uz zivs nosaukumu. Kārtojot zooloģijas terminoloģiju, *sīga* atstāts kā zivs nosaukums, bet putna nosaukšanai apstiprināts termins *drofa*.

Daudznozīmīguma novēršanai tiek izmantota pat morfoloģiskā forma, piemēram, kā atšķirīgu jēdzienu izteicēji apstiprināti termini *cietība* ('ūdens cietība') un *cietums* ('ieslodzījuma iestāde'), *drošība* ('safety, security') un *drošums* ('reliability'). Dažos gadījumos, vairoties no vienas homonīmijas vai daudznozīmīguma, veidojas cita homonīmija, piemēram, latviešu valodā instrumentu nosaukšanai atbilstoši līdzīgiem modeļiem būtu izmantojami salikteņi ar *-mēris* (tāpat kā *-rakstis*, *-griezis*, *-vedis* u.c.). Tomēr, lai izvairītos no analogijas ar slimības nosaukumu *mēris*, instrumentus darina ar *-mērs* (*dziļummērs*, *tilpummērs*), kaut arī terminam *mērs* ir cita nozīme – 'mērīšanas vienība'

Sinonīmija. Sinonīmijas izpausmes valodā ir daudzveidīgas. Terminoloģijā sinonīmijai ir sava specifika. VLV izpratnē sinonīmija ir parādība, kad divi vai vairāki vārdi nosauc **vienu un to pašu vai līdzīgu** objektu. SLV izpratnē par sinonīmiju runā tad, ja divi vai vairāki termini izsaka tieši **to pašu** jēdzienu. Jēdziena tāpatībai, resp., identitātei, terminoloģiskajā sinonīmijā ir būtiska loma. Tā saucamie relatīvie sinonīmi (tāpat kā t.s. kvazisinonīmi un pseidosinonīmi /6, 102-103/) terminoloģijā vispār nav uzskatāmi par sinonīmiem. Tie ir atšķirīgi termini, kas izsaka atšķirīgus jēdzienus, piemēram, *elastība* un *plasticitāte*, *ezerainība* un

ezerainums. Savukārt absolūtie sinonīmi terminoloģijā ir negatīva parādība, kas jauc terminu sistēmu, rada neskaidrības un dažkārt pat pārpratumus. Tāpēc terminoloģijā priekšroka dota mononīmiskiem terminiem (bez sinonīmiem).

Tādējādi pretstā VLV, kur sinonīmija ir valodas bagātības, krāsainības faktors, SLV tekstos sinonīmi parasti rada neskaidrības jēdzienu izpratnē.

Tomēr dažas sinonīmu grupas terminoloģijā ir pieļaujamas: ja viens no sinonīmiem ir pašcilmes darinājums, otrs internacionālisms, ja viens no sinonīmiem ir otra termina morfoloģisks vai sintaktisks variants (*elektriskā enerģija elektroenerģija*).

Terminu sinonīmija raksturīga tām nozarēm, kuru terminoloģija vēl nav izstrādāta, ir tapšanas stadijā, nav nostabilizējusies. Izstrādājot nozares terminoloģiju, gadījumos, kad viena un tā paša jēdziena izteikšanai tiek lietoti divi (vai vairāki) sinonīmi, tālākai lietošanai tiek paturēts tikai viens no tiem. Mēdz būt arī tā, ka laika gaitā praksē lietotie, kādreiz absolūtie sinonīmi nostiprinās katrs savā atšķirīgā nozīmē, t.i. tos sāk lietot atšķirīgu jēdzienu izteikšanai (*motors – dzinējs, atstarotājs – reflektors, stabilitāte – noturīgums*).

Terminoloģiskie sinonīmi jāšķir no t.s. kontekstuālajiem sinonīmiem (kontekstuālajiem aizstājējiem), kad atbilstoši tekstveides noteikumiem termins tekstā tiek aizstāts ar kādu vispārinošu, aprakstošu vai cita veida apzīmējumu (*galds mēbele, filma – lente, glezna – audekls*). Šāda aizstāšana tekstā ir pieļaujama, ja nerodas terminoloģiski pārpratumi, piemēram, ja lasītājs nesāk domāt, ka *filma* un *lente* vai *glezna* un *audekls* ir sinonīmi.

Secinājumi.

1. Termins, kurš vienā atsevišķā nozarē tiek lietots tikai vienā no attiecīgā vārda nozīmēm, nav uzskatāms par daudznozīmīgu terminu.

2. Ja viens un tas pats vārds vienā un tai pašā pamatnozīmē tiek lietots termina funkcijā dažādās nozarēs, nav pamata šādus terminus uzskatīt par homonīmiem.

3. Nav uzskatāmi par sinonīmiem termini, kas izsaka tikai līdzīgu, nevis to pašu jēdzienu.

4. Terminoloģijas problēmas, ieskaitot termina semantiku, ir pētāmas ne tikai lingvistiskā aspektā. Ir jāņem vērā arī specifiskās pazīmes, kas terminam piemīt kā SLV vienībai. Tīri lingvistiskā pieeja terminoloģisko problēmu risināšanā, SLV terminoloģisko procesu pielīdzināšana atbilstošajiem VLV procesiem (polisēmijas neizbēgamības un nozīmes nestabilitātes pārspīlēšana, kontekstneatkarības noliegšana, zinātniski izstrādātās un arodlietojumā spontāni tapušās terminoloģijas nediferencēta vērtēšana u.c.) kavē terminzinātnes teorētisko pamatu izstrādi un praktisko dažādu zinātnes un prakses nozaru terminu sistēmu veidošanu.

Literatūra

1. *Laua A.* Latviešu leksikoloģija. R., 1981. – 288 lpp.
2. *Ahmanova O.S.* Slovarj lingvističeskikh terminov. Moskva, 1966.
3. Latviešu valodas vārdnīca. R., “Avots”, 1987. – 883 lpp.
4. Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca. R., “Zinātne”, 1974. 421 lpp.
5. *Skujiņa V.* Latviešu terminoloģijas izstrādes principi. R., “Zinātne”, 1993. – 224 lpp.
6. *Picht H., Draskau J.* Terminology: An Introduction. ISBN O 9510943 19. Guildford, 1985. – 265 p.
7. Elektroenerģijas tarifi. Manuskripts.

The Specific of the Semantic Categories in Terminology *Summary*

Terminology science in Latvia is based upon a number of the earlier developed sciences, and first of all linguistics, especially such branches of linguistics as lexicography, semasiology, word-formation. It is only natural that in every new branch of sciences the main attention is paid to the investigation of its own peculiarities.

From a specific angle such semantic phenomena as semantic singularity, precision of the meaning, monosemy, polisemy, homonymy and synonymy, etc. have to be analysed in terminology.

The semantics of the term is not the same as the lexical meaning of the word. The semantics of the term is closely bound with a definite concept of the concrete subject field, besides – not only with a definite concept alone, but in accordance with the whole system of concepts of the field in question.

The precision of the term meaning is attainable if the essential features of the concept are skillfully selected and the term is being formed with regard to reflecting these features.

Both words and terms may be monosemantic and polysemantic. The term must be monosemantic mainly in the given subject field and allied sciences. Polysemy of a term occurs when a term denotes two or more distinct concepts in the same system of terms or subject field. In each separate case it is cumbersome to distinguish the cases of polysemy from those of homonymy. If the same word with the same basic meaning is the term in different subject fields, such terms must not be considered homonyms. The phenomenon may be called as homonymy only in case the term designates two or more concepts between which no semantic relationship exists.

The synonymy has its own peculiarities in terminology. In LGP synonymy is a phenomenon when two or more words designate the same or similar concept. In LSP terms are synonyms if they denote exactly the same concept. The so called relative synonyms generally are different terms which designate different concepts.

Therefore, when investigating terminological problems it is necessary not to investigate them only from the linguistic point of view without considering the specific characteristics of the term as a unit of LSP.

Ineta KURZEMNIECE (Rīga)**Par vārda *sēta* nozīmēm latviešu valodas izloksnēs**

Kā zināms, vārdi izloksnēs un literārajā valodā var atšķirties ne tikai fonētiski un gramatiski, bet tiem vēsturiskās attīstības gaitā var būt izveidojušās arī atšķirīgas leksiskās nozīmes¹. Viens no šādiem latviešu valodā ir arī vārds *sēta*, kas cilmes ziņā tiek saistīts ar verbu *siet*² un kuram kā iespējamā sākotnējā nozīme tiek minēta 'žogs' (pīts daudzu kāršu un zaru kopums). "Latviešu literārās valodas vārdnīcā"³ vārdam uzrādītas trīs nozīmes: 1) 'vertikāls veidojums, parasti no dējiem, kārtīm, stieplēm (kā) norobežošanai, arī aizsargāšanai', 2) 'brīvs laukums, ap kuru ir novietotas celtnes vai kurš ir norobežots ar celtnēm un žogu'; 3) 'lauku iedzīvotāju personiskās saimniecības ēkas un zemes gabals, uz kura tās atrodas', taču šo nozīmju izplatība latviešu valodas izloksnēs un dialektos nav vienāda. Nozīmju atšķirīgu izveidi ir veicinājušas arī dažādas Latvijas novados atšķirīgas ēku celtniecības un saimniecību izveides tradīcijas. Tā, piemēram, vidzemnieki ēkas cēla izklaidus, veidojot neregulāru pagalmu, ko ieskāva sēta jeb žogs. Savukārt kurzemnieki un zemgalieši kūtis, stalli un šķūņus cēla pakava veidā ar kopīgu jumtu, bet dzīvojamā ēka atradās starp kūtīm, šķūņiem un klēti, veidojot regulāras formas netīro un tīro pagalmu. Vārda *sēta* nozīme paplašinājās un apzīmēja pagalmu, respektīvi, laukumu, ko ierobežo žogs. Latgalē dzīvojamā ēka un kūts celti paralēli ar galiem pret ielu. Tās apvieno augsts žogs ar dekoratīvi veidotiem vārtiem⁴. Tā veidojusies vārda *sēta* trešā nozīme 'māja'.

¹ Par vārdu dialektālajām nozīmēm un to rašanās cēloņiem sk. Kagaine E. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. R., 1992.

² Par cilmi sīkāk sk. Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I - IV R., 1923 - 1932. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca I - II. R., 1993.

³ Latviešu literārās valodas vārdnīca VII, R., 1989., 407. lpp.

⁴ Par to sīkāk sk. Kundziņš P. Latviešu tautas celtniecība. R., 1934.

Kā vispārīga žoga apzīmējumu minēto vārdu lieto visās izloksnēs Zemgalē un Vidzemē, piemēram: *senāk lai kādi bi žogari, visus luocija sētās, pēcāk aka sāka nuo vabām sētas taisīt* (Džūkstē); *sētas bi mājām riņķī nuo kārtīm iztaisītas* (Ērgemē), tā minēta tautasdziesmās un ticējumos: *Kam, brālīsi, saņēmāt / Svešu ļaužu kumeliņus? / Sien pie sētas, lai stāvēja / Ar segliem, iemauktiem* (Lutriņos – LD III, 14543); *ja jaunā mēnesī sētu taisa, tad mieti tiek izcelti laukā* (Plāņos – LTT 26972). Zemgales un Vidzemes izloksnes veido kompaktu areālu, bet ārpus areāla *sēta* ar nozīmi ‘žogs’ reģistrēta arī Kurzemē – Alsungā, Asītē, Dzērvē, Lībagos, Turlavā, Usmā, Vandzenē, Vērgalē un vietumis Latgalē: Aglonā, Liksnā, Mērdzenē, Nautrēnos, Šķaunē (sk. kartē).

Vārds *sēta* ar nozīmi ‘žogs’ Vidzemes un Zemgales izloksnēs funkcionē kā vispārināts jebkura veida žoga apzīmējums, bet, diferencējot dažādus žogu veidus, tas ir sastopams kā vārdkopnosaukumu vai salikteņu komponents. Tā žogu, ko veido no guleniski saliktām resnām, apaļām kārtīm, kuras iestiprinātas stabu sānu robos, sauc par *gulsētu* (Sinolē), *blanku sētu* (Svētciemā). No divām vai vairāk kārtīm taisītu žogu sauc par *kāršu sētu*, piemēram: *taisa nuo kuoka, sasit mietus un kārtis virsū* (Gatartā); *kribiņu sētu* (Tūja: *kribiņa* ‘kārts’); *latu sētu* (Bruknā); *sklandu sētu* (Ciecerē, *sklanda* ‘kārts’).

Visvairāk nosaukumu izloksnēs ir reģistrēts vienam no senākajiem žogu veidiem, proti, zedeņu žogam, kuru veido no kārtīs iepīto egļu zariem. Nosaukumu daudzveidība te ir atkarīga galvenokārt no nosaukuma pirmā komponenta *zedeņa* apzīmējuma, jo tam latviešu valodas izloksnēs ir reģistrēti vairāki desmiti nosaukumu. Tādēļ minēšu tikai izplatītākos no tiem: *maigļu* vai *maiļu sēta*, piemēram, *maigļ sētas bija nuo zariem, nuo paegļiem, eglēm* (Katvaros *maigle* ‘zedenis’); *nīšu sēta*, piemēram: *nīšu sētas pītas vairāk nuo egles zariem, iekš trīs kārtīm ieluoka* (Cirgaļos); *skadiņu sēta*, piemēram: *skadiņu sēta nuo resniem egles zariem. Viens zars nuo vienas puses kārtei, uotrs nuo uotras puses, grūti pārkāpt* (Ērgemē *skadiņa* ‘zedenis’); *stikāļu sēta*, piemēram: *stikāļu sēta nuo egļu*

zariem (Kurzemē); *vabiņu sēta*, piemēram: *vabiņu sēta nuo egļu zariem* (Naukšēnos); *zedeņu sēta*, piemēram: *Bij man vienas rozēs dēļ / Pār zediņu sētu kāpt? / Bij man vienas meitas dēļ / Turēt lielu sirdērtiņu?* (Dobelē – LD1₂ 11068); *žagaru sēta*, piemēram, *sētas nuo žagariem savītas* (Jaunsvirlaukā).

Mazāk nosaukumu izloksnēs ir reģistrēts žogam, kuru izpina no sīkiem žagariņiem guleniski. Šādi veidotu žogu izloksnēs dēvē par *žagaru* vai *vibiņu sētu*, piemēram: *vibiņšēta nuo sīkiem kuociņiem biezs savīts, lai ne cāls netiek cour* (Katvaros).

Dēļu vai *dēlīšu sētu* taisa no dēlīšiem vai kociņiem, piestiprinot tos pie kārts. Šādu žogu sauc arī par *treliņu sētu*, piemēram: *pie kārtīm sit treliņus* (Džūkstē), *vabiņu sētu*, piemēram: *nuo kuociņiem sista* (no plēstiem vai apaļiem vabiņas) (Bīriņos).

Arī žogam, ko taisa no slīpeniski liktām malkas šķilām, latviešu izloksnēs ir reģistrēti vairāki nosaukumi: *slīpā sēta*, *šķīlu sēta*, piemēram: *šķīlu sēta – mieti tādu gabaliņu viens nuo uotra. iepin rikstīti. plēstu malku šķībi tad lika iekšā. gali gauži nevienādi palika augšā* (Mazsalacā); *šķībo sētu*, piemēram: *nuo malk saples šķils. malk šķils. malk šķils slīpeniski iet cit pie cit, tapēc i šķība sēt* (Rozēnos).

Līdzās jau nosauktajiem, kas taisīti no koka, izloksnēs ir minēti jaunāki žogu veidi: *drāšu sēta*, *dzelzs sēta*, *dzeloņdrāšu sēta*, *eglišu sēta*, piemēram: *reti kur redz eglīšu sētu, kas jāapzāgē, jāapgriež, tās kupluo un aizņem plašu vietu* (Valmierā); *dzīvā sēta*, piemēram: *eglītes vai citi kuociņi, kas apstādīti sētas vietā* (Džūkstē). Minētie žogu nosaukumi ir sastopami galvenokārt Vidzemē – ziemeļos un ziemeļaustrumos no Cēsīm, kā arī ap Skrīveriem, Vecumniekiem, un Zemgalē uz dienvidiem no Kalnciema starp Dobeli un Jelgavu.

Kāršu vai zedeņu žoga apzīmēšanai dziļajās augšzemnieku dialekta izloksnēs ir reģistrēts nosaukums *sētmalis*, kas literārajā valodā (*sētmaļa*, *sētmaļe* LLVV VII, 408) un Vidzemes izloksnēs tiek lietots ar nozīmi ‘sētas tuvākā apkārtnē; žogmaļe’

Īpatnējs ir deminutīva *sētiņa* lietojums Vidzemes sēliskajās un Zemgales sēliskajās izloksnēs starp Palsmani, Vecgulbeni

līdz Aknīstei un Raudai, izloksnēs ap Atašieni, kā arī izloksnēs starp Preiļiem, Kaunatu līdz Naujenei un Krāslavai. Šajās izloksnēs līdzās pamazinājuma nozīmei *sētiņa* var būt arī kāršu vai zedeņu žogs, piemēram: *tās sētiņš uz div korc toisij. vijs par sētiņām sauc* (Vietalvā). LLVV VII, 408 šāda deminutīva nozīme nav minēta.

Otra latviešu valodas izloksnēs izplatītā vārda *sēta* nozīme ir 'pagalms' (ME III 833 to min kā trešo nozīmi). To lieto Kurzemē un Zemgalē, piemēram: *sēt gar durēm, kuo nuoslaukam – pa tam ēk starpam* (Aizputē); *Ai, mana māsiņa, / Auj baltas kājiņas; / Pilna sēta svešu ļaužu / Vedīs tevi projām; / Dzīs tavas gotiņas, / Vedīs tavu pūriņu, / Birs man gaužas / Asariņas* (Nīcā LD III₂ 16940), kā arī vietumis Vidzemē – Dreiliņos, Jērcēnos, Inčukalnā, Jumpravā, Stāmerienē, Taurenē, Vainižos, Zaubē (sk. kartē).

Ar nozīmi 'pagalms' lieto arī salikteni *sētšvidus*. Augšzemnieku dialekta Zemgales sēliskajās izloksnēs, izloksnēs no Kastrānes un Sausnējas līdz Pļaviņām, Aizkrauklei, vietumis Vidzemē – Alūksnē, Dzērbenē, Jaunrozē, Stienē, Vidrižos to lieto kā vienīgo pagalma nosaukumu, piemēram: *sētvidā dubļi nebi. sētvids o bolto smilktiņ, zoļ zoļit* (Aizkrauklē), bet Austrumkurzemē un Zemgalē paralēli sastopams gan nosaukums *sēta*, gan saliktenis *sētšvidus*, piemēram: *Pašam brūtes vedējam / Zirgam aste neuzsieta; / Visu manu sētas vidu / Kā ar slotu noslaucīja* (Bikstes – LD III₂ 17186).

ME III 834 reģistrēts nosaukums *sētšēta* ar nozīmi 'pagalms' no Ēdoles.

Leksēmu *sēta* ar nozīmi 'māja' lieto augšzemnieku dialekta Zemgales sēliskajās izloksnēs un Latgalē, piemēram: *sābra sātai sorkons jumts* (Aulejā); *atguoju da savai sātai dzeivuot* (Vārkavā) (sk. karti). Līdzās literārajam nosaukumam *māja* leksēmu *sēta* lieto izloksnēs ap Mazsalacu, Valmieru, Ranku un Galgausku, kā arī vietumis Kurzemē un Zemgalē, piemēram: *kolhozā ir divi simti sātu* (Grostonā). Minētajās izloksnēs leksēmas *sēta* lietojums 'mājas' nozīmē kā poētisms varētu būt radies 20.–40. gados preses un literatūras ietekmē, piemēram:

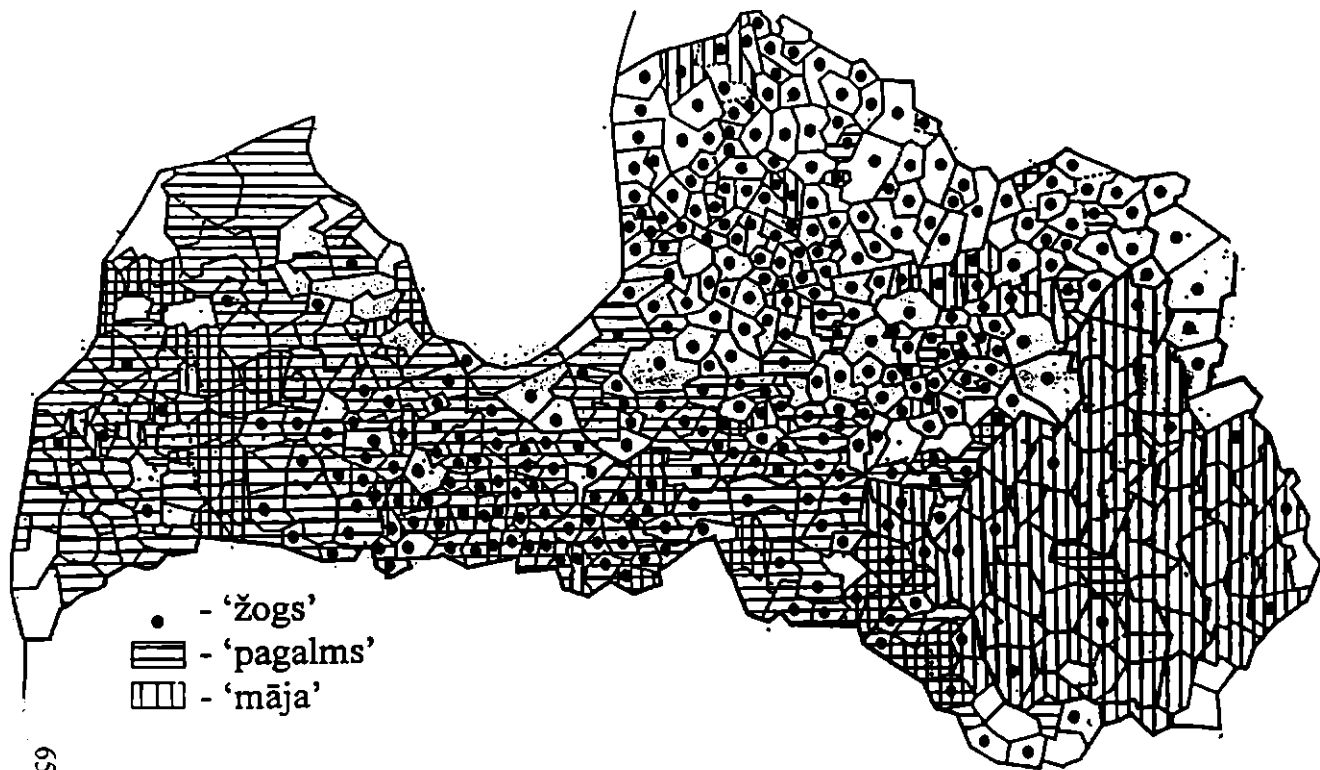
sēta ir ar žuoga nozīmi, *lauku sēta* ar mājas nozīmi ir jaunāko raiskumiešu runā (Raiskumā). ME III 833 minētā nozīme reģistrēta Bērzaunē, Biržos, Krustpilī, Lizumā, Saikavā.

Kā stilistiski neitrāls, uz dzīvu būtņu organisma sastāvdaļu attiecināts dialektāls termins daļā Ziemeļrietumvidzemes izlokšņu un daļā izlokšņu no Vildogas, Līviem līdz Galgauskai un Kalncempjiem ir reģistrēta vārda *sēta* sekundāra nozīme 'diafragma' LLVV VII, 407 šāda nozīme nav minēta. "Visās aplūkojamās izloksnēs leksēma *sēta* tiek lietota ar pamatnozīmi 'žogs', no kuras uz formas un funkcijas (norobežošana, nošķiršana) līdzības pamata apzīmējums pārnests uz diafragmu"⁵, piemēram: *sēta, viņa jau nau bieza, kas atdala sirdi un plaušas nuo zarnām* (Jērcēnos). Bez tam vārds *sēta* šajā nozīmē sastopams vārdu savienojumos *sētas gaļa* (arī *sētiņas gaļa*), *sētas plēve* un salikteņos *sētsgaļa* un *sētmalis*, kas tāpat ir lietoti ar nozīmi 'diafragma', piemēram: *kustuoņam tuo sauc pa sētas gaļu. addala tās plaušas un aknas, aiz sētas gaļas i zarnas* (Kārķos); *sātmals ačkir zarnas nū kroušu daļas* (Bebrenē). Deminutīvs *sētiņa* ar tādu pat nozīmi ir reģistrēts Skaistā un Varakļānos. Vārdu savienojums *sētas gaļa* ir reģistrēts ME III 833 no Naukšēniem, Dundagas un Drustiem.

Aplūkotais materiāls rāda vārda *sēta* nozīmju daudzveidību latviešu valodas izloksnēs. Tas atspoguļo nozīmju šķirumu pa novadiem, kas izveidojies vēsturiskās situācijas un celtniecības tradīciju ietekmē (Kurzemē *sēta* 'pagalms'; Zemgalē *sēta* 'pagalms', 'žogs', Vidzemē *sēta* 'žogs' un daļā izlokšņu arī 'diafragma', bet Latgalē *sēta* 'māja'). Šādu nozīmju lietojumu būtu vēlams saglabāt arī tagad un retāk skandināt jau par klišeju kļuvušo "zemnieka sētu" vai "tēvu sētu"

⁵ E.Kagine. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. R., 1992., 112.lpp.

Vārda *sēta* pamatnozīmes latviešu valodas izloksnēs

Über Bedeutungen des Wortes *sēta* in lettischen Mundarten

Zusammenfassung

Für das Wort *sēta* (zum Verb *siet* 'binden') haben sich verschiedene lexikalische Bedeutungen im Laufe der historischen Entwicklung gebildet: 1) 'der Zaun'; 2) 'der Hof'; 3) 'das Haus'. Sie sind literarisch. Die verschiedenen Traditionen des Gebäudebaus und der Wirtschaftsgestaltung haben die unterschiedliche Entwicklung von Bedeutungen in den Gebieten Lettlands gefördert.

Als eine verallgemeinernde Bezeichnung des Zauns gebraucht man das Wort *sēta* in allen Mundarten von Zemgale und Vidzeme sowie in einigen Mundarten von Kurzeme und Latgale. Um die verschiedenen Zaunformen zu differenzieren, wird das Wort *sēta* als eine Komponente der Wortgruppenbenennungen und Zusammensetzungen gebraucht.

Die zweite verbreitete Bedeutung des Wortes *sēta* in lettischen Mundarten ist 'der Hof'. Diese Bedeutung ist meistens in Kurzeme und Zemgale verbreitet.

Das Lexem *sēta* mit der Bedeutung 'das Haus' gebraucht man in Augšzeme und Latgale.

Als ein stilistisch neutraler, auf einen Bestandteil des Organismus von Lebewesen bezogener dialektaler Terminus ist die sekundäre Bedeutung 'das Zwerchfell' in einem Teil der Mundarten in Nordwestvidzeme und in Mundarten des mittleren Teiles von Vidzeme registriert.

Die Bezeichnung *sēta* 'der Zaun' wird auf das Zwerchfell auf Grund der Ähnlichkeit der Form und Funktion (abzugrenzen, abzutrennen) übertragen.

Das betrachtete Material spiegelt die Teilung der Bedeutungen in den Gebieten (in Kurzeme – *sēta* 'der Hof'; in Zemgale – *sēta* 'der Zaun', 'der Hof'; in Vidzeme – *sēta* 'der Zaun', in vielen Mundarten auch 'das Zwerchfell'; in Latgale – *sēta* 'das Haus') wider. Es wäre erwünscht, solchen Gebrauch von Bedeutungen auch heutzutage zu erhalten.

Ilga JANSONE

***Lakats* .., bet varbūt *drāna*, *skara*, *skusts* vai *auts*?**

Mūsdienu latviešu literārajā valodā galvas un plecu segu apzīmēšanai ir nostiprinājies nosaukums *lakats* (*lakats* 'galvas, plecu, arī kakla apsegs – parasti četrstūrainis vai trīsstūrainis auduma gabals' LLVV 4, 585. – 586. lpp.), bet izloksnēs tiek lietoti arī vairāki citi vispārinātie galvas un plecu segu nosaukumi, proti, *drāna*, *skara*, *skusts*, *auts*.

Palūkosimies uz šo nosaukumu izplatību pamatojoties uz izlokšņu dotumiem.

Nosaukums *lakats*, kam pamatā ir sena mantota sakne¹ Vidzemē un Augšzemē izplatīts kā vienīgais vispārinātais galvas segas apzīmējums, bet Zemgalē paralēli vārdam *drāna*, piemēram, Sinolē – *kas bij gobalā austi, kā ziemas lokati, tiem bij bārkstis klā, kas bij iz kartūņa muodi, tuos vilēja poši*^{*}; Jeros – *agrak nenēm bēr klēpi un nedev krūt bērām, ka māt nelik lakatin uz galv; Iecavā – pa lakatu sauca tādu lielu villas, austu, kā segu, ar praņām*.

Vārds *lakats* (bieži deminutīva formā) minēts arī Latvju dainās no vairākām Vidzemes un Zemgales, kā arī atsevišķām Kurzemes un Latgales izloksnēm, piemēram, no Krustpils –

Panāksnieku sieviņām

Zili, melni lakatiņi.

Vaj tās bija, šur nākdamas,

Ceplitē ģērbusās? (LD 20593₁);

no Džūkstes –

Tautu dēls lielijās

Lintēm kārtā cepurīte;

Es ar savu lakatiņu

Ne galviņas nepagriezu (LD 15226).

¹ Par to skat. ME II 415 un LEV I 496.

^{*} Rakstā nav atspoguļotas izlokšņu fonētikas un morfoloģijas īpatnības.

Vārds *lakats* fiksēts arī dažās iepriekšējo gadsimtu vārdnīcās, proti, Stendera (*lakkats* 'Tuch' 132. lpp.)², Langes (*lakkats* 'ein Tüchlein' 168. lpp.)³ un Ulmaņa (*lakats* 'ein Tuch' 134. lpp.)⁴, kā arī ME II 415 *lakats* 'das Tuch'.

Mūsdienās kā literārajā valodā, tā arī izloksnēs vārds *lakats* galvas un plecu segu apzīmēšanai ir visizplatītākais. Dažādu reāliju diferencēšanai tiek lietoti gan vārdkopnosaukumi, gan salikteņi (Vidzemes lībiskajās izloksnēs) ar neatkarīgo komponentu *lakats*. Atkarīgais komponents, kas ir dažādo reāliju diferencētājs, norāda uz būtiskām galvas un plecu segu pazīmēm.

1. Atkarīgais komponents norāda uz lakata materiālu: **kaņepājiem**, piemēram, Sinolē – *kur tie kaņupēju lokati bij, tās nesaucē par villānēm, par kaņupēju lokatiem* (sauca). *viņš bij nuo kaņupējiem taisīts*; **vilnu**, piemēram, Laucienā – *vills lakats bi parasts galvs lakats, kuo sēj galve, ka gāj āre*; **zīdu**, piemēram, Svētcimā – *ka gāj baznīca, ta sēj galva zīdlakat*; **batistu**, piemēram, Kabilē – *bastiņa lakati senāk bij tādi smalki*; **tibetu**, piemēram, Džūkstē – *tiptes laktus sēja galvā, tie bija lieli krāsaini, spilgti raibi, stingra auduma a praņām*; **kartūnu**, piemēram, Kalncempjos *kartuna lokatus* (pirka); **pikē**, piemēram, Sinolē *piķijlakatiņi bij biežāki kā kartūņa*; **bukstiņu**, šarlaku, piemēram, Sinolē – *šarliņa lokati – tie bij tā kā placu lokati, tie buksiņa – tie bij tā kā ziemā* (valkājami); **gublānu**, piemēram, Iecavā – *vēlāk bij tādi balti gublāna lakati, pirkti, tiem bij garas praņas*.

2. Atkarīgais komponents norāda uz lakata izgatavošanas veidu: **aušanu**, piemēram, Džūkstē – *austais lakats – vilnāne. austie lakti sāka rasties tik ta, ka es pa lielu cilvēku biju*.

3. Atkarīgais komponents norāda uz ķermeņa daļu, ko attiecīgais apģērbs sedz: **galvu**, piemēram, Prāulienā *tāpot*

² Lettisches Lexicon von Gotthard Friedrich Stender, I – II, Mitau, 1789.

³ Vollständiges deutsch-lettisches und lettisch-deutsches Lexikon. Lettisch-deutsches Teil. Oberpahlen – Mitau, 1773.-1777.

⁴ Lettisches Wörterbuch. Teil 1. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof C.C.Ulmann. Riga, 1872.

golvs lakatiņus poš vien audēm. bij gon ij pirkte, ij tambuorēti, bat pošoustie, jā šmuki, lebi krāsas salyka, tie ar bī cieņā; pleciem, piemēram, Valmierā – plecu lakati vairāk bija balti nuo mīkstas gublānu dzijas. lakati parasti bija četrstūraini, Pūrē – uz pleciem valkāja plecu lakatus, kad bija vēsāks laiks.

4. Atkarīgais komponents norāda uz etnonīmu, piemēram, Priekuļos – *spranču lakatīni – tie sarkanie*. Nosaukums *spranča lakatiņš* minēts arī Latvju dainās no Lubānas –

Ņemiet mani, ciema puīši,
Es bagata mātes meita:
Pieci bija pirkti brunči,
Pieci spranča lakatiņi (LD 10439_v).

5. Atkarīgais komponents norāda uz galvas vai plecu segas raksturīgām pazīmēm (lielumu): *lielais lakats*, piemēram, Kārķos – *lielielakati tak visiem bija. cik silts viņč bija, visus plecus nosedza*; Sarkanos – *viengabaļ līlie lokoti – pie vēvere austi; lecvā – sievietim senāk lielais lakats bij galvenais apģērbs; mazais lakats*, piemēram, Sinolē – *ka nuoņēme (līgavas) kruoni, vīra māte isklāja (lakatu), ta atkal lizumnieies saklāja mozuos lakatiņus stūrainiski uz placiem – gon boltus, gon palākus*.

Nosaukums *lielais lakats* mūsdienās ir kļuvis par etnogrāfisku terminu, proti, plecu segas apzīmējumu.

Galvas un plecu segu nosaukums *drāna*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds (*drāna* 'auduma gabals (parasti neliels, četrstūrainis, paredzēts kādam noteiktam nolūkam)' LLVV 2, 387), sastopams kompaktā areālā Kurzemē un Zemgalē, piemēram, Dundagā – *bi vi sāds drāns: villiņdrāns, kartūndrāns un zīdrāns. pūre bi no visam drānam vairak vo mazak*; Nīcā – *manai mātesmāsai bi tig daudz drānu, ka katru reizu varēja siet baznīcā savu*. Nosaukums *drāna* minēts arī Kurzemē un Zemgalē pierakstītajās tautasdziesmās, piemēram, Ārlavā –

Es pazinu to meitiņu,
Kas šogad brūte ir:
Uz acīm drānu vilka,
No puīšiem kaunjās (LD 11799).

Senajās vārdnīcās vārdam *drāna* minētas dažādas nozīmes, proti, Langija – *drāna* 'ein Kleid oder Tuch' (54. lpp.)⁵; Langes – *drāna* 'Kleid' (82. lpp.); Stendera – *drāna* 'Tuch, Zeug, Gewand, pl. Kleider' (45. lpp.); Ulmaņa – *drāna* 'Zeug – namentlich auch feines Tuch; ein Tuch zum Umbiden' (49. lpp.). Tikai Lange (būdams Smiltenes mācītājs un ieklausīdamies apkārtējo ļaužu valodā) nedod Kurzemē un Zemgalē raksturīgo vārda *drāna* nozīmi 'lakats'.

ME I 494 paralēli citām nozīmēm *drāna* 'das Tuch, das Kopftuch'; EH I 331 *drāna* ar nozīmi 'lakats' Saldū, Sesavā; EH I 331 *drāne* 'das Tuch' Dunikā.

Tā kā vārds *drāna* latviešu literārajā valodā un Kurzemes un Zemgales izloksnēs ir polisēmisks un šajās izloksnēs to lieto kā virsjēdziena apzīmējumu galvas un plecu segām, tad (tāpat kā leksēmai *lakats*) bieži dažādu reāliju diferencēšanai tiek veidoti salikteņi un vārdkopnosaukumi, kur atkarīgais komponents priekšmetu raksturo no dažādiem viedokļiem, bet neatkarīgais komponents ir virsjēdziens *drāna*.

Atkarīgais komponents norāda uz dažādām galvas un plecu segu pazīmēm.

1. Atkarīgais komponents norāda uz galvas vai plecu segas materiālu: **vilnu**, piemēram, Dundagā – *villiņdrān bi biez no mīkst vill, gan lielak, gan mazak, ar īsem praņem gar malam. tie bi balt, šamo, kādreiz mell. villiņdrān sēj ziem* (par *villiņdrānu* Dundagā sauc vilnas lakatu, bet par *villdrānu* – plecu segu); **katūnu**, piemēram, Popē – *a katūndrān staiga tig pa vasar*; **kokvilnu**, resp., buomvillu, piemēram, Dundagā – *pulkreiz apše (villiņdrānai) sēj maze buomvill drāniņ, bet tā le tuo neredz*; **zīdu**, piemēram, Zantē – *iet uz baznīcu, uz sien zīddrānu galvā*.

2. Atkarīgais komponents norāda uz ķermeņa daļu, ko attiecīgais apģērbs aptver: **galvu**, piemēram, Dundagā *viss pirktes gālsienam drāns bi četerkantig*; **pleciem**, piemēram,

⁵ Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku / Pēc manuskri. fotokop. izdevis un ar īsu apcer. par J. Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. R., 1936.

Durbē – *tāds rupjāks i blakainais audums. plecu drānas tā auda. plecu drānu neluocija.*

3. Atkarīgais komponents norāda uz reālijas izgatavošanas veidu, piemēram, Kursišos – *bij tādas austās drānas, rūtaiņas auda, strīpaiņas.*

4. Atkarīgais komponents norāda uz galvas un plecu segām raksturīgām pazīmēm: **krāsu**, piemēram, Strazdē – *man tas balteis drānīš dikt tīk, tas i tāds viegls uz galv.* Ar spilgto krāsu salikumu saistīts arī Alsungas suitu villaines nosaukums *trakā drāna* – *trakā drān i dzeltene, melle, sarkane un retāk zaļe krāse*; **formu**, piemēram, Spārē – *krišdrāna likta ap pleciem.*

5. Atkarīgais komponents norāda uz funkciju, piemēram, Dundagā – *baznīcdrāna.*

Neliela galvas lakata apzīmēšanai Kurzemē un Zemgalē lieto deminutīvus *drānele* un *drāniņa*, piemēram, Kursišos – *kādreiz sēja ar drāneli uz cepures, kādreiz ar sēja zem cepures*; Nīcā – *jaunave vīramātei ūsedza kreklu, garas zeķes, piešutas pie krekla, sēja vel mazu drāneli un lielu drānu.*

Nelielā kompaktā areālā Dienvidrietumlatgalē galvas un plecu segu apzīmēšanai lieto no lietuviešu valodas pārņemto nosaukumu *skara*⁶ (skara 'didelē, ppr. vilnonē, skepeta pečiāms, galvai apsigobti' LKŽ XII 744-745), piemēram, Izvaltā – *skorys ir vysaidys: leluos i mozuos. mozuos skorys sīn ap golvu – seņuok buobys bes skorys ni'kur i nago*; Preiļos – *vosorā es sīn štapeļa voi kartuna skoru.*

ME III 872-873 *skara* 'ein Tuch' no Gulbenes, Vārkavas un Latgales pie Daugavas; EH II 501 *skara* no Aulejas, Bebreņes, Kārsavas, Skaistas, Višķiem, Lubānas un Varakļāniem.

Nosaukums *skara*, resp., *skareņa* minēts arī nedaudzās Latvju dainu dziesmās no Latgales, piemēram, no Līksnas –

Vainak, munu vainaceņu
Zūsis spollvys vīglumeņu!
Ka izlyka lyn' skareņu –
Lynu morku gryutumēņu (LD 24741₄).

⁶ Pēc cilmes šis nosaukums saistāms ar kr. *ckopa* 'kažokāda' un poļu *skora* (ME III 872 -873; LEV II 796; Reķēna 1975, 480).

Kā plecu segas apzīmējums lietots vārdkopnosaukums *lielā skara*, piemēram, Izvaltā – *leluos skorys sac is placu, tuos ar taidim katasym* (bārkstīm); Kalupē – *leluos skorys aude nu vylnys dzejis. vairuok nu skatarātyš dzejis aude streipainis i kristainis*. (Reķēna 1975, 481-482).

EH II 502 *skarene* 'ein kleines Kopftuch' no Aulejas.

Latgales lielākajā daļā pazīstams no poļu vai baltkrievu valodas aizgūtais lakata nosaukums *skusts*⁷, piemēram, Asūnē – *pi maņi vysvy saidu skustu beja – i ļeji, i mozi, i vylnonī, i šolku*; Nautrēnos – *skusti pošys ade boltus, vairoik pierktī. aude sovus, nu vylnys vīn, lylūs aude, pynkys vus 'apleik, vairoik palākus, pa molu tymsoiku streipi*; Stirnienē – *skusc sīn micē i zam zūda. sasīn skustu iz pīris i skusta styurs aizsīn aiz pakauša – tei ir mice*.

Arī vairākās Latvju dainu dziesmās, kas pierakstītas dažādos Latgales apvidos, sastopama leksēma *skusts* un tās deminutīvs *skusteņš*, piemēram, Ludzas apriņķī –

Pērc, tautīt, maņ skusteņu
Sudabreņa lapeņom,
Kam atškeiri mani jaunu
Nu vyzuļu vainudzeņa (LD 24464₃);

Bērzpilī –

Par kaļneņu mes moseņas;
Myus' jaukos volūdeņas:
Tev skusteņis, man vaiņuks,
Nasadar volūdeņa (LD 24795₃).

Tā kā vārds *skusts* daļā Latgales izlokšņu tiek lietots kā virsjēdziena apzīmējums galvas un plecu segām, tad bieži dažādu lakatu diferencēšanai tiek veidoti vārdkopnosaukumi ar vārdu *skusts* neatkarīgajā komponentā.

1. Atkarīgais komponents norāda uz materiālu: *zīdu*, resp. *šolku* latgaliskajās izloksnēs, piemēram, Asūnē – *šolku skustu is bazņeicu sāja i kuozuos kot guoja*; *puszīdu*, resp. *pusšolku*

⁷ Vārds *skusts*, tāpat kā *kuska* Lejaskurzemē un *kuska* Lietuvā aizgūts no poļu *chusta*, *chustka* 'szmat płotna obrębiony do obwiniecia, do uwiązania i. t. d.' vai baltkrievu *xyctka*, *xycta*.

latgaliskajās izloksnēs, piemēram, Asūnē – *pusšolka skusty i taidi napa visam perkaļa, šolks ar perkali is pusem; katūnu*, resp. *perkali*, piemēram, Asūnē – *perkaļa skustus kas dīnys nosova; vilnu*, piemēram, Rēznā – *vylnonis skuss ap gouvu*.

2. Atkarīgais komponents norāda uz reālijas izgatavošanas veidu, piemēram, Asūnē – *adeityjs skusts nu vylnys beja*.

3. Atkarīgais komponents norāda uz galvas vai plecu segi raksturīgām īpašībām: *krāsu salikumu*, piemēram, *slūkšņuoī skusty – streipuoti vy:saidom streipom beja, tože iz bazņeicu juos nosova; izmēru*, piemēram, Nautrēnos – *iz bazņeicu, ka guoš: zīma vai vosora, lelyš skuss is placu*; Asūnē – *i seņuok beja mozī skusty, kur ap golvu apsīt*; mazāka (dažās izloksnēs trīsstūrveida) lakata apzīmēšanai lieto vārdu *pusskusts*, piemēram, Nautrēnos – *kristaiņus aude pusskustus – zīmā zam aļderku* (vatēts sieviešu ziemas mētelis) *voi kažuku nosuo, vīnu styuri ap koklu apsvīda voi ar spiļku saspraude*.

ME III 907 *skusts* 'das Tuch' no Nautrēniem, Ciblas, Varakļāniem, Pildas, Zvirgzdenes, Pilskalnes; EH II 516 *skusts* no Aulejas; ME III 907 *skustenis* 'ein kleines Tuch'.

Galvas segas nosaukums *auts* mūsdienās sastopams ļoti šaurā areālā Latgales ziemeļu izloksnēs, piemēram, Baltinavā – *ņem tū autu ai piniem, lai ir syltuok*; Šķilbēnos – *sīn jaunū autu*.

Ka vārds *auts* bijis pazīstams plašākā areālā, liecina Latvju dainu dotumi no dažādām izloksnēm, piemēram, no Ēdoles –

Es neiešu rijiņā
Man noput vainadziņš,
Lai iet brāja līgaviņa,
Kam gāliņa autu tīta (LD 28751);

no Lielvārdes –

Būt' tas vara vainaciņis
Otreiz labi piederejs,
Es autiņu kājām spertu,
Mīlēt' savu vainaciņu (LD 24752_v).

K. Pētersons Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas rakstu krājuma 17. laidiena 29. lpp. aprakstā par Raņķu apģērbu konstatē:

"It senāk sievas tinušas ap galvu autu, bet teicēja tuo neesuot piedzīvājusi" Uz vārda auts plašāku lietojumu Vidzemē norāda arī etnogrāfe A. Alsupe.⁸

Vārds *auts* minēts arī vairākās vēsturiskajās vārdnīcās, proti, Manceļa *Phraseologia Lettica*⁹ – *auts* 'ein Tuch' (337. lpp.), Langija – *auts* 'ein Tuch, Gewircke, Gewebe' (21. lpp.), Langes – *auts* 'ein Tuch' (44. lpp.), Stendera – *auts* 'Tuch, Binde' (11. lpp.), Ulmaņa – *auts* 'das Tuch, die Binde' (22. lpp.).

ME I 231 *auts* 'das Tuch; das der jungen Frau an Stelle des abgenommenen *vaiņags* auf den Kopf gebunden wird'.

Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdam *auts*, ar norādi novecojis, dots skaidrojums, kas ietver arī galvas segu (LLVV I 512 *auts* 'četrstūrainis auduma gabals (piemēram, galdauts, kaklauts)').

Kā diahroniski vispārināts galvas segas apzīmējums vārds *auts* iekļaujas saliktenos un vārdu savienojumos neatkarīgā komponenta funkcijā.

1. Atkarīgais komponents norāda uz priekšmeta materiālu:
linu ME II 471 *linauts* 'das linnene Tuch, welches die verheirateten Frauen tragen'. Nosaukums *linauts* (bieži deminutīva formā *linautiņš*) minēts Latvju dainu dziesmās, kas pierakstītas Vidzemes un Zemgales sēliskajās izloksnēs, kā arī atsevišķās vietās citos novados, piemēram, Patkulē –

Trīs vasaras dēlu māte

Linautiņu balināja.

Balin' baltu, valkā pate,

Es valkašu vainadziņu (LD 24277,);

Ventspilī –

Apsien man linautiņu,

Apsien dižus sirdēstiņus;

Vainadziņu valkadama,

Es dzīvoju bez sirdsēsta (LD 24746);

⁸ Alsupe A. Audēji Vidzemē 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā. R., 1982.

⁹ Mancelius G. *Phraseologia Lettica*, das ist: täglicher Gebrauch der lettischen Sprache. Teil 2. – R., 1638.

zīdu – ME IV 731 *zīdauts* 'ein seidenes Tuch'; EH II 809 *zīdauts*.
Deminutīvi *zīdautiņš*, *zīžautiņš* reģistrēti Latvju dainās no dažādām vietām, piemēram, no Rembates –

Pirc, tautieti, zīdautiņu
Sīdrabiņa maliņām,
Kam tu mani jaun' izvīli
No vizuļa vainadziņa (LD 24464_v);

Ērgļos –

Pirmā deve baltu kreklu,
Otra baltu zižautiņu,
Trešajā pastarite,
Atvērs banšu vilnaniti (LD 7876₂);

zīdu, resp. **šolku**, piemēram, Šķilbēnos *šolka auts*; **slēžu**
audumu – ME III 930 *slēžautiņš* no Ventas. Latvju dainās forma
slēžautiņi minēta no Alsungas un Patkules –

Vaiņags zelta lapiņām
Ne manam mūžiņam;
Slēžautiņi, zīda drāna,
Ta manam mūžiņam (LD 24817).

2. Atkarīgais komponents norāda uz priekšmetam
raksturīgām pazīmēm: **krāsu** ME I 256 *baltauts*, *baltaute*
'weisses Tuch'. Latvju dainās varianti *balts auts*, *baltautiņš*
reģistrēti vairākās izloksnēs, piemēram, Dignājā –

Nelas' daudzi, bārenite,
Neba ilgi tu nesasi:
Sieš' es tev baltautiņu,
Likšu cauņu cepurīti (LD 5027);

izmēru, piemēram, Šķilbēnos – *zīmu sedze lylūs autus*, *ka iz*
baznīcu iet; īpatnībām – ME III 329 *plānauts* 'ein dunnes Tuch'
ME II 294 *kruokauts* 'ein faltiges Kopftuch'. Variants *kruoķauts*
sastopams Latvju dainās no dažām Zemgales izloksnēm,
piemēram no Bruknas –

Vaija, vaija, tu, māsiņa,
Tavu mazu kruoķautiņu!
Pakaļā(i) bizi redzu,
Priekšā garu deguntiņu (LD 21514₁);

ME IV 39 *šķidrauts* 'ein dunnes Gewebe; der Schleier'
 Nosaukums *šķidrauts* minēts arī Latvju dainās no Rendas –

Žēl man sava vainadziņa,
 Vienu roku uzliekama;
 Dēlu mātes šķidrautiņis
 Abi roki gubinams (LD 24742₁).

3. Atkarīgais komponents norāda uz ķermeņa daļu, ko priekšmets apsedz, piemēram EH I 189 *galvas auts* 'ein linnenenes Kopftuch'. Vārdu savienojums *galvas auts* fiksēts arī Latvju dainās vairākos variantos, piemēram, Alsungā –

Es redzeju tautu meitu,
 Viņa mani neredzeja.
 Es nopirku gāles autu,
 Viņa pirka vainadziņu (LD 5866).

4. Atkarīgais komponents norāda uz darbību, kuras rezultātā priekšmets tiek novietots, piemēram, ME III 812 *segauts* 'ein Kopftuch'. Latvju dainās tas minēts no divām Zemgales izloksnēm – Rundāles un Mežotnes –

Vai, Dārtiņa, vai, māsiņa,
 Šauri tavi segautiņi;
 Priekšā tavas acis redza,
 Pakaļā matu galus (LD 21514).

Bez iepriekš minētajiem vispārinātajiem galvas un plecu segu nosaukumiem sastopami arī daudzi citi nosaukumi, kas raksturo gan novada etnogrāfiskās, gan valodas tradīcijas, piemēram, *drābule*, *nāmats*, *kuska*, *bastene*, *zīdene* Lejaskurzemi, *vīkala* Ventspils novadu utt.

Generalized appellatives used for head and shoulder coverings in different parts of Latvia

Summary

The article deals with generalized appellatives of head and shoulder coverings in Latvian.

In the Latvian literary language appellative *lakats* for describing head and shoulder coverings has been established, being the only generalized appellative common in Vidzeme and Augšzeme.

In other parts of Latvia different other appellatives are used in parallel with the literary appellative *lakats*. In compact areal in Kurzeme and part of Zemgale appellative *drāna* for head and shoulder coverings is widespread. In the biggest part of Latgale appellative *skusts* is known which is borrowed either from the Polish or Belorussian language. In a small compact areal in South-western Latgale appellative *skara* is used, which is borrowed from the Lithuanian language. In a narrow areal in the North of Latgale once a very popular appellative for head and shoulder coverings *auts* is heard.

To differentiate appellatives for head and shoulder coverings word combinations or compounds are formed where the independent component is a generalized appellative but the subordinate component refers to relevant features of head and shoulder coverings, for example, material, colour, size, type of production, part of the body covered by it, or its function.

In parallel to those appellatives separate lexemes are used as appellatives for differentiation, describing both ethnographic and language traditions of a certain part of Latvia.

Inese ĒDELMANE (Rīga)

Personvārdi latviešu valodas augu nosaukumos

Viena no nozīmīgākajām un paliekošākajām vērtībām, ko cilvēks saņem no saviem vecākiem drīz vien pēc piedzimšanas, ir viņa vārds.

Vārds nereti nosaka cilvēka vietu, viņa stāvokli sabiedrībā. E.Blese¹ darbā “Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas” rakstīja, ka vārds atļauj cilvēkam vispilnīgākajā veidā apzināties savu, individuālo pretstatu pret citiem.

Vārds ir it kā cilvēka otrinieks. Visi nemirstīgie ir nemirstīgi tāpēc, ka nemirstīgs kļuvis viņa vārds. Vārdā izpaužas arī tās cerības un gaidas, ko vecāki saista ar savu bērnu.

Senāk ticēja, ka vārds, ko dod bērnam, var ietekmēt viņa likteni, tāpēc ar vārdiem bijuši apdomīgi.

Katra tauta dod bērniem vārdus atbilstoši savām nacionālajām tradīcijām. Tā, piemēram, vācu zēnam (šī gadsimta sākumā) kristīts vārds Georg-Reinhold, meitenei Eva-Margareta. Mājās bērnus gan saukuši tikai vienā vārdā par Evu un Georgu, bet dokumentos figurējuši divi vārdi.

Šāda tradīcija ir vairākās Rietumeiropas zemēs vēl šodien.

Igaņu valodnieks E.Rajandi² atgādina neaizmirst, ka mūsdienu pasaulē ir spēcīgi starptautiski un kultūras sakari, kas iespaido arī personvārdu izvēli. Blakus tradīcijai pastāv un iedarbojas arī mode. Tās dēļ, piemēram, 1965.gadā 18 igauņu zēniem un 32 meitenēm doti divi vārdi: Lauri – Allan, Anne – Ket u.c.

Krieviem, kā raksta valodniece A.Superanska³, jau no seniem laikiem ir tikai viens vienīgs vārds, bet tas lietojams

¹ *Blese E.* Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas. – R., 1929, 1. 5.lpp.

² *Раянди Э.* Традиции и моды в употреблении личных имен. В кн.: Ономастика. – Москва: Наука, 1969, с. 84-86.

³ *Суперанская А.В.* Как вас зовут? Где вы живете? Москва: – Наука, 1964, с. 3-5.

korā ar tēva vārdu – Михаил Иванович, Борис Петрович, Вера Николаевна. A. Superanska uzsver, ka krievi vārdu maina ārkārtīgi retos gadījumos (un tikai tad, ja vārds izraisa sliktas asociācijas), turpretī Birmā un Vjetnamā cilvēka vārds viņa dzīves laikā mainās vairākkārt. Laika gaitā vārdam pievienojas leksēmas, kas apzīmē titulus, ko cilvēks iegūst, piem., pilsonis, feodālis, kungs u.c., kas tad arī tiek ietilpināti vārdā.

Gluži atšķirīgi vārdus dod tjurku tautām. Pēc valodnieka S. Vainšteina⁴ apraksta tuviešiem zēns vārdu iegūst vēlu – pēc 10 gadiem, pat vēl vēlāk, tad, kad viņam jau ir zirgs, kad viņš kļūst par jaunekli un vīrieti, kad parādās cilvēka spilgtākās rakstura īpašības, pēc kurām viņš arī iegūst vārdu. Līdz pilngadībai to dēvē vienkārši par mazuli, zēnu, dēlu utt.

Senatnē cilvēks, būdams cieši saistīts ar dabu, centies daudzas dabas parādības personificēt, uz paša dzīvi un sabiedrību attiecināmiem jēdzieniem devis dabas norisēm un parādībām atbilstošus nosaukumus.

Tā daudzie udmurtiešu vārdi, pēc valodnieka S. Sokolova⁵ sniegtajām ziņām, ir saistīti ar dzīvnieku sevišķi putnu vārdiem. Šiem personvārdiem bijis ciešs sakars ar lauksaimnieka kalendāru ar sēju, ar pļauju. Dzīvnieka vārds nereti bijis bērnam arī kā sargs, kā talismans pret slimībām un nelaimēm. Arī vēl tagad udmurtieši neatsakoties no šiem vārdiem, taču tos lietojot tikai kā iesaukas un tikai mājas vajadzībām.

Bet kāda ir mūsu – latviešu vārdu došanas tradīcija? Vai vēl šodien ir iespējams tai izsekot?

Latviešu personvārdu pētniece D. Zemzare⁶ ir vairākkārt aizrādījusi, ka senie latviešu personvārdi mums vairs nav saglabājušies. Tos jau pirms daudziem gadu simtiem izskauda

⁴ *Вайнштейн С.И.* Личные имена, термины родства и прозвища у тувинцев. В кн.: Ономастика. – Москва: Наука, 1969, с. 125-133.

⁵ *Соколов С.В.* О древних именах удмуртов. – В кн.: Ономастика. – Москва: Наука, 1969, с. 109-111.

⁶ *Zemzare D.* Piezīmes par mūsdienu latviešu personu vārdiem. - Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi. 7.laidiens. R.: Liesma, 1971, 124.lpp.

baznīcas noteiktie vārdi. Šie uzspiestie, aizgūtie vārdi ir pārveidojušies, piemērojušies mūsu valodas skaņu un formu sistēmas īpatnībām. Arī valodnieks O.Bušs⁷ piebilst, ka mūsdienu latviešu personvārdi pa lielākajai daļai ir aizguvumi, dažs labs nācis pat caur vairākām valodām. Un, kā jau tas ir ar baznīcas noteiktajiem vārdiem, visvairāk aizguvumu ir konstatēts no sengrieķu, latīņu, no senebreju, ka arī no senās ģermāņu valodas.

Taču latvieši ir zemnieku tauta, kuras dzīve, darbs, ierašas gadu simtos bija saistītas ar jau pieminēto zemnieka kalendāru.

Luterāņi jeb, kā raksta mūsu personvārdu krājējs K.Siliņš⁸, protestanti svētos neatzina, bet senās ierastās piemiņas dienas, kas latviešiem bija arī ar ekonomisku raksturu, tika svētītas. Piem., *Jurģi* – jauns saimniecības gads, *Jāņi* – siena pļauja, *Jēkabi* – rudzu pļauja u.tml. Latviešiem vārda dienu svinēšana ar reliģiskā kulta tradīcijām nesaauga, bet pastāvēja kā to personu godināšana, kam bija attiecīgais vārds. Katoļiem un pareizticīgajiem bija citādi. Viņu vārdi ir tieši saistīti ar svētajiem.

Izdarot augu nosaukumu lingvistisko analīzi, ir konstatēts, ka latvieši augu nominācijai izmantojuši arī personvārdus (piem., Jānis, Pēteris, Indriķis, Ilze), kā arī mitoloģisku vai reliģisku būtņu nosaukumus (piem. Lauma, Māra (Marija), Kristus u.c.).

1. Cilvēka vārds ietilpst auga nosaukumā

Ar vīrieša vārdu Jānis un attiecīgajiem svētkiem – vasaras saulgriežiem – saistīti dažādo *jāņuzāļu* nosaukumi.

Visbiežāk par *Jāņa* vai *Jāņu zālēm* sauc augus, ko plūc Zāļu un Līgo vakarā. Par to jau spilgti liecina tautasdziesmas:

---

⁷ *Bušs O.* Pieder katram un visiem. - Krāj.: Dabas un vēstures kalendārs 1986. - R.: Zinātne, 1985, 57.lpp.

⁸ *Siliņš K.* Latviešu kalendārvārdi. Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi. 17.laidiens. - R.: Avots, 1982, 136.lpp.

Visa laba Jāņu zāle,
 Ko plūc Jāņu vakarā:
 Gan skostiņa, gan skalbīte,
 Gan baltais vīrāksnīt's. (Tdz. III, 7142)

Taču daudzos Latvijas novados par t.s. "īsto" *jāņu zāli* sauc tikai vienu atsevišķu augu sugu vai ģinti. Šos augus bieži vāc Jāņu laikā kā vērtīgu ārstniecības līdzekli, pēc to pilnīgas uzziēšanas konstatē siena pļaujas sākumu. Sacīto apstiprina tautasdziesma

Ne tās visas Jāņa zāles,
 Ko plūc Jāņu vakarā:
 Rubatenes, buldurenes,
 Tās īstās Jāņa zāles. (LD 32390)

Lielākajā daļā Vidzemes un Zemgales izlokšņu par "īstajām" *jāņuzālēm* dēvē *madaras* (Galium), dažās Latgales un Augšzemes izloksnēs *divšķautņu asinszāli* (Hypericum perforatum). Kurzemē par *jāņuzālēm* visbiežāk sauc *birztaļu nārbuli* (Melampyrum nemorosum), retāk citas *nārbuļu* (Melampyrum) sugas, piemēram, Virgā, Purmsātos un Lielgramzdā *pļavas nārbuli* (Melampyrum pratense), Dundagā – *meža nārbuli* (Melampyrum silvestris). Jaunrozē un Viļakā par *Jāņa zālēm* dēvē *aso jānīti* (Erigeron acer) skat. rakstam pievienoto kartoshēmu.

Jāņa vārds ir arī tādos tautā izplatītos augu nosaukumos kā, piemēram, *parastā ērgļpaparde* (Pteridium aquilinum) – *Jāņa paparde* Rucavā; *apaļlapu ziemciete* (Pirola rotundifolia) – *Jāņa ziedi* Trikātā; *parastais ozoliņš* (Aquilegia vulgaris) – *Jāņa puķe* Naurēnos; *purva jāņeglīte* (Pedicularis palustris) – *Jāņa egle* Liezerē; *lauka pēterene* (Knautia arvensis) *Jāņa pogas* Šķilbēnos u.c.

Apcerējumā "Personvārdu izmantojums latviešu mūsdienu dzejā" O. Bušs⁹ uzsver, ka vārds Jānis latviešu valodā ir kļuvis par nacionālu simbolu (kaut arī vārds nav nacionāls pēc cilmes).

⁹ Bušs O. Personvārdu izmantojums latviešu mūsdienu dzejā. – Grām. Onomastikas apcerējumi. – R.: Zinātne, 1987, 217.lpp.

Vairāki augu nosaukumi saistīti ar vārdu Pēteris un attiecīgi atzīmējamo dienu (29.jūnijs) lauksaimnieka kalendārā. No Jāņiem līdz Pēteriem nereti plāva tikai izlases veidā, kā tagad saka, vitamīnsienu. Ja par plaujas sākumu, piemēram, Vidzemē signalizēja *jāņuzāļu*, t.i., *madaru* uzplaukšana, tad par plauju masveidā liecina *lauka pēterenes* (*Knautia arvensis*) uzziedēšana.

Šim augam izloksnēs ir tādi nosaukumi kā, *pēterpogas*, *pēterpuķes*, *pēterzāles*, *pētersaknes*.

Viena un tā paša auga nosaukumā dažādos apvidos var parādīties gan Jāņa, gan Pētera vārds. Piemēram, jau minēto *divšķautņu asinszāli* (*Hypericum perforatum*), ko Augšzemē dēvē par *Jāņu zāli*, Gārsenē sauc arī par *pēterzāli*. (Gārsenē līgo arī Pēteros, tāpat kā Jāņos.) *Brūno amoliņu* (*Trifolium spadiceum*) tautā sauc gan par *Pētera*, gan *Jāņa ābolu* (vai *āboliņu*).

O.Bušs¹⁰ jau pieminētajā darbā analizēdams mūsdienu latviešu dzejas materiālus, secina, ka vārds Pēteris skaitliski ir Jāņa tuvākais konkurents. Ar šo faktu sasaucas arī vārda Pēteris izlietojums latviskajos augu nosaukumos.

Piemēram, par *Pētera puķi* vai *pēterāju* Liezerē sauc *kamolaino pulkstenīti* (*Campanula glomerata*), par *pēterīšiem* Ērgemē – *plavas biteni* (*Geum rivale*), par *Pētera sakni* Dundagā – *plankumaino dzegužpuķi* (*Orchis maculata*), par *pēterāboliņu* Gulbenē – *mazo brūngalvīti* (*Prunella vulgaris*).

K.Mīlenbaha un J.Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā” reģistrēts *parastā deviņvīruspēka* (*Verbascum thapsus*) nosaukums *pēterzāles* (ME III, 211).

Izloksnēs līdzās vārdam Ādams ir auga nosaukums *ādamzāle* – tā ir *dzeltenā dzegužkurpīte* (*Cypripedium calceolus*) A 253; līdzās personvārdam Indriķis – *indricenes* – tas ir *parastā pelašķa* (*Achillea millefolium*) nosaukums Kurzemes izloksnēs. Augs uzzied ap 12. jūliju, ap Indriķiem. Vai arī personvārdi: Jāzeps – *Jēzupa puķe*, kas ir *bruņinieku piesis* (*Delphinium elatum*) Nautrēnos; Jēkabs – *jēkabniece* – *šaurlapu ugunspuķe*

¹⁰ turpat, 220.lpp.

(*Epilobium angustifolium*) Lašos, jo sāk ziedēt ap Jēkabiem; Krišs – *Kriša zāle* jeb *vārpainā krauklene* (*Actaca spicata*); Miķelis – *miķelnīcas* Medņos, Vestienā (jo “zied rudenī uz Miķeļiem” I III, 60), *miķelīši* Krimuldā, *miķelītes* Gāršenē, *miķelenes* Zaubē, *miķeļpuķes* Strazdē. Tie ir dažādu sugu asteru ģints augi, kas pie mums zied vēlā rudenī (*Aster alpinium*, *Aster amellus*, *Aster novi-belgii* u.c.); Mārtiņš – *mārtiņrozēs* ir dažādu *krizantēmu* formas (*Chrysanthemum xhortorum*), piem., Bruknā, Gāršenē, Dzērbenē, Krimuldā, Lubezerē, Vainižos, *mārtiņpuķes* Lielirbē, Puzē.

Kā norāda valodnieks O.Bušs¹¹, personvārdiem var izveidoties specifisks semantisks saturs, kas var iegūt dažāda veida simbola funkcijas.

Vedas domāt, ka ar vārdu Jēkabs vecāki vēlējušies nodrošināt savam dēlam pārticību, bagātas ražas iespējas. Par to liecina arī tautasdziesma:

Jēkabiņš, labs vīriņš
Pat ar savu maizi nāca,
Kalniņā sēdēdams,
Kviešu kaudzes skaitīdams. (FS 193, 641)

Augu nosaukumu veidošanai izmantoti arī sieviešu vārdi Māra (Marija), Margrieta, Grieta, Ilze, Līze, Katrīna, Anna. Taču šiem nosaukumiem nav sakara ar svētkiem, ar lauksaimnieka kalendāra nozīmīgajām dienām.

Te augam piedēvēta kāda cilvēkam raksturīga īpašība. Piemēram, bagātīga ziedēšana asociējas ar čaklumu, spilgta, koša ziedu krāsa – ar jaunietes skaistumu utt.

Šajā grupā skaitliskais pārkums pieder vārdam Māra (Marija). Mārai piedaudzināti *mārpuķīšu* (*Bellis perennis*) izlokšņu nosaukumi, piemēram, *Māras puķes*, *Māras puķītes* Liepupē, Lubējā, Mazsalacā, *Māras rozītes* P, *Māras spīdelītes* G, *mārenīte* Svētcimā, *mārīši* Dundagā, *Marijpuķīte* Irlavā, Laidzē, Valgalē.

¹¹ Bušs O. Personvārdu izmantojums latviešu mūsdienu dzejā. – Grām. Onomastikas apcerējumi. – R.: Zinātne, 1987, 215.lpp.

Bieži vārds Māra izlietots ārstniecības augu izlokšņu nosaukumos. Piemēram, *parastais rasaskrēsliņš* (*Alchemilla vulgaris*) – *Māras bruncīši* Tukumā; *mazais mārsils* (*Thymus serpyllum*) – *Māras maurs*, *Māras sils* – Kuldīgā un Piltenē; *baltais amoliņš* (*Melilotus albus*) – *Māras āboliņš* Bauskā; *dzeltenais āboliņš* (*Trifolium strepens*) – *Māras āboliņš* Zantē.

Šajos vecajos augu nosaukumos, šķiet, izpaužas senais mitoloģiskais priekšstats par Māru kā cilvēka dzīvības un veselības sargātāju.

Pļavas pīpeni (*Leucanthemum vulgare*) bieži sauc par *margrietu* vai *margrietīņu* pēc vācu *Margarettenblume*, saistot to ar personvārdu Margrieta. No šī vārda izveidojies saīsinājums *grietiņa*, kādā pļavas pīpeni dēvē Kurzemes izloksnēs, piem., Dunikā, Gaviezē, Grobiņā, Purmsātos, Usmā, Virgā. Lielgramzdā par *grietiņām* sauc *pļavas pīpenei* izskatā ļoti līdzīgo *lauku ilzīti* (*Anthemis arvensis*), Aizvīķos, Akmeņragā, Gramzdā, Ulmalē – gan *pļavas pīpeni*, gan *lauku ilzīti*, bet Piltenē otru *ilzīšu sugu* – *dzeltenu ilzīti* (*Anthemis tinctoria*).

Ar vārdu Ilze tātad saistīti augu ģints *Anthemis* nosaukumi. Dažuviet par *ilzītēm* dēvē arī *maura kumelīti* (*Matricaria inodora*) un *pļavas pīpeni* (*Leucanthemum vulgare*).

Gārsenē par *katrītēm* sauc *dzirkstelītes* (*Dianthus deltoides*), kas ir vārda Katrīne – Gārsenē Katre – deminutīvs.

Vienmērziedošo begoniju (*Begonia semperflorens*) tautā plaši dēvē par *čaklo līzīti* (pēc vācu *fleißige Lieschen*) vai vienkārši par *līzīti*, bet kādu *balzamiņu* sugu Džūkstē analogi par *čaklo anniņu* vai *anniņu*.

Senus mitoloģiskus vai reliģiskus priekšstatus glabā ME II, 429 reģistrētais *sparģeļu* nosaukums *laumas slota* un *lauku pēterenes* (*Knautia arvensis*) nosaukumi Dobelē – *Kristus puķe* vai *Kristus sakne*.

Līdzīgi darināti ir arī daži augu nosaukumi lietuviešu valodā¹², piemēram, *Benedikto kardas*, *Birutes balanda*, *Jonio žoles*, *Juozopo lelija*, *Mares lapai* u.c.

2. Auga nosaukums ir cilvēka vārds

Latviešu valodā ir samērā daudz sieviešu vārdu, kas identi ar augu, visbiežāk puķu vārdiem. Dziedniecības žodzenes (*Sisymbrium officinale*) izlokšņu nosaukums *tāle* asociējas ar sievietes vārda Natālija saīsinājumu (Ošu Tāle – Natālija Ose A.Upīša romānā “Zaļā zeme”.)

No 1993.-1997. gada Dabas un vēstures kalendārā ievietotajiem sieviešu vārdiem 20 ir tādi, kas tūliņ izraisa asociācijas ar augiem, to ziediem. Piemēram, Gundega, Madara, Magone, Malva, Meldra, Mētra, Roze, Rūta, Vizbulīte u.c. ir sastopami samērā bieži. Šajos divdesmit vārdos nav ieskaitīti tādi kā Violeta, Viola, Ija, Linda, kuru nozīmes saprašanai ir nepieciešamas citvalodu zināšanas.

To, ka tradīcija dot latviešu meitenēm skaistu augu un ziedu vārdus ir diezgan sena, vēstī arī tautasdziesmas:

Es piedzimu māmiņai
Pavasara vizbuļos:
Ja nevaids cita vārda,
Saucat mani vizbulīti. (LD 1190, 1.var.)

vai arī

Paldies saku māmiņai
Ka Ieviņu vārdu lika,
Kad atnāca pavasaris,
Visi liči balti zied. (LD 1403)

Senie augu nosaukumi ir atnesuši līdz mūsu dienām tālas pagātnes liecības. “Daudzie augu nosaukumi, kuros minēts lācis un vilks, ir liecinieki, ka reiz šo zvēru bijis papildnam,” raksta

¹² *Lipskiene J.* Termininiai frazeologizmai su asmenvardžiais. – Krāj.: Lietuviu kalbotyros klausimai XVI. Lietuviu terminologija. – Vilnius, Mokslas, 1975, 248-253.

A.Caune savā tēlojumu krājumā “Dialogs ar dabu”¹³ Vai senais dzeltēno dzegužkurpīšu nosaukums *ādamzāle*, kura veidošanai izmantots savā laikā tik populārais personvārds Ādams neliecina par to, ka senāk arī šo mūsu floras lielāko un skaistāko orhideju bijis papildnam? Šodien šī augu suga jau ievietota Sarkanajā grāmatā.

Lingvistiski analizētais izloksnēs un vecajos rakstos iegūtais augu nosaukumu materiāls vedina domāt, ka latviešu valodā jau izsenis vērojama abpusēja tendence – gan nosaukt augus, kas cilvēkam vērtīgi un nepieciešami dažādos personu vai ar personām saistītos vārdos, gan arī dot jaundzimušajiem skaistu augu, sevišķi puķu vārdus.

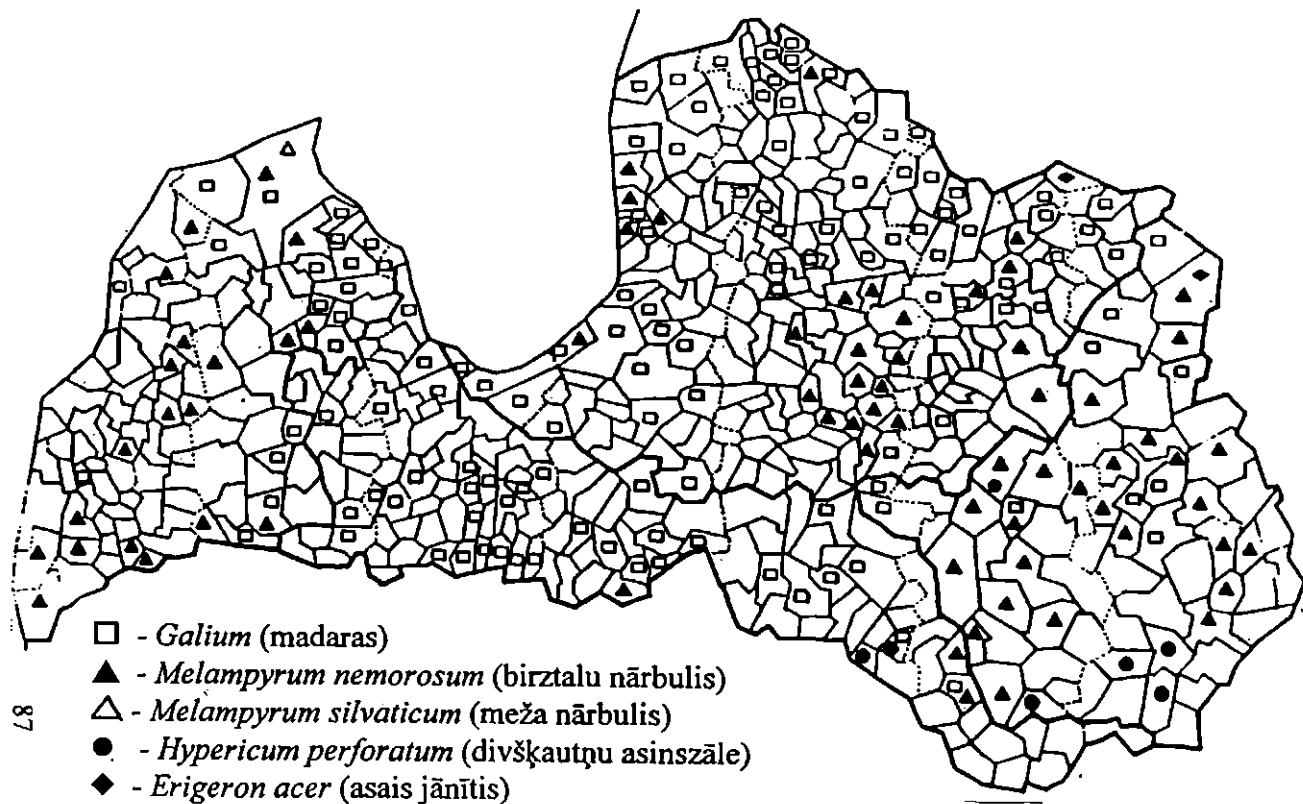
Rūpīgi pārlūkojot augu nosaukumu nomenklatūru (daudz labas ierosmes te jau dod mūsu kalendāri), varētu ieteikt arī turpmāk nevairīties no šīs tendences, izraudzīties bērniem t.s. “puķu vārdus”, jo tie ir tīkami ne vien skaņējuma, bet arī emocionālo asociāciju ziņā.

Izmantotā literatūra

- A - Ašmanis K. Latvijas flora. - R.: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1923.
- I III - Latviešu botāniski nosaukumi sastādīti no J.Ilsterā. Otrais salasījums. - Grām.: Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 3.rakstu krāj. - R., 1885, 68.-73.lpp.
- LD - Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas. Jelgavā, 1894, 1.sēj.; Pēterburgā, 1903-1915, 2.-6.sēj.
- ME - Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J.Endzelīns. 1-4.sēj. - R., 1923.-1932.
- T dz. - Latviešu tautasdziesmas. 1.-3.sēj. R.: LPSR ZA izdevniecība, 1955-1957.
- P - Pētersone A. Savvaļas ārstniecības augi. - R.: LVI, 1963.
- G - Galeniēks P. Botānika. - R., Lauks. depart., 1929.
- FS - ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras nodaļas arhīva materiāli.

¹³Caune A. Dialogs ar dabu. – R.: Liesma, 1973, 81.lpp.

jāņuzāle(s)

Personennamen in Pflanzenbenennungen des Lettischen

Zusammenfassung

Jedes Volk gibt den Kindern Namen entsprechend seinen nationalen Traditionen.

Es ist möglich, dass bei den Letten als einem Bauernvolk auch die alte Tradition der Namengebung mit dem sogen. Bauernkalender in Verbindung stand: Jurgī (Georgstag, 23.04.) – neues Wirtschaftsjahr, Jāņi (Johannis, 24.06.) – die Heumahd, Jēkabi (Jakobstag, 25.07.) – die Roggenmahd u.dgl.

Das linguistisch analysierte Material der Pflanzenbenennungen aus Mundarten und alten Schriftquellen lässt vermuten, dass im Lettischen schon von jeher eine beidseitige Tendenz zu beobachten ist – sowohl dem Menschen nützliche und unentbehrliche Pflanzen mit verschiedenen Namen von Personen oder damit verbundenen Namen zu benennen, z.B. *Jāņa paparde* (Johannisfarnkraut, Adlerfarn), *Pētera poga* (Petersknopf, Leberblume), *Kriša zāle* (Christianskraut, Kreuzblume), *Māras rozīte* (Marienröslein), als auch den Neugeborenen Namen schöner Pflanzen, insbesondere der Blumen, zu geben (z.B., Gundega (Hahnenfuß), Madara, Madars (Labkraut, Krapp), Magone (Mohnblume), Roze (Rose)).

Ieva ZAUBERGA (Rīga)

**Neliterārās leksikas uztveres atspoguļojums
latviešu tulkojumos**

Deviņdesmito gadu politiskās, sociālās un ekonomiskās pārmaiņas Latvijā atstājušas savu ietekmi arī uz tulkojumu valodu. Tulkošana uzlūkojama kā nō telpas un laika neatraujama cilvēka radošās darbības sfēra. Manipulācijas skolas pārstāvji S.Basnetā un A.Lefevrs norāda, ka tulkojums nekad nav “nevainīgs”, t.i., teksts vienmēr tiek pārrakstīts atbilstoši noteiktam kontekstam un uzlūkojams par vēsturiski nosacītu. Līdz ar to katram tulkojumam ir arī ideoloģiskā dimensija, un tas lielā mērā uzskatāms par literāru manipulāciju (1990:11). Līdzīgi arī itāļu izcelsmes amerikāņu translātologs Lorenss Venuti raksturo tulkošanu kā kultūrpolitisku darbību (1995:19). Tulkojumu lielā mērā var uzlūkot par tās sabiedrības spoguļi, kas šo tulkojumu lieto. Raugoties uz tulkošanas procesu no šī sociālā aspekta, vieglāk izprast latviešu tulkojumu valodā notiekošos pārmaiņu procesus. Līdz ar politiskajiem un ekonomiskajiem ierobežojumiem pagaisuši arī daudzi lingvistiska rakstura ierobežojumi. Šajā rakstā pievērsīšos acīmredzamajai slenga un necenzēto vārdu lietošanas liberalizācijai.

Tulkošana šodien tiek uzlūkota par saziņas procesu, pārvarot kultūras barjeras. Kā norāda M.Snela-Hornbija, 80.gados izveidojies jauns skatījums uz tulkošanas procesu (1988:82). Tulkošana vairs netiek definēta kā lingvistiskās transkodēšanas process, bet gan kā sociālās saziņas akts. Saziņas procesa efektivitātes nodrošināšanai svarīga ir adresāta sociālo gaidu apmierināšana. Mūsdienu tulkošanas teorija tulkojuma adresātu kā komunikācijas akta noslēdzošo posmu uzskata par būtiskāko tulkošanas procesa elementu. Šādai pārorientācijai ir milzīgas sekas tiek noraidītas tradicionālās ekvivalences attiecības oriģināla un tulkojuma starpā. Tulkojuma tekstam jābūt nevis ekvivalentam jeb tekstuālās atbilstības ziņā maksimāli tuvam oriģinālam, bet gan adresātam pieņemamam. Šī

pieeja īstenojas nevis tādēļ, ka tulkotājam nerūp oriģinālteksts un tā nianses, bet gan tādēļ, ka 20.gadsimta beigu patērētāju sabiedrībā par prioritāti izvirzās lasītājam pieņemama tulkojuma radīšana. To, kādu tulkojumu adresāts uzskata par pieņemamu, nosaka kultūras konteksts, kādā tulkojums tiek lasīts. Attiecīgi var teikt, ka tulkojums tiek radīts atbilstoši kultūras un sociālā fona prasībām.

Interesanta šķiet Izraēlas zinātnieka Gidona Tūrija teorija par oriģinālteksta un valodas īpatnību saglabāšanas pakāpi tulkojumā. Pavirši skatoties, lingvistiskā un pragmatiskā interference tulkojuma valodā it kā atbilst oriģinālteksta interesēm. Tūrijs uzsver, ka šīs interferences pakāpi nosaka nevis oriģināla, bet tieši mērķvalodas kultūrvidē: oriģināla iezīmes tiek saglabātas un rekonstruētas tulkojumā nevis tādēļ, ka tās ir nozīmīgas pašas par sevi, bet gan tādēļ, ka tām tiek piešķirta īpaša nozīme no adresāta viedokļa (1995:12). Tātad tulkotājs pirmām kārtām darbojas nevis oriģinālteksta, bet gan tās kultūras interesēs, kuras vajadzībām tulkojums tiek radīts. Šo apgalvojumu būtu vērts atcerēties, vērtējot tulkojumus no pūrisma pozīcijām. Piemēram, kritizējot angļu valodas aizguvumus mūsdienu tulkojumos un valodā vispār, ne tikai Latvijā, bet pat tik ietekmīgās kultūrvidēs kā Francija un Vācija, nereti vaina tiek novelta uz anglofonās kultūras hegemonistiskajām tieksmēm. Taču patiesībā izvēle taču tiek izdarīta mērķa valodas kultūrvidē, un attiecīgie aizguvumi atzīti par nepieciešamiem tieši no tulkojuma lietotāja viedokļa, kas pakļauts tām pašām kultūrsociālām pārmaiņām kā visa sabiedrība kopumā.

Šajā rakstā uzmanība tiks pievērsta nevis atsevišķu neliterāru vārdu aizgūšanai, bet gan to lietojuma īpatnību pārņemšanai, konkrēti, slenga un necenzēto vārdu lietojuma sfēru paplašināšanās procesam angļu valodas ietekmē. J.Valdmanis šo procesu raksturo kā neformālās sarunvalodas ekspansiju, nojaucot tradicionālās stilistiskās normas (1997:8).

Ilgu laiku latviešu valodas slengs ticis uzlūkots par nevēlamu un nosodāmu parādību, kas liecina par tā lietotāja

zemo valodas kultūras līmeni un kas būtu izskaužams no literārās valodas. Latviešu valodniecības preskriptīvais raksturs, no vienas puses, un ikdienas valodas lietotāju nevēlēšanās respektēt "no augšas" norādītās normas, no otras puses, radījis situāciju, kad pastāv liela atšķirība starp valodnieku kultivēto literāro valodu, kas visbiežāk sastopama rakstu valodā, un ikdienas mutiskās saziņas valodu. Tiklīdz kāds teksts no mutiskās formas pārtop rakstiskā, būtiski izmainās pati valoda, pat nemainoties adresātam. Šī plaīsa mutiskās un rakstu valodas starpā atstājusi lielu ietekmi uz latviešu valodas konotatīvo distribūciju. Salīdzinājumā ar mūsdienu angļu valodu, kur atšķirība starp mutiskās saziņas un rakstu valodu ir minimāla (kā runāju, tā arī rakstu), latviešu rakstu valodā slengam piemīt daudz stiprāka sublīterārās valodas pieskaņa.

Dažu pēdējo gadu laikā, lielā mērā angļu valodas ietekmē, aizvien biežāk novērojams sarunvalodas un rakstu valodas stilu sajaukums un attiecīgi arī literārās valodas un vienkāršrunas lietojuma atšķirību nonīvelēšanās. Līdz ar to palielinās vienkāršrunas sastopamības biežums arī literārajā valodā. V.Ernstsone pat izsaka hipotētisku apgalvojumu, ka stingrās robežas starp literāro valodu un sarunvalodu ir tikai mīts (1997:64). Tomēr, neskatoties uz nenoliedzamajām pārmaiņām latviešu valodas konotatīvajā distribūcijā, manuprāt, atšķirība starp latviešu valodas stilīstīskajiem slāņiem vēl joprojām īezīmējas diezgan spilgti. Tā īzpaužas īpaši spēcīgi tieši tad, kad notiek mēģinājums šīs atšķirības neīevērot un lauzt vecos stereotīpus. To, kas ir mainījies un cik lielā mērā, var labi redzēt, aplūkojot dažādos laika posmos veiktus līdzīga rakstura oriģināltekstu tulkojumus. Esmu īzvēlējusies autorus, kuru darbi īzceļas ar savu neortodoksālo formu, kuras atīeīde bijis zināms īzaīcinājums latviešu tulkotājiem. Latviešu literārā valoda īzrāda zināmu preīstību Selīndžera, Hemīngveja vai Vonīegūta slēnga un necenzētu vārdu pieblīvēītajam stīlam, un tulkotāji dažādos laika periodos atšķirīgi, atbīlstoši sava laika tulkošanas tradīcijām, lasīītāju gaidām un katra īndīviduālajai valodas īzjūītai, mēģinājuši šo īzaīcinājumu pieņēmt. Ilīstrāīcijai

izmantošu četrus tulkojumus: 1969.gadā tulkoto Selindžera romānu “Uz kraujas rudzu laukā” (tulk. A.Bauga un Dž.Dzērve), kas tā laika latviešu kultūrvīdē izcēlās ar spilgti iezīmēto atsvešinātības tēmu, bet īpaši ar slenga pārbagātību romāna valodā; 1973.gadā tulkoto Hemingveja romānu “Pāri upei koku paēnā” (tulk. M.Andersone), kurš pārsteidz ar necenzēto vārdu lietojuma intensitāti; 1989. gadā tulkoto Vonnegūta romānu “Čempionu brokastis” (tulk. K.Elsbergs un A.Ulmanis), kurš ļāvis latviešu tulkotājiem pilnībā lauzt sublīterārās leksikas tulkošanas tradīcijas, un 1993. gadā tulkoto Sīgela romānu “Mīlas stāsts” (tulk. I.Jansone), kas parāda, ka valodas attīstības procesi gan atsaucas uz sociālajām un politiskajām pārmaiņām sabiedrībā, bet tomēr norit salīdzinoši gausāk.

Dažādu valodas slāņu funkcionēšanas atšķirību ievērošana oriģināla un tulkojuma valodās lielā mērā nosaka tulkojumu kvalitāti. Angļu valodā slengs un necenzētie vārdi tiek lietoti ar tādu “monotonu regularitāti”, ka tie praktiski zaudējuši savu kādreiz nepieklājīgo konotāciju. Latviešu valodā tiem piemita un vēl joprojām piemīt diezgan spēcīga vulgaritātes pieskaņa. Tādēļ, lai panāktu latviešu lasītāju adekvātu reakciju, šie valodas elementi tulkojumos parasti tiek neitralizēti vai mīkstināti. Tulkošanas teorijā šo sauc par funkcionālo pieeju tekstam: jātulko tā, lai tulkojums funkcionētu situācijā, kurai tas ir radīts un lietotājiem, kas vēlas to lasīt, tieši tā, kā viņi to sagaida (Nord, 1997:29). Atgādināšu vēlreiz, ka lasītāju vēlmes atspoguļo vīdi, kurā tie dzīvo.

1969.gadā “Uz kraujas rudzu laukā” tika uzskatīts par vienu no retajiem “netradicionālās” literatūras tulkojumiem. No šodienas viedokļa tulkojums ir sterils un pagarlaicīgs, bet, vērtējot tulkojumu kā vēsturisku kategoriju, jāatzīst, ka tulkotājas godam “cīnījušās” ar nelīterārās leksikas slāņu atveidojuma problēmām. Piemēram:

*“Hi,” I said, but I didn’t look up from my book. With a guy like Ackley, if you looked up from your book, you were **gonner**. You were a **gonner** anyway, but not as quick if you didn’t look up right away. (20)*

=====

--Ei,-- es atteicu, bet nepacēlu acu no grāmatas. Ja darīšana ar tādu subjektu kā Eklījs, tad nedrīkst pacelt acis, citādi būs beigas. Beigas būs tik un tā, taču ja acis nepacels, tad tas nenotiks tik drīz. (29)

Angļu slenga vārds *gonner* sekmīgi atveidots ar sarunvalodas vienības *būs beigas* palīdzību. Tomēr neformālais sasveicināšanās veids *Hi!* atveidots, izmantojot latviešu valodā praktiski neeksistējošu formu *Ei!* Acīmredzot tulkotājas vairījušās no tik pazīstamā *Čau!*, kas kā tiešais aizguvums uzskatīts par nevēlamu literārajā valodā, lai gan lietots biežāk nekā jebkurš cits sasveicināšanās un atvadīšanās vārds jau vairāk nekā 35 gadus. Līdzīgi arī tulkotājas nelieto tik plaši izplatīto neliterāro angļu aizguvumu *čoms* angļu *buddy* vietā, bet gan nāk klajā ar labi aizmirstu 19.gs. jaunvārdu:

He told us we ought to think of Jesus as our buddy. (26)

Ieteica mums domāt par Jēzu kā par savu tudraugu. (27)

Tulkotājas atsacījušās no barbarisma tās vulgārās pieskaņas dēļ, ko šis vārds iegūst rakstu valodā. Šis ir tipisks mēģinājums piemērot slengu piesardzīgajai literārajai valodai. Latviešu tulkotāju nevēlēšanās lietot slengu saistāma ar tradicionālo tiem uzticēto valodas kopšanas funkciju. Jāņem vērā, ka latviešu valodā vairāk nekā 60% slenga vārdu ir bez literārās valodas starpniecības no citām valodām aizgūtas valodas vienības, kas kvalificējas kā barbarismi (Bušs, 1980:9). Kā nevēlami aizguvumi tie tradicionāli arī tiek uzskatīti par literārajā valodā ierobežoti lietojamiem elementiem. Rezultātā tulkojumos nereti izmantota mākslīgi radīta jeb fiktīva sarunu valoda, jo ikdienas mutiskajā saziņā lietotā latviešu valoda rakstu valodas formā izrādītos pārāk vulgāra un oriģinālteksta noskaņai neatbilstoša. Notiek tāda kā funkcionālo stilu nobīde, kad literārā valodā slengs pārtop par vienkāršrunu, tomēr radot nepieciešamo netradicionalitātes iespaidu, pateicoties rakstu valodas akadēmiskajam raksturam.

Fiktīvas sarunvalodas iespaidu pastiprina arī necenzēto vārdu, kā *crap*, *sonuvabitch*, atveide, tos konsekventi izlaižot vai mīkstinot:

I spilled some crap all over my gray flannel. (23)

Es savu pelēko flaneli ar kaut ko nolēju. (34)

I still say he is a sonuvabitch. He's a conceited sonuvabitch. (24)

Bet es saku -- viņš ir nelietis. Iedomīgs nelietis. (34)

Līdzīga tulkošanas stratēģija, ko noteikusi tā laika kultūrvidē, piekopta arī Hemingveja romāna “Pāri upei koku paēnā” tulkojumā. Hemingveja kopoto rakstu izdošana un daudzi tajos ietvertie romāni bija ievērojams notikums latviešu kultūras dzīvē. “Pāri upei koku paēnā” izcēlās īpaši tulkojuma netradicionāli brīvās valodas dēļ. Latviešu tulkojumā, iespējams, pirmo reizi tika lietoti necenzētie vārdi. Jāatzīst gan, ka latviešu tulkojumā tie parādās tikai četrās vietās, kas ir niecīgs skaits salīdzinājumā ar oriģinālteksta pārbagātību. Pie tam divās vietās necenzētā vārda vietā lietoti trīs punkti, kas gan lasītāju nemaldina:

You could sum their attitude in this phrase: “Don't shit me Jack.”(250)

Viņu noskaņojumu diezgan precīzi varētu izteikt ar vārdiem: “Ejiet jūs visi ... “ (180)

Pārējās gadījumos angļu tabu vārdi ir mīkstināti, lietojot “pieņemami” rupjus vai neitrālus vārdus. Tomēr, ņemot vērā kultūras situāciju, stilistiski tiek panākts oriģinālteksam adekvāts efekts. Pateicoties latviešu literārajai polisistēmai netradicionālajam teksta tipam un necenzēto vārdu un slenga funkcionēšanas īpatnībām latviešu valodā, oriģināla stilistika tulkojumā tiek saglabāta, neskatoties uz formālo neatbilstību.

Šodien attieksme pret slengu un necenzētajiem vārdiem latviešu literārajā valodā strauji mainās. Latviešu literārā valoda kļūst elastīgāka. Piesardzība zūd, tagad, šķiet, ir modē lietot gan

agrāk nosodītos barbarismus, gan necenzētos vārdus. Tos aktualizē pati dzīve. Tā ir dabiska reakcija pret agrākajiem ierobežojumiem. Sava nozīme šajos procesos ir arī agrāk liegtās rietumu masu kultūras pieejamībai un tieksmei imitēt rietumu manieri. Daudzi tulkotāji ar prieku lauž vecos paņēmienu un atsakās no nereti sterilās un stīvās literārās valodas lietojuma. Tulkojumu valodā iespraucas aizvien vairāk necenzēto vārdu, kas nereti ir pilnīgi pieņemami, jo lietojuma biežuma dēļ pamazām sašaurinās plaisa starp mutisko un rakstu valodu, kas agrāk bija par cēloni konotatīva rakstura neatbilstībām.

1987. gada Vonnegūta romānu tulkojums iezīmēja pilnīgu jaunu pieeju neliterārās valodas slāņu tulkojumam. Lai nepaspilgtinātu šī valodas slāņa vienību konotāciju un saglabātu to oriģinālfunkciju, tradicionāli tulkojumos nācās izmantot citus, daudz neitrālākus vārdus. Turpretī šajos romānos tulkotāji visiem spēkiem cenšas saglabāt pašus vārdus, ko var raksturot kā savdabīga burtiskuma atdzimšanu. Faktiski tulkojuma valodā atrodama pat lielāka slenga un necenzēto vārdu koncentrācija nekā oriģināltekstā. Piemēram:

This was a recent innovation. The slaves were simply turned loose without any property. They were suddenly free to go exploring. (83)

Tas savulaik bija tāds modes blāviens. Vergus vienlaikus atlaida ar ubagu tarbām kaklā. Nu pēkšņi tie varēja blandīties, kur deguns rāda. (363)

Redzam, ka visos trīs teikumos oriģinālā lietoti neitrāli vārdi, bet tulkojumā – subliterārā leksika. Tāpat tulkojumā lietoti necenzēti vārdi, pat vietās, kur to nav pirmtektstā:

Lots worse things we could be hauling than olives. (87)

Mēs varējām vest arī daudz ko sūdiģāku par olīvēm. (366)

Tas nav darīts kompensācijas nolūkos, jo nav nekādas nepieciešamības kaut ko kompensēt. Visi necenzētie vārdi no oriģināla tieši pārnesti tulkojumā:

Up your ass with mobil gas. (84)

Dirsu gaisā, galvu maisā! (364)

Formāls salīdzinājums rāda, ka tulkojums ir konotatīvi bagātāks par oriģinālu. Būdami labi Vonnegūta daiļrades pārzinātāji, tulkotāji acīmredzot pieturējušies pie metodes lietot slengu un citus sublīterārā slāņa elementus, kur vien tulkojuma valoda to pieļauj. Ņemot vērā Vonnegūta māksliniecisko nodomu emocionāli satricināt gan lasītāju, gan apnikušās literārās normas, jāatzīst, ka tulkotāju izaicinošā pieeja attaisnojusies un ka tulkojums nevis iedragā oriģināla stilistiku, bet gan to savdabīgi papildina. Tomēr, atgriežoties pie tulkojumu vēsturiskās nosacītības, kā blakus faktors minams arī zināms politiskais izaicinājums, ko tulkotāji metuši vecajiem standartiem. Šeit arī meklējami aizsākumi nelīterārās leksikas slāņa spilgtās konotatīvās nokrāsas pakāpeniskajai neitralizācijai, ko ietekmējusi slenga un necenzēto vārdu lietošanas leģitimizācija visaptverošo demokratizācijas procesu kontekstā.

Šos valodas demokratizācijas procesus nevar vērtēt tikai pozitīvi kā atbrīvošanos no vecajiem aizspriedumiem jaunizveidotajā brīvajā sabiedrībā. Izskan bažas, ka tie apdraud vienu no raksturīgākajām attīstītas literārās valodas īpašībām -- sazarotu un diferencietu stilistisko sistēmu. Stilistiskās sistēmas nonivelēšana vai neievērošana var radīt arī nevēlamu rezultātu. Lietojot jebkura veida stilistiski marķētu leksiku, ārkārtīgi svarīga ir mēra izjūta (skat., piemēram, O.Bušs, 1994:27). Tikko kaut kā ir par daudz, var mainīties attiecīgās leksiskās vienības vai stilistiskā marķējuma funkcija. Šāda tendence vērojama 1993. gada Sīgela romāna "Mīlas stāsts" tulkojumā. Tulkotājas pieeja oriģināltekstam līdzīga kā Vonnegūta gadījumā, taču šoreiz pats oriģinālteksts ir citāds. Pēc būtības šis romāns ir diezgan tradicionāls mīlas stāsts, un tā noskaņai raksturīgas smeldzīgas skumjas. Oriģināltekstā autors lietojis necenzētus vārdus un slengu nevis ar nodomu satraukt lasītāju, bet gan tieši tik daudz, cik šis slānis sastopams jauniešu ikdienas sarunu

valodā. Subliterārais valodas slānis šeit neveic nekādas papildus stilistiskas funkcijas. Piemēram,

The Novocain was wearing off a little, but I was somehow happy to feel pain. I mean, hadn't I really fucked up? (27)

Pamazām izbeidzās novokaina iedarbība, bet nezin kādēļ biju pat laimīgs sajūst sāpes. Es domāju par to, ka tas biju tieši es, kas visu salaidīs galīgā dirsā. (15)

Afraid you're losing a roommate, huh?

Shit, in a way I've gained one, she spends so much time here. (44)

Bail, ka zaudēsi istabas biedru, ko?

Sūdu, tā vietā es esmu ieguvis divus viņa taču šeit pavada tik daudz laika. (28)

Jesus Christ, daid Jenny. I see half the buildings at Harvard hanging here.

It's all crap, I told her. (51)

Jēzu Kristu, teica Dženija, es te redzu karājamies vai pusi Harvardas.

Tas viss ir sūds, es atbildēju. (33)

Latviešu tulkojumā konsekventi izmantotais tiešais pārnesums, manuprāt, radījis pārāk raupju tulkojuma tekstu un šoreiz apdraud oriģināla stilistiku. Pati par sevi tulkojuma valoda ir kolorīta, bet reizēm šķiet pašmērķīga un oriģināla gaisotnei neatbilstoša. Acīmredzot izmaiņas valodā atšķirībā no revolūcijas nenotiek vienā dienā. Šajā tulkojumā izmaiņas sublīterārās leksikas tulkošanas metodēs šķiet nedaudz apsteigušas valodas dabiskās attīstības tempus, un atkāpšanās no funkcionālisma mazinājusi tulkojuma pragmatisko atbilstību. Tomēr sublīterārās valodas aizvien plašāka izmantošana tulkojumos (ieskaitot filmu un dažādu programmu tulkojumus televīzijā) ir neapstrīdams fakts, un tulkojumi veicina tās pozīciju nostiprināšanos literārajā valodā. Līdz ar to paātrinās

=====

subliterārās leksikas neitralizēšanās process, padarot to gan par mutiskās saziņas, gan rakstu valodas stabilu sastāvdaļu.

Izmantotā teorētiskā literatūra:

1. Bassnett, S.& Lefevere, A. Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Night: the Cultural Turn in Translation Studies. In: Bassnett, S.& Lefevere, A. (eds.) Translation, History and Culture. – Pinter Publishers. 1990, p.1-11.
2. Bušs, O. Nedialekta leksiskie ģermānismi mūsdienu latviešu valodā. Autoreferāts filoloģijas zinātņu kandidāta zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga, 1980.
3. Bušs, O. Latviešu valodas leksikas cilme, vēsture un mūsdienu lietojums. Zinātnisko darbu kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai. – Rīga, 1994.
4. Ernstsone, V. Deviņdesmito gadu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktā. Grām.: Latviešu valoda -- esamība, vide, konteksti. – Rīga, 1997. 58.-69. lpp.
5. Nord, C. Translation as Purposeful Activity. – St. Jerome Publishing, 1997.
6. Snell-Hornby, M. Translation Studies: an Integrated Approach. – John Benjamins, 1988.
7. Toury, G. Descriptive Translation Studies and Beyond. John Benjamins. 1995.
8. Valdmanis, J. Procesi latviešu valodā un to sekas sabiedrībā. Grām.: Latviešu valoda -- esamība, vide, konteksti. – Rīga, 1997, 8. 12. lpp.
9. Venuti, L. Translation and Formation of Cultural Identities In: Cultural Functions of Translation. – Multilingual Matters. 1995, p. 9-26.

Izmantotie literārie darbi:

1. Hemingway, E. *Across the River and into the Trees*. – Charles Scribners Sons, New York, 1970.
2. Hemingvejs, E. *Pāri upei koku paēnā. kopoti raksti. 4. sējums*. Rīga, 1973.
3. Segal, E. *Love Story*. – Hodder Paperbacks. 1970.
4. Sīgels, Ē. *Mīlas stāsts*. – Rīga, 1993.
5. Salinger, J. *Catcher in the Rye*. – Bantam Books, 1979.
6. Selindžers, Dž. *Uz kraujas rudzu laukā*. – Rīga, 1969.
7. Vonnegut, K. *Breakfast of Champions*. Panther Granada Publishing, 1974.
8. Vonnegūts, K. *Čempionu brokastis*. – Rīga, 1987.

**Transfer of Substandard Vocabulary
in Latvian Translations***Summary*

Political, social and economic changes in the Latvian society of 1990s have affected the language of Latvian translations. Each translation is always created in time and space and therefore it is never “innocent” -- there is always the context in which the translation takes place, always a history from which a text emerges and into which a text is transposed. Translations mirror the society which use them. Consequently, with the elimination of political and economic restrictions in the Latvian society also the various linguistic prescriptions have been swept away leading to a much more liberal use of substandard language in Latvian translations.

In Latvian writing substandard language layers used to be perceived as strongly connotatively marked contrary to the English language where substandard language is widely used both in spoken and written communication. Accordingly, they were softened or neutralized following the functionalist approach: translate in a way that enables your text to function in

---

the situation in which it is used and with the people who want to use it and precisely in the way they want it to function.

Today, to a large extent due to the impact of English, the merger of colloquial and literary styles can be observed in the Latvian language, leading to the rise in frequency of usage of substandard elements. The consequence is their gradual neutralization. Accordingly the direct transfer of substandard units is often applied in translations. In some, but certainly not all texts, this approach yields acceptable results as the process of approximation between written and spoken Latvian is definitely under way. Yet, sometimes changes in translation conventions seem to have overtaken the natural processes of language development and the disregard for differences in connotational distribution between the source and target languages affects negatively the pragmatic adequacy of translation. However, the use of substandard language in translations (including film translations for TV) is obvious and translations can be said to secure their place both in spoken and written Latvian leading to liberalization of cultural environment.

Giedrė ČEPAITIENĖ (Šiauliai)

Prašymą ir liepimą reiškiantys lietuvių kalbos veiksmažodžiai

Lietuvių kalbos leksinė semantika dar mažai tirta. Teorinius tokių tyrinėjimų pagrindus yra pateikę E.Jakaitienė (1988) ir A.Gudavičius (1994). Veiksmažodžių semantikai skirtų darbų taip pat nėra gausu. Čia minėtini kai kurie Z.Dumašiūtės (1961), V.Vaitkevičiūtės (1964), A.Gudavičiaus (1971), A.Pribušauskaitės (1981), Č.Grendos (1982), D.Barauskaitės (1987) straipsniai

Prašymas - viena iš kalbos etiketo situacijų, kai adresantas žodžiu (ar raštu) kreipiasi į adresatą, kad šis ką duotų arba atliktų (neatliktų) kokį nors veiksma. Pagrindinė šią situaciją reiškianti leksema veiksmažodis *prašyti*. Pirmoji jo reikšmė LKŽ apibūdinama taip: "kreiptis į ką, norint gauti, pageidaujant, kad ką darytų" Tai iliustruoja tokie šio žodyno pavyzdžiai: *Pamatė seną senelį, kuris prašė iš kareivio duonos* LTR(Aln). *Žmona nuveis, prašo, prašo arklio neduoda* Nmč. *Prašyk seną motinėle, kad parneštų rūtų vainikėlį* (d.) J.Jabl *Aš jo prašyte prašau, ka negertų* Vdk.

Tipiški pasakymai, rodantys minimalią veiksmažodžio *prašyti* apsuptį, būtų tokie:

1) *Sūnus prašo (iš) tėvo [duoti] pinigų* arba *Sūnus prašo tėvą [duoti] pinigų.*

2) *Motina prašo [sūnaus] atnešti vandens* arba *Motina prašo [sūnu] atnešti vandens.*

Aiškinantis semantikos skirtumus, reikia nustatyti veiksmažodžio valentingumo modelius (Sližienė 1994, 6-7). Pirmasis pavyzdys rodytų juos esant tokius: V<Nom<[iš]Gen[Inf]<Gen> arba V<Nom<Acc[Inf]<Gen>. Antrojo pavyzdžio sakinių modeliai kiek skiriasi, jie tokie: V<Nom<[Gen]Inf<Gen> arba V<Nom<Inf[Acc]<Gen>. Laužtiniuose skliaustuose pateiktieji nariai nėra būtini. Todėl galima teigti, kad tuo atveju, kai prašoma, norint ko (ką) gauti,

vyrauja vardažodinė pasakymo struktūra. Tada, kai pageidaujama, kad kas būtų daroma, vartojama veiksmažodinė struktūra.

Nors sintaksinės struktūros yra skirtingos, jų semantika panaši, nes iš esmės skiriasi tik prašymo tikslas. Taikant sintagminį semantinių komponentų skyrimo būdą (Jakaitienė 1988, 112-123), veiksmažodžio *prašyti* reikšmę galima skaidyti į tokias sememas:

prašyti “veiksmas”, “aktyvus”, “žmogus” (ppr.),” balsu”/”raštu”, “ne kategoriškas”, “kryptis į objektą” (ppr. žmogu), “suprasti”/”išgirsti”

Drauge atkreiptinas dėmesys, kad pirmieji sakinių modelių pavyzdžiai rodo, kad tais atvejais, kai veiksmažodis *prašyti* vartojamas norint ką nors gauti, į jo reikšmę bent iš dalies įeina ir *duoti* reikšmė: pasakymuose šio žodžio dažnai nebūna, tačiau jo reikšmė yra numanoma. Pirmuoju atveju *prašyti* reikšmė papildytina sema “duoti”, bet ji fakultatyvinė, nes įmanomas žodžių junginys *prašyti duoti*. Kai pageidaujama ką daryti, veiksmažodis nusakantis veiksmažodis pasakyme būtinas, jokios papildomos reikšmės pats veiksmažodis *prašyti* tada neturi.

Prašymui reikšti žodynuose fiksuojami tokie žodžiai: *prašinėti, įprašyti, paprašyti, išprašyti, prisiprašyti, išmaldauti, išmelsti, užprašyti, maldauti, melsti, glaboti, klebinti, kaulyti, ambryti, loti, zaunyti, zyzti, zurnyti, geinyti, giežti, gvoti, zimbti, klūkti, klunkti, kluokti, lilenti, lūgoti, svygnoti, verventi, vervėti* (Lyberis 1981, 316; Paulauskas 1987, 308).

Galima skirti tokius bendruosius šių prašymo veiksmažodžių reikšmės komponentus:

1) veiksmo subjektas. Tai ribotos leksinės raiškos komponentas. Paprastai jis reiškiamas žmogaus pavadinimais. Kartais juos atstoja metonimiškai vartojami kūno dalių ar pan. pavadinimai - *akys* (*žvilgsnis*), *ranka*: *prašančios, maldaujančios akys, prašantis žvilgsnis, prašanti ranka* ar pan. Pvz.: *Pas Perkūną beliko retoka svečių, ir visi jie prašomomis akimis žiūrėjo į Perkūną, kad daugiau duotų* Vaižg. Kitos gyvos būtybės pavadinimas veiksmo subjektą gali reikšti tik tada, kai šioms

būtybėms suteikiami žmogaus gebėjimai (ppr.- tautosakoje), pvz.: *Šuva dantų neprašys Sln. Atėjo lapė ir prašos, kad inleist [i trobelę]* (ps.) Lš.

2) veiksmo objektas taip pat ribotas komponentas, dažniausiai sutampantis su veiksmo subjekto ribomis, bet neįprastose situacijose gali būti praplėstas (pvz., pasakose, kituose tautosakos žanruose gali būti prašoma gamtos reiškinių - vėjų, saulės, žvaigždžių, stebuklingą galią turinčių daiktų staltiesės, lazdos, dūdelės ir pan.);

3) subjekto ir objekto sąlytis. Jis reiškiasi kalbos aktu, kuris parodo, kokį pageidavimą subjektas reiškia;

4) veiksmo rezultatas neapibrėžtas. Kaip teigia Z.Dumašiūtė, “kalbos veiksmažodžiai gali būti vartojami ir žodžio veiksmo, ir pranešimo apie veiksmą prasme” (Dumašiūtė 1961 145). Antra vertus, tais atvejais, kai veiksmažodis vartojamas žodžio veiksmo prasme, subjektas yra priklausomas nuo objekto valios prašymu tik išreiškiamas ko nors pageidavimas, bet nėra garantijų, kad jis bus atliktas. Prašymas gali kelti dvejopas rezultato galimybes: a) tikimybę ką nors gauti; b) tikimybę, kad kas nors bus atlikta. Kai veiksmažodis parodo pranešimą apie veiksmą, aktualizuojamas subjekto kreipimosi į objektą būdas, t.y. kad prašoma, o ne maldaujama, įsakoma ar pan.

Matyt, subjekto ir objekto sąlytis kalbos akte lėmė, kad sisteminiame žodyne (Paulauskas 1987) šis veiksmažodis įtrauktas į simbolių skyriaus kalbos grupės prašymo pogrupį (8.2.7). Be *prašyti* čia minimi ir bendrašakniai žodžiai: *prašinėti, įprašyti, paprašyti*, kurių reikšmės skirtumus lemia jų darybos elementai (pvz.: *prašinėti* “dažnai, ilgai prašyti”, *įprašyti* “labai prašant prikalbinti ką daryti”, *paprašyti* “kreiptis su pageidavimu”), prie kurių jokių reikšmę aiškinančių pažymų nenurodyta. Kiti šio skyriaus veiksmažodžiai pateikiami su pažymomis, kurios signalizuoja apie skiriamuosius komponentus, nors kai kurie iš šių veiksmažodžių taip pat yra *prašyti* dariniai. Čia nurodomos keturios prašymą reiškiančių veiksmažodžių grupės: 1) prašant gauti (*išprašyti*), 2) iš anksto

(*užprašyti*), 3) įkyriai (*kaulyti, ambryti, geinyti* ir kt.), 4) nuolankiai (*maldauti, melsti* ir kt.). Sinonimų žodyne (Lyberis 1980) minimos 3 prašymą reiškiančių veiksmažodžių grupės: prašyti nuolankiai (*maldauti...*), įkyriai (*kaulyti...*) ir maloniai (*lilenti*), čia priešdėliniai ar priesaginiai dariniai nepateikiami. Abiejuose žodynuose minimi prašymo veiksmažodžiai atspindi šiuos 3 skiriamuosius komponentus, semas: 1) “veiksmažodžio+tikslas” (*išprašyti, prisiprašyti, išmaldauti, išmelsti*); 2) “veiksmažodžio+laikas” (*užprašyti*); 3) “veiksmažodžio+būdas” (*kaulyti...; maldauti...*).

Dvi pirmosios grupės yra negausios, kaip rodo sinonimų ir sisteminis žodynas, joms priklauso vos po vieną kitą veiksmažodį, visi jie priešdėliniai dariniai. Trečiosios grupės veiksmažodžių yra nemaža, sinonimų žodynas jų pateikia 21. Dauguma jų turi įvairias pažymas, nurodančias vartojimo sferas ar vartojimo atspalvius, kaip antai *tarm.*, *žem.* (kitų tarmių pažymų prie prašymą reiškiančių veiksmažodžių žodynuose nerasta), *šnek.*, *menk.*, *prk.* Remiantis LKŽ aiškinimais, šiuos veiksmažodžius galima skirstyti į smulkesnes grupes (visos iliustracijos - iš LKŽ):

1) nuolankiai prašyti

maldauti *Grėtės žvilgsnis toks maldaująs, toks kupinas sielvarto, toks nusizėmęs* I.Simon. *Aš maldavau, kad jinai nepyktum ant manęs* J. Seselės *mano...*, *tai jūs pripulkit prie šio kapelio... ir jūs maldaukit mylimos motinėš, kad ji įsisapnuotų nor per ramų miegelį* TŽI290.

melsti - Žodynų praktikoje šis veiksmažodis aiškinamas nevienodai. LKŽ prie jo nenurodo jokios papildomos semos, aiškina sinonimiškai *prašyti*: *Ir gaspadorių namo labai jis skubinti meldė* K.Donel. *Jeigu esi girios paukštis, meldžiam lėkt į girią* LTR(Plv). *Vakaras netoli, leidžias saulelė, meldžiu, lydėkit mane, broleliai* JV182. DŽ šį veiksmažodį taip pat aiškina sinonimiškai: *prašyti, maldauti*, o pastarasis aiškinamas *nuolankiai prašyti, melsti*. Taigi čia atsispindi prašymo būdas, t.y. sema “nuolankiai”

2) geruoju prašyti

glaboti (DŽ - žem., SŽ - tarm.) *Kad kas piktas, tada glabok, t.y. geruoju prašyk, kad nepyktų J. Baigusi verpti, Eglė vėl glaboja patį, kad leistų bent kelias dienas paviešėt tėvuose (ps.) J.Jabl. Sandaro nuo jo meilavo ir visaip jį glabojo, daug duodamas, bet dar daugiau žadėdamas S.Dauk.*

3) maloniai prašyti

lilenti (SŽ - tarm.) - *Ji vėl ėmė lilenti, kad leisčiau vaikus pas ją mokytiš Pč. Lileno lileno, iki visus pinigų neišlileno Užv.*

4) labai prašyti

giežti (DŽ - šnek., SŽ - tarm.) - *Tu vis gieži šieno gauti, t.y. vis priklįjies, daugiau nori, prašai be perstojo J. Pati giežia vyrą pinigų Lnkv. Jeigu jis ko norės, tai tol gieš, kol jam duosi Sdr.*

klūkti (DŽ - žem., SŽ - tarm.) - *Jynai klūkė be paliovos, ir turėjau duoti šieno J. Klūkė, klūkė, o ir tai nieko negavo Vdk. Klūkė, klūkė, kol išklūkė nuo ano pinigų Užv.*

klunkti (DŽ - žem., SŽ - tarm.) - *Tol klunkė, tol klunkė, iki tikrai pažadėjo duoti Slv. Ėjau ėjau, klunkiau klunkiau, vos išsiklunkiau Lkš. Jis gerą valandą klunkė, kad pridėčiau maišelį avių Žvr.*

kluokti (SŽ - tarm.) - *Nekluok, negausi Dr. Visos varlės... antrą kartą pradėjo kluokti nuog aukštybių bočiaus, kad anoms kaničnai reik valdimiero PP22.*

5) užsispyrus prašyti

geinyti (SŽ - tarm.) *Geinijo geinijo neapsikęsdamas ėmiau ir atidaviau Švn.*

6) prisispurus prašyti

kaulyti - *Žentas kaulijo pinigų, t.y. prašė J. Jis prispirtai, pristojęs kaulijo, ir turėjau duoti grūdų sėklai J. Nusbodo man ir kaulyti, kolei jis man atadavė skolą Ds. Kaulyk kiek nori, vis tiek negausi Srv.*

loti (DŽ - tarm., SŽ - prk.,menk.) - *Lok nelok, vis tiek sieto tau neduosiu Skp. Kolei tu čia losi atsistojęs? Kad pasakiau neduosiu, tai ir bus neduota Sv. Tik vakaruot tai greitas, o darban - losi losi, rydysi rydysi- ir vis ant vietos Mlt. Vai tu burna, nebūk durna; mokėk loti - būsi soti Trgn.*

7) raginant prašyti

klebinti (SŽ - šnek.) - *Klebinau paploti J. Klebina ir klebina važiuoti* Grž.

8) įkyriai prašyti

ambryti (SŽ - prk., menk.) - *Jau vaikai ima ambryti, tai tikra bėda - jų neatsikratysi* Kt.

gvoti (tarm.) - *Gvok, gvok - vis tiek negausi* Mrk. *Kad tu ir tris dienas gvosi, vis tiek sodžiun neleisiu* Sn. *Gvodamas daugiau gausiu nei tylėdamas* Pns. *Gvoja ir gvoja, jau net nusibodo - te, eik sau* Vrb.

lūgoti (SŽ tarm.) - *Atėjusi lūgojo: "Močitéle, močiuke, pamėšk, kaip tą šilkinį kuodelį suverpusi?"* BsPIII318. *Turėk savo ir nereiks lūgoti* Skd.

verventi (DŽ - prk., SŽ - tarm.) - *Verveklis vervena pasku vaikščiodamas: prašau, duok man, duok man* J. *Ir tu neimk verventi kaip šuo būdo[je]* Gd. *Rupšūtis vervena i(r) vervena: parleisk, girdi, anam tą telyčikę* Kv. *Tas vaikas ko vervena, ko nora?* DūnŽ.

vervėti (DŽ - prk., SŽ tarm.) *Visą dieną vervėjo, kol gavo* Skd. *Ar aš esu pasku vervėti?* NmŽ.

9) verkšlenant prašyti

zurnyti (SŽ - menk.) - *Na, ko tu dabar zurniji?* I.Simon.

zvygti (žodynuose nefiksuota, užrašyta autorės gimtojoje kauniškių šnekoje) - *A(r) nesiliausi zvygus, sykį pasakiau, ka(d) neisi, i(r) baigta* Nm.

Dalis šios grupės veiksmazodžių be prašymo būdo, turi ir papildomą laiko, trukmės semą "kiek, kurį /ilgą laiką", kurią paprastai paryškina pasakymuose esantys laiko prieveiksmai ar kiti laiko semą turintys žodžiai, pvz.: *Jis vėl pagavo kaulyt, kad tik nors krislytį duotų* Sch235. *Kolei tu čia losi atsistojes?* Sv. *Jeigu jis ko norės, tai tol gieš, kol jam duosi* Sdr. *Jau vaikai ima ambryti [...] Kt. Visą dieną vervėjo [...] Skd.*

Šių veiksmazodžių valentingumas ne visada sutampa su veiksmazodžio *prašyti* valentingumo schemomis. Tai rodytų ir galėjimas/negalėjimas pakeisti šį veiksmazodį minimaliuose posakiuose. Pasakyme *Sūnus prašo (iš) tėvo [duoti] pinigų*

veiksmazodį *prašo* gali keisti *maldauja, meldžia, glaboja, geinija, giezia, gvoja, kaulija, klūkia, klunkia, kluokia, lūgoja, zvygia*. Didžioji dalis šių veiksmazodžių žodynų iliustracijose eina tik drauge su veiksmazodžiu *duoti*: *kaulijo duoti, geinijo - atidaviau, gies - duosi, klūkė - turėjau duoti, klunkė - pažadėjo duoti* ir pan. Sakinyje *Motina prašo atnešti vandens* veiksmazodį *prašyti* gali keisti *maldauja, meldžia, lūgoja*. Taigi tik šie trys pastarieji gali keisti veiksmazodį *prašyti* abiejose pozicijose.

Kai kuriomis semomis prašymo grupės veiksmazodžiams artimi liepimo (įsakymo) veiksmazodžiai. DŽ *liepti* reikšmę apibrėžia taip: "sakyti ką daryti" Taigi čia aiškiai nurodoma, kad veiksmazodis *liepti* priklauso kalbėjimo grupei. LKŽ šią reikšmę iliustruoja tokiais pavyzdžiais: *Liepiu, įsakau* SD164. *Jijė liepė patį namie būti, t.y. kad jis namie būtų* J. *Padarysiu nelieptas* J.Jabl. *Liepė jį sukirst dešimt sieksnių malkų* Ūd. *Liepė juos būti linksmos širdies* BPI83. Minimalūs posakiai, parodantys veiksmazodžio *liepti* junglumą, tik iš dalies sutampa su *prašyti*: *Motina prašo atnešti vandens - Motina liepia atnešti vandens*, taigi *liepti* gali keisti *prašyti* tada, kai pageidaujama, kad objektas ką darytų.

Kai subjektas nori ką gauti, veiksmazodžio *liepti* junglumas skirsiasi:

Sūnus prašo (iš) tėvo [duoti] pinigų arba *Sūnus prašo tėvą [duoti] pinigų*

Sūnus liepia tėvui duoti pinigų (visuose šiuose pasakymuose mums svarbūs junginiai *prašo tėvo, liepia tėvui*, į kuriuos žvelgiame kaip į santykį su adresatu, nors konkrečiame tekste gali būti aktualizuoti junginiai *tėvo pinigai, pinigai tėvui*).

Čia turime tokias konstrukcijas:

prašyti V<Nom<[iš]Gen[Inf]<Gen> arba V<Nom<Acc[Inf]<Gen>;

liepti V<Nom<Dat<Inf<Gen>. Veiksmazodis *prašyti* valdo kilmininką (galininką), o *liepti* naudininką. Taigi šie veiksmazodžiai skiriasi sintaksiniu junglumu.

Duotieji pavyzdžiai leidžia skirti tokius semantinius veiksmazodžio *liepti* komponentus, t.y. semas:

liepti - “veiksmas”, “aktyvus”, “žmogus”, “balsu”/“raštu”, “kryptis į objektą”, “įsakmus”, “suprasti”, “vykdyti”

Šiuo aspektu pagrindinį veiksmažodžių *prašyti liepti* reikšmės skirtumą rodo “nekategoriškumo” “įsakmumo” opozicija bei papildomoji “vykdymo” sema. Kaip teigia V Vaitkevičiūtė, “net ir labai atkaklus prašymas niekada nėra kategoriškas ir griežtas” (Vaitkevičiūtė 1964, 220).

Bendrieji reikšmės komponentai taip pat daug kuo sutampa: taip pat galima apibūdinti veiksmo subjektą ir objektą, subjekto ir objekto sąlytį. Skiriasi tik veiksmo rezultatas: veiksmažodis *liepti* rodo, kad veiksmo objektas priklauso nuo subjekto valios, privalo jai paklusti. Taigi į *liepti* reikšmę įtrauktina “valingumo” sema. Matyt, šitai lėmė, kad sisteminiame žodyne šis veiksmažodis pateiktas ne kalbos (kaip *prašyti*), o psichikos skyriaus valingumo grupės privertimo pogrupyje (7.4.5).

Veiksmažodžio *liepti* sinonimika menkesnė už *prašyti*. Pats jis pateikiamas veiksmažodžio *įsakyti* lizde drauge su žodžiais *įsakinėti, diktuoti, kalti, komanduoti, reikalauti, kalinti, įkalti, įkalinti, padiktuoti, paliepti, pareikalauti, patvarkyti, parikiuoti, sukomanduoti*. Kaip ir veiksmažodžio *prašyti* lizde, čia pateikiama nemaža grupė darybiškai susijusių žodžių. Dauguma šių veiksmažodžių neturi jokių papildomų pažymų (tik prie *įkalti* ir *įkalinti* yra pažyma *prk., šnek.*). Vis dėlto šių žodžių aiškinimai žodynuose nėra visiškai tapatūs, pvz.:

liepti “sakyti ką daryti” (DŽ); “įsakyti (negriežtai), raginti” (LKŽ);

įkalti - *prk.* “prisakyti, kad atsimintų, žinotų, mokėtų” (DŽ); “įdėti į atmintį, įsakmiai įsakyti” (LKŽ); *šnek.* (SŽ), pvz.: *įkalti į galvą BŽ43. Kiek jam įkalė, tiek žino Šn.*;

įkalinti - “įsakmiai įsakyti, įkalti į galvą” (LKŽ); *šnek.* (SŽ), pvz.: *Jis jam tai kalinte įkalino KI340. Tėvui įkalino, kad nepasigertų Skr. Aš savo vyrą taip įkalinau, įgraudinau, kad jis, minau neužmirtų mielių iš Klaipėdos parvežti Klp.*;

įsakyti - “duoti įsakymą, liepti, reikalauti” (DŽ); “liepti” (LKŽ); “oficialiai pareikalauti ką nors atlikti” (SŽ), pvz.: *įsakyk bernui, kad taip padarytum J. Jaunam kareivėliui namo jot įsakė*

JD1122. *O motinos įsakantis tonas vis dėlto jį kiek įbaugino I.Simon.*

patvarkyti “duoti potvarkį, nurodymą” (DŽ); “nurodyti, surikiuoti, lemti; duoti potvarkį “(LKŽ), pvz.: *Reiktų kitaip patvarkyti: gyvenk ka i(r) neilgai, bet be bėdų tiek i(r) tiek metų, o paskiau virsk Krš. Dievo čia jau tep patvarkyta Vrn.*

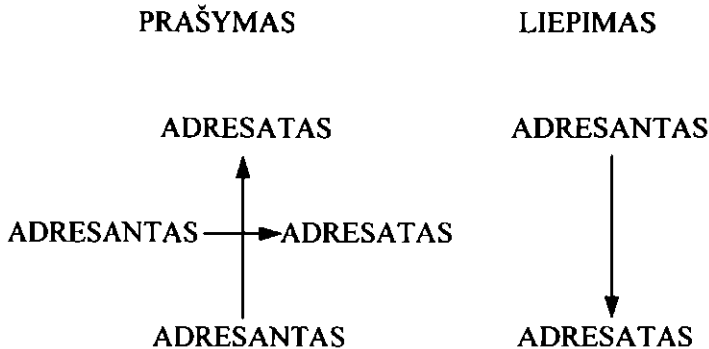
Galima teigti, kad šie veiksmažodžiai sudaro opoziciją “griežtai”/“negriežtai” Griežtumo sema būdinga veiksmažodžiams *įsakyti, įkalinti, įkalti, patvarkyti, o veiksmažodis liepti jos neturi.*

Kalbos etiketui svarbu, kuriose situacijose pasirenkamas vienas ar kitas veiksmažodis. Šias situacijas galima skirstyti keliais aspektais. Ch.Schwarz, kalbėdamas apie kasdieninės komunikacijos kalbos normų variantus, akcentavo pokalbio temos, komunikacijos partnerių socialinės priklausomybės, pokalbio vietos ir laiko svarbą pasirenkant kalbos normų variantus (Schwarz 1977, 83-98). Čia atkreipsime dėmesį tik į prašymą ir liepimą reiškiančių žodžių vartojimo sferas bei komunikacijos dalyvių santykius.

Kaip rodo žodynų pažymos, ne visi sinonimai vienodai dera įvairioje kalbinėje aplinkoje. Pažymos *šnek., tarm.* (jų gausu SŽ) orientuoja į buitinę šnekamąją kalbą. Tik maža dalis iš sinonimų žodyne pateiktų prašymą reiškiančių veiksmažodžių užfiksuota DŽ (*maldauti, melsti, loti, verventi, vervėti*), 3 paskutiniai turi pažymą *prk.* Žodis *kaulyti* DŽ jokios pažymos neturi, nors jo vartojimo sfera ne viešoji, bet buitinė šnekamoji kalba. Taigi viešosios kalbos etiketui priimtini tik 3 prašymą reiškiantys veiksmažodžiai (*prašyti, maldauti, melsti*) bei jų dariniai. Liepimą reiškiančių veiksmažodžių apskritai yra mažiau. Žodynai visai nenurodo tik tarmėms būdingų šią reikšmę turinčių veiksmažodžių, o iš pateiktųjų tik *įkalti* ir *įkalinti* SŽ turi pažymą *šnek.*

Prašymo ir liepimo situacijos yra panašios: ir vienu, ir kitu atveju adresantas kreipiasi į adresatą, kad šis ką duotų ar atliktų. Tačiau skiriasi pokalbio dalyvių tarpusavio santykiai. Kai prašoma, adresantas yra priklausomas nuo adresato valios, todėl

jo pageidavimas gali būti įvykdytas arba neįvykdytas. Kai liepiama, pokalbio dalyvių santykis atvirkščias adresatas privalo atlikti tai, kas liepiama. Šiuos santykius atspindi schema.

Taigi prašymo situacijos dalyvių santykiai gali būti dvejopi: adresantas yra žemesnio rango už adresatą arba abu pokalbio dalyviai yra vienodos socialinės padėties. Situacijoms, kuriose kas nors liepiama, pokalbio dalyvių skirtumai priešingi: žemesnio rango yra adresatas, jis privalo paklusti adresanto valiai. R. Hermann-Winter, apibūdinamas, kokie socialiniai skirtumai lemia kalbėsenos ypatumus, aptarė 5 jų grupes (pateikiama autoriaus nurodyta seka):

1) profesinė veikla (vadovaujamas ir nevadovaujamas darbas gamyboje, visuomeninėse organizacijose ir partijose, intelektualioji veikla aukštosiose mokyklose ir pan.);

2) lyties skirtumai;

3) amžiaus skirtumai;

4) išsilavinimo skirtumai;

5) regioniniai (tarminiai) skirtumai (Hermann-Winter 1977, 221-222).

Taigi kaip žemesnė socialinė padėtis gali būti traktuojami įvairūs vieno iš pokalbio dalyvių skirtumai, pvz., žemesnės pareigos, jaunesnis amžius, mažesnis išsilavinimas, kilmė (t.y.

tėvų socialinė padėtis, gimimo vieta augę mieste dažnai jaučiasi pranašesni už augusius kaime) ir pan. Beje, rangų reikšmingumą atspindi ir dalykiniai raštai: rašydami prašymą suvokiame, kad jis adresato gali būti patenkintas arba ne. [sakymus rašo tik įstaigų, organizacijų vadovai, o juos vykdyti privalo visi pavaldiniai. Žinoma, konkrečioje situacijoje šie skirtumai paprastai susipina, pvz., pokalbio dalyviai jaunas vadovaujantis darbuotojas, turintis aukštąjį išsilavinimą ir pagyvenusi nevadovaujanti, bet išsilavinusi moteris ir pan. Tada paprastai paisoma įgimtų ir įgytų skirtumų santykio: įgimti dalykai turėtų būti svarbesni už įgytus. Atsižvelgiant į tai, aukščiau minėtus socialinius skirtumus tikslingiau grupuoti taip:

- 1) įgimti skirtumai - lytis, amžius, tarmė;
- 2) įgyti skirtumai - išsilavinimas, profesinė veikla.

Veiksmažodžių *prašyti* ir *liepti* bei jų sinonimų parinkimą kalbos etiketo situacijose, kai norima, kad adresatas ką nors duotų arba atliktų, lemia jų semantikos bei valentingumo ypatumai. Liepimą reiškiantys veiksmažodžiai vartojami tada, kai adresatas yra žemesnio įgimto socialinio rango už adresantą. Kitais atvejais vartojami žodžiai, reiškiantys prašymą .

Sutrumpinimai ir literatūra

Acc - galininkas

Dat - naudininkas

DŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, III leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

Gen - kilmininkas

Inf - bendratis

LKŽ - Lietuvių kalbos žodynas, T.1-18.

SŽ - Lyberis A. Sinonimų žodynas, Vilnius: Mokslo, 1980.

V - veiksmažodis

Barauskaitė D. Dėl leksinės semantinės žodžių grupės statuso.- Kalbotyra, 1987, T.38(1), p.12-20.

Dumašiūtė Z. Ypatinga kalbos veiksmažodžių (verba dicendi) reikšmė ir jų vartojimas.- Šiaulių pedagoginio instituto mokslo darbai. Humanitariniai mokslai, T.1, p.143-157.

- Grenda Č.* Veiksmazodžio semantika ir žodžių junginio struktūra. Vientisinio sakinio semantika. Vilnius, 1982, p.31-56.
- Gudavičius A.* Opit semantičeskoj tipologii (Verba videndi v litovskom i russkom jazikah) - Kalbotyra. 1971. T.22 (2), p. 21-39.
- Gudavičius A.* Leksinė semantika: vienetai, ryšiai, struktūros. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1994.
- Hermann-Winter R.* Soziolinguistische Aspekte empirischer Erhebungen zur sprachlichen Varianz.- Normen in der sprachlichen Kommunikation (Sprache und Gesellschaft). Berlin: Akademie Verlag, 1977, S.209-226.
- Jakaitienė E.* Leksinė semantika. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Lyberis A. žr. SŽ.
- Paulauskas J.* Sisteminis lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslas, 1987.
- Pribušauskaitė A.* Lietuvių kalbos mušimo veiksmazodžiai (semantika). - LTSR MA darbai, A ser., 1981, T.2(75), p.21-26.
- Schwarz Ch.* Zur Differenzierung und Varianz der Normen für die sprachlich-kommunikative Tätigkeit. Normen in der sprachlichen Kommunikation (Sprache und Gesellschaft). Berlin: Akademie Verlag, 1977, S.70-101.
- Sližienė N.* Lietuvių kalbos veiksmazodžių junglumo žodynas. T.1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Vaitkevičiūtė V* Kai kurios skatinimo rūšys ir jų reiškimo būdai lietuvių kalboje. - LTSR MA darbai, A ser., 1964, T.1(16), 219-229.

Litauische Verben, die eine Bitte oder einen Befehl bedeuten *Zusammenfassung*

Im Beitrag werden Verben behandelt, die in der Standardsprache und Mundarten Bitten oder Befehle bedeuten. Es werden ihre Gemeinsamkeiten sowie Unterschiede in der Semantik und Valenz erklärt und deren Rolle in verschiedenen Situationen der Sprachetikette analysiert. Der semantische Aufbau der Verben *prašyti* (bitten) und *liepti* (befehlen/lassen) ist ähnlich. Man kann folgende gemeinsame Seme betrachten - "veiksmas" (Handlung), "aktyvus" (aktiv), "žmogus" (Mensch), "balsu" / "raštu" (laut / schriftlich), "kryptis į objektą" (zum Objekt gerichtet), "suprasti" / "išgirsti" (verstehen / vernehmen, hören). Diese

Verben unterscheiden sich voneinander dadurch, dass das Verb *prašyti* (bitten) neutrale (die “nicht kategorische”) Bedeutung hat. Das Verb *liepti* (befehlen / lassen) enthält das Sem des Befehls und seiner Erfüllung.

Die Valenz der genannten Verben ist gleich beim Ausdruck des Wunsches, dass jemand etwas machen soll. Wenn man sich an jemanden wendet, um etwas zu bekommen, ist die Valenz anders. Das Verb *prašyti* (bitten) besitzt in obigen Aussagen das fakultative Sem “duoti” (geben).

In litauischen Wörterbüchern sind 21 Synonyme zum Verb *prašyti* (bitten) fixiert. Die Synonymik des Verbs *liepti* (befehlen / lassen) ist ärmer.

Da dem Verb *liepti* (befehlen / lassen) das Befehls-Sem eigen ist, wird es in denjenigen Sprechsituationen gebraucht, wo der Adressat dem Adressanten gehört und seinen Willen erfüllt. Dem Verb *prašyti* (bitten) ist das neutrale (“nicht kategorische”) Sem charakteristisch. Es ist in solchen Fällen zu gebrauchen, wenn der Adressant von dem Adressaten abhängig ist.

Lietuviešu valodas darbības vārdi, kas izsaka lūgumu un pavēli

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkoti lietuviešu literārajā valodā un izloksnēs lietojamie darbības vārdi, kas izsaka lūgumu un pavēli. Skaidrots kopīgais un atšķirīgais to semantikā un valencē, analizēta šo darbības vārdu loma valodas etiķetes situācijās. Darbības vārdu *prašyti* (lūgt) un *liepti* (likt, pavēlēt) semantiskā struktūra ir līdzīga. Var izšķirt to kopīgās sēmas: “darbība”, “aktīvs”, “cilvēks” (parasti), “mutiski”/“rakstiski”, “virziens uz objektu” (parasti cilvēku), “saprast”/“sa/dzirdēt” Šie darbības vārdi atšķiras ar to, ka darbības vārdam *prašyti* (lūgt) ir “nekategoriskuma”, bet *liepti* (likt, pavēlēt) “noteiktības, stingrības” sēma un papildsēma “pildīšana”.

Šo darbības vārdu valence ir adekvāta, kad tie izsaka vēlēšanos, lai kāds kaut ko darītu. Kad pie kāda vērsamies, lai kaut ko saņemtu, valence atšķiras. Tas liek domāt, ka šāda tipa izteicienos *prašyti* (lūgt) piemīt fakultatīva “dot” sēma.

Vārdnīcās fiksēts 21 darbības vārda *prašyti* (lūgt) sinonīms. No tiem tikai 3 tiek lietoti publiskajā runā (*prašyti melsti, maldauti* (latv. visi *lūgt*)), citi darbības vārdi - izlokšņu materiāls vai arī tiem piemīt spilgta sarunvalodas nokrāsa. Darbības vārda *liepti* (likt, pavēlēt) sinonīmika ir nabadzīgāka, tikai pāris no vārdnīcās iekļautajiem šāda tipa vārdiem ir dialektismi.

Tā kā darbības vārdam *liepti* (likt, pavēlēt) raksturīga “noteiktības, stingrības” sēma, to lieto tajās valodas etiķetes situācijās, kad adresāts pakļaujas adresantam, realizē tā gribu. Darbības vārdam *prašyti* (lūgt) raksturīga “neķēģuriskuma” sēma, to lieto tad, kad adresants ir atkarīgs no adresāta vai arī tie ir savstarpējās partnerattiecībās.

Melita STENGREVICA (Rīga)**Daži vārdi par Latviešu literārās valodas vārdnīcu
(sakarā ar pēdējā sējuma iznākšanu –
pēcvārda vietā)**

Tā kā Latviešu literārās valodas vārdnīcas (LLVV) tapšanas vēsture ir stipri gara, tad tagad, kad ir iznācis vārdnīcas pēdējais – 8. sējums, respektīvi, 10. grāmata, šķiet lietderīgi šo vēsturi atcerēties, jo ir izaugusi jauna paaudze, kam par vārdnīcas aizsākumiem iespējams uzzināt tikai tik, cik izlasāms šī izdevuma 1. sējuma priekšvārdā. Mazliet šim jautājumam gan pieskāries ir Konstantīns Karulis laikrakstā "Diena" (1997. g. 20. janv.) publicētajā rakstā.

1953. gadā ZA Valodas un literatūras institūtā tika nodibināts Vārdnīcu sektors, kura uzdevums bija veidot mūsdienu latviešu valodas vārdnīcu. Jaunā struktūrvienība tika nodibināta praktiski bez darbiniekiem – prof. J.Endzelīns kļuva par šī sektora vadītāju, bet es par viņa vienīgo līdzstrādnieci. Prof. Endzelīns sava cienījamā vecuma dēļ īsti aktīvi tāda jauna uzdevuma veikšanā, pats par sevi saprotams, iesaistīties nevarēja. Man savukārt leksikogrāfijā nebija ne teorētisku zināšanu, ne praktiskas pieredzes. Tāpēc toreizējais Institūta direktors Ēvalds Sokols mani komandēja uz Sanktpēterburgu (toreiz Ļeņingradu) mācībā. Un tur Valodniecības institūta Vārdnīcu sektorā tādi izcili krievu leksikogrāfijas speciālisti kā profesori A.Babkins, F.Filjins, A.Jevgenjeva mani gan ievadīja daudzveidīgajā un plašajā leksikogrāfijas zinātnē, gan iepazīstināja ar praktisko vārdnīcu veidošanas darbu, bet doc. J.Sorokins bija mans pirmais konsultants stilistikas jautājumos.

Konsultācijās ar krievu leksikogrāfiem Sanktpēterburgā daudz tika spriests par veidojamās latviešu valodas vārdnīcas iespējamo tipu, un šeit jāatzīst, ka, kaut gan toreizējās t. s. PSRS nacionālajās republikās tika veidotas vai arī plānotas literārās valodas vārdnīcas, tāda stingra diktāta, tieši kādu veidot iecerēto

latviešu valodas vārdnīcu, no atbilstošā PSRS centra nebija. (Teiktajam zināms apliecinājums ir arī, piemēram, fakts, ka atbilstošā lietuviešu valodas vārdnīca pēc daudziem leksikogrāfiskiem parametriem ievērojami atšķiras no LLVV.)

Pakāpeniski pieaugot darbinieku skaitam, ķērāmieš pie konkrēta vārdnīcas projekta izstrādes, un šī darba rezultātā tapa tas vārdnīcas tips, kas ir realizēts šodien mūsu priekšā esošajā Latviešu literārās valodas vārdnīcā. Vārdnīcas projektu vispirms apspriedām toreizējā Institūta valodnieku saimē. Tālāk veidojām vārdnīcas paraugšķirkļus, ar kuru kopumu it kā LLVV maketa veidā iepazīstinājām plašāku sabiedrību, lai uzklautu tās vērtējumu un vēlmes mūsu veidojamā kapitālā darba sakarā. Rīkojām arī sanāksmes, kurās uzaicinājām piedalīties leksikogrāfus no Maskavas, Sanktpēterburgas, Kijevas un citām toreizējās PSRS vietām. Ar Rietumu leksikogrāfiem tolaik kontakti, protams, bija liegti.

Cītīgi strādājot, vārdnīcas pašreizējo divu sējumu manuskripts (apjoma ziņā) bija uzrakstīts jau 60-to gadu sākumā, bet diemžēl četrus gadus tas nogulēja ZA prezidija zinātniskās sekretāres skapī, jo tai laikā par šī darba izdošanu atbildīgās personas tā arī nespēja izlemt, ko ar šo apjomīgo manuskriptu iesākt.

Atgriežoties pie komunistiskās ideoloģijas un padomju varas spaidiem, jāsaka, ka tos mēs izjutām mūsu pašu vietējās varas realizācijā jau no pašiem pirmajiem soļiem vārdnīcas darbā. Sprotams, ka vārdnīcas pamats ir attiecīgais valodas materiāls. Tāpēc arī mēs sākām ar latviešu literārās valodas leksikas kartotēkas veidošanu. Un te jau mums tika sasiestas rokas – mums bija jārēķinās ar garum garo aizliegtās literatūras sarakstu. Mēs nedrīkstējām kartotēkā ieplūdināt lielāko daļu Latvijas brīvvalsts laika autoru, par periodiku nemaz nerunājot. Trimdas autori bija ne tikai aizliegti, bet vispār nepieejami. Galvenās literatūras pārvaldes cenzūra bija stingra. Kad vārdnīcas 1. sējums bija jau korektūrās, mēs saņēmām pavēli izņemt no tā Vizmas Belševicas un Konstantīna Karuļa darbu citējumus, kuri pirms tam bija atļauti. Aprakstītā politiskā

situācija nepatīkami atspoguļojas vārdnīcas pirmo sējumu ilustratīvajā materiālā. Cenzūras smagā roka jūtama pat vārdu atlasē un, protams, sabiedriski politiskās leksikas vienību skaidrojumos. Laikam ejot, mēs centāmies izmantot katru politiskā atkušņa iezīmi, attiecīgi nākamajos sējumos ieviešot jaunus autorus un jaunus vērtīgus literāros avotus – 8. sējumā ir pāri par 40 jaunu iepriekšējos sējumos neizmantotu avotu.

Un tomēr ar visām politisko apstākļu nosacītajām atšķirībām visi Latviešu literārās valodas vārdnīcas 8 sējumi jeb 10 grāmatas ir vienots izdevums, kurā no pirmās līdz pēdējai grāmatai ir izturēti vienoti leksikogrāfiskie principi.

Latviešu literārās valodas vārdnīca ir pirmā daudzsējumu filoloģiska tipa literārās valodas vārdnīca latviešu valodā. Vārdnīcas tips tad arī nosaka visus vārdnīcas leksikogrāfiskos parametrus: vārdu atlasī, šķirķļu semantisko struktūru un skaidrojumus, norāžu sistēmu, attieksmi pret valodas kultūru u. tml. Šie vārdnīcai tik būtiskie, kardinālie jautājumi vienmēr bijuši mūsu leksikogrāfu uzmanības lokā un veidojuši attiecīgo diskusiju centrālo asi. Šodienas referātā gribu pieskarties mazāk diskutētam aspektam, proti, vārdnīcas funkcionālajai ietilpībai. Teorētiski jau tīri aksiomātisks ir konstatējums: lai cik visaptverošs vai vispārīgs ir vārdnīcas tips, nevienā vārdnīcā visi tās parametri nav vienādi leksikogrāfiski izstrādāti – vienmēr kāds parametrs prevalē. Latviešu literārās valodas vārdnīcā prevalē leksiski semantiskais aspekts. Un no šī viedokļa LLVV var sacensties ar daudzām pasaules leksikogrāfijā pelnītu atzinību ieguvušām vārdnīcām, vārdu semantiskās struktūras analīzes ziņā dažkārt būdama pat pārāka par tām.

Prevalējošais leksiski semantiskais aspekts savukārt nosaka vairākas citas vārdnīcas iezīmes, piemēram, filoloģiskā un enciklopēdiskā elementa attieksmes vārdnīcā. – Tā kā LLVV ir filoloģiska tipa skaidrojošā vārdnīca, tad, dabiski, skaidrojumiem ir filoloģisks raksturs, t. i., skaidrotas tiek vārdu nozīmes, nevis aprakstītas attiecīgās reālijas. Un tomēr ir leksikas grupas, kuru skaidrojumos semantiskā aspekta prevalence neļauj filoloģisko elementu absolutizēt. – Kā gan lai

precīzi formulē, piemēram, augu vai dzīvnieku nosaukumu nozīmi valodā, neaprašot ārējo izskatu, saimniecisko lietderīgumu u. tml., t. i., neizmantojot enciklopēdiska skaidrojuma elementus. Cits jautājums ir par to, cik daudz šī enciklopēdisma katrā gadījumā ir nepieciešams, lai skaidrojums nezaudētu zinātnisku precizitāti, bet, no otras puses, lai filoloģiska vārdnīca nepārvērstos enciklopēdijā. Kā šis līdzsvars ir izdevies Latviešu literārās valodas vārdnīcā, spriedīs vārdnīcas lasītāji.

Minētais aspekts nosaka pat vārdnīcas adresātu. Šāda vārdnīca principā domāta tiem, kam vārdnīcas valoda ir dzimtā vai vismaz otrā valoda. Tātad Latviešu literārās valodas vārdnīca vispirms domāta latviešu lasītājiem, kā arī cittautiešiem, kuru latviešu valodas prasme ir atbilstošā līmenī. Lai šī vārdnīca būtu izmantojama lasītājiem ar mazākām latviešu valodas zināšanām, tanī būtu jābūt vairāk izvērsti citiem leksikogrāfiskajiem parametriem, piemēram, sintaktisko sakaru atspoguļojumam būtu jābūt detalizētākam. Tas savukārt nejautu pietiekami precīzi izstrādāt un lasītājam uztvert vārdnīcas galveno aspektu. Vispār jāuzsver, ka lielas akadēmiskas vārdnīcas nav uzskatāmas par mācību literatūru.

Pasaules leksikogrāfijas praksē lielas akadēmiskās vārdnīcas neapšaubāmi veido turpmāko leksikogrāfisko izdevumu bāzi. Kategoriski gribas pasvītrot, ka teiktais nav saprotams tā, ka jaunās vārdnīcas tiktu veidotas vai būtu veidojamas kā attiecīgo akadēmisko vārdnīcu kopijas vai konspekti. Gluži otrādi – nenoliedzot akadēmiskas vārdnīcas lingvistiskās informācijas vērtību citu vārdnīcu leksikogrāfisko parametru izvēlē un noteikšanā (piemēram, leksikas atlasē, izšķiroties par jaunveidojamajā vārdnīcā uzņemtajiem marķētajiem vārdiem un to raksturojumu), tomēr par pašu būtiskāko šajā akadēmiskas vārdnīcas kā bāzes aspektā atzīstama tās spēja būt par ierosmes avotu visdažādāko, galvenokārt monolingvālo, vārdnīcu iecerē un realizācijā. Tagad pilnā mērā varam teikt, ka arī latviešu valodā ir šāda liela akadēmiska vārdnīca – Latviešu literārās valodas vārdnīca, un gribētos

---

izteikt pārliecību, ka arī šai vārdnīcā nākamo leksikogrāfisko darbu autori varēs pasmelties ne vienu vien ideju, ierosinājumu un varbūt arī kādu paraugu. Bet darāmā jau latviešu leksikogrāfijā ir tik ļoti daudz!

Šādā sakarā gribētos paust ideju, ka pašreizējā situācijā iespējams varētu veidoties tāda kā darba dalīšana – tradicionālo vārdnīcu izstrādi varētu organizēt izdevniecības, bet zinātniskajās iestādēs vajadzētu nodarboties ar jauna tipa eksperimentālu vārdnīcu veidošanu, palaikam nebīstoties arī no tā, ka pasaules praksē nav atbilstošu paraugu. Leksikogrāfija ir zinātne, tātad tās pamatā ir jābūt pētnieciskajam darbam un eksperimentam. Lai mūsu leksikogrāfiem veicas!

Nobeigumā gribu izteikt vissirsnīgāko paldies visiem, kas pielikuši savu zinātnisko domu, roku un sirdi Latviešu literārās valodas vārdnīcas tapšanā. Liels paldies Latvijas Kultūras ministrijai, Sorosa fonda Latvijas nodaļai, Jaunrades fondam un Latvijas Zinātnes padomei par finansiālo atbalstu, bez kura vārdnīcas 8. sējuma iznākšana praktiski nebūtu bijusi iespējama. Paldies!

Some Words on Latvian Literary Language Dictionary

Summary

The 1st volume of the Latvian language Dictionary was published in 1972 although preliminary work (compiling of the card index, elaboration of the models of some kinds of entries) was begun already in 1953.

The Latvian Literary Language Dictionary is the first edition of academic multi-volume explanatory dictionaries of philological type in the history of Latvian lexicography. Consequently all the lexicographical parameters are determined by the type: the wordstock, the semantic structure of the entries, the explanations, the system of the usage labels etc.

Even in the most universal or the most all-round dictionaries all the lexicographical parameters are not elaborated and represented equally – always a certain aspect prevails. The prevailing aspect of the Latvian Literary Language Dictionary is the semantic aspect and the character of the other parameters is subordinated to it.

It is well-known that great academic dictionaries serve as a good base to new lexicographical editions. At present there is such a dictionary also in Latvian – the Latvian Literary Language Dictionary and there are many future tasks to be carried out by our lexicographers.

Ieva ZUICENA (Rīga)

**Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca:
projekts un tā realizācija**

1996. gada nogalē mūsdienu latviešu leksikogrāfijā bija liels un svarīgs notikums – iznāca Latviešu literārās valodas vārdnīcas pēdējais, astotais sējums. Līdz ar to tika pielikts punkts darbam vairāku gadu desmitu garumā, ko veica Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta, vēlāk Latviešu valodas institūta Zinātnisko vārdnīcu daļas darbinieki filoloģijas zinātņu doktora Laimdota Ceplīša vadībā. Diemžēl, Laimdots Ceplītis pāragri šķīrās no dzīves, un Latviešu literārās valodas vārdnīcas 8. sējuma redaktora pienākumus bija jāuzņemas filoloģijas zinātņu doktorei Melitai Stengrevicai. Tā kā Latviešu literārās valodas vārdnīcas pirmais sējums iznāca pirms 25 gadiem 1972. gadā, bet priekšpēdējais 1991. gadā, šī vārdnīca atspoguļo sava padomju laika latviešu valodas leksisko sistēmu.

Šodien mēs dzīvojam valstī ar pilnīgi citu politisko iekārtu un citu ekonomisko sistēmu. Vājinājusies krievu valodas ietekme, taču tagad tās vietā latviešu valodu ļoti iespaido angļu valoda. Veidojoties tirgus ekonomikai, jaunai banku sistēmai, rodoties jaunām attiecībām sabiedrībā, izveidojoties jaunām zinātnes un tehnikas nozarēm, piemēram, datortehnikai, latviešu valodā pēdējos gados radušies un joprojām nāk klāt daudz jaunu, agrāk mūsu valodā nebijušu vārdu. Mainījies ir arī dažu vārdu statuss. Šobrīd latviešu valodā ir aktualizējušies vairāki vārdi, kuri astoņsējumu Latviešu literārās valodas vārdnīcā doti ar norādi *neaktuāls* vārds, piemēram, *benefice*, *birža*, *bezpajumtnieks*, *krupjē* u.c. Savukārt vesela virkne vārdu, kas apzīmē tipiski padomiskās reālijas, savu aktualitāti pašreiz pakāpeniski zaudē. Pie šīs grupas var pieskaitīt vārdus *kolhozs*, *sovhozs*, *pionieris*, *oktobrēns* u.c.

Pēdējā laikā ievērojamas izmaiņas valodā notiek arī tās

leksikostilistikajā aspektā. Ikdienā masu saziņas līdzekļos bieži tiek lietoti vienkāršrunas vai žargonvārdi, tā veicinot šo valodas slāņu iespīšanas sarunvalodā. Jāteic, ka šādu procesu veicina arī vispārējā sabiedrības demokratizācija visā pasaulē. Straujo un plašo valodas izmaiņu dēļ ir nobriedusi nepieciešamība pēc jaunas latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas.

Un tā Latviešu valodas institūtā 1997. gada janvārī ir aizsākts darbs pie Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas veidošanas. Lietotāju ērtības labad šī vārdnīca ir paredzēta vienā sējumā. Ja Latviešu literārās valodas vārdnīca satur aptuveni 80000 šķirkļu, tad Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā paredzēti apmēram 75000 šķirkļu. Tātad jaunā skaidrojošā vārdnīca vienā sējumā saturēs apmēram tikpat daudz leksikogrāfiskās informācijas, cik Latviešu literārās valodas vārdnīca 8 sējumos. Lai šādu informācijas daudzumu ietilpinātu vienā sējumā, jaunās vārdnīcas autori ir atteikušies no literāro citātu demonstrēšanas, vārda funkcionēšanu teikumā ilustrējot ar vārdkopu palīdzību. Veidojami arī īsāki, vispārīgāki skaidrojumi, frazeoloģismu un vārdu savienojumu skaidrojumi dodami tikai vienreiz, pie galvenā vārda, nevis vairākkārt, kā tas bija Latviešu literārās valodas vārdnīcā. Vietu ietaupīt palīdzēs arī regulāro tipveida atvasinājumu ar *-ums*, *-ība*, *-šana*, *-iens* u.tml. ievietošana šķirkļī pie pamatvārda.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcu uzsākuši rakstīt četri autori. Tie ir: filoloģijas zinātnieks doktore Ilga Migla, filoloģijas zinātnieks doktors Imants Šmidebergs, filoloģijas maģistre Laimdota Oldere un doktorante Māra Šnē. Imants Šmidebergs un Laimdota Oldere ir autori ar lielu leksikogrāfisko pieredzi. Tas vieš cerību, ka iecerēto projektu izdosies realizēt visā pilnībā.

Topošā vārdnīca tiek veidota, pamatojoties uz Latviešu literārās valodas vārdnīcā iedibinātajiem leksikogrāfiskajiem principiem. Taču, lai jaunā vārdnīca pilnībā atbilstu Rietumeiropas leksikogrāfiskajā praksē pieņemtajiem standartiem, tai par paraugu kalpo Oksfordas universitātē veidotās viensējuma skaidrojošās angļu valodas vārdnīcas: "The Oxford Modern English Dictionary", "The Concise Oxford

Dictionary of Current English" u.c. Tādējādi Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca tiks veidota atbilstoši starptautiskajiem standartiem, kur koncentrētā veidā, vienā izdevumā ir iespējams atrast visu nepieciešamo informāciju par vārdu: gan par tā izrunu, gan gramatiskajām īpatnībām, gan leksikostilistisko raksturojumu, kā arī vārda semantisko atspoguļojumu un īsas ziņas par tā cilmī.

Salīdzinot ar Latviešu literārās valodas vārdnīcu, Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā paredzēts biežāk parādīt vārda izrunu. Tas nepieciešams, lai veicinātu pareizu runu pašu latviešu vidū, kā arī lai atvieglotu latviešu valodas apguvi cittautiešiem un ārzemniekiem. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā paredzēts parādīt šaurā un platā *e* lietojumu, divskaņa *uo* un patskaņa *o* lietojumu, kā arī jau Latviešu literārās valodas vārdnīcā fiksētos gadījumus: norādīt akcentu, ja tas neatrodas pirmajā zilbē; homogrāfiem, kuru izruna atšķiras pēc intonācijas, parādīt zilbes intonāciju un dot norādi par zilbes robežu, ja pēc rakstījuma nav nosakāms, vai izrunājams divskanis vai divi patskaņi (piemēram, *poliomielīts*). Ja topošās vārdnīcas apjoms atļaus, tiks parādītas arī citas izrunas īpatnības.

Vārdnīcas veidotājiem ir jāatrisina vairākas leksikogrāfiskas problēmas, kas Latviešu literārās valodas vārdnīcā tika pilnīgi vai daļēji apietas. Viena no tām ir vārdšķiru noteikšanas problēma. Kā zināms, Latviešu literārās valodas vārdnīcā lietvārdiem, adjektīviem un verbiem piederība pie konkrētās vārdu šķiras netika uzrādīta, uzskatot, ka to jau parāda vārda gramatiskais raksturojums. Tomēr, kā rāda prakse, vienkāršam vārdnīcas lietotājam, nespeciālistam ir visai sarežģīti no gramatiskā raksturojuma vien izsecināt konkrētā šķirkļa vārda piederību pie noteiktas vārdu šķiras. Tāpēc Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas veidotāji uzskata, ka norāde par vārda piederību pie konkrētās vārdu šķiras ir jādod pie visiem šķirkļa vārdiem. Šādā gadījumā problēmas rada vairākas vārdu grupas. Piemēram, Latviešu literārās valodas vārdnīcā ģenitīveņi (*aukstasiņu, aizauss, bļodveida* u.c.) nosacīti uzlūkotī par nelokāmiem lietvārdiem, taču valodā tie funkcionē kā īpašības

vārdi, arī skaidrojums tiem tiek veidots pēc īpašības vārdu parauga. Problēmas rada arī divdabju substantivizācijas un adjektivizācijas procesa atspoguļojums vārdnīcā: kādos gadījumos divdabi var uzskatīt par pilnīgi substantivizējušos vai adjektivizējušos un kādos gadījumos šis process ir noticis tikai daļēji. Diemžēl noteiktu kritēriju tam nav, un jaunās vārdnīcas veidotājiem ar šīm problēmām būs jātiek galā pašiem.

Veidojot Mūsdienu latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu, paredzamas grūtības arī vārdu leksikostilistikajā diferenciacijā, īpaši nosakot vārdiem vai to nozīmēm sarunvalodas vai vienkāršrunas vārda statusu, jo nav stingri noteiktu kritēriju, pēc kuriem varētu to noteikt. Turklāt robežas starp šiem valodas slāņiem ir plūstošas un nenoteiktas. Šādā gadījumā par vienu no galvenajiem kritērijiem kļūst leksikogrāfa subjektīvā valodas izjūta.

Pēdējos gados latviešu valodā plaši izplatījusies vairāku žargonvārdu, piemēram, *foršs*, *feins*, *kolosāls*, *baigi* ar nozīmi *ļoti* lietošana. Izplatība ir kļuvusi tik plaša, ka pāraugusi žargonvārdiem raksturīgo noteikto sociālo grupu robežas. Tie sākuši veikt sarunvalodas vārdu funkcijas. Pie vienkāršrunas vārdiem tos arī nevar pieskaitīt, jo tiem nav vienkāršrunas vārdiem raksturīgā negatīvā vērtējuma momenta. Plašās izplatības dēļ šādi vārdi vārdnīcā tomēr noteikti reģistrējami. Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas veidotāji iepriekšminēto vārdu apzīmēšanai izvēlējušies norādi *sar. nelit.*, kas nozīmē, ka tie ir neliterārajai sarunvalodai piederīgi vārdi. Šādi apzīmēt varētu arī pēdējos gados tik "populāros" ģermāniskos barbarismus - *bode*, *deķis*, *rūme*, *pleķis* u.c.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas projektā paredzēti vēl daži jauninājumi. Ir paredzēts augu un dzīvnieku nosaukumu skaidrojumus papildināt ar to latīniskajiem nosaukumiem, kā arī dot īsu norādi par vārda cilmi.

Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas šķirklju paraugi

beka [bɛka] *s. lietv. Stobriņu sēne ar biezu cepurīti un stingru kātiņu.* Apšu b. Sviesta ~as. Veca, tārpaina b. Lasīt baravikas un citas ~as. ◊ Kā (veca) beka *sar. saka par ko neizskatīgu, arī mazkustīgu.* [IDE]

blīgzna *s. lietv. Koks, arī krūms ar apakšpusē pelēkām, matainām lapām; pūpolvītols* [Salix caprea] [IDE]

bliņa *s. lietv.; apv. Pankūka.* Cept ~as. Ēst ~as ar ievārijumu. [kr. блин]

blīvējums [blīv'ējūms] *v. lietv. 1. Rezultāts → blīv'ēt (1). 2. Rezultāts → blīv'ēt (2); priekšmets, viela, kas novērš vai samazina (kā) noplūdi pa spraugām.* Starplikas b. 3. *val. Vārdrinda, kurā savienoti divi vai vairāki dažādas nozīmes vārdi.*

brangs -ais, *s. -a, -ā, īp. brangi apst. 1. Labi barots (par dzīvniekiem).* B. sivēns. ~as govīs. ~i nobarotas aitas. 2. *Resns, tukls (par cilvēku).* ~a saimniece. Vīrs ar ~iem vaigiem. 3. *Liels, varens, arī labs.* ~a kāpostgalva. Izaudzēt ~us ķirbjus. Samaksāt ~u naudu. □ **brangums** *lietv.* [IDE]

foršs [fōrš:] -ais, *s. -a, -ā, īp. forši apst.; sar. nelit. Labs, patīkams; tāds, kas izraisa pozitīvu attieksmi, rada apmierinājumu.* F. draugs. ~a meitene. ~i skolotāji. Izlasīt ~u grāmatu. ~as pusdienas. Pavadīt laiku ~ā kompānijā.

bliezt bliežu, bliež, *pag. bliezu; intr. darb.; sar. 1. Smagi, spēcīgi sist.* B. ar nūju. B. ar dūri pa muguru. 2. *Šaut.* B. mežacūkai ar bisi. □ **blieziens** *lietv.* [IDE]

blīvēt [blīv'ēt] -ēju, -ē, -ē, *pag. -ēju, tr. darb. 1. Spiežot, stampājot veidot (ko) blīvu vai blīvāku.* B. granti. B. zemi puķpodā. 2. *Aizdarīt, aizpildīt (plaisas, spraugas); pildīt (ko) plaisās, spraugās).* B. logu spraugas. B. tepi sienas plaisās [*< vlv vlien*]

blēt [blēt] 3. *pers. blēj, pag. blēja, intr. darb. Radīt īpatnējas, stieptas balss skaņas (par aītām, kazām).* [IDE]

blīkš *izsauk. Lieto, lai atdarinātu spēcīgu atsītienu, kritienu u.tml. troksni.*

Modern Latvian Dictionary: Project and Implementation

Summary

In 1996 the Department of Latvian Language Dictionaries has finished our largest dictionary in 8 volumes "Latvian Literary Language Dictionary" (1972 -- 1996). As the work with this dictionary has begun 25 years ago many words are not represented in this dictionary, many words have incorrect references, vocabulary stratum of today is not represented

That's why the Department of Latvian Language Dictionaries of the Latvian Language Institute has started to create a new type updated one-volume Modern Latvian Dictionary (about 75000 entries).

This article deals with lexicographical problems connected with formation of Modern Latvian Dictionary. Similarities and differences between the projects of Modern Latvian Dictionary and Latvian Literary Language Dictionary are discussed.

Laimdota OLDERE (Rīga) Adjektīva semantikas interpretācija skaidrojošā vārdnīcā

Raksta sākumā pavisam īsi sniegšu adjektīva semantikas vispārīgu raksturojumu, pēc tam pievērsīšos būtiskākajiem faktoriem, ar kuriem konkrēti ir nācies saskarties adjektīva šķirkļu izstrādē *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*. Raksta noslēgumā aplūkošu galvenos semantiskos pamatprincipus, kuri būtu jāņem vērā, izstrādājot adjektīva šķirkļus mazāka apjoma vārdnīcā, konkrēti, viensējuma *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*, kuras veidošana jau ir aizsākta.

Adjektīvs, kā zināms, ir viena no valodas lielākajām vārdšķirām un ierindojas 2. vietā aiz substantīva. Tas, tāpat kā substantīvs, ir nomināla vārdšķira, taču ar savām specifiskām funkcijām un nozīmi valodas semantiskajā sistēmā, kura tiek atspoguļota skaidrojošajā vārdnīcā.

Jāpiezīmē, ka adjektīva nozīmēm piemīt samērā augsta abstrakcijas pakāpe, tādēļ tā izpēte salīdzinājumā ar citām vārdšķirām ir grūtāka. To jau pirms vairāk nekā divdesmit gadiem ir atzinis A.Šramms savā pētījumā par empīriskajiem un racionālajiem adjektīviem [5].

Viņš uzskata, ka adjektīva semantika vieglāk pētāma, tos klasificējot, – sākot ar vispārīgākiem klasifikācijas principiem un pārejot pie konkrētākiem.

Svarīgi ir pievērst uzmanību polisēmiskiem adjektīviem, jo tieši polisēmiska adjektīva galvenās semantiskās likumsakarības var attiecināt uz visu adjektīva vārdšķiru kopumā. Šādi adjektīvi ir *liels-mazs, labs-slikts, augsts-zems, plats-šaurš, smags-viegls* u. c.

Strādājot pie adjektīva semantiskās struktūras atspoguļojuma skaidrojošā vārdnīcā, svarīga ir adjektīva nozīmju un to nianšu grupējuma izveide, kā arī tematiski diferenciālo grupu izdalīšana. Katra adjektīva nozīme un tās nianse raksturo attiecīgo tematiski diferenciālo grupu. Šī saistība parādās arī

skaidrojošās vārdnīcas šķirklī, realizējoties konkrētas nozīmes vai tās nianse definīcijā.

Leksiski semantiskajos grupējumos adjektīva nozīmes un to nianse parādās kā migrējošas leksiski semantiskas vienības atkarībā no tā, ar kādu raksturojamo reāliju kopu tās saistās.

Galvenās adjektīva leksiski semantiskās grupas, kuras šai rakstā atzīmēšu, saistās ar šādām reāliju kopām: **cilvēka īpašību raksturojums*, **dzīvnieka īpašību raksturojums*, **priekšmeta īpašību raksturojums*, **laika kā temporālas un laika kā meteoroloģiskas vienības raksturojums*, **vietas raksturojums*, **parādības, procesa un norises raksturojums*.

Katrai no šīm grupām ir vairākas apakšgrupas. Aplūkosim tikai vienu no šīm grupām – to, kas saistās ar cilvēka īpašību raksturojumu. Šai grupai ir 5 apakšgrupas:

1) adjektīvi, kas raksturo cilvēku pēc tā fiziskajām un fizioloģiskajām pazīmēm / *stiprs vīrietis, brašs jauneklis, vesels cilvēks, vārgs slimnieks* /;

2) adjektīvi, kas raksturo cilvēku pēc tā intelektuālajām pazīmēm / *gudrs skolēns, izcils zinātnieks, atjautīga meitene* /;

3) adjektīvi, kas saistīti ar cilvēka rakstura īpašību atklāsmi / *laba māte, godīgs cilvēks, skopa saimniece, skaudīgs kaimiņš* /;

4) adjektīvi, kas raksturo cilvēka psihisko, emocionālo stāvokli un jūtas / *drūms cilvēks, laimīga meitene, dusmīgs tēvs* /;

5) adjektīvi, kas raksturo cilvēku pēc tā spējām un prasmes / *labs pedagogs, talantīga pianiste, apdāvināts bērns* /.

Var rasties pamatots jautājums – ko leksikogrāfa darbā dod šī klasifikācija? Pirmkārt, iespēju orientēties adjektīva nozīmju un to nianšu plašajā daudzveidībā; otrkārt, atvieglo adjektīva nozīmju un to nianšu definīciju veidošanu skaidrojošā vārdnīcā, jo šajās grupās redzami integrālie un diferenciālie nozīmju komponenti; treškārt, palīdz ievērot konsekvenci un vienotu stilu skaidrojumu veidošanā.

Atzīmēšu tos adjektīva semantikai raksturīgos momentus, ar kuriem esmu saskārusies, izstrādājot adjektīva šķirkļus *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* un kuriem ir svarīga nozīme darbā pie jebkuras skaidrojošās vārdnīcas.

Adjektīva semantiskās struktūras izstrādē ir svarīgi parādīt adjektīva sinonīmiskos un antonīmiskos sakarus, adjektīva nozīmju hierarhijas jeb rangu sistēmu, kā arī to, ka kāda adjektīva nozīme ir kļuvusi tik autonoma, ka tā var funkcionēt kā atsevišķa leksēma.

Sinonīmisko sakaru atklāsmē adjektīva nozīmes skaidrojumu konkretizē, sniedz informāciju par leksiski semantiskajiem sakariem ar citiem adjektīviem, līdz ar to paplašinot informāciju par adjektīva semantiku.

Piemēram, *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* [1] adjektīvam smags četrus nozīmju skaidrojumos ir norādes uz tā sinonīmiskajiem sakariem ar adjektīva grūts analogām nozīmēm. Lūk, adjektīva smags vienas nozīmes skaidrojums: Mokoši nepatīkams (par psihisku stāvokli); tāds, kurā izpaužas mokoši nepatīkams stāvoklis; grūts (4). Smagas bēdas. Smagi pārdzīvojumi. Smaga nopūta.

Savukārt adjektīva grūts 4. nozīmes skaidrojumā norādīti sinonīmiskie sakari gan ar adjektīvu smags, gan citiem sinonīmiem. Piemērs: Mokoši nepatīkams (par pārdzīvojumu); tāds, kurā izpaužas mokoši nepatīkams pārdzīvojums, ciešanas; bēdīgs, drūms, smags. Grūti pārdzīvojumi. Grūtas nopūtas. Dažreiz kāda adjektīva skaidrojumā ir izmantoti tikai sinonīmi, un tieši šādos gadījumos mēs sastopamies ar adjektīvu hierarhiju jeb rangu sistēmu, proti, polisēmisko adjektīvu skaidrojumos parasti tiek izmantoti adjektīvi ar mazāku polisēmiju un konkrētākām nozīmēm. Lielākajam, abstraktākajam tiek pakārtots mazākais, konkrētākais. Viens piemērs ar adjektīva smags nozīmes skaidrojumu: Piesātināts, blīvs, koncentrēts (par gāzveidīgām vielām, miglu, dūmiem u. tml.) Smagi tvaiki. Smaga migla. Smags gaiss.

Būtiskas adjektīva semantikas atklāsmē ir arī norādes uz adjektīva antonīmiskajiem sakariem, kad, skaidrojot viena adjektīva nozīmi, tiek nosaukts arī adjektīvs ar pretēju kvalitāti – antonīms. Adjektīvu antonīmiskais pāris skaidrojošā vārdnīcā atrodas ļoti ciešā saistībā un, skaidrojot vienu pāra adjektīvu, jāpievērš uzmanība otra adjektīva semantikai. Īpaši uzmanība

jāvērš uz ekvivalentām pretējām nozīmēm, kuras sastāv no pretējiem nozīmju komponentiem. Tieši šeit ir būtiski, lai skaidrojumos tiktu ievērota konsekvence un vienots stils.

Viens no galvenajiem gan adjektīva, gan citu vārdu nozīmju izdalīšanas priekšnosacījumiem ir vārda nozīmes funkcionēšana kontekstā. Īpaši liela loma kontekstam ir polisēmisko adjektīvu semantikas izstrādē.

Aplūkosim tikai dažus piemērus. Ņemsim adjektīva *viēgls*, kuram *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* ir 18 nozīmes, vārdkopu 'viēgls cilvēks' Viena pati šī vārdkopa mums nesniedz nekādu semantisko informāciju par kādu konkrētu adjektīva nozīmi, kas saistīta ar cilvēka raksturojumu. Taču kontekstā tā it kā atdzīvojas un norāda uz trim adjektīva *viēgls* nozīmēm. Pirmkārt, tā norāda uz cilvēka mazo svaru. Citāts: *es pacēlu viņu [meiteni] savām lielajām, raupjajām rokām-vieгла kā pieneņpūka man viņa šķita* [Alnis Auziņš]. Otrkārt, tā norāda uz cilvēku ar graciozām, liegām kustībām. Citāts: *Hedviga ienāca istabā vieгла un trausla, un Imantam likās, ka tā ir kāda smarža, kas tūlīt izkaisīs un pazudīs* [E.Lukjanskis]. Treškārt, šī vārdkopa norāda uz viēglprātīgu, nenopietnu cilvēku. Citāts: *Un nelaiمة vien iznāca: radās bērns, un tēvs aizlaidās uz pilsētu. Anna negribēja tā gluži pielaieties, lai gan kā sava vīra viņa vairs nevēlējās šā vieglā cilvēciņa, kam nekas nebija svēts* [A.Austriņš].

Raksta noslēgumā gribu atzīmēt, ka atkarībā no skaidrojošās vārdnīcas apjoma adjektīva semantika šķirklī var tikt parādīta samērā izvērsti, kā tas ir *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*, gan šķirklis var tikt izstrādāts kompaktāk un parādītas vārda galvenās nozīmes, to nianse un lietojums valodā. Tā tas ir paredzēts topošajā *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*.

Adjektīva nozīmju skaits dažādās vārdnīcās var būt ļoti dažāds. Piemēram, adjektīvam *labs* *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* ir 11 nozīmes, *Latviešu valodas vārdnīcā* [2] 5 nozīmes, **K.Mīlenbaha**, **J. Endzelīna** *Latviešu valodas vārdnīcā* [3] 13 nozīmes, *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas* paraugšķirklī 9 nozīmes. Arī adjektīva nozīmju

definīcijas var būt gan šaurākas, gan izvērstākas. Šai sakarībā atzīmēšu to, ko par vārda nozīmes definīciju ir rakstījis E. Bendiks un kas būtu jāņem vērā leksikogrāfam, veidojot nozīmes definīciju. Tātad *Katras vārda nozīmes pat visminimālākajā definīcijā ir obligāta noteiktu komponentu kopa, kas nepieciešama, lai konkrētu nozīmi pilnīgi un pietiekami labi varētu atšķirt no citām leksēmas nozīmēm* [4].

Darbam pie topošās *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas* par pamatu tiek izmantota astoņsējumu *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Šis pēdējo gadu svarīgākais un nozīmīgākais pētījums latviešu valodas leksikoloģijā un leksikogrāfijā ir droša un stabila bāze mazāka apjoma vārdnīcas veidošanai.

Un tagad minēšu pašus galvenos principus, kuri būtu jāņem vērā, veidojot adjektīva nozīmju skaidrojumus *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* salīdzinājumā ar *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* dotajiem.

1. *Nozīmes, tās struktūras redukcija, tādējādi samazinot arī nozīmes leksiski semantisko variantu skaitu.* Piemēram, *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* adjektīvam augsts 1. nozīmē ir trīs nianse, redukcijas rezultātā ir izveidota viena nozīme bez niansēm. Tāds, kam ir liels, konkrēts attālums no apakšas līdz augšai; tāds, kas atrodas lielā attālumā no zemes; pretstats: zems. A. tornis, nams, krasts, kalns. Augsta sēta, palodze, nojume. Augstas kāpnes. Kurpes ar augstiem papēžiem. Divus metrus augsta siena. Saule jau augstu debesīs. Uzkāpt augstu kalnā.

2. *Sinonīmu izmantošana skaidrojumā, bez garākas semantiskas informācijas.* Piemēram, adjektīva ass nozīme: Labi attīstīts, izcils, skaidrs. Asa redze, dzirde, domāšana, uztvere. A. prāts, skatiens.

3. *Adjektīva nozīmes nianse ar izpausmes komponentu asimilējama nozīmes skaidrojumā.* Piemēram, vēl viena adjektīva ass nozīme: Tāds, kas skaidri, noteikti iezīmējas, jūtami izpaužas. Asas kontūras, līnijas. Asi kontrasti. Asas diskusijas, debates. Risināt asas problēmas.

4. *Adjektīva nozīmju skaidrojumu abstrahēšana un vispārināšana, tā samazinot nozīmju detalizēto daļījumu un iegūstot kompaktāku šķirkli.*

5. *Nozīmes nianse, kur adjektīvs saistās ar noteiktas mērvienības nosaukumu, nav izdalāma atsevišķi, bet asimilējama nozīmes skaidrojumā. Tā zem viena skaidrojuma būs, piemēram, vārdkopas plats ceļš un 5 metrus plata upe.*

6. *Vienā nozīmes skaidrojumā jāapvieno cilvēka raksturojums no tā emocionāli psihiskā viedokļa ar nozīmes niansi, kas attiecas uz cilvēka raksturu. Piemēram, adjektīva ātrs nozīme: Viegli uzbudināms, satraucams; straujš (par cilvēku, tā raksturu). Viņa ir ātra un neapdomīga. Ātras dabas cilvēks. Ā. raksturs.*

7. *Tematiski diferenciālo grupu nosaukumu izmantošana nozīmes nianšu parādīšanai, piemēram, par dzīvniekiem, augiem vai par norisi, procesu, apstākļiem.*

8. *Vienā nozīmē apvienojams ķermeņa daļu, to kustību raksturojums, piemēram, adjektīva ass nozīme: Stūrais, nenopaļots (par ķermeņa daļām, to kustībām). A. zods. Asi elkoņi. Asas kustības, žesti.*

Visbeidzot gribu atzīmēt, ka turpmākajā darba gaitā pie skaidrojošām vārdnīcām adjektīvu izstrādē noteikti radīsies jaunas problēmas un dažādi to risinājumi. Viena raksta ietvaros viss nav aplūkojams. Arī šoreiz ārpus uzmanības loka palika tāds nopietns jautājums kā ar adjektīvu saistīto idiomu un frazeoloģismu apskats u. c. jautājumi, bet tas jau ir cita raksta temats.

Literatūra

1. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj. R., 1972-1996.
2. Latviešu valodas vārdnīca. R., 1987.
3. Mīlenbahs K., Endzelīns J. Latviešu valodas vārdnīca. 1.-4. sēj., 1923-1932.
4. Bendiks E.A. Empiričeskaja baza semantičeskogo opisaņija // Novoje v zarubežnoj lingvistike 14. Maskava, 1983., 76.

---

5. Šramm A.N. Semantičeskaja klassifikacija kačestvennyh prilagateľnyh // Voprosi semantiki 2. Ľeningrada, 1976., 28.

Interpretation of adjectival semantics in a mono-lingual dictionary

Summary

Adjective is one of the largest parts of speech and takes the second place after noun. Adjective has comparatively high abstraction level, therefore semantics of adjective is more difficult to investigate than other parts of speech.

Attention in this article is paid to polysemantic Latvian adjectives, for example, *liels-mazs* (*big-small, little*), *labs-slikts* (*good-bad*), *augsts-zems* (*high-low*) etc.

Polisemantic adjectives include much semantic information about adjective as a part of speech on the whole and also the semantic essence of this part of speech.

Different semantic groups, which are connected with adjectives' meaning are viewed. In the semantic survey of adjectives the method of componential analyses is used, adjectives meaning differentiation is emphasized, depending on context and synonymous and antonymous connections.

A more detailed description of lexicographical principles in the new *Dictionary of Current Latvian* is provided.

Imants ŠMIDEBERGS (Rīga)

Skaņu verbi vārdnīcā

Latviešu valodas skaņu verbus (s.v.) nedaudz piemin gramatika (1), to variantus, semantiku un saistāmību pētījusi I. Freimane (2;3). Nozīmīga informācija par s.v. rodama arī K. Karuja "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" (4). Gan atsevišķos šķirkļos, gan citu etimoloģiju sakarā minēti daudzi s. v. (šķirkļi *aurot, brakšķēt, brēkt, cirpstēt, čakstēt, čalot, čukstēt, dārdēt, plikšķēt, skrabināt*, arī, piem., *cīrulis, šļirce* u.c.). Latviešu valodas s.v. pamatā ir ide. saknes ar skaņu atdarinājumu nozīmēm. Uz šo sakņu bāzes radniecīgajās valodās izveidojusies diferencēta skaņu un trokšņu apzīmējumu sistēma. Diferencēšanās notikusi, piem., ar saknes (skaņu kopas) patskaņu kvalitatīvu vai kvantitatīvu miju, līdzskaņu iespraudumu (*klakšķēt klikšķēt, brikšķēt brīkšķēt, klakšķēt klankšķēt*), ekspresīvu motīvu noteiktu līdzskaņu palatalizāciju (žvadzēt no zvadzēt), līdzskaņa pievienojumu skaņas atdarinājumam (sī! – sīkt). Vārda skanējums tuvināts apzīmētā trokšņa vai skaņas raksturam.

Onomatopoēzes iespējas ir plašas, valodā fiksēto s. v. un to variantu klāsts liels, un vārdnīcas atspoguļo tikai daļu no tā. G. Mancelis savā "Lettus" piemin nedaudz vairāk par desmit s. v. vārdiem, piem., *knakšķēt, ķērkstēt, šņākt* (5). Mūsdienu astoņsējumu skaidrojošajā vārdnīcā (6) bezpriedēkļa s.v. vien iekļauts tuvu četriem simtiem – neskaitot verbu refleksīvās un kauzativās (-ināt) formas. Iespēja lietot šos vārdus ar priedēkļiem (un arī priedēkļvārdu refleksīvās un kauzativās formās) kopējo s.v. skaitu vārdnīcā palielina. Piem. *knakšķēt* "veido" atvasinājumus *knakšķināt, knakšķināties, aizknakšķēties, ieknakšķēties, noknakšķēt, noknakšķināt*. Tiem piekļaujas arī lietvārdi *knakšķis, knakšķoņa*, izsaukmes vārds *knakš*. Astoņsējumu vārdnīcā fonētiskais variants ar *-kst-* (*brakstēt*) parasti skaidrots ar atsauci uz biežāk sastopamo formu ar *-kšķ-* (*brakšķēt*). Savukārt šķirkļos ar *-kšķ-* vienmēr iekļauts arī

retākais variants ar *-kš-*, tānad *brakšķēt* apvienots vienā šķirkli ar *brakšēt*. Tomēr ir verbi, kam parastāka ir forma bez palatalizācijas. S.v. *ņerkšķēt*, *ņirkšķēt*, *skripšķēt* skaidroti ar biežāk sastopamo formu *-kst-* (piem., ar *ņerkstēt*). Dažos gadījumos pilnībā skaidroti abi varianti ar savstrapējām atsaucēm aiz semikola skaidrojuma beigās (piem., *skrapstēt*, *skrapšķēt*) tas norāda uz abu verbu līdzvērtīgu lietojumu valodā. Vienā šķirkli apvienoti s.v. fonētiskie varianti ar īso un garo patskani, ja tiem nav semantisku atšķirību – *čapstināt* un *čāpstināt*, *čerkstēt* un *čērkstēt*, *ķerkstēt* un *ķērkstēt*. Verbs *dūcināt* skaidrots ar atsauci uz *ducināt*. S.v. *plikšķēt* un *plikšēt* ir atsevišķos šķirkļos, jo pirmais atšķiras ar papildus raksturojumu – *īslaicīgu* troksni. Semantiska nianse par šāviena troksni ir tikai formai *plikšķēt*. Verbiem *blakšķēt*, *brikšķēt* salīdzinājumā ar garā patskaņa formām skaidrojumā ir parametrs *īslaicīgs* un norādes uz atšķirīgiem troksņa avotiem. Kopējā šķirkli apvienoti semantiski identī, alfabētiski tuvi morfoloģiskie varianti *grandēt* *grandīt*, *spindzēt* *spingt*, *sprauslāt* *sprauslot*. Astonšējumu (bet tomēr vidēja tipa skaidrojošā vārdnīca) spējusi demonstrēt s. v. vispārlietojamo daļu. Vārdnīcā ievietoto s.v. sarakstā nav vārdu, kas sāktos ar diviem mīkstīnātiem līdzskaņiem un kam būtu vēl pāris mīkstīnājumu. Tomēr K. Mīlenbaha vārdnīca (7) rāda arī tādus (piem., *žļankšķēt*) un daudzus citus literārās valodas vārdnīcā neiekļautus verbus – *žaganāt*, *žargt*, *žimbāt*, *žlargzdēt*, *žļaukšķēt*, *žļokstēt*, *žļudzēt*, *žļurgzdēt* u.tml. Skaņu verbu bagātība Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna radītajā vārdnīcā ir vispārzināma. Tāpat vispārzināms ir šo verbu un to variantu bieži dialektālais, individuālais (vārdnīcā iekļauts viss, kas kaut reizi fiksēts) un semantiski neregulārais raksturs – īpaši domājot par tās dotumu izmantošanu mūsdienīgajā skaidrojošā vārdnīcā. Arī leksikas kartotēkās ir astonšējumu vārdnīcā neievietoti s.v. un to varianti (piem., formas *čabstīnāt*, *zanēt* 'sanēt').

Šaurāka tipa (viensējuma) skaidrojošā vārdnīcā, piem., tāda, kas būtu centrēta tieši mūsdienām raksturīgās leksikas atklāsmē, tik detalizēts s. v. atspoguļojums nav iespējams un jārod

vārdnīcas apjomam un mērķim atbilstošs s. v. demonstrējums. Astoņsējumu "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" s.v. sarakstā tika atzīmēti vārdi, kas iekļauti citās vārdnīcās – viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcā" (8), pareizrakstības vārdnīcā (9), pareizrakstības un pareizizrunas vārdnīcā (10), latviešu-angļu vārdnīcā (11).

Viensējuma skaidrojošā vārdnīcā s.v. skaits, protams, mazāks nekā astoņsējumu – galvenokārt neiekļaujot tur dotos retākos vārdus un variantus. 1981. gada pareizrakstības vārdnīcā visaptveroši nav ievietotas verbu formas ar *-kst-* (izņemot gadījumus, kad forma ar palatalizāciju *-kšļ-* neeksistē – piem., *čīkstēt*). Viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcā" nav vērojama totāla atteikšanās iekļaut formas ar *-kst-*, tiek rādīti bieži sastopamie vārdi *skrapstēt*, *sprakstēt*. Pozitīvi vērtējama s.v. atlase pareizrakstības un pareizizrunas vārdnīcā. Visumā nedemonstrējot vārdus ar *-kst-*, tomēr ievietots plaši lietotais *krekstēt*. Izdevums nerāda s. v., kas literārās valodas vārdnīcā bija ievietoti ar norādēm *reti*, *pareti* un kam ilustratīvais materiāls, iespējams, rasts tikai atsevišķa autora darbos, folklorā – piem., *burbulēt*, *ciepstēt*, *čagināt*, *dundēt*, *džirkstēt*, *pīpināt*, *rekšķēt*. No jauna ievietoti astoņsējumu vārdnīcā neiekļautie vārdi *bukšķēt*, *bunkšķēt*, *gulkstēt*, *plakšķēt*, *tilkšķēt* u.c., kas atrodami K.Mīlenbaha vārdnīcā.

S.v. atlase un izstrāde "Latviešu-angļu vārdnīcā" (A.Veisberga redakcijā) ir divvalodu vārdnīcu izveides principu nosacīta. Tās virzība – rādīt valodas praksei vajadzīgāko, biežāk sastopamo, atsakoties no lieka shematisma (reizēm pat sistēmiskuma) s.v. variantu un atvasinājumu iekļāvumā. Piemēram, nav ievietots verbs *plinkšķēt*, bet dots reāli biežāk valodas praksē sastopamais *plinkšķināt* (*kādu mūzikas instrumentu*), nav ievietots *plikšķēt*, bet dots *plikšķināt* (*ar roku*). Reizēm no kāda s.v. "bloka" ievietots tikai atvasinātais lietvārds piem., nav *klikšķēt*, *sprakstēt*, bet dots tikai lietvārds, kas apzīmē īslaicīgu skaņu *klikšķis*, *spraksts*; nav *dipēt*, bet ir lietvārds *dipoņa*, kas apzīmē ilgstošu trokšņu kopumu. Vārdnīcā

nav verba *ķērkstēt*, bet rādīta attiecīgā divdabja (adjektīva) forma *ķērkstošs* (*par balsi*).

Vārdnīcu dotumu salīdzinājums pēc minētā saraksta rosina domāt, ka latviešu valodas s.v. klāstā ir formāli un semantiski stabilāks, vispārlietots, vārdnīcās parasti iekļauts s.v. kopums – "kodols" Ap "kodolu" ir plaša "perifērija", kurā tradicionālie skaņu atdarinājumi tiek variēti un iespējama individuāla, okazionāla jaunrade. Veidojot jaunu viensējuma tipa (bet informatīvi ietilpīgu) skaidrojošo vārdnīcu, vārdu atlasei jāietver "kodols" un tie s.v. (vai to varianti), kam aplūkojamā valodas attīstības posmā konstatējams pietiekami biežs un semantiski regulārs lietojums. To varētu parādīt reprezentatīva leksikas kartotēka. Vārdnīcā varētu neiekļaut retākus fonētiskos un morfoloģiskos variantus (piem., variantus ar *-kš-* blakus biežākam *-kšķ-*; verbus, kas no līdzīgā, biežākā varianta atšķiras ar līdzskaņu *š, ž* pievienojumu vārda sākumā un kam nav iespējams pietiekami pamatoti formulēt semantikas atšķirības no biežākā varianta; s. v., kas "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" ievietoti ar norādēm *reti* un *pareti* (*tramšķēt, trankšķēt*); tādus morfoloģiskos variantus kā *vīterēt* blakus biežākam *vīterot*; retāk sastopamus dzīvniekskaņu vārdus – *čokstināt* u. tml.). Visai ierobežoti būtu iekļaujami s. v. ar *-ināt*, kas tikai kauzatīvi un iteratīvi variē pamatverbu (parasti skaidrojumi pēc modeļa *panākt, būt par cēloni, ka vairākkārt..*), kā arī šādi atvasinājumi ar refleksīvo galotni, kas norāda uz ilgstošu, intensīvu darbību (piem., *šķindināties*).

S.v. skaidrojumu sistēmas radīšanā jāizmanto astoņsējumu vārdnīcas s.v. kopums un "Latviešu valodas vārdnīcas" dotumi, kuri dažkārt s.v. semantiku būtiski precizē. Šo skaidrojumu "bāzi" iespējams analizēt un pilnveidot gan atsevišķu vārdu semantikas robežās, gan plašākas konsekvences meklējumos – uz līdzīgāku verbu grupu var būt attiecināms kāds veiksmīgāks, precīzāks formulējums, kas līdz šim lietots kāda viena verba skaidrojumā.

Runājot par skaidrojumu izveidi, vispirms jāmin apzīmējumu *skaņa* un *troksnis* lietojums. Kā zināms, fizikā

atkarībā no akustiskā spektra izšķir divu veidu skaņas – trokšņus un muzikālas skaņas (arī mūzikas instrumentu radītajās skaņās var būt trokšņiem raksturīgi komponenti). "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" par skaņu sauc cilvēka un dzīvnieka balss skaņas, zvana, metāliska piesitiena (*tinkšķēt*), stiklu šķindoņas, svilpošanas, spieģšanas, vēja kaušanas u.c. skaņas. Vārdnīcas prakse skaņu un trokšņu dalījumā visumā atzīstama par pareizu, tomēr nepieciešamas arī korekcijas. Ja skaidrojumos tiek lietota opozīcija *skaņa troksnis*, tad vienlaikus nav lietojams apzīmējums *skaņa* plašākā nozīmē – ietverot abus opozīcijas locekļus. Iespējams, ka tā noticis verbu *čāpstināt*, *šalkt* skaidrojumā, kur lietots apzīmējums *skaņa*. Vārdnīcā lietotajā skaņu sistēmā šie vārdi drīzāk ir "trokšņa" verbi. Iespējams, ka šeit apzīmējums troksnis noraidīts tādēļ, ka raksturojamās skaņas ir salīdzinoši klusas (čāpstināt muti). Tāpat nav pamata verbu *guldzēt* kvalificēt kā skaņu atšķirībā no "trokšņa" s.v. *burbuļot*, *burzguļot*, *murdēt* (par ūdens plūsmu). Kā troksnis raksturojamas parādības, ko apzīmē vārdi *plirkšķēt* un *sparkšķēt*. Dzīvnieki, tai skaitā putni, rada balss skaņas, bet ir spārnu vēzienu trokšņi.

Jāizvērtē skaidrojumu daļas *atskanēt šādai skaņai / troksnim* lietderība. Astonšējumu vārdnīcas izveidē ievērots princips, ka s. v. raksturīga gan skaņas radīšana, gan pati atskanēšana – dažiem vārdiem abi elementi vienlīdz spēcīgi, citiem valodā parastāks tikai viens. Tā vienā s.v. grupā – cilvēku un dzīvnieku balss skaņu grupā (*kliegt*, *kūkot*, *kurkstēt*) elements *atskanēt* netiek pievienots. Pārējo s. v. atspoguļojumā semantika 'atskanēt' parasti izdalīta tad, kad viegli iedomājams s.v. lietojums bez norādes uz subjektu: Klausulē sīc. Krūtīs čerkst. Taču arī tie verbi, kam 'atskanēt' nav dots, var tikt lietoti līdzīgi: Pamalē dārd. Pie durvīm klauvē. Samērā detalizētais darbības subjektu attēlojums minētajā vārdnīcā balsta dalījumu 'radīt atskanēt'. Iespējams, ka nepieciešamību rādīt semantiku 'atskanēt' izraisa izjūtamā formulējuma *Radīt.. nepiemērotība* pietiekami vispusīgi raksturot skanēšanas un skaņas uztveres procesa dualitāti.

No dažādajiem skaņu raksturojošiem parametriem, kas tiek izmantoti skaidrojumos – skaļuma, skaņas augstuma, skanēšanas ilguma, skanēšanas nepārtrauktības, tembra, subjektīvākais ir pēdējā tembra raksturojums (piem., formulējuma *dobjš* lietojumā). S.v. skaidrojumos būtu nepieciešams pietiekami izsmeltošs un dažādās izpausmes aptverošs raksturojums priekšmetu radītām skaņām, kuras mēdz atdarināt, iekļaujot vārdā vibrantu "r" (*tarkšķēt*). Kvalificējums *vibrējošas skaņas* līdzšinējos skaidrojumos ir rets (astoņsējumu vārdnīcā, piem., *krākt* skaidrojumā) – varbūt tāpēc, ka jebkura skaņa fizikāli ir svārstība. Skaņas, kas ir nevienmērīgas augstumā, skaļumā, skan ar daudziem īsiem pārtraukumiem, "Latviešu literārās valodas vārdnīcā" aprakstītas dažādi: *tarkšķēt*. *Radīt asu, samērā ritmisku troksni (piemēram, par iekārtām, ierīcēm, kurās vairākkārt saskaras detaļas; arī notiek eksplozijas)*; *plarkšķēt* *Radīt griezīgu, nevienmērīgu troksni (piemēram, par motoru)*. Veiksmīgāks (un tāds, ko varētu vispārināt) šķiet *tirkšķēt* skaidrojums: *Radīt īslaicīgus, samērā asus, citu citam ātri sekojošus trokšņus (piemēram, par ierīcēm, mehānismiem)*. Vērojamas vēl citas sakarības starp s. v. skanisko formu un nozīmi. Piem., skaidrojumos jāņem vērā tas, ka vārdi ar patskani "i" parasti apzīmē augstāku, spalgāku skaņu nekā ar patskani "e" (sal. *ņirkstēt* *ņerkstēt*). Skaņu raksturojošie parametri skaidrojumā jāapvieno ar norādi uz darbības subjektu un, nepieciešamības gadījumā, ar norādi uz norisi, kurā skaņa rodas (piem., *par ko pasmagu, kas atsitas pret ko*). Darbības subjektu un objektu dalījumam s.v. izstrādē jāatbilst visā vārdnīcā pieņemtajai abstrakcijas pakāpei. Šī pakāpe lielā mērā nosaka arī s.v. semantisko struktūru – nozīmju un nozīmes nianšu kopumu vārdnīcas šķirklī.

Atsauces

1. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. Fonētika un morfoloģija. 1. sēj. – R., 1959. – 331., 337. un 340. lpp.
2. Freimane I. Latviešu valodas skaņu verbi. – R., 1983.
3. Freimane I. Latviešu valodas skaņu verbi. Distributīvs raksturojums. – R., 1984.
4. Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I–II sēj. – R., 1992.
5. Fennell T. G. A Latvian - German Revision of G. Mancelius' *Lettus* (1638). – Melbourne, 1988.
6. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj. – R., 1972–1996.
7. Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV sēj. – R., 1923–1932.
8. Latviešu valodas vārdnīca. – R., 1987.
9. Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. – R., 1981.
10. Cepļītis L., Miķelsone A., Porīte T. Raģe S. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizizrunas vārdnīca. – R., 1995.
11. Latviešu-angļu vārdnīca. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. – R., 1997.

Lautverben im Wörterbuch*Zusammenfassung*

Die Zahl der Lautverben und deren phonetischer und morphologischer Varianten im Lettischen ist groß. In Wörterbüchern (im Artikel werden erläuternde, einige Rechtschreibungs-, zweisprachige Wörterbücher betrachtet) wird gewöhnlich nur die formale und semantisch stabilste, auch die meistgebrauchte Seite – "der Kern" eines Verbes gezeigt. Im neuen (einbändigen, aber informationsreicheren) Erläuterungswörterbuch soll man "den Kern" durch die Materialien aus Lexikkartotheken bereichern. Die Erläuterungen von früheren Wörterbüchern muss man neu bewerten und die Konsequenzen aus Erläuterungen von Gruppen der gleichen Lautverben ziehen.

Aleksejs ANDRONOVŠ (Sanktpēterburga)

Par vārda gramatisko raksturojumu vārdnīcā

Kā zināms, vārda gramatiskajam raksturojumam ir divi aspekti: paradigmatisks (kas attiecas uz formveidošanu) un sintagmatisks (kas nodrošina vārda pareizo lietošanu tekstā) [Берков, 1996, 109; Зализняк, 1987, 3]. Es gribētu pievērst uzmanību paradigmatisksajam aspektam un mēģināšu aplūkot gramatisko informāciju, kas ir nepieciešama un pietiekama pilnīgai latviešu valodas formveidošanas atspoguļošanai vārdnīcā. (To ir interesanti salīdzināt, piemēram, ar informāciju, kas dota jaunākajā “Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā”, Rīga, 1995 – LVPPV.) Raksta beigās ir pielikums ar vārda gramatiskā raksturojuma paraugiem (vārdi ir sakārtoti kā inversā vārdnīcā).

Vārda izruna. Sākumā jāapstājas pie vārda izrunas atspoguļošanas vārdnīcā. Latviešu valodas ortogrāfija ļauj diezgan viegli pāriet no rakstības pie izrunas, tāpēc nav vajadzības gandrīz katram vārdam likt klāt transkripciju. Galvenie elementi, kas ir jāmin vārdnīcā un ko neatspoguļo tradicionālā pareizrakstība, ir:

- ~ šauro *e*, *ē* vai plato *ę*, *ę*¹ izruna;
- ~ *o*, *ō* un *uo* izruna;
- ~ zilbes intonācijas;
- ~ uzsvars vārda ne pirmajā zilbē.

Zilbes intonāciju un uzsvara apzīmējums ir iespējams arī parastā rakstībā² Lai atspoguļotu šauro *e*, *ē* vai plato *ę*, *ę* izrunu

¹Platā [æ], [ǣ] apzīmēšanai rakstā izraudzīti mazāk parasti burti — ligatūras *ę* un *ę*. Tie tiek lietoti attiecīgo patskaņu apzīmēšanai starptautiskajā fonētiskajā transkripcijā un ir ērti arī tāpēc, ka šiem burtiem ir lielāka grafiskā atšķirība no *e*, *ē* nekā burtiem *ę*, *ę*.

² Lai atvieglotu vārdnīcas lietošanu nevalodniekiem, atzīmējot intonācijas, vajadzētu atstāt arī garumzīmes virs gariem patskaņiem visos gadījumos (ne tikai *svērt*, bet arī *vīrs*, *sākt*).

un *o*, *ō* un *uo* izrunu, varētu vārdnīcā izmantot nosacītu ortogrāfiju, kur būtu attiecīgi simboli. Liekas, iespējams vārdnīcā ieviest arī mīkstināto *ʒ* apzīmējumu, kas parādītu, kur tas var tikt lietots (sk. pielikumā, piem. vārdu *svērt – sveʒ*). Pāreja no tādas nosacītas ortogrāfijas uz tradicionālo neradīs nekādas grūtības: *ʒ* un *r* vietā būs jāraksta *r*, *uo*, *ō*, *o* vietā – *o*, bet *e*, *ē*, *ē*, *ē̄* vietā – *e*, *ē*. Bez tam ir vēlams minēt gadījumus, kad blakus esošie *d* un *z* neveido afrikātas (piem., *pavad-zīme*), kā arī gadījumus, kad blakus esošie patskaņi neveido divskani, kurš ir principiāli iespējams latviešu valodā (piem., *poliomi-elīts*), kaut gan to var izsecināt no tā, ka nav intonācijas zīmes.

Formveidošana. Lai raksturotu vārda formveidošanu, protams, nav racionāli un ērti dot vārdnīcā pilnu paradigmu, jo parasti to var paredzēt pēc dažiem tās elementiem, kuri ir jāmin vārdnīcā blakus pamatformai šķirkļa vārdam (reizēm var pietikt ar vienu pamatformu).

Vārda gramatiskajam raksturojumam vārdnīcā ir jābūt saskaņotam ar attiecīgo gramatikas nodaļu. Gramatikā tiek formulēti vispārīgi formveidošanas likumi, citiem vārdiem sakot, tiek norādīti formveidošanas afiksi un aprakstītas regulāras morfonoloģiskas pārmaiņas (skaņu mijas). Turpretī vārdnīcā tiek reprezentēta informācija par izņēmumiem, novirzēm no šiem likumiem. Tādēļ ir nelietderīgi minēt vārdnīcā regulāri izveidojamas formas (to skaitā arī formas ar regulāru skaņu miju, piem., *gulbis, gulbja*), vajadzīgs tikai norādīt gadījumus ar neparastu afiksu lietošanu, ar neregulāru skaņu miju³ (vai tādus gadījumus, kur nav skaņu mijas, kaut gan pēc vispārīgiem likumiem tai būtu jābūt, vai ir iespējamas paralēlas formas ar skaņu miju un bez tās).

Parasti katrai skaņai ir tikai viens korelāts, un tikai skaņu savienojumam *st* Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika atļauj divus variantus: *š* un *šķ* (piem., *plekste — plekšu / pleškšu*) [MLLVG-I, 64]. Tomēr jaunākās latviešu valodas vārdnīcās (LLVV, LVPPV) un gramatikās (piem., Ceplītis, 1991, 21, 21) tāda mija netiek atzīta.

Tikai dažiem neregulāri lokāmiem vārdiem ir nepieciešams dot vārdnīcā visu paradigmu (piem., *trīs, tu, tas, iet* (tagadnē) un citiem – sk. tālāk). Vārdiem ar defektīvu paradigmu (lietvārdiem Pluralia tantum, bezpersonas verbiem un citiem) ir vajadzīga attiecīga norāde. (Šeit atsevišķu sarežģītu problēmu rada vārdu formu ar noteiktām galotnēm un īpašības vārdu salīdzināmo pakāpju formu atvasināšanas ierobežojumu noteikšana, bet par to šajā rakstā netiks runāts.)

Vārdšķiras norāde vārdnīcā vispār ir vēlama, bet vārda paradigmas izveidošanai nav nepieciešama (sal. Зализняк, 1987, 7). To, kurai vārdšķirai pieder vārds, var secināt no vārda gramatiskā raksturojuma elementiem (bet skaidrojošajā vai tulkojošajā vārdnīcā – arī no nozīmes). Varbūt būtu jāatzīmē tikai tādi principiāli nelokāmi vārdi, kuru izskaņa ir līdzīga lokāmu vārdu galotnei (piem., *vienalga, virs*), tiem var likt klāt, piem., krustiņu.

Deklinēšana. Nelokāmiem patstāvīgiem vārdiem klāt ir jābūt attiecīgai norādei⁴, un nelokāmiem lietvārdiem turklāt ir jāatzīmē gramatiskā dzimte (sk. pielikumā vārdus *vetō, netō, divarpus, ragū*).

Lokāmiem vārdiem, kam dzimtes kategorija ir sintaktiska (īpašības vārdiem, divdabjiem, dažiem skaitļa vārdiem un vietniekvārdiem) ir ieteicams dot abu dzimšu formas, tas ļauj atšķirt gramatiskus un leksiski gramatiskus homonīmus [Берков, 1996, 144] (piem., *filigrāns* kā substantīvs un *filigrān/s, -a* kā adjektīvs; *pats* kā substantīvs un *pats, pati* kā pronomens). Tas ļauj arī noteikt vārda locīšanas paradigmu tādiem vārdiem (ja tie tiek iekļauti vārdnīcā) kā *jaunpiedzim/is, -usi, precēj/ies, -usies* (tad, piem., Gen.Sg. tiem būtu *jaunpiedzimuša, precējušās*, nevis kā lietvārdiem ar attiecīgo galotni **jaunpiedzimja, *precējās*)⁵

⁴Norādi nelok. vai indecl. ieteicams likt klāt arī t.s. “ģenitīverņiem” (skat., piem. vārdu *viensējuma*), jo norādes ģen. jēga sinhroniskā aprakstā liekas apšaubāma.

⁵ Sal. LVPPV doto vārdu *jaunpienācis* bez jebkādas gramatiskās informācijas.

Lietvārds. Lietvārda paradigmas precizēšanai nepieciešamības gadījumā ir ērti minēt nevis Gen.Sg., bet Dat.Sg. formu, jo tā ir atšķirīga katrai deklinācijai⁶ un vienlaikus norāda gramatisko dzimti (piem., *akmens, akmenim; puika, puikam; avs, avij*). Jāpiebilst, ka tādi vārdi kā, piem., *nejēga*, kas tradicionāli tiek uzskatīti par kopdzimtes lietvārdiem, ir jātraktē kā atsevišķas leksēmas, jo tiem ir atšķirīgas paradigmas, kas atšķiras ar Dat.Sg. formu ar galotni *-am* vai *-ai*. (Salīdzinājuma dēļ šeit var pieminēt citu valodu kopdzimtes lietvārdus, piem., krievu *невежда*, lietuviešu *nemokša* (ar to pašu nozīmi 'nejēga'), kam ir vienota paradigma neatkarīgi no dzimtes.) Tādu vārdu kā *nejēga* minēšana vārdnīcā var būt analogiska tai, kas lietota tādiem vārdiem kā *skuolnie/ks*, fem. *-ce*, vai *skuoļuotāj/s*, fem. *-a* (jāpiebilst, ka norāde fem. atšķir šos lietvārdus no īpašības vārdiem, kam tiek dotas abu dzimšu formas).

Kā jau teikts, skaņu mijas neregularitātes vajag atzīmēt — vārdam likt klāt kādu no formām, kur var gaidīt miju (sk., piem., *viesis, plekste*). Atsevišķa problēma ir Voc.Sg. neregulāras formas, kas ir jāatzīmē (sk., piem., vārdus *meita, māte, vecāmāte, cilvēks, biedrs, tēvs*). No citiem lietvārdiem ar īpatnēju locīšanu var pieminēt vārdus *vecāmāte, ļaudis, suns, debess, pēlus*. Var piebilst, ka ir pilnīgi lieka trešās jeb *um*-deklinācijas vārdiem (piem., *tirgus*) dažās vārdnīcās minētā Gen.Sg. forma, jo paradigmu viennozīmīgi nosaka jau pamatforma⁷

⁶ Atcerēsimies J.Endzelīnu: "Raugoties no tagadnes viedokļa, varam visus substantīvus pēc viensk. datīva galotnes sadalīt: a) *am*-vārdos, piem., *tēv-s: tēv-am, ceļ-š: ceļ-am*; b) *im*-vārdos, piem., *brāl-is: brāl-im, ūden-s: ūden-im*; c) *um*-vārdos, piem. *led-us: led-um*; d) *ai*-vārdos, piem., *siev-a: siev-ai*; e) *ei*-vārdos, piem., *māt-e: māt-ei*; f) *ij*-vārdos, piem., *sird-s: sird-ij, debes-s: debes-ij*" [Endzelīns, 1993, 46].

⁷ Konkrētas rekomendācijas lietvārda gramatiskajam raksturojumam var izteikt šādā veidā:

I deklinācija, resp. am-deklinācija (*tēvs, ceļš*) — šiem vārdiem pietiek ar pamatformu, — tieši norāžu trūkums atšķir šīs deklinācijas vārdus no vārdiem ar pamatformas galotni *-s*, kas attiecas uz citām deklinācijām (*akmens, avs*). Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *tēvs*, Voc.Sg. *tēvs!* un *tēv!*) un ar galotni *-i* — vārdam *biedrs*, Voc.Sg. *biedri!* Vārdam *vecaistēvs*, raksturojot tā īpatnējo locīšanu, var dot Dat.Sg. formu, kas parādīs, ka attiecīgajās formās (Dat., Loc. Sg., Pl.) netiek lietotas paplašinātas galotnes.

II deklinācija, resp. im-deklinācija (*gulbis, akmens*)

1. Šīs deklinācijas vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-is* papildu informācija ir vajadzīga tikai tādos gadījumos, kad vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējo līdzskaņa mijas (*j*-palatalizācijas), piem., *viesis*. Tad šķirkļa vārdam klāt var likt kādu no formām, kur var gaidīt miju, piem., Gen.Sg. *viesa*.

2. Šīs deklinācijas vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-s*, lai atšķirtu tos no citu deklināciju vārdiem (*tēvs, avs*), ir pietiekami norādīt, piemēram, Dat.Sg. formu *akmens, -im*. Vārdam *suns* bez tam vēl ir nepieciešams likt klāt neregulāro Gen.Sg. formu *suņa*.

III deklinācija, resp. um-deklinācija (*tirgus, peļus*) — šiem vārdiem pietiek ar pamatformu. Vienīgi par trim novecojušiem vārdiem *dzirrus, peļus, ragus*, protams, ir jāatzīmē, ka tie ir sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki.

IV deklinācija, resp. ai-deklinācija (*meita, puika*) — šeit vīriešu dzimtes lietvārdiem ir jānorāda gramatiskā dzimte, ko var izdarīt, pieminot Dat.Sg. formu: *puika, puikam*. Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *meita*, Voc.Sg. *meit!*).

V deklinācija, resp. ei-deklinācija (*zeme, bende*) — šeit arī vīriešu dzimtes lietvārdiem ir jānorāda gramatiskā dzimte, piem., minot Dat.Sg. formu: *bend/e, -em*, fem. *-e, -ei*. Pārējos gadījumos papildu informācija ir vajadzīga tikai tad, ja vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējā līdzskaņa mijas (*j*-palatalizācijas), piem., *mute*, Gen.Pl. *mutu, plekste*, Gen.Pl. *plekšu / plekstu*. Atsevišķi ir jāmin neregulāras Voc.Sg. formas ar nulles galotni (piem., *māte*, Voc.Sg. *māt!*). Vārdam *večāmāte*, norādot tā īpatnējo locīšanu, var dot Dat.Sg. formu, kas parādīs, ka attiecīgajās formās (Dat., Loc. Sg., Pl.) netiek lietotas paplašinātas galotnes.

VI deklinācija, resp. ij-deklinācija (*avs, ļaudis*) — lai atšķirtu šīs deklinācijas vārdus no citu deklināciju vārdiem ar Nom.Sg. galotni *-s*

Īpašības vārds. Latviešu valodā īpašības vārdi ir lokāmi regulāri pēc viena parauga, tāpēc tiem vārdnīcā pietiek ar pamatformu, kam jāliek klāt arī sieviešu dzimtes forma, lai atšķirtu īpašības vārdus no lietvārdiem (sk. vārdus *filigrāns, galvenais*). Supletīvi vai neregulāri veidojamu pakāpju formu latviešu valodas īpašības vārdiem (kā arī apstākļa vārdiem) tāpat nav, bet par to atvasināšanas ierobežojumiem, kā jau teikts, šajā rakstā netiks runāts.

Skaitļa vārds. Īpatnēji lokāmam skaitļa vārdam *trīs* ir jānorāda visa paradigma. Tādiem skaitļa vārdiem kā *divarpus* jāatzīmē, ka tie nav lokāmi.

Interesants gadījums ir tādi skaitļa vārdi kā *pusuotra*. Tiem esot dažas formveidošanas (un lietošanas) īpatnības, kas būtu jāmin vārdnīcā; taču, liekas, ka valodnieki nevar šeit vienoties par literārās valodas normu. Tādiem skaitļa vārdiem gramatikās atzīst visu locījumu formas, izņemot nominatīvu [MLLVG-I, 1959, 497; Ceplītis, 1991, 55, 58], LLVV kā šķirkļa vārds tiek dots nominatīvs *pusotrs*, bet vārdiem *pustreša* un *pusceturta* ir pievienota norāde ģen., tomēr LVPPV uzlūko visus tādus skaitļa vārdus par nelokāmiem⁸

Vietniekvārds. Neregulāri lokāmiem vietniekvārdiem (vispirms 1. un 2. personas vietniekvārdiem *es, tu, mēs, jūs*, atgriezeniskajam vietniekvārdam *sevis*, arī vietniekvārdiem *tas*,

---

(*tēvs, akmens*), ir pietiekami norādīt, piemēram, Dat.Sg. formu *avš, avij*. Ja vērojamas atkāpes no likumsakarīgas celma pēdējo līdzskaņu mijas (*j*-palatalizācijas), vārdam ir nepieciešama attiecīga norāde, piem., *acs*, Gen.Pl. *acu*. Vārdiem *debess, dzelzs* un *Cēsis* ir jāmin, ka Gen.Pl. formā ir iespējams lietot gan šauro *e, ē*, gan plato *ē, ē*. Diviem šīs deklinācijas lietvārdiem *ļaudis* un *Cēsis* ir jāatzīmē, ka tie ir daudzskaitlinieki, un lietvārdam *ļaudis*, kas pieder pie vīriešu dzimtes, ir jāatzīmē dzimte (var piebilst, ka LVPPV vārdam *ļaudis* dzimte nav atzīmēta).

Atgriezeniskajiem lietvārdiem (*vēlējumies, satikšanās*) pietiek ar pamatformu, jo tiem ir īpatnējas galotnes, kas nepieļauj pārpratumu.

⁸ Amizanti, ka LVPPV vārdiem *pusuotra, pusceturta* ir pievienota norāde ģen., bet vārdam *pustreša* — norāde apst.v.

kas, šis) ir jādod visa paradigma. Vietniekvārdiem, kam otrais komponents ir *kas* (piem., *jebkas*), jāliek klāt norāde par šī vietniekvārda locīšanas paraugu, piem., par deklināciju skatīties *kas*. Līdzīgi var veidot arī vietniekvārda *šitas* gramatisko raksturojumu. (Var piebilst, ka LVPPV līdzīgu norāžu nav un vispār nav informācijas par tādu vietniekvārdu kā *jebkas* vai *šitas* formām.) Vietniekvārdam *pats* ir tikai Nom.Sg. abu dzimšu neregulāras formas (*pats* un *pati*), kurām klāt vārdnīcā tiek minētas Dat.Sg. formas, lai norādītu pārējo formu celmu.

Konjugēšana. Lai izveidotu pilnu verba formveidošanas paradigmu latviešu valodā ir jāzina trīs pamatcelmi: nenoteiksmes, tagadnes un pagātnes. Darbā “Pārdomas par latviešu verbu locīšanu” [Andronovs, 1996]⁹ es mēģināju starp citu parādīt, ka par formu, kas reprezentē vārdnīcā tagadnes un pagātnes celmus, ir ērtāk izraudzīties 3. personas formu. Tai ir šādas priekšrocības, salīdzinot ar latviešu leksikogrāfiskā tradīcijā lietoto 1.Sg. formu:

- tā atšķir divas galvenās galotņu paradigmas, kuras var nosaukt par “īso” (ar nulles galotni) un “garo” (ar galotni *-a*): sal., piem., darbības vārdus *sākt* un *sacīt*: 3. personas formā *sāk*, *saka* ir atšķirība galotņu ziņā, bet 1.Sg. formā *sāku*, *saku* nav (sal. arī verba *sākt* tagadni un pagātni: 1.Sg. *sāku*, *sāku*, bet 3. personā *sāk*, *sāka*);

- 3. personas formas atvasināšanai nav semantisku ierobežojumu (turpretī 1. un 2. personas formu nav bezpersonas vārdiem).

No otras puses, ja par pamatformu vārdnīcā tiek izmantota 3. personas forma, tad ir nepieciešams zināt, ka:

- divu neregulāro verbu *būt* un *iet* tagadnes 3. personas formas *ir* un *iet* neatspoguļo formveidošanas celmus, kas ir pārstāvēti citu personu formās, piem., 1.Pl.: *esam*, *ejam*;

- ja 3. personas forma beidzas ar *garo* patskani, tad formveidošanas celms beidzas ar *j*, kas ir pārstāvēts citu personu

⁹ Raksts “Pārdomas par verba locīšanu latviešu valodā” publicēts LZA Vēstis, 1997, nr. 3.

formās, sal. verbu *strādāt*: 3. persona *strādā*, bet 1.Pl. *strādājam*, tad tagadnes celms *strādāj-*.

Tādējādi, lai izveidotu visu verba formveidošanas paradigmu, ir nepieciešami un pietiekoši zināt trīs verba pamatformas: nenoteiksmi, tagadnes 3. personu un pagātnes 3. personu. Taču jāpiebilst, ka ņemot vērā faktu, ka īsās locīšanas verbu 2.Sg. formas atvasināšanu apraksta diezgan sarežģīti likumi, šīs formas minējums vārdnīcā var būt lietderīgs. Tāpēc ir ieteicams minēt šo formu tiem vārdiem, kur tā var radīt grūtības (sal., piem., verbu *mācēt*, kas ir izņēmums vispārīgam likumam par *k, g* pārvēršanu par *c, dz* īsās locīšanas verbu 2.Sg. formā: *māku, māki, māk* — sal., piem., *tecēt* — *teku, teci, teķ*). Tikai neregulāriem vārdiem *būt* un *iet* ir jānorāda visa tagadnes formu paradigma, bet vārdam *būt* vēl jāmin neregulāri veidojamā vajadzības forma *jābūt*.

Tādējādi daudzas formas, kuras LVPPV dod katram vārdam, šķiet, ir liekas, jo tās var būt viegli atvasinātas no pamatformām — 3. personas formām. (LVPPV tiek norādītas visas tagadnes formas, pagātnes 1.Sg. un 1.-2.Pl. formas, pavēles izteiksmes 2. personas formas, bet vārdiem ar infinitīvu ar *-st(ies)* vai *-zt(ies)* vēl arī divdabīši ar *-dam-* un vēlējuma izteiksmes forma.) Lieko formu izslēgšana no vārdnīcas ļautu ietaupīt vietu, lai norādītu pamatformas arī priedēkļu darbības vārdiem, kas LVPPV nav darīti, bet neapšaubāmi būtu ērti vārdnīcas lietotājiem.*

Literatūra

1. Andronovs, 1996 — Andronovs A. Pārdomas par latviešu verbu locīšanu. // Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes, Rīga, 1996. — 3.-4.lpp.
2. Ceplītis, 1991 — Ceplīte B., Ceplītis L. Latviešu valodas praktiskā gramatika. Rīga, 1991.

---

* Pateicos Ingunai Greitānei par rosinošiem strīdiem un Everitai Milčonokai par valodas rediģēšanu.

3. Endzelīns, 1993 — Endzelīns J. Mīlenbahs K. Latviešu valodas mācība, Rīga, 1993.
4. LLVV — Latviešu literārās valodas vārdnīca. 8 sēj. Rīga, 1972-1996.
5. LVPPV — Ceplītis L., Miķelsone A., Porīte T., Raģe S. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca, Rīga, 1995.
6. MLLVG-I — Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I sēj. Rīga, 1959.
7. Берков, 1996 — Берков В.П. Двухязычная лексикография. Санкт-Петербург, 1996.
8. Зализняк, 1987 — Зализняк А.А. Грамматический словарь русского языка. Москва, 1987.

Pielikums. Vārda gramatiskā raksturojuma paraugi

ālgā	
viēn' ālgā	×
pu īlka	-kām
pus'ūotra	indecl. (?)
viēnsējuma	indecl.
nejāga	-gām, fem. -ga, -gāi
meīta	Voc. meīt
beñ de	-dēm, fem. -de, -dēi
zeme	
pavadzīme	[..d-z..]
mā te	Voc. mā t
vācā mā te	vācāimā tēi, Voc. Vācuō mā t
plekste	-šu / -stu
mute	mutu
vetō	masc. indecl.
netō	indecl.
tas	tā, tām, tūo, tajā / tāi / tan ī, tiē, tūo, tiē m, tuō s, tajuō s / tāis / tan īs; tā, tās, tāi, tūo, tajā / tāi / tan ī, tā s, tūo, tā m,

	tā s, tajā s / taîs / tanîs
kas	kâ, kâm, kùo
jeb'kas	par deklināciju skat. kas
acs	acj, acu
precē jiēs	-jusiēs
vē lē jumiēs	
gūlbis	
lāudis	masc. Pl.tant.
trîs	triju, trîm / trijiē m, trîs, trijuo s / trîs; trîs, triju, trîm / trijā m, trîs, trijā s / trîs
vîesis	-sa
gal vāna îs	-nā
skuo luo tā js	fem. -ja
skuo lniē ks	fem. -ce
cîlvā ks	Voc. cîlvā k
filigrā ns	
filigrā ns	-na
akmēns	-nîm
sūns	sunîm, Gen.Sg. suņa
biedrs	Voc. biedri
vîrs	x
vîrs	
debess	debesij, dæbæsu / debesu
pats	pašām; pati, pašai
poliomiel îts	[.i-e..]
tîrgus	
pælus	fem. Pl.tant.
divārpus	indecl.
avs	avij
tā vs	Voc. tæ vs / tæ v
cēļš	

strādā t	strādā, strādā ja
mā cē t	mā k (2.Sg. mā ki), mā cē ja
tecē t	tæk, tecē ja
sē dē t	sē ž / sē d, sē dē ja
iēt / iē t	iē t / iē t (eju, èj, ejām, ejat), gā ja
vajadzē t	vajag, vajadzē ja impers.
sacīt	saka, sacī ja
rakt	rūok, raka
sā kt	sā k, sā ka
duôt/duôt	duôd/duôd, deva
svērt	svēŗ, svēra
rast	rūod (2.Sg. rūodī), rada
bū t	ir (æsmu, esi, æsām, æsat), bija, debit. jābū t
tu	tevis, tēv, tevi, tev ī
ra'gū	masc. indecl.

О грамматической характеристике слова в словаре

Резюме

В работе описывается грамматическая информация, необходимая и достаточная для полного представления системы латышского словоизменения в словаре (парадигматический аспект грамматической характеристики слова). В большинстве случаев полную парадигму можно построить по некоторым ее элементам, которые следует указывать в словаре при словарной форме (иногда может быть достаточно и одной словарной формы). Лишь для нескольких нерегулярно изменяемых слов необходимо приведение всей парадигмы.

Склонение. Для уточнения парадигмы склонения существительных в случае необходимости удобно приводить форму Dat.Sg. Как отмечал Я.Эндзелин, ее окончания позволяют распределять существительные по склонениям на

синхронной основе. Кроме того форма Dat.Sg. указывает одновременно и грамматический род существительного (ср. *meita*, *-ai puika*, *-am*). Излишним представляется также приведение форм склонения с регулярным чередованием гласных (*gulbja*), следует отмечать лишь случаи, когда такого ожидаемого чередования нет или допустимы варианты (например, *viesis* — *viesa*, *plekste* — *plekšu / plekstu*). При изменяемых по роду частях речи (прилагательных, причастиях, некоторых числительных и местоимениях) предлагается приводить формы обоих родов, что позволит различать грамматические и лексико-грамматические омонимы (напр., *filigrāns* как существительное и *filigrān/s*, *-a* как прилагательное; *pats* как существительное и *pats*, *pati* как местоимение) и установить парадигму словоизменения таких слов, как *jaunpiedzim/is*, *-usi*).

Спряжение. Для представления формообразующих основ глагола следует указывать при инфинитиве форму 3 лица настоящего и прошедшего времени, имеющую перед традиционно указываемой формой 1Sg. преимущества как формального, так и содержательного характера. Ввиду того, что образование формы 2Sg. глаголов краткостного спряжения описывается довольно сложными правилами, указание ее в словаре может быть полезным.

Для полнейшего отражения в словаре произношения слова предлагается использовать условную орфографическую запись слов, различающую узкие *e*, *ē* и широкие *ę*, *ē*, *uo*, *ō* и *o*, а также *r* и *ŗ*. Переход от такой записи к традиционной не составляет труда. Крайне желательно также обозначение слоговых интонаций во всех словах и положения ударения на первом слоге слов.

Andrejs VEISBERGS (Rīga)**Dažas problēmas divvalodu vārdnīcu veidošanā**

Veidojot jauno latviešu-angļu vārdnīcu (Latviešu, 1997), izkristalizējas vairākas nopietnas leksikogrāfiska rakstura problēmas, no kurām dažas, manuprāt, būtu vērts aplūkot tuvāk, jo tās raksturīgas latviešu leksikogrāfijai kopumā.

Parasti strādājot pie angļu-, franču-, vācu-latviešu vārdnīcu izveides, šim darbam ir labs pamats – tās ir visai perfekti izstrādātas dažādu ārvalstu firmu vārdnīcas, kuras var vai nu pēc zināmiem kritērijiem kompilēt, vai arī nopirkt autortiesības uz kādu konkrētu izdevumu, kā tas darīts ar pašlaik topošo franču-latviešu vārdnīcu, kā arī semi-bilingvālo Password tipa angļu-latviešu vārdnīcu.

Veidojot vārdnīcu ar latviešu valodu kā bāzes valodu, šādas universālas bāzes nav – “Latviešu literārās valodas vārdnīca” ir izteikti literāra un novecojusi; “Latviešu valodas vārdnīca” (Latviešu, 1987) ir visai pūristiska un tai trūkst tehniskā komponenta. Samērā vispusīga ir visjaunākā pareizrakstības vārdnīca (Latviešu, 1995) ar visai plašu un aktuālu aptvertās leksikas apjomu, taču šeit, protams, nav nozīmju sadalījuma un nav frāžu un idiomu. Turklāt trūkst arī visai bieži lietotu jaunu vārdu, piemēram, *čipši, ketčups, peidžers*.

Tātad pamatproblēma divvalodu vārdnīcas veidotājiem, izmantojot latviešu valodu kā bāzes valodu, ir reālas latviešu valodas daļas trūkums. Trūkst visaptveroša, alfabētiski sakārtota valodas materiāla, kas atainotu vārdu sarakstu, to nozīmes un vārdkopas, kā arī sniegtu informāciju par lietošanas biežumu (tās izmaiņām un tendencēm) un sadalījumu pa sfērām (speciālā vispārējā, sarunvalodas literārā leksika utt.). Šādu informāciju, šķiet, var sniegt tikai mašīnfonds – latviešu valodas datu bāze, kas ir absolūti nepieciešama ne tik daudz modernas skaidrojošās vārdnīcas izveidei (kas būtu brīnišķīgs un vajadzīgs blakusprodukts), kā valodas situācijas apzināšanai un praktisku divvalodu vārdnīcu veidošanai. Problēmu ilustrācijai daži

piemēri. Kāds no Latviešu-angļu vārdnīcas (prof. A.Veisberga redakcijā) veidotājiem bija ievietojis vārdu *čabans* nozīmē *dienvidnieku, kalniešu gans*. Kā mēs varam reāli izšķirt jautājumu par to, vai šāds vārds eksistē latviešu valodā? Kad es jautāju par tā lietojamību, izrādījās, ka ir atsevišķas iestādes, kur šis vārds ir bezgala populārs dažādās anekdotēs. Un runa nav par vienu specifisku iestādi. Praktiski visi aptaujātie zināja šo vārdu un arī tā nozīmi. Vai tās ir krievu valodas zināšanas vai šis vārds reāli ir kļuvis par latviešu leksikona satāvdaļu? Nav avotu, kur par to varētu pārliecināties.

Vārds *čau*. Šķiet, tas latviešu valodā lietots biežāk nekā jebkurš cits sasveicināšanās un atvadīšanās vārds jau vairāk nekā 35 gadus. Atcerēsimies kaut vai Astrīdas Lindgrēnas Karlsonu, kas izdots jau sešdesmitajos gados. Taču *čau* līdz 1996. gadam nav atrodams neviēnā !!! vārdnīcā ne abās skaidrojošās, neviēnā divvalodu un pat ne pareizrakstības vārdnīcā, kur, starp citu, ir vārds *čabans*. *Čau* nav arī svešvārdu vārdnīcā. Neatrast arī bieži lietotos sarunvārdus *baigi, čalis, foršs*, kurus nu nekādā ziņā nevar uzskatīt par rupjiem vai izteiktiem žargonvārdiem.

Domājams, ka pēc korpusa/mašīnfonda izveides, deskriptīvā vārdnīcā būs jāņem praktiski viss leksiskais materiāls, kas pārsniegs attiecīgo kvantitatīvo sliekšni. Ja tas, piemēram, būs 30 uz 5 miljoniem vārdlietojumu un frāzes *runa ir par* koeficients būs 70, un frāzes *runa iet par* koeficients būs 65, tad abas frāzes arī būtu jāievieto vārdnīcā. Skaidrojošajās vārdnīcās, protams, varēsīm izdarīt norādi “nevēlams”, apzīmēt šos izteicienus, piemēram, ar sarkanu zvaigzni vai kādu citu apzīmējumu. Taču divvalodu vārdnīcās pūrisman nevajadzētu izpausties un latviešu valodas šķirkļi, pat ja tie ir nevēlami, būtu jāievieto, turklāt bez norādēm un apzīmējumiem. To nosaka vienkāršā orientācija uz vārdnīcas lietotāju – un visas līdz šim Latvijā veidotās lielās divvalodu vārdnīcas ir orientētas uz latviešu lietotāju, tāpēc ir bezjēdzīgi apzīmēt vai šķirot latviešu valodas šķirkļus atbilstoši to kvalitātei, nevis lietojamībai. Jo “draudzīguma” (user-friendly) princips nozīmē, ka lietotājam nav jālauza galva par to, kāds ir pareizais vārds vai sinonīms

latviešu valodā. Lietotājam ir vajadzīgs ekvivalents svešvalodā vai vēl labāk denotatīvie ekvivalenti ar konotatīvo klasifikāciju. Tā pavulgāram latviešu valodas vārdam dodam samērā neitrālu angļu valodas sinonīmu, tālāk ar apzīmējumu *sar.* vai *vulg.* arī atbilstošos slāņus.

Pamatproblēma tomēr ir latviešu valodas vārda eksistence, tā forma un nozīme. Veidojot divvalodu vārdnīcu, tas iezīmējas visai skaidri, jo bieži ir zināms angļu vārds vai frāze, bet nav skaidrs, kā to pareizi atveidot vārdnīcā, kuras lietotājs to meklēs pēc viņam zināmā latviešu vārda. Daudzās sfērās, kuras latviešu valoda strauji apgūst pēdējo gadu laikā (datorzinātnē, tirgus ekonomikā, jūrmiecībā, militārā sfērā), valda zināms haoss. Piemēram, *software* *programmu nodrošinājums*, *programnodrošinājums*, *programmatūra*, *softvērs*. Dažādās auditorijās ir dažādi priekšstati par pareizo terminu, pārējie izraisa smieklus. Ja dažās jomās, kur mainība ir ļoti strauja un valoda tiek bieži izmantota sarunvalodas veidā, šāds haoss ir saprotams, tad, piemēram, banku sfērā, manuprāt, būtu samērā viegli ieviest kārtību (vismaz teorētiski šī sfēra ir vienas iestādes pakļautībā, un komercbankām nevajadzētu izstrādāt katrai savu terminoloģiju, tā padarot tulkošanas un saziņas procesu neprognozējamu).

Veidojot jaunu vārdnīcu, aktuāls ir jautājums par ievaddaļas apjomu. Dažādās valstīs izdarītās aptaujas rāda, ka vārdnīcu lietotāji praktiski neizmanto vārdnīcas ievaddaļas un skaidrojumus (Kipfer, 1984). Arī Latvijas Universitātē autora izdarītā aptauja apstiprina, ka tikai 3 % lietotāju ir kaut daļēji zainteresējušies par to, kas rakstīts ievadā (un mēs runājam par svešvalodu specialitātes vecāko kursu un maģistra studiju studentiem, ko varētu vērtēt kā visai zinošu un profesionālu auditoriju). Tātad kāda informācija, ja neņem vērā pašu vārdnīcas saturu, lasītājam šķiet svarīga? Cilvēkus, iegādājoties vārdnīcu, interesē tās apjoms un tās svaigums. Bet to var redzēt anotācijā, titullapās vai – ārzemju izdevumos – pat uz vāka. Praktiski ievaddaļām paliek tikai divas funkcijas: pirmā izskaidrot nesaprotamo: piemēram, ja vārdnīcā lietoti mazliet

sarežģītāki apzīmējumi ciparu veidā, daļa lasītāju tos tomēr mēģina noskaidrot, ātri ieskatoties ievadā. Otrā vārdnīcas uzbūves daļas funkcija – t.i., loģisks vārdnīcas uzbūves sistēmas izklāsts, vairāk nepieciešama pašiem vārdnīcas veidotājiem, nevis lasītājiem. Tāpēc jau pieminētās latviešu-angļu vārdnīcas ievaddaļa ir maksimāli īsa divas lappuses, ieskaitot apzīmējumu saīsinājumus). Turkinas vārdnīcā (Latviešu, 1983) bija 4 lapaspuses. Šī tendence ir visai universāla, piemēram, Oxford Advanced Learner's Dictionary 1980. gada izdevumā bija 41 ievadlappuse, 1995. gada izdevumā palikušas tikai 4. Acīmredzot vārdnīcas uzbūvei un norādēm jābūt pašsaprotamām, un pie šī jautājuma leksikogrāfiem der piestrādāt.

Jautājums par salikteņiem. Jaunā pareizrakstības vārdnīca dod daudz salikteņu, kur, manuprāt, ierastas ir vārdkopas. Vai tendence uzrādīt salikteņus jebkurā iespējamā situācijā atbilst reālajai situācijai valodā? Veidojot vārdnīcas ar plašu šķirkļu izklāstu un grupējot frāzes ligzdās, neskaidrais daudzu frāžu/salikteņu statuss rada lielas problēmas vārdu atainojumā. Ja jēdziens *pilsoņkarš* vai *pilsoņu karš* izsakāms divkomponentu frāzē, to iespējams ievietot divās vietās – šķirklī *pilsonis* un *karš* (kopā ar *pasaules karš*, *aukstais karš*, *partizāņu karš*, *pozīciju karš*). Ja saliktenis – tad tikai vienā vietā. Atkal draudzīgums lietotajam liek ievietot vismaz abus! Jo var gadīties, ka salikteņa un frāzes pirmā komponenta atrašanās vietas vārdnīcā ir krietni atstatus, iespējams blakus lapā. Līdzīga problēma parādās arī, piemēram, gadījumā ar *ceļa somu*. Ja *ceļasoma* kā saliktenis nebūs pārāk tālu no šķirkļa *ceļš* un varam prognozēt, ka meklētājs to ieraudzīs, tad salikteņa absolūta pieņemšana nosaka, ka šis saliktenis vai divkomponentu frāze nevar atrasties šķirklī “*soma*”, bet tieši šeit pēc aptaujas datiem to meklētu 74% lietotāju. Tā rezultātā lietotājs it bieži var secināt, ka vārdnīcā šīs frāzes nav, kas neatbilstu patiesībai un nebūtu patīkami.

Dzelzs rūda vai *dzelzsruņa*. Ja pieņemam *dzelzs rūdu*, tad tā varētu atrasties gan zem komponenta *dzelzs*, gan *rūda* (kopā ar *vara rūda*, *alumīnija rūda*, *urāna rūda*). Ja saliktenis, tad pēc

analoģijas principa vajadzētu būt arī *alumīnījrūda, urānirūda*. Jautājuma būtība, protams, ir – kāda ir reālā situācija valodā, t.i., kur lietotājs meklēs šo vārdu.

Šādu visai neskaidru salikteņu un frāžu sarakstu varētu turpināt gandrīz vai bezgalīgi: *nagmaucējs - nagu maucējs; patrončaula - patronas čaula; adatu terapija - adatterapija; grāmatu plaukts - grāmatplaukts; laika posms - laikposms; rokas zāģis - rokzāģis; personālā izstāde - personālizstāde*.

Kāpēc ir *sirdspilieni*, bet nav *zobbirste*? Kāda būs daudzskaitļa forma vārdam *krūtsgals*, ja ierasti ir *krūšu galiņi*?

Īpašs jautājums ir tā sauktā Eiropas Savienības leksika, kas pagaidām vārdnīcās iestrādāta visai minimāli – jaunajā latviešu-angļu vārdnīcā apmēram 200 vienības, kas bija pieejamas. Tā kā šī sfēra vērtīsies plašumā, domājams, tā būtu ļoti uzmanīgi jāizstrādā, kamēr vēl nav ieviesušies daudzi pašdarinājumi. Piemēram, varētu minēt tādus terminus angļu valodā kā *bovine animal, pigmeat, spirit drinks, wine based products*, kas arī normālam angļu valodas runātājam šķiet pilnīgi absurdi. Jāatceras, ka ES noteikumi paredz ļoti precīzus tulkojumus, saglabājot vārdu un frāžu struktūru, pat tad, ja tā neatbilst ierastajām valodas normām. Tā rezultātā latviskie atveidojumi varētu izklausīties kā Manceļa vai Stendera laikos: *ragainais vērša dzīvnieks, produkti uz vīna bāzes, olas čaumalā, peldūdeņi*.

Vēl kāds aspekts saistībā ar reālo valodas situāciju. Latviešu valodas kontaktu pārorientācija, kas notiek deviņdesmitajos gados, ir bijusi par iemeslu ievērojamām izmaiņām jau esošu vārdu nozīmēs. Es šeit nerunāju par atsevišķu kultūrvārdu denotatīvās nozīmes maiņu, piemēram, *pionieris, milicija*, šo vārdu ASV vēsturiskajā nozīmē. Runa ir par izmaiņām, ko dažreiz grūti pamanīt, kas citos gadījumos izsauc neizpratni t.s. viltus draugu sfērā. Ja pirms pieciem gadiem vārds *ambulance* viennozīmīgi nozīmēja *ārstniecības iestādi*, tad patlaban angļu nozīme *ātrā palīdzība* arvien vairāk iespiežas šī vārda semantikā, ko veicina arī uzraksts uz šīm mašīnām. Ja pirms pieciem gadiem vārds *prēmija* pamatā

asociējās ar *naudas apbalvojumu*, tad tagad arvien vairāk tā nozīmē *apdrošināšanas iemaksu*. Varētu minēt arī *kapacitāte* (*spējas*), *aktivitātes* (*darbība*), *dekāde* (*desmitgade*), *biljons* (*miljards*), *konservācija* (*saglabāšana*), *autoritātes* (*varas iestādes*):

Rūpnīcas celtniecība izmaksāja Volkswagen 2,5 biljonus marku. (Dienas Bizness, 12.3.1993)

Dānijā tas ir ļoti neparasti, ja autoritātes iejaucas ģimenes lietās. (Diena 16.5.1997)

Igauņi arestēti, bet paši Vācijā nepadosimies. (Rīgas Balss, 1.4.1996).

Vai runa ir par arestu? Nē, par to, ka igauņu basketbola komandas uzvaras gājiens apturēts. Vārds lietots angļu nozīmē *apturēt*.

Jautājums ir, ko darīt ar šīm jaunajām nozīmēm vārdnīcās. Daudzos gadījumos ir samērā viegli prognozēt, ka tās dažu gadu laikā iespiedīsies un nostiprināsies valodā. Vai leksikogrāfa uzdevums ir, prognozējot šādu attīstību, ievietot jaunās nozīmes vārdnīcās, vai arī censties bremsēt šo faktiski neapturamo procesu un apgrūtināt vārdnīcas lietotāju? Šīs problēmas risinājums lielā mērā var ietekmēt latviešu leksikogrāfijas attīstības ceļu.

Bibliogrāfija

Kipfer B. A. Workbook on Lexicography. Exeter, University of Exeter, 1984.

Latviešu-angļu vārdnīca. Rīga, EAI, 1997.

Latviešu-angļu vārdnīca. Rīga, Avots, 1982.

Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca. Rīga, Avots, 1995.

Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, Avots, 1987.

Real or Desirable Latvian – a Lexicographic Approach

Summary

Several authors at various times have viewed the Latvian language as consisting of two languages – on the one hand the right one and on the other hand the Germanized or sovietized or official (in a word the wrong one). Sometimes the dichotomy becomes really absurd – the language the people speak is juxtaposed to the live (unpolluted) one. It seems that understanding of substyles and language change is somewhat undeveloped with many language critics. The problem affects lexicography even more acutely because Latvian dictionaries have practically always been prescriptive and have hardly ever reflected the real language without a non-existing German premiss or purist tendencies, deprived of the technical component of the language, neologisms, lower layers of the vocabulary. Thus the real language with all its unorthodoxies has not been reflected which in turn makes it difficult to judge what the real lexical situation is like.

It seems that corpus linguistics would provide the answer here. Dictionaries would then include all the lexical items that have passed the frequency barrier. In explanatory dictionaries linguists could mark desired or undesired elements, but they should all be there.

The voluminous translation process of EU directives under way is another milestone in the development of Latvian. Here strict regulations about their contents and structure will pose a serious problem for term coiners.

Andrejs BANKAVS (Rīga)**Franču – latviešu vārdnīcas latviešu leksikogrāfijā**

Franču lingvistu vidū ir populārs teiciens: *"valodniekiem ir tikai divi grūti uzdevumi, t.i., uzrakstīt labu gramatiku un izveidot labu vārdnīcu."*

Latviešu leksikogrāfijā divvalodu vārdnīcu ir relatīvi daudz. Kopš vārdnīcu pirmsākumiem (t.i., 1638.gada) izdots pāri par 110 divvalodu vārdnīcu, no tām divas trešdaļas latviešu vārdnīcu pieder pie t.s. pasīvajām vārdnīcām, t.i., vārdnīcas kreisajā pusē ir svešvaloda un labajā – latviešu valoda.

Tā ir viena no latviešu leksikogrāfijas īpatnībām, kas izskaidrojama ar vēsturisko situāciju, ar autoru piederību pie noteiktas (parasti pie vācu vai latviešu) tautības, ar valodas politikas nostādnēm vispār.

Rakstā tiek analizētas latviešu valodas pasīvās vārdnīcas, īpašu vērību pievēršot franču-latviešu vārdnīcām.

*Tabula n° 1***Pirms XX gadsimta izdotās galvenās latviešu valodas pasīvās vārdnīcas**

Divvalodu vārdnīcas	Autors	Izdošanas gads	Vārdu skaits
LETTUS	G.Mancelis	1638	6 000
Vācu-latv. v.	K.Elvers	1748	8 000
	J.Lange	1772/77	15 000
	G.F.Stenders	1789	14 000
	G.Braže	1880	35 000
Krievu-latv.v.	K.Valdemārs	1880	30 000

Tabula n° 2

**XX gadsimtā izdotās galvenās latviešu valodas pasīvās
vārdnīcas**

Divvalodu vārdnīcas	Autori	Izdošanas gads	Vārdu skaits
Vācu- latviešu	J.Dravnieks	1910 (1)	bez norādes stereotipa bez norādes bez norādes bez norādes (686 lpp.)
		1925 (2)	
		1929 (3)	
		1933 (4)	
		1938 (5)	
		1944 (6)	
	E.Ozoliņš	1928 (1)	bez norādes bez norādes (687 lpp.) (743 lpp.) (704 lpp.) (798 lpp.)
		1932 (2)	
		1941 (4)	
1942 (5)			
K.Granta, E.Pampe	1954 (1)	46 000	
	1968 (2)	52 500	
	1990 (3)	52 000	
Krievu- latviešu	J.Dravnieks	1913 (1)	(792 lpp.)
		1922 (2)	(992 lpp.)
		1931 (3)	(528 lpp.)
	E.Ozoliņš u.c. kollektīvs	1950	42 000
1959		84 000	
Angļu - latviešu	J.Dravnieks	1924 (1)	20 000
		1931 (2)	stereotipa
		1933 (3)	(606 lpp.)
		1938 (4)	(606 lpp.)
	E.Turkina	1937 (1)	bez norādes
		1948 (2)	30 000
	M.Stradiņas red.	1957 (1)	45 000
		1966 (2)	42 000
J.Raškevičs u.c.	1995	45 000	

Franču latviešu	- R.Švarcbachs	1931	23 000
	I.Zandreitere un J.Ābrama	1957 (1) 1973 (2)	30 000 32 000

Kā redzams no tabulām, pārējo divvalodu vārdnīcu vidū "Franču latviešu" vārdnīcas ieņem necilu vietu. Ja pirmā "Vācu latviešu vārdnīca" tika izdota jau 1638. gadā (Georga MANČEĻA "Lettus.."), bet pirmā "Angļu - latviešu vārdnīca" nāca klajā tikai mūsu gadsimta divdesmitajos gados (1924), tad pirmā "Franču - latviešu vārdnīca" ieraudzīja dienas gaismu tikai 1931. gadā. Tā bija Rūd. Švarcbaha neliela formāta "Franču - latviešu vārdnīca", kurā bija iekļauti ap 23000 vārdus. Vārdnīca atspoguļoja 20. gadu leksiku un, no mūsdienu viedokļa raugoties, tā jau ir krietni novecojusi gan no latviešu, gan franču valodas viedokļa. Šeit var sastapt gan historismus, gan ģermānismus, kuri mūsdienās pilnībā izgājuši no aprites. Piemēram,

- futilité* - *audzelība, auglība*
- fouance* - *karaša, plada*
- frange* - *bārkste, praņa*
- lunette jumelle* - *operglāze* [= binoklis]
- merluce* - *žāvēts dorsis* [= menca]
- promontoire* - *zemes rags, kārslis*

Vārdnīcā par trūkumu uzskatāms arī fakts, ka vārdi doti bez stilistiskām norādēm, kas var apgrūtināt adekvātu vārdu izvēli.

Solis uz priekšu bija 1957. gadā 5 000 eksemplāru lielā tirāžā izdotā Ievas Zandreiteres un Jausmas Ābramas jaunā "Franču - latviešu vārdnīca", kurā bija iekļauts jau ap 30 000 vārdus un frazeoloģismus. Tā bija krietni pilnīgāka, ar plašāk izvērstu vārdu semantikas skaidrojumu un ar pielikumiem. Vārdu atlasē liela loma bija gadsimta sākuma lielajām vācu un krievu divvalodu vārdnīcām, kā arī atsevišķām 50. gadu sākumā iznākušām franču-krievu vārdnīcām.

Vajadzēja gaidīt vēl gadsimta ceturksni, lai iznāktu vārdnīcas 2. pārstrādātais un papildinātais izdevums 8 000 eksemplāru lielā tirāžā, ko veica iepriekšējās vārdnīcas redaktore filoloģijas zinātņu kandidāte, ne tikai romāņu valodu, bet arī baltu valodu speciāliste docente Apolonija BOJĀTE. Viņa papildināja vārdnīcu ar apmēram 2 000 vārdu, precizēja vārdu semantiku, plašāk izmantoja tajā laikā pieejamos ārzemju leksikogrāfiskos avotus. Pārējās vārdnīcas autore šajā darbā vairs nepiedalījās, jo toreizējā RMI Svešvalodu katedras vadītāja docente Ieva ZANDREITERE, palīdzot studentiem rudens kartupeļu novākšanas talkā, sasaldējās un drīz aizgāja viņā saulē, bet LU Svešvalodu fakultātes franču valodas vecākā pasniedzēja Fanija PIZOVA 1968.gadā pārcēlās uz pastāvīgu dzīvi Izraēlā. Papildinātā vārdnīca iznāca 1973. gadā, un drīz pēc vārdnīcas izdošanas docente Apolonija Bojāte aizgāja no šīs pasaules ar apziņu par rūpīgi padarītu darbu.

Gāja laiks, eksemplāru skaits saruka. Aizvien aktuālāks kļuva jautājums par jaunas "Franču -latviešu vārdnīcas" izveidi. Tiesa, franču valodas skolotāji M.Alksniņa, R.Griķīte un R.Šefere no toreizējās Rīgas Anrī Barbisa 11. vidusskolas 1983.gadā izdeva mazu "*Franču-latviešu un Latviešu-franču*" vārdnīcu skolu vajadzībām ar ļoti ierobežotu vārdu skaitu (apm. 3 000 vārdu "*Franču - latviešu vārdnīcas*" daļā). Faktiski tā bija "lielās" vārdnīcas saīsināts variants, attāla "replika", bez īpašas leksikogrāfiskās vērtības.

Jauns posms franču - latviešu valodas leksikogrāfijā iesākās 1997.gadā, kad ar Francijas vēstniecības Kultūras un Zinātnes dienesta gādību tika noslēgts līgums ar Francijas izdevniecību "HACHETTE" par darbu pie jaunas "*Franču latviešu vārdnīcas*" sagatavošanas, par pamatu ņemot 1994.gadā izdoto Mari Helēnas Koreāras (M.H.Corréard) un Valerī Grundī (V.Grundy) "*Le Dictionnaire Hachette - Oxford*" franču-angļu vārdnīcas diskešu variantu. Pēc LZA ārzemju daļas vadītājas Dainas Šveicas iniciatīvas tika izveidota leksikogrāfu grupa no Latvijas Universitātes Svešvalodu fakultātes Romāņu valodu katedras un no Latvijas Mākslas augstskolas docētājiem.

Latvijas leksikogrāfiem, kuri sāka darbu pie vārdnīcas sastādīšanas, bija nepieciešams:

- 1) ātri apgūt jaunu metodiku, kas jāpārzin strādājot ar vārdnīcas elektronisko variantu;
- 2) aizstājot angļu vārdu vai vārdkopu ar latvisko adekvātu, sekot līdzī gramatiskajām, leksiski semantiskajām un stilistiskajām atbilstībām latviešu valodā;
- 3) pareizi atveidot latviešu valodas terminus;
- 4) aktīvi piedalīties jaunvārdu darināšanā.

Jaunā "Franču - latviešu vārdnīca" būs viena no lielākajām divvalodu vārdnīcām Latvijā un vislielākā franču latviešu vārdnīca; kā vienai no pēdējām šāda apjoma vārdnīcām šajā gadsimtā, tai jāatspoguļo pašreizējā aktuālā leksika, kura raksturīga Eiropas areālam. Tā reizē būs arī radošs tulkojums no angļu valodas. Ar šo vārdnīcu ienāk virkne vārdu un vārdu savienojumu, kas līdz šim nebija fiksēti latviešu valodā, bet pēc savas nozīmības, ar laiku var būt nepieciešami jaunu jēdzienu izteikšanai. Neliela daļa vārdu no šīs grupas vārdiem pieskaitāma pie eksotiskās leksikas, jo oriģinālvārdnīcas autori centušies ietvert vārdnīcā arī virkni vārdu, kas raksturīgi Dienvidamerikas, Āzijas un Āfrikas tautu leksikai. Kopā ar leksēmām vārdnīcā samērā plaša vieta atvēlēta arī abreviatūrām, kas atspoguļo mūsdienu Francijas realitātes un kuru atveidošanai latviešu valodā nepieciešams tikai skaidrojums, piemēram,

QC quartier général - *ģenerālštābs*,

RATP Régie autonome des transports parisiens *Parīzes sabiedriskā transporta pārvalde*.

Elektroniskās divvalodu vārdnīcas datu apstrādes pamatā ir t.s. balizēšanas princips, kad katrs šķirkļa vārds un tā elements ir ar savu speciālo marķējumu. Marķējums ļauj atpazīt vārda fonētisko, gramatisko, terminoloģisko, leksiski semantisko, tematisko lietojumu. Izvērsta marķējumu sistēma ļauj ne tikai strādāt pie kāda noteikta burta, bet arī strādāt dažādos režīmos, t.i., atsevišķi strādāt pie kādas noteiktas terminoloģijas grupas,

pie abreviatūrām, ģeogrāfisko nosaukumu atveides u.tml.

Tā rezultātā, beidzot darbu pie divvalodu vārdnīcas, var automātiski izveidot jaunas trīsvalodu (franču-angļu-latviešu) terminu un citas speciālās vārdnīcas.

Ilustrācijai piemērs no "balizētā" divvalodu vārdnīcas marķētā teksta:

Šķirklis **vive-eau** *pavasara plūdi* ar informāciju par franču vārda izrunu vienskaitlī un daudzskaitlī, gramatisko informāciju, vārda piederību pie noteiktas zinātņu nozares un tā tulkojums latviešu valodā.

<se><hw>vive-eau</hw>, <hg><gr>>pl< <f> vives-eaux</f>

<pr><ph>vivo</ph>, <i>pl</i> <ph>vivzo</ph></pr>

<ps>nf</ps></ps></hg> <ann><la>G&ea.org</la></ann>

pavasara plu#di </se>

New Lexicographic Principles for Compilation of Bilingual Dictionary

Summary

The paper reflects the process of compilation of the French-Latvian Dictionary. The existing dictionaries are analyzed (R.Švarcbachs, 1931; I.Zandreitere, J.Ābrama 1957 and 2nd edition 1973). Special attention is given to the new dictionary based on the Hashette-Oxford French-English Dictionary (1994). For the just time in Latvian lexicography the electronic variant is made use of.

Iveta PŪTELE (Rīga)

Terminu vārdnīcu specifika. Problēmas un risinājumi profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošanā

Terminu vārdnīcas ir speciālās vārdnīcas, kurās parasti apkopoti kādas nozares vai vairāku radniecīgu nozaru termini. Katras nācijas nozaru speciālistu un valodnieku kopīgs uzdevums ir radīt konkrētās valodas normām un nosaucamajam jēdzienam atbilstošus terminus un izveidot terminu vārdnīcas. Galvenie terminu vārdnīcu uzdevumi ir:

1) vienkopus apvienot attiecīgās nozares terminus, citvalodu terminiem dot atbilstošos terminus savā valodā, tādējādi paplašinot un pilnīgojot savas valodas nozaru terminoloģiju;

2) padarīt terminus pieejamus nozaru speciālistiem un citiem lietotājiem, kam radusies nepieciešamība izmantot attiecīgās nozares terminus;

3) atvieglot citvalodu speciālo tekstu apzināšanu un tulkotāju darbu.

Terminu vārdnīcu tips atkarīgs no tā, ko izvēlas par vārdnīcas galveno uzdevumu.

Praktiskās nozīmības dēļ līdz šim visplašāk sastopamais vārdnīcu tips vispār un arī latviešu leksikogrāfijā ir **tulkojošās vārdnīcas**¹. Šis atzinums attiecināms arī uz terminu vārdnīcām. Veidojot kādas vienas vai vairāku nozaru terminu vārdnīcu, galvenais ir nodrošināt nozari ar terminiem latviešu valodā, citvalodu terminiem dodot atbilstošus ekvivalentus latviešu valodā.

Vārdnīcā izmantoto valodu izvēle un skaits visbiežāk atkarīgs no konkrētās nepieciešamības un šo valodu prestiža un nozīmes attiecīgā laika posma politiskajā situācijā, kā arī no terminoloģijas nozares specifikas. Piemēram, medicīnā, bioloģijā

¹ Laua A. Latviešu leksikoloģija. R., 1981, 213. lpp.

nozīmīga latīņu valoda, datortehnikā, ekonomikā – angļu valoda u.c. Līdz mūsu gadsimta 20.-30. gadiem svarīgi dot ekvivalentus vācu, krievu, latviešu, padomju laikā krievu un latviešu, pašreizējā laikā – angļu, krievu un latviešu valodā.

Latvijā visbiežāk veidotas divvalodu terminu vārdnīcas, sastopamas arī trīs, četru un vairāk valodu vārdnīcas (piem., Krievu-vācu-latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. R., 1922, 162 lpp., K.Rudzītis. Latīņu-krievu-latviešu medicīnas terminu vārdnīca, I sēj. R. 1973, 1039 lpp., II sēj., 1977, 866 lpp., J.Graudonis. Latviešu-krievu-vācu-angļu arheoloģijas terminu vārdnīca. R., 1994, 450 lpp., Latviešu-krievu-angļu-vācu ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas terminu vārdnīca. R., 1995, 911 lpp.).

Terminu lietošanas īpatnības nosaka terminu vārdnīcu kārtojuma specifiku. Lai gan tiek veidotas terminu vārdnīcas, kurās ir tikai viena, piem., krievu-latviešu vai angļu-latviešu daļa (Krievu-latviešu politehniskā vārdnīca. R., 1977, 565 lpp., sērija Īsa krievu-latviešu ražošanas terminu vārdnīca, kurā iznākušas neliela apjoma vārdnīcas, piem., lauksaimniecības tehnikas, celtniecības, automobiļu būves jomā, Angļu-latviešu enerģētikas un elektrotehnikas vārdnīca. R., 1995, 143 lpp.), to veidošanas pieredze un lietošanas prakse liecina, ka pilnīgākas un ērtāk lietojamas ir terminu vārdnīcas, kurās apvienotas abas – piem., latviešu-krievu un krievu-latviešu vai latviešu-angļu un angļu-latviešu daļas. Līdzšinējā praksē divvalodu terminu vārdnīcas visbiežāk veidotas divās daļās, piem., latviešu-krievu un krievu-latviešu, bet trīs un vairāk valodu terminu vārdnīcās visracionālākais izrādījies alfabētiskais kārtojums vienā valodā, blakus dodot ekvivalentus arī citās valodās un terminus numurējot. Vārdnīcas beigās tiek ievietoti alfabētiski rādītāji pārējās valodās, norādot termina numuru (piem., angļu-krievu-latviešu vārdnīca “Datu apstrādes un pārraides sistēmas” R., 1995, 247 lpp., Īsa krievu-latviešu-angļu ražošanas terminu skaidrojošā vārdnīca. Informātika. R., 1989, 87 lpp., Angļu-latviešu-krievu-vācu muzeoloģijas terminu vārdnīca. R., 1997, 179 lpp.). Veidojot vairākvalodu terminu vārdnīcas, izmantots

arī paņēmiens rādītājā norādīt nevis termina numuru, bet gan lappusi, kurā tas meklējams (piem., Latviešu-krievu-angļu-vācu ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini. R., 1995, 911 lpp., Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca. R., 1942, 518 lpp.), taču lietošanas praksē terminu numurēšanas princips izrādījies veiksmīgāks.

Reizēm terminu vārdnīcās tiek izmantots arī tematiskais kārtojuma princips, atsevišķi grupējot dažādas vienas nozares jomas (piem., J.Graudonis. Arheoloģijas terminu vārdnīca. R. 1994, 450 lpp., Jūrniecības tehniskās terminoloģijas pamati. R., 1995, 135 lpp., Krievu-latviešu terminoloģiskā vārdnīca Latvijas dzelzceļa vagonu saimniecības darbiniekiem. R., 1994, 84 lpp.). Lai šāda tipa vārdnīcas praksē būtu ērti izmantojamas, noteikti nepieciešams arī terminu alfabētiskais rādītājs vārdnīcas beigās. Tematiski termini kārtoti arī 1922. gadā izdotajā “Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā”, jo tā aptver Terminoloģijas komisijas sekciju veikumu 19 dažādās nozarēs (valodniecībā, filozofijā, tieslietu zinātnē, tautsaimniecības un finanšu zinībās, mūzikā, glezniecībā, tēlniecībā un celtniecībā, dabaszinātnēs, mežkopībā, ķīmijā un ķīmijas tehnoloģijā, matemātikā, ģeometrijā un zīmēšanā, fizikā, mehānikā un materiālu stiprībā, mašīnu un metālu apstrādāšanā, būvniecībā, elektrotehnikā, militārajā zinātnē, jūrniecībā, grāmatrūpniecībā). Šīs vārdnīcas ievadā teikts: “Vispazīstamākā un tuvākā komisijas locekļiem bija krievu valoda. Tikai dažās nozarēs, kā piemēram, grāmatrūpniecībā, krievu terminoloģija ir pati samērā trūcīga, un te pirmajā vietā likta vācu terminoloģija” Tātad pirmajā vietā likta valoda, kurā attiecīgajā nozarē ir visizstrādātākā terminoloģija. Līdzīgs princips tiek izmantots arī mūsdienu latviešu terminu vārdnīcās pirmajā vietā tiek likta vai nu valoda, kurā ir visizstrādātākā terminoloģija (piem., angļu valoda datorzinātnēs), vai arī latviešu valoda.

Terminu vārdnīcas no vispārīgajām vārdnīcām atšķiras arī materiāla atlases ziņā. To, pirmkārt, ierobežo nozare, kuras termini vārdnīcā ietverti, otrkārt, tas, ka vārdnīcu veido termini,

kas no vispārlietojamiem vārdiem var atšķirties ar specifiski terminoloģisku nozīmi.

Ir atšķirības arī gramatiskā noformējuma un kārtojuma ziņā. Terminu vārdnīcās parasti nav gramatisku norāžu. Tā kā termini visbiežāk ir lietvārdi, tie ir pamatvārdšķira arī terminu vārdnīcās. Lietvārdi kopā ar tiem pakārtotajiem vārdiem terminu vārdnīcās tiek kārtoti ligzdās. Īpašības vārdi parasti atsevišķu šķirkli neveido, bet tiek iekļauti to lietvārdu ligzdās, kam tie pakārtoti. Atšķirībā no vispārīgajām vārdnīcām terminu vārdnīcās netiek doti arī darbības vārdi, bet no tiem darinātie lietvārdi (piem., netiek dots darbības vārds *plānot*, bet no tā atvasinātie lietvārdi *plānojums*, *plānošana*, *plānotājs*, netiek dots darbības vārds *maksāt*, bet *maksājums*, *maksāšana*, *maksātājs*²). Vispārīgajās vārdnīcās, savukārt, pārstāvēti visu vārdšķiru vārdi. Bagātīgs ir darbības vārdu klāsts, bet no tiem atvasināto darītājevārdu ir maz. Arī speciālajās nozaru terminu vārdnīcās darītājevārdu, kas nosauc cilvēka nodarbošanos, ir maz. Turklāt tie sadrumstaloti pa dažādām terminu vārdnīcām un vienkopus nav atrodami. Šie apstākļi radījuši priekšnosacījumus profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošanai.

Atšķirībā no citām terminu vārdnīcām profesiju nosaukumu vārdnīca nav kādas vienas nozares terminu vārdnīca, bet apvieno visdažādāko jomu profesiju un arodu nosaukumus. To veidojot, gan materiāla atlases, gan kārtojuma ziņā tiek ievērotas terminu vārdnīcu veidošanas līdzšinējā praksē gūtās atziņas. Vārdnīca iecerēta kā tulkojošā latviešu-krievu-angļu profesiju nosaukumu vārdnīca. Tās veidošanai tiek izmantots Latviešu valodas institūta Terminoloģijas nodaļā ilgā laika periodā savāktais profesiju nosaukumu materiāls, kura pamatā ir 70.-80.gadu profesiju saraksti un pašreizējais Latvijas Republikas profesiju klasifikators.

Divvalodu (latviešu-krievu un krievu-latviešu) profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošana bija iecerēta un uzsākta jau sen. Tās nepieciešamību noteica vajadzība dot krievu valodas

² Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini. R., 1995, 319., 224. lpp.

profesiju nosaukumiem atbilstošos un praksē nepieciešamos latviešu valodas nosaukumus. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, mainoties politiskajai un ekonomiskajai situācijai valstī, radās nepieciešamība izstrādāt jaunu – Latvijas profesiju klasifikatoru, kurā ietvertas mūsdienās Latvijā reāli sastopamās profesijas. Latvijas Republikas profesiju klasifikators vienlaikus tika saskaņots ar Profesiju klasifikācijas starptautisko standartu (ISCO – International Standard Classification of Occupations). Līdz ar to vārdnīcas materiāls papildinās ar jauniem profesiju nosaukumiem (*arodveselības ārsts, valsts sekretāra padomnieks, referents, patentvedis, sociālās aprūpes māsa, tirgus izpētes analītiķis u.c.*), savukārt atteikties nākas no terminiem, kas ir novecojuši un saistīti tieši ar padomju nomenklatūru (piem., *izpildes kontroles inspektors, dzelzceļa transporta un metropolitēna atbrīvotais brigadieris*). Izmaiņas nosaukumos nosaka arī valsts iekārtas maiņa (piem., zuduši tādi nosaukumi kā *Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs, Ministru Padomes Prezidija priekšsēdētājs u.c.*, bet no jauna ienākuši *Saeimas priekšsēdētājs, Saeimas sekretāra biedrs, parlamentārais sekretārs, speciālo uzdevumu vēstnieks u.c.*). Vārdnīcā tiek iekļauti ne tikai pašreiz Latvijas Republikas profesiju klasifikatorā esošie profesiju nosaukumi, bet saglabāti arī citi valodas praksē nepieciešamie nosaukumi. Laikmeta prasības nosaka arī trešās – angļu valodas profesiju nosaukumu ietveršanu vārdnīcā. Tāpēc vārdnīca tiek papildināta ar angļu terminiem.

Vārdnīcā profesiju nosaukumi tiek kārtoti pēc latviešu alfabēta, pirmajā vietā liekot latviešu valodas terminu ar atbilstošajiem krievu un angļu valodas ekvivalentiem.

Profesiju nosaukumu izveidi lielā mērā ietekmē profesiju klasifikatori, kuros norādīti katrā profesijā strādājošā pienākumi. Vislielākās grūtības materiāla atlasē, apstrādē un terminu ekvivalentu izvēlē visās trīs valodās rada atkarība no katras valsts profesiju klasifikatoriem un to savstarpēja neatbilstība. Tā kā par pamatvalodu vārdnīcā izvēlēta latviešu valoda, grūti atrast latviešu termina ekvivalentu krievu vai angļu valodā, ja

attiecīgajā klasifikatorā šī nosaukuma nav (piem., terminu *bituminētājs, koku treilēšanas vinčas vadītājs, konstruktor-inženieris, paszīnis, sēklkopības agronoms, šķeteru sējējs* ekvivalentus angļu valodā, terminu *arodveselības ārsts, veselības aprūpes ārsts, sabiedrības veselības māsa, dekorētājakmeņkalis* ekvivalentus krievu valodā u.c.).

Grūtības bieži vien rada arī nomenklatūras un valodnieciskās puses saskaņošana.

Saskaņojot vairāku valodu terminus, jāraugās, lai netiktu izjaukta jau esošā amata nosaukšanas tradīcija. Piemēram, vārdam *ierēdnis* latviešu valodā nav tik plašs lietojums kā angļu valodā, un tā vietā tiek lietoti citi termini (*accounts clerk* – *uzskaitvedis* nevis “uzskaites ierēdnis”, *licensing officer* *patentvedis* nevis “patentu ierēdnis”, *filing clerk* – *lietvedis* nevis “lietvedības ierēdnis”, *book-loan clerk* – *bibliotekārs* nevis “grāmatu izsniegšanas ierēdnis”), savukārt, terminam *inženieris* PSRS profesiju klasifikatoru ietekmē lietojuma sfēra ir paplašinājusies – tas ir nevis ‘persona, kas konstruē, būvē vai apkalpo motorus, mašīnas, tiltus, dzelzceļus, raktuves utt.’³, bet ‘speciālists ar augstāko tehnisko izglītību’⁴ (*cenu veidošanas inženieris, darba normēšanas inženieris, darba organizācijas inženieris, kvalitātes inženieris, inspektorinženieris, zinātniski tehniskās informācijas inženieris*).

Profesiju nosaukumu vārdnīcas materiāla īpatnības nosaka tā gramatisko dabu. Visi profesiju nosaukumi ir vai nu lietvārdi, vai nominālas vārdkopas, kurās visbiežāk arī atkarīgais komponents ir lietvārds ģenitīvā, piem., *aģents, apdrošināšanas aģents, biržas aģents, ceļojumu aģents, īpašuma aģents*.

Profesiju nosaukumi, kur tas iespējams, tiek kārtoti ligzdās. Arī ligzdu locekļi kārtoti pēc alfabēta. Ievērojot trīsvalodu terminu vārdnīcu veidošanas pieredzi, visus terminus paredzēt numurēt un vārdnīcas beigās dot krievu un angļu terminu rādītājus alfabētiskā kārtojumā, norādot termina numuru.

³ Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press, 1992, p. 399.

⁴ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 3. sēj., R., 1975, 473. lpp.

Pēdējā laikā arvien vairāk izplatās divu un vairāk valodu skaidrojošās terminu vārdnīcas, sevišķi nozarēs, kas īpaši aktuālas un prioritāras mūsdienās, piem., angļu-krievu-latviešu skaidrojošā vārdnīca "Datu apstrādes un pārraides sistēmas" R., 1995, 247 lpp., tiek gatavota četervalodu ekonomikas terminu skaidrojošā vārdnīca. Šāda tipa terminu vārdnīcas veic ne tikai tulkojošo, bet arī skaidrojošo un izglītojošo funkciju.

Terminu vārdnīcu vidū sastopamas arī tā sauktās bilžu vārdnīcas, kas pamatā ir tulkojošās vārdnīcas, bet skaidrojošo un ilustratīvo funkciju tajās veic zīmējums (Jūrniecības tehniskās terminoloģijas pamati. R., 1995, 135 lpp., latviešu-angļu-krievu valodā, topošā Ģeomorfoloģijas terminu vārdnīca latviešu-angļu-vācu-krievu valodā).

Tātad iespējami dažādi terminu vārdnīcu tipi un varianti. Kā jau minēts, tas atkarīgs no konkrētās nepieciešamības, vārdnīcas izveides mērķa vai citiem, bieži vien ekstralingvistiskiem, faktoriem (darbam paredzētā laika, izmaksām u.c.). Taču par ideālām šķiet būtu uzskatāmas terminu vārdnīcas, kurās apvienota gan tulkojošā, gan skaidrojošā funkcija, lai gan to izveide ir daudz sarežģītāka un darbietilpīgāka.

The Specifics of Term Dictionaries. Problems and Solutions in Compiling a Dictionary of Vocational Terms

Summary

Term dictionaries are specialised ones comprising the terms of a field or related fields. The main purposes for such dictionaries are:

- 1) to include all the terms of the respective field, to give the foreign terms corresponding ones in the respective language thus widening and updating the terminology of the field in the respective language;

2) to make the terms available for specialists in the field as well as other users for whom the necessity has arisen to use these terms;

3) to ease the understanding of specialised texts in other languages as well as the work of a translator.

The type of the dictionary depends upon one of the above mentioned principles chosen to be the main purpose. Because of practical reasons the translating (multi-lingual) dictionaries are the most widespread.

The choice and number of dictionaries in most cases is determined by the particular need, the prestige of a language in a period of history as well as the specifics of the branch of terminology.

In multi-lingual dictionaries it has proved to be the most reasonable principle to arrange the terms alphabetically according to one language, including in the dictionary the alphabetic lists of terms in other languages, indicating the number of the terms in the dictionary.

From time to time the thematic principle is used as well.

Term dictionaries differ from general dictionaries both in the selection of material, arrangement of it and the specific indices and grammatical peculiarities.

The experience acquired in the practice of compiling translating dictionaries is applied to compiling a Latvian-English-Russian dictionary of vocational terms. The greatest difficulties in this process arise from the dependence of these terms on the different classification systems in use in different countries and thus their inappropriateness.

Recently wider and higher evaluated explanatory term dictionaries are appearing more and more.

There are also picture dictionaries among these, being translating dictionaries, where the role of explanatory and illustrative part being taken by a picture.

Viktorija KUZINA (Rīga)**Leksisko minimumu izstrāde Latvijā**

Sakarā ar Eiropas valstu ekonomisko, politisko un kultūras sakaru paplašināšanos otras, pat vairāku valodu zināšana kļuvusi par objektīvu nepieciešamību. Tāpēc izglītībai jābūt virzītai uz to, lai audzēkņi un jo vairāk studenti Latvijā apgūtu latviešu valodu kā valsts valodu, vienlaikus plaši lietojot arī starptautiskās saziņas valodas, piem., angļu, vācu u.c. Nedrīkst noliegt krievu valodas plašo lietojumu Latvijā un citās Baltijas republikās. Neatkarīgo Valstu Savienībā, ar ko Baltijai būs ilgstoši ekonomiskie un kultūras sakari, krievu valoda tiek lietota kā starptautiskā saziņas valoda.

Latvijā, lai sekmētu latviešu valodas kā valsts valodas un citu valodu apguvi, tiek veidoti dažādu funkcionālo stilu leksiskie minimumi, kuros doti biežāk lietotie vārdi, jo tos biežās atkārtotāšanās dēļ dažādu tipu tekstos var vieglāk iegaumēt un apgūt visīsākajā laikā.

Kaut gan šo vārdu skaits leksiskajā minimumā salīdzinājumā ar tulkojošām vai skaidrojošām vārdnīcām ir niecīgs, tiem piemīt ļoti liela tekstveides spēja, nodrošinot lielu teksta noseģumu. Statistiskajā analīzē iegūtie dati par "Latviešu valodas biežuma vārdnīcās"¹ biežāk lietoto vārdu tekstveides spēju jeb teksta noseģumu apkopoti tabulā. Šiem datiem ir liela nozīme, lai palielinātu valodas mācību metodikas efektivitāti.

Tabulā redzams, kādu teksta daļu nosedz vārdnīcas biežuma saraksta pirmie 10, 50, 100 utt. vārdi. Tā, piem., 10 pirmie vārdi nosedz 14 % publicistikas teksta, 17 % daiļliteratūras teksta, 14 % zinātniski tehniskā teksta un 15 % zinātniskā teksta, 1000 vārdi - attiecīgi 66 %, 73 %, 70 % un 70 %. Šie statistiskie dati var būt noderīgi ne tikai valodu apguvē, bet arī dažādu valodu tipoloģijas izpētē.

Vārdu tekstveides spēja dažādu tipu tekstos.

I.tabula.

Vārdu skaits no vārdnīcas biežuma saraksta sākuma	Teksta nosebums %			
	Publicistiskie teksti II sēj.	Daiļliteratūras teksti III sēj.	Zinātniski tehniskie teksti I sēj.	Zinātniskie teksti IV sēj.
10	14	17	14	15
50	28	36	28	28
100	35	45	34	36
1000	66	73	70	70
2000	77	81	80	80

Salīdzinot latviešu valodā iegūtos datus ar līdzīgiem pētījumiem citās valodās, būtiskas atšķirības nav vērojamas. Daudzās valodās vārdiem ir apmēram vienāda tekstveides spēja:² pirmie 300 (biežāk lietotie) vārdi veido ap 65% visa teksta, 500 vārdi - ap 70%, 1000 vārdi - ap 80%, 2000 vārdi - ap 86%, 3000 vārdi - ap 89%, 4000 vārdi - ap 92%, 5000 vārdi - ap 93%.

Šie statistiskie dati ļauj izdarīt svarīgu praktisku secinājumu - proti, ka 1000 biežāk lietotie vārdi nosedz ap 70 - 80 % teksta. Zinot ne mazāk par 70 % vārdlietojumu, ir iespējams apmierinoši saprast citvalodas tekstu. Tātad mācību nolūkiem ir pietiekamas tādas vārdnīcas, kas dod pirmos (biežāk lietotos) 1000 (vai labāk 2000, 3000) vārdus. Tas, kā liecina autoritatīvi lingvostatistiskie pētījumi, ir leksiskā minimuma optimālais apjoms.

Pirmā šāda tipa vārdnīca ir O.Buša, J.Baldunčika "1000 vārdu - latviešu valodas leksikas minimums ar tulkojumu krievu

un angļu valodā”³ Vārdnīcas pamatu veido visbiežāk lietotie vārdi dažādās ikdienas situācijās. Vārdu atlasē kā palīgīdzeklis izmantotas latviešu valodas pašmācības grāmatas un biežuma vārdnīcas. Autori “1000 vārdos” ir centušies pirmām kārtām ņemt vērā vārdu lietošanas biežumu latviešu sarunvalodā, nedaudz papildinot atbilstoši šai ievirzei veidoto vārdu krājumu ar visnepieciešamāko publicistikas leksiku.

V.Kuzinas izstrādātajā “Zinātnes valodas leksiskajā minimumā”⁴ ir sniegta informācija par 1000 biežāk lietoto zinātnes valodas vārdu lietošanas biežumu. Biežuma sarakstā vārdi sakārtoti dilstoša biežuma secībā. Saraksts veidots, pamatojoties uz “Latviešu valodas biežuma vārdnīcas” IV sējumu, kas atspoguļo zinātnisko (humanitāro, eksakto un dabaszinātņu) tekstu leksiku. Pavisam analizētas 300 izlases (katras izlases apjoms 1000 vārdlietojumu). Tātad kopējais vārdlietojumu skaits - 300 000, vārdu skaits - 15673. Vārdnīcā ir uzrādīts vārdu lietošanas biežums un aiz slīpās svītras arī tekstu skaits, kuros šī valodas vienība ir lietota.

Ņemot vērā mācību nolūkiem izstrādātos vārdu atlases (biežuma, izplatības, tematisko u.c.) kritērijus, zinātnes valodas leksiskajā minimumā ievietoti tādi biežāk lietotie vārdi, kam ir ticams biežums (t.i., vārdi ar lietošanas biežumu 45 un augstāk) un kam izplatības rādītājs jeb tekstu skaits ir samērā liels (tie sastopami vairāk nekā 10 tekstos). Šī leksiskā minimuma biežuma sarakstā ir doti arī latviešu zinātnes valodas vārdu tulkojumi krievu valodā un gramatiskā informācija. Biežuma saraksta sastādīšanā izmantota pamatteksta tulkošanas metode. Sarakstā ietvertas atsevišķas leksikalizētas gramatiskas formas: lietvārdu daudzskaitļa forma, kam salīdzinājumā ar vienskaitļa formu ir citāda nozīme (piem., masa masas, lauks lauki), lokāmo divdabju formas adjektīva nozīmē (piem., dotais lielums), lietvārdu ģenitīva forma, kas lietojama atributīvi un krievu valodā tulkojama ar īpašības vārdu (piem., angļu английский).

V.Kuzinas sastādītajā “Latviešu valodas minimumā”⁵ ir sniegta informācija par 1000 biežāk lietotajiem sarunvalodas

vārdiem. Biežuma sarakstā vārdi sakārtoti dilstoša biežuma secībā. Arī šī saraksta sastādīšanā izmantota pamatteksta tulkošanas metode. Tāpat kā zinātnes valodas leksiskajā minimumā, arī šajā krājumā vārdiem ir pievienotas atsevišķas gramatiskas formas un dota gramatiskā informācija.

Sarunvalodas tēmas (autobiogrāfija, dzīvoklis, mācības, darbs, ģimene, veselība, māksla utt.) tika ierakstītas veikalos, poliklīnikās, dažādās mācību iestādēs un citur no 1976. līdz 1995. gadam. Materiāla vākšanā ir piedalījušies arī LU studenti L.Ceplīša vadībā, kā arī RPIVA studenti V.Kuzinas vadībā.

Savāktā materiāla apjoms - 300 000 vārdlietojumu, vārdu skaits - 15875.

Pašlaik tiek sagatavots sarunvalodas leksiskais minimums, kurā ir 3000 biežāk lietotie latviešu valodas vārdi un to tulkojumi krievu, vācu un angļu valodā. Atšķirībā no iepriekšminētajiem minimumiem šeit vārdi sakārtoti alfabēta secībā.

Vārdu alfabētiskā saraksta struktūra ir šāda:

1. Šķirkļa vārds jeb leksiski analizējamais vārds latviešu valodā.

2. Šķirkļa vārda vārdšķiras apzīmējums. Vārdšķiru apzīmēšanai izmantoti vispārpieņemtie saīsinājumi: S - lietvārds (substantive), Adj - īpašības vārds (adjektive), Adv - apstākļa vārds (adverb), V - darbības vārds (verb), Pp - prievārds (preposition), Con - saiklis (conjunction), Num - skaitļa vārds (numeral), Pc - lokāmais divdabis (participle), Int - izsaukmes vārds (interjection).

Vārdšķiras norādītas, lai atvieglotu darbu ar vārdnīcu, jo ir gadījumi, kad viens un tas pats vārds var piederēt pie vienas vai otras vārdšķiras.

Piemēram, pamatvārds **plāns** var būt gan lietvārds - **darba plāns**, gan īpašības vārds - **plāns ledus**.

3. Norāde uz vārda piederību pirmajam, otrajam vai trešajam tūkstošim, ko precizē cipari 1, 2, 3.

4. Vārda ilustratīvais materiāls - teikums vai vārdkopa, kurā atspoguļots dotā vārda lietojums saistījumā ar tiem biežāk

lietotajiem vārdiem, kuri ievietoti dotajā vārdnīcā. Visi šķirkļa vārdi ilustrēti ar piemēriem, kuru skaits atkarīgs no sarunvalodā biežāk lietoto vārdu nozīmju skaita. Ilustratīvajā materiālā lietvārdi (šķirkļa vārdi) doti nominatīva, arī ģenitīva formā (piem., kurpnieka āmurs āmura kāts), darbības vārdi nenoteiksmē un vienkāršo vai salikto laiku formās (piem., pazīt pēc balss, es viņu pazīstu), īpašības vārdi un lokāmie divdabji vīriešu un sieviešu dzimtē (piem., silts rudens silta šalle; piemērots apģērbs piemērota telpa). Piemēros tiek atklātas vārdu tiešās un pārnestās nozīmes (piem., pazaudēt atslēgas, pazaudēt veselību). Kā rāda ilustratīvā materiāla statistiskā analīze, ar 1 piemēru ilustrēts 35% šķirkļa vārdu, ar 2 piemēriem ~ 55%, ar 3 un vairāk piemēriem ~ 10%.

5. Vārdu tulkojums krievu, vācu un angļu valodā. Ja tulkojumi ir tuvi sinonīmi, to starpā likts komats, bet tulkojumi ar lielāku semantisku atšķirību atdalīti cits no cita ar semikolu.

Leksiskā minimuma beigās (pielikumā), pirmkārt, ir doti atsevišķu vārdšķiru visbiežāk lietotie vārdi (30 - 50) dilstoša biežuma secībā, jo tos biežās atkārtotāšanās dēļ sarunvalodā ieteicams apgūt vispirms. Otrkārt, ir sniegts pārskats par raksturīgākajiem jaunu vārdu darināšanas paņēmieniem, jo, tos apgūstot, ir iespējams salīdzinoši īsā laikā ievērojami palielināt savu vārdu krājumu, darinot jaunus vārdus no jau zināmajiem. Treškārt, ir analizēti raksturīgākie kļūdu tipi, jo, tos ņemot vērā, var pilnveidot rakstītprasmi.

Izdevumi var būt noderīgi tiem, kas māca vai mācās latviešu valodu u.c. valodas, mācību līdzekļu autoriem, kā arī valodu pētniekiem.

Izmantotā literatūra.

1. Latviešu valodas biežuma vārdnīca. I - IV sēj. - R., 1966.-1976.
2. V.Kuzina, V.Drīzule. Par jaunu darbu statistiskajā leksikoloģijā. - LZA Vēstis, A daļa, 1991. Nr.7.

3. O.Bušs, J.Baldunčiks. 1000 vārdu latviešu valodas leksikas minimums ar tulkojumu krievu un angļu valodā. - R., 1991.

4. V.Kuzina. Zinātnes valodas leksiskais minimums 1000 biežāk lietotie latviešu valodas vārdi. - LZA Vēstis, A daļa, 1993. Nr.8, 23. - 34.lpp.

5. V.Kuzina. Latviešu valodas leksiskais minimums 1000 biežāk lietotie sarunvalodas vārdi un to tulkojums krievu valodā. R., 1994.

Die Erarbeitung lexikalischer Minima in Lettland *Zusammenfassung.*

Die Daten des Häufigkeitswörterbuches der lettischen Sprache sowie des Inversionswörterbuches sind in der Linguodidaktik nötig, um die Unterrichtsmethodik des Lettischen zu vervollkommen. Auf Grund dieser Daten kann man die Lernzeit zielstrebig einteilen: den öfters gebrauchten Spracheinheiten soll man mehr Zeit als den seltener gebrauchten Einheiten widmen.

Für die Ausnutzung im Unterricht werden solche Wörterbücher erarbeitet, die 1000 (2000, 3000) am öftesten gebrauchter Wörter umfassen. Das ist, wie die maßgebenden linguostatistischen Untersuchungen bekräftigen, der optimale Umfang des lexikalischen Minimums. Obwohl die Zahl der öfters gebrauchten Wörter im lexikalischen Minimum im Vergleich mit übersetzenden oder erläuternden Wörterbüchern gering ist, besteht hierin die große Möglichkeit der Textologie. Es hat sich erwiesen, dass 1000 häufiger gebrauchte Wörter 70% - 80% des Textes decken. Wenn man nicht weniger als 70% vom Gebrauch der Wörter kennt, ist es möglich den fremdsprachigen Text befriedigend zu verstehen. So sind für den Unterricht solche Wörterbücher genügend, die die ersten 1000 (oder noch besser 2000, 3000) am häufigsten gebrauchten Wörter umfassen.

In Lettland sind schon 3 lexikalische Minima veröffentlicht, zur Zeit wird noch ein Minimum erarbeitet.

Justīna PAVELA (Poznaņa)

Par dažām verbu formu īpatnībām G.Elgera

DICTIONARUM

POLONO-LATINO-LOTTAVICUM

Latviešu leksikogrāfijas vēsture - kā svarīgs latviešu leksikas vēstures un teorētiskās refleksijas par valodu vēstures elements - vienmēr ir bijusi latviešu valodas vēstures pētnieku interešu lokā kā Latvijā (piem., A.Augstkalns, D.Zemzare, A.Ozols), tā arī ārzemēs (S.F. Kolbuszewski, T.G.Fennell).

Šajā sakarā jāpievērš uzmanība faktam, ka pavisam nav zinātnisku darbu, kas būtu veltīti vienai no pirmajām un vislielākajām latviešu vārdnīcām *Dictionarum Polono-Latino-Lottavicum*. Vārdnīcas apskatus var atrast, piem., D.Zemzares, A.Ozola grāmatās. Gandrīz vienmēr tā tiek kritizēta par neskaitāmām kļūdām un konsekvences trūkumu. Piemēram, D.Zemzare grāmatā *Latviešu vārdnīcas* ir rakstījusi sekojošo: "Latviešu valoda vārdnīcā, tāpat kā Elgera rakstos, ir ļoti kļūdaina. Rakstībā nav konsekvences." un "Vārdnīcā sastopams daudz nepareizu vārdu un formu, kā arī neveikli jaundarinājumi, kādēļ tur ietvertais vārdu krājums nepilnīgi atspoguļo XVII gadsimta vidū runāto latviešu valodu un nav visai drošs valodas vēstures avots." (Zemzare 1961, 67).

Visvairāk pārmetumu attiecas uz verbu formām *Dictionarum Polono-Latino-Lottavicum* vārdnīcā. Tieši tādēļ savā rakstā es gribētu tās analizēt.

1. Verbu tulkojums un raksturojums vārdnīcā.

G.Elgera *Dictionarum Polono-Latino-Lottavicum* vārdnīcas tiešais paraugs bija lietuviešu K.Sirvīda *Dictionarum trium lingvarum* trešais (pēc D.Zemzares vārdiem) vai ceturtais (pēc Kolbuševska vārdiem)¹ izdevums, bet tā prototips bija Gžegoža Knapska (Gregor Knapius vai Knapa) *Thesaurus* (1621, 1642).

---

¹ Tas nav iespējams, Elgers nomira 1672.g.

Thesaurus bija pirmā lielā vārdnīca, kur poļu valodas vārdi atrodas pirmajā vietā kā šķirkļa vārdi. Tātad Knapius ir pirmais, kas sāka nodarboties ar vārdu izkārtojuma problēmu. Atbilstoši tā laika jau izplatītai praksei viņš šķirkļa vārdus sakārtoja alfabēta (poļu) secībā (Bielak, 1968, 269-274). Bet vienas saknes šķirkļa vārdi, to formas vai frazeoloģismi nav apvienoti ligzdās, tie tiek doti kā atsevišķi šķirkļa vārdi, piem.,

Uciekam ... Es isbegu. Dic.555

*Uciekam śie do kogo   Es beg par gel=bośżena pæ to.
Dic.555*

Rownam co   Es dar lydzu / dar glubben / glubina. Dic.468

Rownam co 3 ziemio   Es paly=dżenu. Dic.468

Pojadam ... Es paede. Dic.39

Pojadam śobie   Es paede. Dic.399

Verbiem šķirkļa vārds pēc latīņu leksikogrāfijas tradīcijas parasti dots 1SgPraes formā, piem.,

Słyśże   Es dżirdu / es klaufu. Dic.303

Bluźnie   Es śaimo. Dic.18

Boie śie   Es byśtas. Dic.21

Ļoti reti tas ir infinitīvā, piem.,

Beśtyalstwo plodżic ...Mucas darryt. Dic.10

Calo noc pic / grac / gadac   Wyśśu nakti ko darryt / dżert / śpelæť Dic.29

Duśżkiem wypic   Ar wen reiż i dżert. Dic.69

vai 3 Praes formā, piem.,

Błyśka śie   śpida. Dic.18

Biie żegar   żeger śkamne. Dic.29

Deśżc 3 pada ... lyśť. Dic.56

Latviešu valodas tulkojumos bieži verbu formai dota arī 1Sg Praet forma un infinitīvs, piem.,

Kuie co Es kallie imp. es kalle inf. kalt. Dic.180

Ržucam Es mettu imp. mette inf. mešt. Dic.385

Pieke co u ognia ... Es cepu / imp. ceppe / inf: cept. Dic.367

1.1. Starp visiem latviešu valodas vārdiem G. Elgera vārdnīcā tikai verbiem ir gramatiskais raksturojums: **Imp.** vai **Imper.** - kas nozīmē 1Sg Praet, un **Inf.** vai **Infī.** - kas nozīmē infinitīvu, piem.,

Chodze <es staiga>/ es esmu/ Imper. es gaie / Infī. et. Dic.34

Sæie co Es [æ/ Imp. [æie / Inf. [æet. Dic.492

Cadze / cedze Es kaŷy / Es kas. imp. es kaŷe inf: kaŷt. Dic.29

1.2. Dažiem latviešu valodas verbiem ir pievienota norāde D., kas apzīmē apvidus vārdus, piem.,

Es peldæ. D. es maudy. Dic.19

Es buw=we D. es budawa. Dic.26

Es appædu ... D. Es apkupu. Dic.100

1.3. Poļu valodas šķirkļa vārdi ir tulkoti latviešu valodā kā:

a) sinonīmi, piem.,

Placze ...es rauda. Dic. 374

Ufam ... es ceru ... Dic.558

Daie Es dodu. Dic.54,

kuri bieži ir doti vairāk nekā viens, piem.,

Brykam Es bruma / es kurena / es kurnae / es ruccu/ es pretti runa. Dic.24

Biedze ŷie es lauczās / es cyk=ŷæe/ es cymi, es cinios. Dic.

Gwalce Es atŷpæzu / apgany / apŷwaidy / næ lab darry / nægodena / es warru darru. Dic. 102

b) vai attiecīgas vārdkopas, teikumi, piem.,
Przytulam się Es pæ ļauwu kautu pæſtaſtu. Dic.449
Apeluje es uſ tefu aicena. Dic.3

Biegam Es ſzurp und Turp ſkraidy. Es ſzurp und turp

Tekie / bæze. Dic.14

2. Morfoloģiskās verbu formu īpatnības G. Elgera vārdnīcā.

2.1. 1SgPraes formās ir liela dažādība. Bet visbiežāk ir konstatēta tematiska celma forma. Tā parasti ir:

a) *io-c.* verbiem, piem., *es dzer, Dic.370; es ſwilpæ, Dic.103; es ļae, Dic.492; es ja, Dic. 318;*

b) *o-c* verbiem, piem., *es tek, Dic.15; es rauda, Dic.374; es ſzu, Dic.576* (tādu formu nav daudz);

c) *ā-c* verbiem, piem., *es las, Dic.54; es zyn, Dic. 582, es dar, Dic. 21;*

d) verbam *dabūt - es dabbu, Dic. 62.*

Citu celmu verbiem tematiska celma forma ir ļoti reta, piem.,veciem *i-c.* verbiem *es tur, Dic.45; es uſtur, Dic.9; no-c* verbiem, piem., *es ſkren, Dic.14*

Pēc D. Zemzares vārdiem tām formām ir trešās personas galotne un tās varbūt cēlušās no lībiskajām izloksnēm, kā runāja Rietumvidzemē (Zemzare 1961,67). Taču virkne piemēru ar trešās personas formām nav identiski, piem., *ja, Dic.108; ſzu, Dic.576* utt.

2.2.Citā lielā verbu formu grupā darbības vārdiem ir galotne *-u*. Tā ir:

a) gandrīz visiem atematiskiem verbiem, piem., *es eſmu, Dic.144; es æmu, Dic.115, es dodu, Dic.4; es domu (es domu mitte), Dic.29; es emu, Dic.11;*

b) *o-c.* verbiem, piem., *es ļaiu, Dic.192; es wælku, Dic.39; es atnaku, Dic.440;*

c) *io-c.* verbiem, piem., *es wemiū, Dic.592*;

d) *i-c.* verbiem, piem., *es turru, Dic.5*; *es redzu, Dic.582*;
es warru, Dic.229.

2.3. Abu grupu *io-c.* verbiem ar *-au-* saknē ir piedēklis *-w-*,
piem., *es kauwu, Dic.15*; *es apkauw, Dic.308*; *es ſzauw, Dic.15*

2.4. Konstatēta arī galotne, apzīmēta ar burtu *-e*.² Tā ir visretākā un ir:

a) atematisķajam verbam *ēst*, piem., *es aede, Dic.115*;
iſſaede, Dic.652 (blakus aemu, Dic.115);

b) *o-c.* verbiem, piem., *es baeze, Dic.14*; *es pamatte, Dic.102*

2.5. Atgriezeniskajai formai 1SgPraes ir galotne *-as*, piem.,
es badas, Dic.20; *es taycas, Dic.33*.

Retos gadījumos refleksīvais elements atrodas ne tikai verba beigās, bet arī starp verba sakni un piedēkli, piem., *es apſewemias, Dic.592*.

Arī G. Elgera *Evangelien und Epistelen* grāmatā tāda forma ir konstatēta, bieži ar atgriezenisko vietniekvārdu, piem., *yſſabyiaios ſeuw, EE 9*.

2.6. 1 SgPraet verbiem ir:

a) galotne apzīmēta ar burtu *-e*³, piem., *es jaje, Dic.108*; *es gaie, Dic.34*; *es cepe, Dic.357*;

b) galotne *-a* (loti reti) piem., *braedia, Dic.22*; *es wa3a=ia, Dic.39*;

c) galotne *-u* (visretāk), piem., *es wilku, Dic.29*; *es 3naugu, Dic.69*.

2.7. G. Elgera vārdnīcā atrodam arī citas formas:

² Tas ir konstatēts 16. un 17. gs. latviešu valodā iznākušajās grāmatās (Bergmane u.c. 1986, 53-54).

³ Burts *e* šajās formās var nozīmēt galotni *-u* (sal.es ceppu Imp. cepe. Dic. 367) vai galotni *-a* (sal.es skren Imp. es skreie. Dic. 14.)

a) 3Praes formai var būt:

◆ galotne *-a*, piem., *špida*, Dic.18; *noštawa*, Dic.62;

◆ galotne *-u*, piem., *man apniku*, Dic.26; *perkuns grauzu*, Dic.101; *rucu*, Dic.101

◆ tematiska celma forma, piem., *dary*, Dic.102; *škamne*, Dic.15.

Atgriezeniskai formai ir galotne *-as*, piem., *gribbas*, Dic.68.

b) Vārdkopās vai teikumos parādās arī imperatīvs, piem., *ne dot Dæus* Dic.27. Taču tas ir ļoti rets.

c) Infinitīvs gandrīz vienmēr ir tāds pats kā mūsdienu latviešu valodā, taču konstatētas arī formas bez galotnes *-t*, piem., *bradda*, Dic.22 (tā var būt tipogrāfijas kļūda).

3. Rakstība.

Rakstībā G.Elgera vārdnīcā bieži nav konsekvences. Atrodam verbu ar dažādām formām, piem.,

es dar, Dic.24; *es daru*, Dic.50; *es darry*, Dic.58; *es dara*, Dic.32; *es dari*, Dic.14;

es ludzu, Dic.60; *es ludz*, Dic.432;

es turru, Dic.27; *es tur*, Dic.15;

es topu, Dic.50; *es topu*, Dic.37.

Par to nav jāšaubās, ka kļūdas bija radušās pašam Elgeram, un varbūt, pēc Augstkalna vārdiem, viņš npublicēja savu vārdnīcu (ne arī citus šodien zināmus darbus, piem., *Catechismus* (1673), *Evangeliju* (1672), *Cantiones spirituales* (1673)), tāpēc ka viņš pats saprata, ka viņa valoda ir mazvērtīgāka par valodu luterāņu grāmatās un nav ļāvis drukāt (Augstkalns 1938, 191). Taču mums nav jāaizmirst, ka vārdnīcā ir arī iespiedkļūdas un, citējot Kolbuševski, "...iespiedēji un spiestuves izmantoja tādas vai citas iespiedzīmes, bieži šādi kļūdaini veidojumi iesaistījās valodas attīstības procesā." (Kolbuszewski 1977, 155).

4. Secinājumi.

G. Elgera vārdnīcā sastopamie gramatiskie raksturojami un kvalifikatori (norāde *D.*) liecina par autora attīstītu leksikogrāfijas māku un par mēģinājumu realizēt normatīvas vārdnīcas uzdevumus.

Haotiskajā, no pirmā acu uzmetiena, un nekonsekvantajā verbu formu lietošanā varam atrast kaut kādas sistēmas iezīmes, kas liecina par Elgera latviešu valodas labām zināšanām. Nekonsekvence izriet no tā, ka Elgera valodā savijas dažādu izlokšņu elementi.

Mums arī nav jāaizmirst, ka G.Elgera vārdnīca bija citu latviešu vārdnīcu (piem., J.Karigera, J. Krumina) paraugs un ir ļoti svarīgs elements, kas ļauj izsekot latviešu valodas attīstībai Latgalē.

Izmantotā literatūra un saīsinājumi

- Augstkalns 1930 - Augstkalns A. Veclatviešu rakstu apskats. RLB ZK RK 1930 XX.
- Bergmane u.c. 1986 Bergmane A. Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. Rīgā, 1986.
- Bielak 1968 Bielak F. Najbogatszy słownik rodzimy "Thesaurus" Grzegorza Knapa. Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Seria A: Historia Nauk Społecznych 12, 1968.
- Dic. Dictionarium Polono - Latino- Lottavicum Opus posthumum. R.P. GEORGII ELGER .. VILNAE 1683.
- EE Evangelien un Epistelen ins Lettische übersetzt von Georg Elger ..Bd.1. Texte. Herausgegeben von Kārlis Draviņš. Lund 1961.
- Kolbuszewski 1977 Kolbuszewski S.F. Jana Karigera słownik polsko - łotewski na tle leksykografii b. Inflant Polskich. Studium z historii języka łotewskiego i dziejów kultury b. Inflant Polskich. Poznań 1977.
- Zemzare 1961 Zemzare D. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam). Rīgā, 1961.

Cechy form czasownikowych w słowniku G. Elgera
DICTIONARIUM POLONO - LATINO - LOTTAVICUM
Streszczenie

Słownik *Dictionarium Polono Latino Lottavicum* G. Elgera, wydany po śmierci autora w 1683 roku w Wilnie, jest jednym z najstarszych łotewskich zabytków leksykograficznych. Część polska i łacińska leksykonu zostały zaczerpnięte z litewskiego *Dictionarium Trium Linguarum* K. Szyrwida, który z kolei korzystał z polskiego *Thesaurusa* G.Knapskiego.

Czasowniki w *Dictionarium...* jako wyrazy hasłowe, zgodnie z tradycją leksykografii łacińskiej, występują w formie *1SgPraes* (rzadko *3Sg* lub infinitivu). Często obok *1SgPraes* dodana jest forma *1SgPraet (Imp.)* i bezokolicznika (*Inf.*). Formy te jako jedyne wyrazy łotewskie posiadają opis gramatyczny. Warianty gwarowe występujące w hasłach oznaczone są kwalifikatorem *D.*

Formy czasownika *1SgPraes* występujące w *Dictionarium...* podzielić można na trzy grupy (mające postać tematu *praesentis*, końcówkę *-u*, końcówkę, oznaczoną literą *-e*). Podobny podział dotyczy form *1SgPraet*. Formy czasowników zwrotnych mają czasami dwa elementy refleksywne.

Pisownia w *Dictionarium...* nie zawsze jest konsekwentna, niektóre czasowniki posiadają kilka różnych form dla *1SgPraes*.

Agris TIMUŠKA (Rīga)

**Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālās
problēmas**

Leksikogrāfijas teorijā jau vairākkārt akcentēta doma par visaptveroša vienas valodas skaidrojošo vārdnīcu kompleksa nepieciešamību, lai nodrošinātu dažādu līmeņu valodas parādību adekvātu izpēti un precīzu leksikogrāfisko atspoguļojumu.¹ Šādā vārdnīcu kompleksā būtu jāietilpst gan literārās valodas, gan dialektāliem tēzaurveida darbiem, kā arī atsevišķām valodas parādībām veltītiem pētījumiem frazeoloģijas, sinonīmu, vārddarināšanas, vārdu savienojumu, personvārdu, vietvārdu, etimoloģijas, biežuma, inversajām u.c. vārdnīcām. Protams, īpašu vietu ieņems sarunvalodas vārdnīcas, bez kuru palīdzības reizumis nav iespējams iztikt ne literārās valodas, ne izlokšņu materiāla apstrādē. Tomēr izšķirošā loma proponētajā vārdnīcu kompleksā piekrīt tieši ASPEKTA VĀRDNĪCĀM, galvenokārt to informatīvā rakstura un pielietojuma specifikas dēļ. Proti aspekta vārdnīcas, kas ļauj izziņāt kāda lingvistiskā fenomena īpatnības, nereti sniedz arī būtisku papildinformāciju par attiecīgās valodas parādības sistēmiskajiem sakariem un atklāj raksturīgākās tipoloģiskās iezīmes. Tā, piemēram, ideālā gadījumā par leksikas gramatiskajām attiecībām varam spriest arī pēc frazeoloģismu vai sinonīmu vārdnīcu dotumiem, savukārt no atsevišķu vārdšķiru (piemēram, prepozīciju, partikulu) leksikoniem iespējams secināt par šo valodas parādību leksiski semantisko struktūru, nozīmju attīstības un maiņas cēloņiem, variabilitāti un vairākiem citiem valodas dziļstruktūras elementiem.

---

¹ Sal. arī Kagaine E. Timuška A. Einige Aspekte der dialektalen Lexicographie. - In: The First International Congress of Dialektologie and Geolinguistic. Abstracts of Scholarly papers. Budapest, 1993, p. 53-54.

Lai būtu iespējams iztirzāt problēmas aktualitāti, nākas īsumā raksturot pašreizējo stāvokli latviešu leksikogrāfijā. Varētu teikt, ka literārās valodas jomā KVANTITATĪVĀ ZINĀ tas ir puslīdz apmierinošs, it īpaši pēc "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" 8.sējuma² nākšanas klajā: nesen izdota arī "Latviešu frazeoloģijas vārdnīca"³, "Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca"⁴, "Latviešu etimoloģijas vārdnīca"⁵, ir vairākas sinonīmu, svešvārdu un dažādu nozaru terminu vārdnīcas, jau agrāk sastādītas biežuma un inversās vārdnīcas. Latviešu valodas institūtā nesen uzsākts darbs pie jaunas "Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" izveides, tiek veidota arī "Latviešu valodas augu nosaukumu vārdnīca"

Turpretī DIALEKTĀLAJĀ LEKSIKOGRAFĪJĀ vēl paveras itin plašs darba lauks. Piecdesmit gadu laikā, kas pagājuši kopš līdz šim nozīmīgākā latviešu dialektālās leksikogrāfijas veikuma – K.Mīlenbaha un J.Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcas"⁶ un tās Papildinājumu⁷ publicēšanas, ir izdotas vien dažas atsevišķu izlokšņu vārdnīcas – "Ērgemes izlokšnes vārdnīca"⁸, "Kalupes izlokšnes vārdnīca"⁹; drīzumā jāiznāk arī E.Ādamsona / E.Kagaines sagatavotajai "Vainižu izlokšnes vārdnīcai" vairākos sējumos, ir izlokšņu aprakstu sērija ar tekstu paraugiem¹⁰ un

² Latviešu literārās valodas vārdnīca. - 8. sēj. / Atb. red. L.Ceplītis, M.Stengrevica. - R., 1996.

³ Laua A., Ezeriņa A., Veinberga S. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca. R., [1996].

⁴ Ceplītis L., Miķelsone A. Porīte T., Raģe S. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca. - R., 1995.

⁵ Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. - 1.-2. sēj. - R., 1992.

⁶ Mīlenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. / Red., papild., turpin. J.Endzelīns. - 1.-4. sēj. - R., 1923-1934.

⁷ Endzelīns J., Hauzenberga E. Labojumi un papildinājumi K.Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. - 1.-2. sēj. - R., 1934-1946.

⁸ Kagaine E., Raģe S. Ērgemes izlokšnes vārdnīca. 1.-3. sēj. R., 1977-1983.

⁹ Reķēna A. Kalupes izlokšnes vārdnīca. - R., 1997.

¹⁰ Putniņa M. Sinoles izlokšnes apraksts. R., 1983; Putniņš E. Svētciema izlokšnes apraksts. / Red. B.Laumane. - R., 1985; Indāne I.

konkrētu izlokšņu grupu pētījumi ar leksikogrāfisku ievirzi¹¹, noslēgumam tuvojas "Latviešu valodas dialektu atlanta" Leksikas daļas sagatavošana izdošanai. Latviešu valodas institūtā turpinās darbs pie t.s. "dialektālā tēzaura" – "Apvienotās latviešu valodas izlokšņu vārdnīcas" pirmajiem sējumiem un "Latvijas vietvārdu vārdnīcas" kārtējiem sējumiem. Taču īpaši aktuāla šķiet dažādu dialektālu aspekta leksikogrāfijas darbu, piem. izlokšņu leksikas frazeoloģismu, sinonīmu, stabilo vārdu savienojumu un tamlīdzīgu vārdnīcu veidošana.

Diemžēl dialektālu aspekta vārdnīcu sakarā pagaidām iespējams minēt tikai dažas iestrādes 90.gadu sākumā sagatavoto apjomīgo M.Putniņas/A.Timuškas "Sinoles izlokšnes salīdzinājumu vārdnīcu", kas pašlaik tiek pārstrādāta elektroniskajā variantā, un topošo M.Putniņas "Sinoles izlokšnes frazeoloģismu vārdnīcu" Tomēr praktiskā vārdnīcas sastādīšanas un rediģēšanas pieredze ir ļāvusi pietiekami skaidri apzināties būtiskākās ar aspekta vārdnīcu izveidi saistītās problēmas. Nepretendējot uz pilnīgu problemātikas analīzi, še ieskicēsim vienīgi dažus svarīgākos jautājumus, no kuru risinājuma visvairāk atkarīgi jaunveidojamo aspekta leksikogrāfijas darbu praktiskie rezultāti.

I. Izvēlētās vārdnīcas pamatmateriāla REPREZENTATIVITĀTE resp. faktoloģiskā un ilustratīvā teksta piesātinātība. Tā, piemēram, kādas atsevišķas izlokšnes vai izlokšņu grupas jebkura aspekta vārdnīcu iespējams veidot vien tad, ja leksikogrāfa rīcībā ir gan teorētiski pētījumi par attiecīgo valodas parādību (vēlams - arī konkrētajā areālā), gan apjomīgas speciālās kartotēkas, gan īpaši vārdu reģistri ar aspekta

---

Dignājas izlokšne. / Red. A.Sarkanis. R., 1986; *Bušmane B.* Nīcas izlokšne. R., 1989; *Grabis R.* Kūduma izlokšnes teksti. R. 1991; *Kalniētis A., Rūķe-Draviņa V.* Galgauskas izlokšnes apraksts. R., 1996.

¹¹ *Birzniece Z.* Zemgalisko izlokšņu teksti: Džūkste. R., 1983; *Jokubauska N.* Augšzemnieku dialekta teksti: latgaliskās izlokšnes. / Red. B.Laumane. - R., 1983; *Poiša M.* Vidzemes sēliskās izlokšnes, I. / Red. B.Laumane. - R., 1985.

realizācijas fiksējumiem vai selektīvi tekstu ekscerpti un daudzi citi būtiski kvantitatīvi priekšnoteikumi praktiskā darba veikšanai. Arī jau minētajai "Sinoles izloknes salīdzinājumu vārdnīcai" (SISV) materiāla kvantitatīvā bāze bija visai plaša - kā teorētiskie avoti tika izmantoti "Lietuviešu valodas salīdzinājumu vārdnīca"¹² un "Sinoles izloknes apraksts"¹³, kā praktiskie - apjomīgā Sinoles izloknes leksikas kartotēka (≈ 100 000 vienību) un visai bagātīgā Sinoles salīdzinājumu kartotēka (≈ 15 000 vienību), kuras materiāla reprezentativitāte atspēkoja visas iespējamās šaubas par tā piemērotību leksikogrāfiskiem mērķiem.

II. Vārdnīcu materiāla kvalitatīvā puse, konkrēti MATERIĀLA IZVĒLE UN ATLASE. Ideālā gadījumā no augsti reprezentatīva materiāla varam izvēlēties attiecīgā valodas aspekta atspoguļošanai maksimāli rezultatīvas vienības un pat grupēt tās krītoša nozīmīguma secībā. Mazāk ideālā gadījumā, protams, vispirms derētu itin rūpīgi apsvērt vārdnīcas veidošanas lietderību vispār, ja nav iespējams demonstrēt adekvātu aspekta realizāciju, vai arī vienkārši censties paplašināt leksikogrāfisko avotu bāzi. Iepriekšminētā avotu bāzes paplašināšana ir būtiska jebkurā gadījumā, jo pat vārdnīcā ar ideāli reprezentatīvu materiālu lieti noderēs papildinformācija par attiecīgo valodas (vai dzīves) parādību no citiem lingvistiskiem, kultūrvēsturiskiem, etnogrāfiskiem u.c. avotiem; dialektālām aspekta vārdnīcām tie visbiežāk būs Mīlenbaha/Endzelīna vārdnīca un tās Papildinājumi, "Latvju Dainas", "Ērgemes izloknes vārdnīca" un "Latviešu valodas dialektu atlants" (Leksika), kā arī atsevišķi tematiski folkloristikas, etnogrāfijas un arheoloģijas pētījumi.

III. Aktuāli ir noteikt tieši no šiem avotiem vārdnīcā sniedzamās informācijas OPTIMĀLO APJOMU resp. iekļaut to kopējā vārdnīcas uzbūves shēmā, gan neļaujot šai

¹² Lietuvių kalbos palyginimų žodynas. Sudarė K.-B. Vosylytė. Vilnius, 1985.

¹³ Putniņa M. Sinoles izloknes apraksts. - R, 1983.

papildinformācijai dominēt pār pamatmateriālu.¹⁴ Par to, ka tas nemaz nav tik viegli īstenojams, liecina kaut vai SISV piemērs, kur arī atsevišķu šķirkļu uztveri apgrūtina sniegtās papildinformācijas šķietami nesamērīgais apjoms, kuru reducējot tomēr zaudētājs būtu aspekts, nevis vārdnīcas lietotājs.

IV. Ne mazāk svarīgs jebkuras, bet jo īpaši aspekta vārdnīcas struktūras elements ir NORĀŽU SISTĒMA, kuras nepieciešamību, šķiet, neapstrīdētu arī vārdnīcas vidusmēra lietotājs, tomēr ar noteikumu, ka norāžu sistēma leksikogrāfiskās informācijas uztveri atvieglo, nevis to sarežģī. Tādēļ norāžu sistēmas izstrādei pievēršama autora/autoru kolektīva vislielākā uzmanība, lai izvēlēto valodas parādību raksturotu pēc iespējas precīzāk, adekvātāk, vienlaicīgi respektējot tās varbūtējo savdabību un reizēm itin neskaidrās vai mainīgās sistēmiskās attieksmes. Tieši dažādās norādes vārdnīcā, tās konsekventi lietojot pēc iepriekš izstrādātas shēmas, var sniegt pat neobjektīvu, deformētu priekšstatu par atspoguļojamo valodas parādību, ja iepriekš pieļautas kļūdas materiāla atlasē procesā un vārdnīcā iekļūvis mazāk reprezentatīvs vai mazāk kvalitatīvs materiāls. Tā pat SISV izveides un apstrādes gaitā aktuāla bija samērā daudzo kvazisālīdzinājumu problēma - cik lielā mērā tie iekļaujami vārdnīcā un vai tiem nebūtu veidojama kāda īpaša apakšsistēma. Tomēr pēc ilgākām diskusijām tika nolemts arī šo materiāla starpslāni jeb komparatīvkonstrukciju pārejas grupu vārdnīcā atspoguļot pēc vispārējās shēmas, speciāli nemarkējot tā specifiku un tādējādi nesagrozot reālās materiāla savstarpējās attieksmes, bet gan vienkāršojot attiecīgo šķirkļu apdari.

V. Savukārt ŠĶIRKĻA APDARE un vārdnīcā sniedzamās informācijas VIZUĀLAIS IZKĀRTOJUMS vairāk atkarīgi no katras konkrētās vārdnīcas izveides praktiskajām iespējām - no teksta salikuma jeb grafiskās adaptācijas veida, no datu bāzes

---

¹⁴ Sīkāk par šo problēmu skat.: *Kagaine E. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izlokšanās*. - R. 1992; *Kagaine E. Semantiskā aspekta loma izlokšņu vārdnīcu tipa izvēlē // Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXXVII. - Vilnius, 1997, psl. 125-131.

automatizācijas pakāpes, elektroniskā teksta redaktora resp. datorprogrammas kvalitātes u.c. faktoriem, ar kuriem autoram neizbēgami jāsaskaras, sastādot elektronisku vārdnīcu. Lai gan nozīmīgs un apsveicams ir ikkatrs sasniegums dialektālajā aspekta leksikogrāfijā, nākas īpaši uzsvērt tieši modernu leksikogrāfisko darbu priekšrocības gan no sastādītāja, gan lietotāja viedokļa un izteikt cerību drīzumā sagaidīt ne vairs dažas, bet jau vairākas šādas mūsdienīgām metodēm veidotas latviešu valodas izlokšņu aspekta vārdnīcas.

SINOLES IZLOKSNES SALĪDZINĀJUMU VĀRDNĪCAS

ŠKIRKĻU PARAUGI

ķepa s □ *kā kūrmja ķepiņa* - saka par sastrādātu, arī samērā netīru roku: *tāvām rūokas bij k'ā kūrma ķapiņas sastr'o dātas*.

ķepsis s 'tas, kas daudz, nesātīgi ēd; rīma' □ *kā ķepsis: kūo tu visu madu isķepsē viēns poc k'ā ķepsis! - l'ā k'ā izād*.

ķērājs s ✧ *k'ā vēja ķērājs* - saka par mulķīgu, nenosvērtu, arī neapdomīgu, vieglprātīgu cilvēku: *puzdūlls vecis, puzdūrnis k'ā vēja ķārājs, rēizēm gudris, rēizēm dūms* (sal. arī *ķērt*).

ķērlis s 'mulķis; ME II 368: *ķērla* 'tas, kas mēdz notraipīt(ies) *Smiltēnē, Cirgaļos*' □ *kā*

ķērlis niev.: *kas jaūnāks* [jērs], *vēl ir dūms k'ā ķērlis*.

ķērne s □ *kā ķērne* - saka par nelaipnu, īgnu, nerunīgu cilvēku: *sēd k'ā ķērne*.

ķērt v ✧ *kā vēju ķēr* - saka par nemierīgu, nenosvērtu, neapdomīgu cilvēku, kas vēltīgi cenšas ko sasniegt vai iegūt: *skriēn k'ā d'ādērbiksis, l'ā k'ā vēju ķēr. / tu esi k'ā vēja gr'o āpslis, ķēr k'ā vēju - visu dara bez abduoma*. (sal. *ķērājs*).

ķērts divd no *ķērt* □ 1. *kā ķērts* 'garīgi aprobežots; dīvains, nesaprātīgs': *meītene viņai l'āda k'ā ķārtā, l'ā k'ā nabūtu pīe pilla jāga. / šī stāu k'ā ķārtā tīruma molā*,

na-iêt iekšâ piē vîra
m^oâsas.

2. ✧ *kâ* âr trâm^uvaju ķēŗts - saka par cilvēku, kam ir (nelieli) psihiski traucējumi: *viēns kvārtu aizdevis. ūotris saka: tas bijis l^oâ k^oâ* âr trâm^uvaju ķaŗc *ka šâm adduô diudesmit piēcas kapēikas, saka: mân nava-jag tovu diudesmit piēcu kapēiku, mân vajag kvārta.*

3. ✧ (stāv) *k^oâ* zibēns (// zibeņa) ķēŗts - saka, ja kāds (nepatīkama) pārsteiguma iespaidā, aiz bailēm, bēdām zaudē spēju runāt, kustēties: *nūo p^oârstēiguma stāvējs k^oâ zibēns ķaŗc. / tāus stāvēja k^oâ zibeņa ķaŗc, kad piēn^oâce ziņa pār dālu nāvi.*

ķēŗvele s 'kaut kas sarā-vies, sarucis, sakrunkojies'
□ *kâ ķēŗvele* niev. - saka par vecu, salīkušu cilvēku ar grumbainu seju: *l^oâ uz vaciēm saka: savilciēs k^oâ ķēŗvele.*

ķērza s 'no auklām pīta kurpe; nestuves kūstmēslu transportēšanai; ME II 370: 'samudžinājusies dzija'

Jaungulbenē □ *kâ ķērza* niev.: *tik naglītas k^oâjas* [greiziem īkšķiem] *k^oâ ķār-zas. / labība* [neglīti] *salikta gubelē k^oâ ķārza k^oâc kùoc iņš salūzis ķirpu vôi v^oârtu kùokiem.*

ķēŗzis s 'vecs grozs; atsevišķi uzliedama un noņemama raga-vu kulba, kaste, kur novietojas braucēji, liek kravu; ME II 370: 'no kārklū klūgām pīts grozs' *Alūksnē* □ *kâ ķēŗzis* niev. - saka par pārlieku uzbā-zīgu, uzmācīgu cilvēku: *jou âr dorbu esi nūokaviēs, âr slimībām, šis* [cilvēks] *âr k^oâ ķēŗzis n^oâk vîrsuô.*

ķeša s 'kabata' ✧ 1. *mūld(as)* *kâ pa ķešu* saka, ja kāds daudz, juceklīgi, nesakarīgi runā: *mūld* (// *mūldâs*) *k^oâ pa ķešu.*

2. (*pazīt*) *kâ savu ķešu* 'joti labi (*pazīt*): *tūo es visu pazīstu k^oâ sovū ķešu.*

ķēve s ✧ 1. (smejas, zviedz u. tml.) *kâ (kara) ķēve* - saka, ja kāds ļoti skaļi, neapvaldīti smejas: *kūo tu smejiēs k^oâ ķēve?* / *kūo te zviežet* [izlaidīgi smejaties] *k^oâ ķē-*

ves? / rāc ūn smejās k^o ā kara ķēve.

2. *bubina kā bāltā ķēve pēc kumeļa* 'pastāvīgi baras, klaji pauz' neapmierinātību': *kūo nu te bubini k^o ā bōltā ķēve pēc kumeļa?* - teice, *ka viēnumēr rūce vīrsuō* [bārās].

3. *lūpa atkārusiēs kā veçai ķēvèi* saka par biezu, atkārušos cilvēka lūpu: *tām ar lūpa atkārusēs k^o ā vacai ķēvèi*.

ķezāklis; ķēzeklis s 'mulķis; neveiklis, lempis; netīrelis, smulis; tas, kas pavisī, neprasmīgi strādā; ME II 372: 'ķildnieks' *Liepkalnē*; "skandālists; netīrelis, smulis" *Sausnējā*; EH I 698: *ķezēklis* "nejēga, neprašā" *Kurmenē* □ *kā ķezāklis / ķēzeklis* *niev.*: *tas gōn ir k^o ā ķazāklis*, *esūt visādi blēžūojiēs, satāsijs ķazu, naštimmēiši rēķini*. / *es tok ķēzuōs* [ar darbu] *k^o ā ķēzeklis*.

ķiēgelis s □ *kā ķiēgelis* 'loti ciets, blīvs; sakaltis': *piešine guovèi l'ādu tesmeni k^o ā ķiēgeli*, *plēna ni*

pilītes. tas esūt plēn. drušis. / *J'ānu popavē mozāka raža, zeme sablīvāta k^o ā ķiēgēls*. / *povasari oītā* [zeme] *sakōlst k^o ā ķiēgelis*. / *nu ir māize l'āda k^o ā ķiēgēls, visa sagulus ēs*.

ķimene s □ *kā* (*viēna*) *ķimene* (*demin. ķimenīte*) saka par tievu, kalsnu, neliela auguma cilvēku vai mazu dzīvnieku: *Vāltērs ar l'ā nūostr^o adājiēs, palicis sīcīņš ūn tiēys k^o ā ķimene*. / [puisis] *tiēys k^o ā skōls, k^o ā ķimene*. / [meita] *sīciņa k^o ā viēna ķimenīte*. / *visīkākā* [vistiņa] *ir k^o ā ķimenīte*.

ķiņķēziņš s 'āksts; dsk. mulķības, blēpas; EH I 703: *ķiņķēziņš* 'lelle' *Siguldā* □ *kā ķiņķēziņš* *iron.*: *poc^o ākstās k^o ā ķiņķēziņš*.

Topical Compilation Problems of Dialectal Dictionaries

Summary

The article deals with the most theoretical tasks of dialectal lexicography, in particular with those arising at the compilation process of several regional dictionaries by use of language material from vernaculars. As stated earlier (Kagaine, Timuška 1993), a whole complex of explanatory dictionaries is necessary to provide adequate research of linguistic phenomena present in a language and their lexicographic reflection. Hence the topicality of aspectual dictionaries, especially because of their informative character and use specifics – such works usually offer even more than they are supposed to reflect, in particular also additional information concerning mutual systemic relations between analyzed language data, as well as let us point out most essential typological features.

The state of Standard Latvian lexicography has been estimated as quite satisfactory from the quantitative point of view. However, Latvian dialectal lexicographers still have to create many works and to prove their abilities at elaboration of the above-mentioned dictionary complex.

Furthermore, some common problems determining the success, respectively failure, of newcomers among aspectual dictionaries to a high degree have been briefly delineated. In the author's opinion, main factors of this kind are the following ones: a) the material representativity or density of factual and illustrative text from vernaculars; b) material choice and selection; c) the optimum volume of information from other linguistic, cultural-historic, ethnographic or otherwise related sources to be reflected; d) a well-weighted system of references; e) design of dictionary entries and visual arrangement of the information presented.

On theoretical consideration, a conclusion has been drawn that each lexicographic work is worth compiling but undoubtedly most author-friendly and user-friendly are electronic dictionaries, whether standard or dialectal.

Vidmantas KUPREVIČIUS (Vilnius)

XIX a. vidurio nežinomo autoriaus rankraštinio rytiečių aukštaičių lietuvių - lenkų kalbų žodyno (RtŽ¹) teminės grupės

Nu žodžia ing žodi <...>

RtŽ 242b

XIX a. vidurio nežinomo autoriaus rankraštinis aukštaičių rytiečių lietuvių - lenkų kalbų žodynas yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyno M.Akelaičio² fonde (F I 1). Detalesnė metrika, chronotopo kontūrai, autoriaus konfesinė priklausomybė (katalikybė) apžvelgti ankstesniame straipsnyje (Kuprevičius).

RtŽ tekstas išdėstytas 548-se puslapiuose dviem skiltimis (žr. 4-ąjį priedą) apytikriai po 30 vokabulų kiekvienoje, tad RtŽ yra apie 33 tūkstančius vokabulų, kuriuose išties „duodama daug to paties žodžio linksniavimo, asmenavimo ir kitokių formų“ (Kruopas 1969, 191), taigi RtŽ „yra apie 5-6 tūkstančius atskirų žodžių“ (Kruopas 1969, 187).

RtŽ yra vertingas ne tik dėl savo lietuviško registro, bet ir kaip XIX a. vidurio lietuvių leksikografijos raidos dokumentas. RtŽ registro leksikos šaltinis nėra detalai įvardytas. Jonas Kruopas, pirmasis išsamiau apžvelgęs RtŽ, čia aptariamo žodyno registro šaltinio klausimu teigia, jog „RtŽ leksika rodo, kad jis [RtŽ registras. - V.K.] sudarytas iš liaudies kalbos žodžių ir jų formų. Nematyti, kad jo autoriaus būtų naudotasi rašytiniais [spausdintais. V.K.] šaltiniais.“ Vienintelis žodis, kėlęs

¹ Taip akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ sutrumpintai yra pavadintas aptariamas žodynas.

² Mikalojus Akelaitis (1829 Čisoderiškyje - 1887 Paryžiuje) RtŽ įsigijo prieš (arba) 1863 metais. Tai paaiškėja iš Jono Basanavičiaus įrašo (I nenumuotame RtŽ puslapyje; tikslų dr. J.Basanavičiaus įrašą perrašo būdu publikavau jau nurodytame LKK XXXVII, p. 215-216) perimant RtŽ rankraštį į „Lietuvių Mokslo Draugijos“ fondus. Greičiausia, kad M.Akelaičiui turime būti dėkingi už RtŽ išgelbėjimą.

J.Kruopui įtarimą yra *Letas*³, „kurį būtų galima įtarti esanti paimtą iš Chilinskio Biblijos⁴ vertimo“ (Kruopas 1969, 189). Artimomis reikšmėmis *Letas* perskaitomas M.Daušos⁵ ir K.Sirvydo raštuose, teigiama toje pat cit. str. pastraipoje. Perskaitęs RtŽ, manau pritarti J.Kruopo nuomonei dėl RtŽ registro leksemų šaltinio. RtŽ žodžiai yra paprasti, daugiausia aktyviojo fondo. Tačiau net ir manant, kad RtŽ registras sudarytas iš gyvosios kalbos, rytietišku šnektu, leksikos, kyla klausimas, kodėl į RtŽ registrą yra įtraukti būtent tokių teminių grupių leksemos reprezentantės. Tad šio straipsnio pagrindinis tikslas ir būtų atsakyti į šį klausimą, atskleisti RtŽ autoriaus lietuviškos leksikos atrankos principus. Taip pat tikiuosi gal paaikšėdiant esant kokius galimus (eventualius) RtŽ registro spausdintinius šaltinius (nors tai jau yra kito straipsnio užduotis). RtŽ autorius yra nežinomas (arba žinomas kaip kito (-ų) veikalų autorius, ne RtŽ), ir negalint pasakyti, *kas* yra autorius, sunku atsispirti bandymui bent iš dalies pasiaiškinti, *koks* yra tas RtŽ autorius.

Straipsnio apimtis neleidžia išsamiai aptarti kiekvieną teminę grupę. Dalyje veikia tie patys principai, kurie lemia visumą, todėl renkuosi tik keletą RtŽ registro teminių grupių, kurios atidžiai skaitant RtŽ atrodo labiau iškalbingesnės, informatyvesnės: augalijos, gyvūnijos, bendruomenės gyvenimo⁶, žvejybos, prekybos verslų realijas vienijančius, laiko

³ Mažai įtikima, kad dėl tragiškai susiklosčiusio spausdinimo aplinkybių (lenkomo J.K.Krainksio ir NT kito vertėjo J.Božimovskio, įtakojusių Lietuvos evangelikų reformatų sinodo sprendimą nebespausdinti) Chilinskio Biblijos egzempliorius (-iai) galėjo būti XIX a. prieinamas RtŽ autoriui (Lukšaitė 1971, 97).

⁴ Op. cit. šis Šv. Rašto sinonimas teikiamas mažąja.

⁵ DP *-lėtas* Kudzinowskio manymu turi ir reikšmę *nedzny*, tai labai giminiškas žodis į RtŽ vokabulą įterptam atliepiniui *nedzarz* (Kudzinowski I, 412).

⁶ Skrają mintį, kad neįmanoma aprašyti laiko, kuriame gyvena, galima būtų pratęsti teigiant, jog neįmanoma aprašyti, t. y. suprasti laiko, kuriame nėra negyvenai, itin daug to laiko ir erdvės parametru atrodo

matavimo (žymėjimo) *temporalinius ir meteorologinius* vienetus, RtŽ lietuviškus žodžius teminės grupės.

Tai akivaizdžiai matoma analizuojant RtŽ registro leksinį inventorių. RtŽ yra augmeniją reiškiančių žodžių: **naminių** augalų (grūdinių kultūrų (javų), vaisių, šakniavaisių, daržovių, naudingų vijoklinių augalų, darželio gėlių) ar jų dalių; dekoratyvinių augalų; piktžolių; **laukinių** augalų: miško, laukų, drėgnų vietų ar pelkėtų vietų augalų; rūšinių (apibendrinančių tam tikrą augalų tipą), augalų telkynų, įtaisų augalams padėti vyti, daiginti pavadinimai. Tad augalijos pavadinimus tikslinga skirti į kelias stambesnes grupes: **kultūrinių** augalų (jų dalių, įtaisų, padedančių augimui) ir **laukinės** augmenijos pavadinimus.

1. Esama šių kultūrinių augalų, sukultūrintoje dirvoje augančių piktžolių išvis augalų augimo stadijų, dalių, telkynų pavadinimų:

<i>Agreždas⁷</i>	<i>Dobilinas</i>	<i>Plowa^{lrrp}</i>
<i>Aguona</i>	<i>Garswiczia</i>	<i>Pupas (Pupialis)</i>
<i>Aguonojey</i>	<i>Griesztis^{lrrp}</i>	<i>Rasodos^{lrrp}</i>
<i>Agurkas (Agurkielis)</i>	<i>Grikis</i>	<i>Rasodnikas^{lrrp}</i>
<i>Apinis</i>	<i>Grusznia</i>	<i>Rugis</i>
<i>Apidžia</i>	<i>Gwazdikas</i>	<i>Ruta</i>
<i>Atažala</i>	<i>Kanapes (Kanapies^{lrrp})</i>	<i>Serbintas</i>
<i>Awiza (Awizinis)</i>	<i>Kopustey (Kopustinis)</i>	<i>Sliwa</i>
<i>batwinis^{lrrp}</i>	<i>Krienas</i>	<i>Smidra^{lrrp}</i>
<i>Batwinietey</i>	<i>Kukalis</i>	<i>Usnis</i>
<i>Brazda (Brazduoi)</i>	<i>Kwietis (Kwietienis)</i>	<i>Warnafesza</i>

gąsdinančiai nesuvokiami, netampa empatiški, netampa per laiką nutolusiam skaitytojui savastingi. Čia kyla teksto, rekonstrukcijos problemų, kur „interpretatoriaus mintis atkuriant teksto prasmę įsijungia iš pat pradžių“ (plg. Gadamer, 447 -448).

⁷ Straipsnio tekste pateikdamas teminių grupių lietuviškus žodžius, lenkiškus atliepinius, iš kurių paaiškėja RtŽ registro žodžių reikšmės, išleidžiu, nes racionaliau yra juos apžvelgti ištisiniame naudojamų vokabulų sąrašė; dėstomojoje straipsnio dalyje nedubliuojant.

<i>1Buba⁸</i>	<i>Kwietkas</i>	<i>Wárpis</i>
<i>Bulba</i>	<i>Linás (Liney, Liniénos,</i>	<i>Wasilka</i>
<i>(Bulbienis^{uip.}, Bulbinis)</i>	<i>Linagalwis)</i>	
<i>Burokas</i>	<i>Łakisziy^{uip.}</i>	<i>Wisznia</i>
<i>Cibulis (Cibulinis^{uip.})</i>	<i>Lisziy^{uip.}</i>	<i>Wasarois</i>
<i>Czesnakas</i>	<i>Medotka</i>	<i>Wuoga</i>
<i>Cziesnokas^{uip.}</i>	<i>Meta</i>	<i>Wuoginas</i>
<i>Czemiericza</i>	<i>Miezis</i>	<i>Žirnis⁹</i>
<i>Daygas</i>	<i>Obela</i>	<i>Zirnialis</i>
<i>Demedis^{uip.}</i>	<i>Pawasarojey</i>	<i>Žirnienos</i>
<i>Dulos^{uip.}</i>	<i>Pelesiy^{uip.}</i>	<i>Zirnikas^{uip.}</i>
<i>Dobilas</i>	<i>Petruszka</i>	<i>Žlugia</i>

2. Laukinės augmenijos RtŽ yra šie pavadinimai:

<i>Aliksnis^{uip.}</i>	<i>Kasztonas</i>	<i>Ramunieliy^{uip.}</i>
<i>Aliksninas</i>	<i>Kaulažolis</i>	<i>Rasileley</i>
<i>Apuszia, Apuszis</i>	<i>Kazlekas</i>	<i>Rieszutis</i>
<i>Apuszetas</i>	<i>Kialminies</i>	<i>Roudonikis</i>
<i>Arkladuncziy</i>	<i>Kietis, Kieczis^{uip.}</i>	<i>Ruduokia</i>
<i>Asiuklis^{uip.}</i>	<i>Klawas</i>	<i>Rugsztimas</i>
<i>1Awietia,</i>	<i>Kminas</i>	<i>Rupuczic[?]s^{uip.}</i>
<i>3Awietinis</i>		
<i>2Awietinas</i>	<i>Kukalis</i>	<i>Samana^{uip.} (Samanuot)</i>
<i>Balanda^{uip.}</i>	<i>Kukurbezelis</i>	<i>Samaninas</i>
<i>Balunda</i>	<i>Kúlimas</i>	<i>Saulažolis</i>
<i>Barawikas</i>	<i>Kupoley (Kupolot)</i>	<i>Skietmedis</i>
<i>Biarzas (Biarzinis)</i>	<i>Łazdinas</i>	<i>Skuja</i>
<i>Biarzinas</i>	<i>Lelija</i>	<i>Sousmedis,</i>
<i>Birzinas^{uip.}</i>	<i>Līpa</i>	<i>Spalgienos</i>
<i>Blindia</i>	<i>lopʃzis^{uip.}</i>	<i>Szalcziołungis¹⁰</i>
<i>Bruknia</i>	<i>Łopukas (Łopukinis)</i>	<i>Szaltiaksznis</i>

⁸ Arabiška iskaitmeniuokais prieš registro antraštinį žodį RtŽ autorius bando įvesti norimą vokabulų eiliškumą. Čia skaitmeniuokai duodami stačiuoju šriftu ir kiek sumažinti (nes daug kur RtŽ jie parašyti mažesniu už vokabulos grafemas).

⁹ Grafemą *Z* su *skersiniuku* šiame straipsnyje atstoja grafema *Ž*.

¹⁰ RtŽ ši vokabula užbraukta įkypai kartu su keliomis kitomis.

<i>Czeberelis</i>	<i>Łuksztey</i>	<i>Szermuksznia</i> (<i>Szermukszninis</i>)
<i>Debesilas</i> ^{lrrp.}	<i>Mauras</i>	<i>Sziardis</i> ^{lrrp.}
<i>Dilginia</i> ^{lrrp.}	<i>Medžlepis</i> ^{lrrp.}	<i>Smilga</i> ^{lrrp.}
<i>Drignis</i>	<i>4Meldinas</i>	<i>Szungribis</i> ^{lrrp.}
<i>Egla (Eglinis)</i>	<i>Melinies</i>	<i>Szunobela</i> ^{lrrp.}
<i>Eglis (Eglinis)</i>	<i>Miadzis</i>	<i>Torpas</i> ^{lrrp.11}
<i>Erszkietis</i>	<i>Naricznikas</i>	<i>Toszis</i> ^{lrrp.}
<i>Erszkietinas</i>	<i>Nindria</i> ^{lrrp.}	<i>Treynia</i> ^{lrrp.}
<i>Garszwa</i>	<i>Palėpia</i>	<i>Umedia</i>
<i>Girtuokla</i>	<i>Paparcziew</i>	<i>Uosis</i>
<i>Guoba</i>	<i>Pelina</i> ^{lrrp.}	<i>2Uzalas (Uzalinis</i> ^{lrrp.})
<i>Ierbia</i>	<i>Pienia</i>	<i>1Uzalinis</i>
<i>Iewa</i>	<i>Puriena</i>	<i>Putinas</i>
<i>Iuodalksnis</i>	<i>Puszis</i>	<i>Winkszna</i>
<i>Karklas</i>		<i>Wirzes</i> ^{lrrp.}

Augalų pavadinimų teminėse grupėse kiek egzotiškesnės yra šios leksemos:

<i>Arbuzas</i>	<i>Imbiras</i>	<i>Pipiras</i>
<i>Ardaminas</i>	<i>Lubistras</i>	<i>Pipirelis</i> ^{lrrp.}
<i>Czinczibaras</i>	<i>Pasternokas</i>	<i>Razinka</i>

II. RtŽ yra pavartota gyvūnų (naminių ir laukinių) pavadinimų.

1. Žodyne yra šių **naminių** gyvūnų pavadinimų:

<i>Awinas</i>	<i>Kioulis</i> ^{lrrp.}	<i>Ozis</i>
<i>Awis (Awikia)</i> ^{lrrp.}	<i>Kumiata (Kumelinga)</i> ^{lrrp.}	<i>Perekla</i>
<i>Britonas</i>	<i>Kumialitia, Kumialeytia</i>	<i>Skalikas</i>
<i>1Buywolas</i> ^{lrrp.}	<i>Kumelis (Kumeliokas)</i> ^{lrrp.}	<i>Szuwa</i>
<i>Ciba</i>	<i>Kurkia</i>	<i>Tialis, Ti^llokas,</i> <i>Ti^llukas</i>
<i>Cuka (Cukutia)</i>	<i>Kurkinas</i>	<i>Untia</i>
<i>Erzelas</i> ¹²	<i>Kurtas</i>	<i>Uncziokas</i>

¹¹ RtŽ autoriui tai augalas. Žr. visos vokabulos perrašą.

<i>Gieriukas</i>	<i>Kuzia, Kuziukas</i>	<i>Žirgas, Žirgialis</i>
<i>Iautis</i>	<i>Meyczyokas</i>	<i>Wisza, Wisztialis</i>
<i>Kalakutas</i>	<i>Mulas</i>	<i>Wizlas</i>
<i>Katinas</i>	<i>Oszka</i>	<i>Žusis^{lrrp}, Žusinas</i>
<i>Katia</i>	<i>Oszkielis</i>	<i>Žusiała, Žusinielis</i> <i>Žusiokas</i>

a) Namuose gyvenantys saprofitų, parazitų pavadinimų:

<i>Blusa</i>	<i>Prusokas</i>
<i>Kundia^{lrrp}</i>	<i>Uti^llita</i>

b) Namie laikomi vabzdžiai:

<i>Bitia (Bitnikas)</i>	<i>Bitinas</i>	<i>Bitinelis</i>
-------------------------	----------------	------------------

c) Prie namų buveines įsitaisančių, perinčių, mintančių laukinių gyvūnų pavadinimų:

<i>Kregždia</i>	<i>Szpokas^{lrrp}</i>
<i>Sziaszkas^{lrrp} (Sziaszkinis^{lrrp})</i>	<i>Warnieney^{lrrp}</i>
	<i>Žiurkia</i>

2. Laukinių gyvių pavadinimų:

a) žuvų pavadinimų:

<i>Akleyka</i>	<i>Pugžlis</i>	<i>Sztinka</i>
<i>Cziplis</i>	<i>Pàsza</i>	<i>Unguris</i>
<i>Eszeria</i>	<i>Pienis</i>	<i>Usoczis</i>
<i>Karosas, Karoseley^{lrrp}</i>	<i>Silkia</i>	<i>2Wegiela</i>
<i>Kuoja</i>	<i>Strimley</i>	<i>Wijunas</i>
<i>Lidis</i>	<i>Liney</i>	<i>Szamas</i>
	<i>Szapatas</i>	<i>1Zuwis</i>

¹² Rtž antraštinis žodis neturi le. atliepinio (-iu).

b) vandens gyvių pavadinimų:

Delā| Delāla

c) laukiniai paukščių pavadinimų:

<i>Apuokas</i> ^{11p.}	<i>Karwialis</i>	<i>Pimpia</i> ^{11p.}
<i>arialis</i> ^{11p.}	<i>Kieksztas</i>	<i>Pimplis</i> ^{11p.}
<i>arilas</i> ^{11p.}	<i>Kriklala</i>	<i>12Štunka</i>
<i>Czekutis</i> ^{11p.}	<i>Kuosia</i>	<i>Starkas</i>
<i>Cziwilis</i> ^{11p.}	<i>Kurtinis</i> ^{11p.}	<i>Starta</i> ^{11p.}
<i>Czizas</i> ^{11p.}	<i>Lingia</i>	<i>Strazdas</i>
<i>Dagitelis</i>	<i>Łaksztingieta</i>	<i>Tetirwa</i> ^{11p.}
<i>Dripsas</i> ^{11p.}	<i>Łelis</i>	<i>Tiatirwinas</i>
<i>Garnis</i>	<i>Muksa</i> ¹³	<i>Tihwikas</i> ^{11p.}
<i>Giagužia</i>	<i>Peleda</i>	<i>Wárna</i>
<i>Giarwia</i>	<i>Pouksztia</i>	<i>Warnas</i>
<i>Gulbia</i>	<i>Pouksztiala</i> ^{11p.}	<i>Wanagas</i>
	<i>Pouksztitia</i>	<i>(Wanaginis)</i>
<i>Iuodwarnis</i> ^{11p.}	<i>Piepela</i>	<i>Wiewiarsis</i>
<i>Wolungis</i>	<i>Žila</i>	<i>Zitāla</i> ^{11p.}

d) įvairių žvėrių, roplių, vabzdžių, pirmuonių, smulkių žinduolių pavadinimų:

<i>Bizdeta</i>	<i>Łapiuksztis</i>	<i>Sziarnas</i> ^{11p.}
<i>Briedis</i>	<i>Lizdinikas</i> ^{11p.}	<i>Szirmonielis</i> ^{11p.}
<i>Driezlas</i>	<i>Łuszas</i> ^{11p. 11}	<i>Szirszalas, Szyrfzalas</i> ¹²

¹³ Ši vokabula įterpta. Kyla abejonių dėl šios leksemos priskyrimo kalbos daliai: daiktavardis ar būdvardis, o taip pat reikšmės: tiesioginė ar perkeltinė. Jei daiktavardis, tai reikštų kovo 'tokio paukščio' arba prk. *vėplos, žioplis*, kaip ir nuspręsta leksikografo A. Balašaičio rašant LKŽ (VIII, 395), o jei būdvardis, tai reikštų *kovinis*, t.y. susijęs su kovu (paukščiu). Geografinės LKŽ nuorodos labiau paremia ir RtŽ esant *scom*. Tad gyvūnijos teminėje grupėje *Muksa* rašomas su didele išlyga.

¹¹ Ši vokabula įterpta vėliau, be le. atliepinio.

<i>Drugis</i>	<i>Łuszis</i> ¹³	<i>Udras (Udrinis)</i> ^{12p}
<i>Drugiey</i>	<i>Maszala</i> ^{12p}	<i>Uduksztis</i>
<i>Erkia</i>	<i>Músia (Musis)</i>	<i>Uodas</i>
<i>Ežis</i>	<i>Nuras</i> ^{12p}	<i>Wabalas</i>
<i>Giwatia</i>	<i>Sabalis</i> ¹⁴	<i>Warla, Warluksztis</i>
<i>Giwatinas</i>	<i>Skrudeta(Skrudelitia)</i>	<i>Wilkas</i>
<i>Kiaunia</i>	<i>Skrudelinas</i>	<i>1Wilkia</i>
<i>Kirmela</i>	<i>Sniegena</i>	<i>Wapswa, Wapswukulis</i>
<i>Kiskis</i>	<i>Sliekas,</i> <i>Slekas</i> ^{12p} (<i>Slekinis</i> ^{12p})	<i>Woras (Waratinklis</i> ¹⁵ , <i>woratinklis</i> ^{12p})
<i>Kurmis</i> (<i>Kurmiarouslis</i>)	<i>Spragia</i>	<i>Woweris</i>
<i>Łapia</i>	<i>Swirplis</i>	<i>Želzinas</i> ¹⁶
<i>Zuykis</i> ¹⁷	<i>Žaltis</i>	<i>Zi^čkas</i>

e) Gyvūnų kūnų dalių pavadinimų:

<i>Aszaka</i>	<i>Gurklis</i>
<i>Grimzla</i>	<i>Ikra (Ikrotas)</i>

Speyglej

Kaip ir augmenijos grupėje, taip ir gyvūnijos reprezentantų pavadinimus aptariant konstatuotina RtŽ esant ir kiek mūsų platumoms egzotiškų gyvių pavadinimų (šiai tik *Miaszka*

¹² Ši vokabula RtŽ parašyta po paskutinės S skirsnio vokabulos: *x SzyrŹzalas,*

szerszeń[?]/ owad (p.:460[b]) vėliau horizontaliai išbraukta.

¹³ Be le. atliepinio.

¹⁴Tai taigos gyvūnas. „Sibiriški“ motyvai RtŽ taip pat užfiksuoti: *Sibirija, syberya, sibir / kray* [Ši RtŽ vokabula perbrauta vertikaliai kartu su kitu dvidešimčiu.] *Sibirijon, nasyberyq | Sibirijoy, w syberrji, na syberyi* . Dar.: *Kalmukas*.

¹⁵ Šios vokabulos lietuviškoji dalis išbraukta.

¹⁶ Šios lekšemos yra trejetas formų vokabulų, visos be le. atliepinių ir iš dalies perbrauktos: *Želziney, Želzinu*.

¹⁷ Be RtŽ autoriaus le. at. Kita ranka prirašyta *zajac*, - vienintelis kitos rankos prierasas RtŽ tekste.

nekelia abejonių,- autochtonė, veik iki XX a. I ketvirčio dar bus klaidžiojus padauguviais, nors ir šis gyvūnas yra ST „gyventojas” 2 Kar¹⁸ 17.8; Iz 11.7): *Asilas* (I Moz 12.16; 24.35; 32.5; Anno Domini: Mt. 21.2,5; Lk.13.15; Jn. 12.14-15...), *Bezdzionka* (3 Kar. 10.22; 2), *Mulas*(3 Kar 1.33, 38 ir t. t.), *W'erbludas* (I Moz. 12.16; 24.35; 30.43; AD Mk 1.6). Šių leksemų adaptuotos lietuviškos (aplietuvintos) lytys užfiksuotos seniausiuose išlikusiuose katalikiškosios krypties raštijos spausdintiniuose paminkluose: Mikalojaus Daukšos „Postilėje” yra *asilas*, *asilėlis*, *asilyčia*, *beždžionė*, *meška*, *mulas*, *verbliūdas* (Kudzinowski 1977). Jų nėra mažos apimties bei nesudėtingos tematikos pozityvios didaktikos DK (Daukša 1995). Konstantino Sirvydo žodynuose (Urbutis) yra ~ *asilaitis*, *asilas* (*asilimis*), *asilėlis*, *asilyčia*, *beždžiona* ‘beždžionė’, *meška*, *mula* ‘mulo patelė’, *mulas*, *verbliūdas* (Pakalka 1979, 659-894). RtŽ autoriui galėjo būti prieinami ir kitos lietuvių raštijos dalies - protestantiški raštai, ypač spausdintieji.

III. Vandens telkinių realijų, žmogaus veikla, su vandens telkiniais susijusių veiksmy pavadinimų jungtinę teminę grupę RtŽ galima atskleisti leksemas suskirstant į kelis atskirus pogrupius:

1. Žvejybos įrankius, jų dalis, būdus (veiksmy) reiškiančių žodžių:

<i>Ardas</i>	<i>Dubulis</i> ^{urp.}	<i>Triubniczia</i>
<i>Bradnikas</i>	<i>Dubulot</i> ^{urp.}	<i>trubniczia</i> ^{urp.}
<i>Buczis</i> ^{urp.}	<i>Parkalas</i>	<i>Wintieris</i>
<i>Dubinuot</i>	<i>3Peykiena</i>	<i>Zibarklas</i>
		<i>Žukla</i>

¹⁸ Dalykinė, teminė, teologinė rodyklė.- „Biblia”[Rusų kalba]. Bruxelles, 1988, p. 2123 - 2219.

2. Leksemų, reiškiančių judėjimą vandeniui, žvejybą:

<i>Ag žusta</i>	<i>Páplouki</i>	<i>Plugdit</i> ^{lirp.}
<i>Ataploukia</i>	<i>Paplóuki</i>	<i>Prigauda</i>
<i>Dazut</i>	<i>Parploukia</i>	<i>Prizuk</i> ^{lirp.}
<i>Grimzd'</i>	<i>Ploukit</i> ^{lirp.}	<i>Prizuklawa</i> ^{lirp.}
<i>Nuzut</i>	<i>Ploukt</i>	<i>Zuklawni</i> ^{lirp.}
		<i>Zuklawoji</i> ^{lirp.} <i>Žut</i>

3. Vandeniui judėti skirtų įtaisų, jų dalių, priežiūros veiksnių pavadinimų:

<i>Eldija</i>	<i>Leywia</i>	<i>Páramu</i> ^{lirp.} , <i>Paramù</i> ^{lirp.}
<i>Jšžleywies</i> ^{lirp.}	<i>Leywiagalis</i>	<i>Pumpa</i> ^{lirp.}
		<i>Smatuot (Smatuotas)</i>

4. Vandens telkinių, jų dalių (būvių) pavadinimų, apibūdinimų :

<i>Balá, Balata</i>	<i>Krasztas</i> ^{lirp.}	<i>Pluskiana</i> ^{lirp.}
<i>Brasta</i> ^{lirp.}	<i>Kulís</i>	<i>Prapiarszan, Prapiarszas</i>
<i>Burbulas</i>	<i>Ładas, Ładinis</i>	<i>Sietuwa</i> ^{lirp.}
<i>Dumbłas</i> ^{lirp.}	<i>Ładuystas</i>	<i>Sodziałka</i>
<i>Eketia</i>	<i>Markón</i>	<i>Sroujumas</i>
<i>Ežeras</i>	<i>Maurinia</i>	<i>Srowi</i> ^{lirp.}
<i>Gilèy</i>	<i>4Meldinas</i>	<i>Twanas</i>
<i>Gitu</i>	<i>Nu ezera</i>	<i>Upia</i>
<i>Gitumas</i>	<i>Nu mariu</i>	<i>Užumar¹es</i>
<i>Gitus</i>	<i>Pamarey</i>	<i>Užumariey</i> ^{lirp.}
<i>Iszbales</i>	<i>Paupiey</i>	<i>Wałka</i> ^{lirp.}
<i>Isz balu</i>	<i>Pátwinis</i>	<i>Wersmia</i>
<i>Isz pruda</i> ^{lirp.}	<i>Piaklinia</i>	<i>Werpiátas</i>
<i>Isz upes</i> ^{lirp.}	<i>Potwinis</i> ^{lirp.}	<i>7Wilnis</i>
<i>Kłanas, Kłanialukas</i>	<i>Pluśnis</i>	

5. Žuvies (kitų mėsos rūšių) apdoravimo veiksnių pavadinimų: *Prirukik*^{lirp.} | *Pasudit*.

6. Veikėjų, susijusių su vandeniu, pavadinimų: *Skinduolis* | *Žuvinikas*.

7. Susijusių su vandeniu veiksmy pavadinimų: *Abtekiet*¹⁹ | *Skinst*.

8. Žemės (sausumos) plotų, apsuptų vandeniu, pavadinimų: *Salà* | *Salala*^{ltp.}

9. Inžinierinių vandens kliūtims įveikti įrenginių pavadinimų: *Li̇ptas* | *Uz tilta*.

IV. Visuomenės gyvenimo realijų pavadinimų:

1. Duoklių, pyliavų pavadinimų:

<i>Abrakas</i> (<i>Abrakinis</i>)	<i>Deszimtinia</i>	<i>Dumas, Dumu</i>
<i>Czinszis</i> (<i>Czinszawas</i>)	<i>Deszimtinis</i>	<i>Donis</i> (<i>Doninis</i>)
	<i>Mezla</i> [?]wa	

2. Bendruomenės narių (kartu ir profesijų (amatų)) ir jų šeimos narių (giminiečių ar įvairių giminystės laipsnių) pavadinimų:

<i>Aptiekaris</i>	<i>Kumiste</i>	<i>Sudzia</i>
<i>Aptekarienia</i>	<i>Kumutis</i>	<i>Swoczi</i>
<i>Bobutia</i>	<i>Kunigas</i>	<i>Swotas</i> (<i>Swotuot</i>)
<i>Burtinikas</i>	<i>Kunigienia</i>	<i>Szinkoris</i>
<i>Cirulnikas</i>	<i>Kunigiste</i>	<i>Szinkorka</i>
<i>Cziudialnikas</i>	<i>ManiŹkia</i> ^{ltp.}	<i>Szouczenas</i>
<i>Cziudialnikia</i>	<i>Maniszkia</i> ^{ltp.}	<i>Szouczuwenia</i>
<i>Dubnikas</i>	<i>Marcziutia</i>	<i>Szouczuukas</i> ^{ltp.}
<i>Dubnikienas</i>	<i>Mialnikas</i>	<i>Tijunas</i>
<i>Dubnikienia</i>	<i>Mialnikielis</i>	<i>tijunienia</i> ^{ltp.} (<i>tijuniste</i> ^{ltp.})
<i>Garborenas</i> ^{ltp.}	<i>Mialnikienas</i> ^{ltp.}	<i>Uredas</i> (<i>Uredaut</i>)
<i>Garborienia</i> ^{ltp.}	<i>Mialnikienia</i>	<i>Uredienia</i>

¹⁹ Ši vokabula RtŽ parašyta ne pagal abėcėlinę paties RtŽ autoriaus tvarką, po *Aptekies*.

<i>Garboris</i>	<i>Mosza</i>	<i>1Wazniczia</i>
<i>Kalwis</i>	<i>Murnikas</i>	<i>1Wargamistra</i>
<i>Kalwienia</i>	<i>Nuodnikas</i>	<i>2Wargamistrela</i>
<i>Kalwiuksztis</i>	<i>Nuodnikia</i> ^{ltp.}	<i>2Zakristijonas</i>
<i>Kamendorius</i>	<i>1Parapionas</i> (<i>Parapija</i>)	
<i>Kaminorius</i> ^{ltp.}	<i>3Paliwnikas</i>	
<i>Kanaunikas</i> ^{ltp.}	<i>Paliwnikienas</i> ^{ltp.}	
<i>Klebonas</i>	<i>Paliwnikienia</i> ^{ltp.}	
<i>Kotas 'budelis'</i>	<i>Panaktinis</i>	
<i>Kroucziowenia</i>	<i>Pir3lyš</i>	
<i>Kroucziš</i>	<i>Piworas</i>	
<i>Kroucziukas</i> ^{ltp.}	<i>Piworis</i> ^{ltp.}	
<i>Kukoris</i>	<i>Puod3is</i>	
<i>Kukorienia</i> ^{ltp.}	<i>Puod3iowenia</i>	
<i>Kukoriuksztis</i>	<i>Slesaris</i> ^{ltp.}	
<i>Kuleis</i>	<i>Staleris</i>	
<i>Kuma</i>	<i>Stalerwenia</i>	
<i>Kumas</i>	<i>stiktoris</i> ^{ltp.}	

3. Amatininkų veiksmų, specialių darbavimosi vietų (institucijų), įrankių pavadinimų:

<i>Apkalt (Apkalimas)</i>	<i>Gaspadoriste</i>	<i>Kle3ztaris</i> ^{ltp.}
<i>Auksint</i>	<i>Kāl[á]ltas</i> ²⁰	<i>Mialnic3ia (Mialnitela)</i>
<i>Bic3awot</i>	<i>Kaltialis</i> (<i>Kaltialukas</i>)	<i>Romikla</i> (<i>Romit</i>)
<i>Dwaras</i>	<i>Kalwaratas</i>	<i>Romiklis</i>
<i>Gaspada</i>	<i>Kietwirtuot</i>	<i>Szpitof[?]la</i> ^{ltp.}
<i>Gaspadinawa</i>	<i>Klebonija</i>	<i>Wetikla</i>
<i>Gaspadorauk</i>	<i>Sudas</i>	<i>1Zakristija</i>

²⁰ Rūž yra tik vienas a korpusas pažymėtas abiem diakritikais: graviu ir akūtu.

4. Administracinio žemių suskirstymo, valdžios struktūrų pavadinimų:

Apilinkia | Gubernija | Seymas (Seymawot)

5. Santvarkos tipų pavadinimų: *Imperija*

6. Piniginių vienetų (apibendrinantis pavadinimas *Pinigas*, tam tikro nominalo kupiūra *Szimtinas* [LKŽ: ~ šimtynas]) pavadinimų:

<i>Auksinas</i>	<i>Griwnia</i>	<i>M á rka</i>
<i>Graszis</i>	<i>Rublis</i>	<i>Musztinis, Musztinielis</i>
	<i>(Rublokas^{itp.}, Rublalis)</i>	
	<i>Szesztokas^{itp.} Werdingis²¹</i>	

7. Apibūdinimų turto požiūriu:

<i>Bagoczis</i>	<i>Bagotiste</i>	<i>Biednastis</i>
<i>Bagotas</i>	<i>Be turtu</i>	<i>Biednistia</i>
<i>Bagotey</i>	<i>Biednas (Biedna)</i>	<i>Biednumas</i>

8. Visuomenės luomų sanklodos, titulų pavadinimų:

<i>Baj[?]oras</i>	<i>Dwariszkia, Dwariszkis</i>	<i>Kumpinikas</i> <i>(Kumpinikia)</i>
<i>Bajoraytia</i>	<i>Dwarmergia</i>	<i>Mieszionis^{itp.}</i>
<i>Bajorelis</i>	<i>Dwarnas</i>	<i>Meczmergia^{itp.}</i>
<i>Bajorenia</i>	<i>Gaspadinia</i>	<i>Mužikas (Mužikia)</i>
<i>Bajoriste</i>	<i>Gaspadoris</i>	<i>Szlektas (Su szlekteys)</i>
<i>Biarnas</i>	<i>Kunigaiksztenia</i>	<i>Zidbernis</i>
<i>Bundinikas</i>	<i>Kunigaiksztis</i>	<i>Židmergia</i>

²¹ Šios leksemo kitos vokabulos lenkiški atliepiniai informatyvesni: *Werdingia, werdynga, trzecz groszy*.

9. Valstybės valdovų, pareigūnų (ir XIX a. tapusių istoriniais), sausumos kariuomenės rūšių kariškių, jų laipsnių, karo prievolinkų pavadinimų:

<i>Ciesoria</i> ^{itrp.}	<i>Imperatoras</i>	<i>Karalaitis</i>
<i>Desetnikas</i> (<i>Desetnikienia</i>)	<i>Imperatorienia</i>	<i>Kazokas</i>
<i>Didumia</i>	<i>Kapitonas</i> ^{itrp.}	<i>Monarka</i>
<i>Dragunas</i> ^{itrp.}	<i>Karalis (Karalaut)</i> ²²	<i>Rekrutas</i> ^{itrp.}
<i>Gubernatoras</i> (<i>Gubernatorienia</i>)	<i>Karalenia</i> ²³	<i>Szimentikas</i>
<i>Jenerolas</i> ^{itrp.}	<i>Karalunaytia</i>	<i>Zalnieris</i> ^{itrp.}

10. Pastebėtas mitinės būtybės pavadinimas: *Aytwaras*^{itrp.}

11. Žmogaus amžiaus tarpinių pavadinimų: *Berneytis*^{itrp.} | *Be'nialis* (*Biarnialis*) | *Kłapczis* | *Zenkis (Z'enkia)*.

12. Individo pagal išskirtiną savybę, požymį pavadinimų:

<i>Apiekunas</i>	<i>Bindrawardis</i>	<i>Dreykala</i>
<i>Babinczis</i> ^{itrp.}	<i>Błudas</i>	<i>Leżniwnikas</i>
<i>Betewis</i>	<i>Burbulis</i>	<i>Naszłaytis</i>
<i>Beweykia (Beweykis)</i>	<i>Burzdulis</i>	<i>Paleystuwas</i> ^{itrp.}
<i>Bindoris</i> ^{itrp.}	<i>Cziuczela</i>	<i>Paleystuwia</i> ^{itrp.}

13. Kasdienės buities (*Buytis*^{itrp.}) realijų pavadinimų:

Barimas | *Barmia* | *Igarbint* | *Kieminet*

14. Prekybos realijų pavadinimų:

<i>Bargan</i> ^{itrp.}	<i>Kiermoszinis</i>	<i>Kwitawot</i>
<i>Bargas</i> ^{itrp.}	<i>Kiermosziaui</i>	<i>Meynas</i>
<i>Bargauni</i> ^{itrp.}	<i>Kromas</i>	<i>Meyniaywa</i> ^{itrp.}
<i>Diara</i> ^{itrp.}	<i>Kupczis</i> ^{itrp.}	<i>Meyninikas</i>

²² Ši RtŽ vokabula išbraukta įkypai.

²³ RtŽ ši vokabula išbraukta įkypai kartu su kitomis trimis.

<i>Diarmia</i> ^{ltp.}	<i>Kupcziawot</i> ^{ltp.}	<i>Muytas</i> ^{ltp.}
<i>Kiermoszis</i>	<i>Kwitas</i> (<i>Kwitialis, Kwitalukas</i>)	<i>Muytinikas</i> ^{ltp.} (<i>Muytinis</i> ^{ltp.})

15. Šeimos, gyvenimo įvykių pavadinimų:

Apipiaustimas | *Bilijuszas*^{ltp.} | *Mirimas* | *Winczis*^{ltp.}

16. Etnonimų:

<i>Biarnurakey</i>	<i>Latwia (Latwiala)</i>	<i>Prusokas</i>
<i>Burlokas</i>	<i>Latwis</i>	<i>Prusokia</i> ^{ltp.}
<i>Gudas (Gudienia,)</i>	<i>Linkia</i>	<i>Zidas</i>
<i>Gudia</i> ^{ltp.}	<i>Maskauka</i>	<i>Zidialis</i>
<i>Gudiczia</i>	<i>Maskolis (Maskolgalis)</i>	<i>Židziukas</i>
<i>3Gudziukas</i> ^{ltp.}	<i>Maskolukas (Maskotelis)</i>	<i>Židauka (Zidaukieta)</i>
(<i>Gudziuksztis</i>)		
<i>Kalmukas</i>	<i>Palokas</i>	<i>Židaukiotia</i>
	<i>Pruskas</i> ^{ltp.}	<i>Žiemeyczyey</i> ^{ltp.}

17. Juridinių raštiškų veiksčių pavadinimas taip pat RtŽ yra: *destamenta*^{ltp.} 18. Kitų (nei katalikybės) konfesijų atstovų pavadinimų (apibūdinimų): *Adtrukielis* | *Bumbizas*^{ltp.} | *Lewita* | *Luteras*^{ltp.} | *Rabinas*.

19. Leksemų laikui nusakyti:

<i>Adina</i>	<i>Ant dienos</i>	<i>Lig tam miatuy</i> ^{ltp.}
<i>Adiniela</i>	<i>Ant miatu</i>	<i>Mičtu</i>
<i>Agi lik tam miatuy</i>	<i>Ant meniasia</i>	<i>Pusmiatis</i> ^{ltp.}
<i>Akiemirkos</i>	<i>Anundiey[?]</i> ^{ltp.}	<i>Rakas (Rakawas)</i>
<i>Ant adinos</i>	<i>Koznudien</i> ^{ltp.}	<i>Toy walundoy</i>
	16 <i>Unt wakara</i> 1 <i>Wisù dienu</i>	

Metų laikų, mėnesių, savaitės dienų (*Kalendorius, Menasis, Meno*) pavadinimų:

<i>Balandis</i>	<i>2Rudieniop</i>	<i>Siarada</i> ^{17p. 24}
<i>Czetwegas</i> ^{17p.}	<i>Rudo</i>	<i>Siakmas</i> ^{17p.}
<i>Karwialis</i>	<i>Rugpjutis</i>	
<i>Łapkritis</i> ^{17p.}	<i>Rugseis</i>	<i>Spaliu</i>
<i>Padielnikas</i>	<i>Sausis</i>	<i>Ziema</i>

Neeilinio liturginio laiko, religinių švenčių, bažnytinių bendrų maldų pavadinimų:

<i>Adinos</i>	<i>Kalédos</i>	<i>Naszparas</i>
<i>Adwintas</i>	<i>Kuczios</i>	<i>1Wisadienis</i>
		<i>6Wisíszwintes</i>
		<i>Zadusznos</i>

Išvados.

Žodžių atrankos principas. Apžvelgtos RtŽ registro teminės grupės rodo, kad jo leksiką sudaro artimiausios aplinkos substitutai, tai aktyviojo kalbinio fondo inventoriūs, kaimiškos parapijos dvasinio ir materialinio gyvenimo realijų pavadinimai²⁵, be kurių beveik neįmanomas skirtingų kalbinių aplinkų atstovų dialogas. RtŽ autoriaus aiškiai sąmoningai yra apsiribota artimiausių ir būtinausių veiklos sferų leksine medžiaga, *l e k s i - n i u b r a n d u o l i u*²⁶, kurį įvaldęs

²⁴ RtŽ išbraukta vertikaliu brūkšniu kartu su kitu dvidešimčiu vokabulų.

²⁵ Tokiu pat principu yra sudarytas ir birženo kalvino Kazimiero Kristupo Daukšos (1796 - 1865) lietuvių - lenkų kalbų žodyno registras (žr. I - ajį priedą; plačiau žr.: Subačius). Dėkoju dr. Giedriui Subačiui už suteiktą galimybę naudotis čia minimo K.K.Daukšos žodyno faksimile bei jo paties sunkiau įskaitomų to žodyno vietų iš *originalo* šifruotais užrašais (4 veik pilni sąsiuviniai po 90 puslapių; K.K.Daukšos faksimilė bei minėti užrašai yra šifruotojo asmeninėje bibliotekoje).

²⁶ Kaip ir mūsų dienų keli žodyno turtinimo koncentrai: pirmiausia atrenkama leksemos siauram mokykliniam žodynėliui, vėliau augesniai

---

kitakalbės terpės atstovas, jau neįunta ryškesnio komunikacinio diskomforto, turi realią galimybę plėsti praktinius mokomosios kalbos įgūdžius bendraudamas su tos kalbos atstovais. Tad RtŽ registras yra sudarytas tikslingai ir nuosekliai, t.y. perduoda išsamų kad ir minimaloką leksinį branduolio turinį.

Akivaizdu, kad RtŽ registro leksikos šaltinis didžiąja dalimi yra gyvoji liaudies kalba, tačiau ST ir NT, bei krikščioniškas konfesines, religinės praktikos realijas žymintis žodžiai istoriškai gali būti (yra) atkeliavę (tad ir perimti) iš senųjų lietuvių autorių raštų (Daukša, Sirvydas ...), tačiau iš tikro tie žodžiai tikriausiai jau buvo gan organiškai tarmės šnektų implantantai, kaip ir savoji leksika, juk nuo krikšto veik pusšesto amžiaus darbavosi misionieriai, kurių dalis naudojo ar kūrė lietuviškus žodžius konfesinėms realijoms įvardyti, bent jau stengėsi vartoti lietuvių kalbą viešajame gyvenime.

RtŽ adresatas, greičiausia, būsimieji dvasinės seminarijos, pradžios mokyklos auklėtiniams, ne lietuviams[?] ar lietuviams pramokti „lenkiško liežuvio“ RtŽ adresato problema neatsiejama nuo adresanto. Atsakymų tikiuosi iš tolesnių (ypač archyvinių) studijų. Prof. V.Drotvinui atkreipus dėmesį į kunigo, mokytojo bei floristo J.Fedoravičiaus veiklą, buvau linkęs įtarti F autorių ir RtŽ parašius. Taip manyti skatintų panaši kai kurių augalų apibūdinimo maniera, pedantiškas enciklopedinis nuoseklumas ir išsamumas (žr. 2 - aji priedą), kurio RtŽ pobūdis nereikalautų, tačiau palyginus rankraščius, išaiškėjo, kad jų braižai yra ne vieno ir to pat asmens. Tiesa, Ilūkstės dvasinės seminarijos mokytojas kunigas Fedoravičius galėjo duoti kam nors perrašyti RtŽ

---

skaitytojui sudaromas dabartinės bk didesnės apimties žodynas, o mokslo (ir plačiau besidominčių) reikmes tenkins akademinis 20-mttomis (išspausdinta 17 tomų, 18-as įteiktas spaudai ir veik surinktas, 19-as redaguojamas, 20-as rašomas) LKŽ.

**Literatūros, sutrumpinimų, rankraštinųjų šaltinių,
straipsnyje vartojamų ženklų sąrašas**

- bk - bendrinė(s) kalba(-os)
- Ch - Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. T. III Indeks. Wydał Cz. Kudzinowski. Poznań, 1964.
- F - "Katalog rošlin dziko rosnących i niektórych przyswojonych około Jłukszty przez X. Jozefa Fiedorowicza od roku 1818, aż dotąd postrzonych i zadeterminowanych, według układu Linneusza roku 1851 napisany. Nazwiska rošlin połacinie, popolsku i politewsku." (Saugomas Vilniuje, M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos Rankraštyne. Signatūra: PR - 324).
- K. K. Daukš Kazimiero Kristupo Daukšos rankraštiniš lietuvių lenkų kalbų žodynas. Rankraštis saugomas Poznanės universiteto bibliotekos fonduose.
- Daukša 1995 Mikalojaus Daukšos 1595 metų Katekizmas. Vilnius, 1995, Mokslo ir enciklopedijų leidykla. Parengė Vida Jakštienė. Pratarinę parašė Jonas Palionis. / Pateikiama M. Daukšos Katekizmo fotokopija bei perrašas, žodžių formų rodyklės.
- DP Postilla Catholica. <...> Per Kūnigą Mikaloiv Davkszą <...>. Wilniui <...> 1599.
- Gadamer Гадамер Х.-Г. Истина и метод.- Москва, 1988.
- įtrp. - RtŽ autoriaus įterpta vokabula.
- Kudzinowski Czesław Kudzinowski. Indeks słownik do Daukšos Postilė" Poznań, 1977, Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, T. I (a - n), T. II (o - ž)
- 1977
- Kruopas Rankraštiniš aukštaičių rytiečių XIX a. II pusės lietuvių lenkų kalbų žodynas. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A, T. 2(30), p. 183 - 192.
- Kuprevičius Kuprevičius V. XIX a. vidurio lietuvių (aukštaičių rytiečių) lenkų kalbų rankraštiniš nežinomo autoriaus žodynas. - „Lietuvių kalbotyros klausimai" (Vilnius, 1977, p. 215 - 224).

- LKŽ - „Lietuvių kalbos žodynas“ - Vilnius, 1968 - 1996, T. I - XVII.
- Lukšaitė 1971 Lukšaitė I. Lietuviškos S.B.Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės. „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, serija A, T.1(35), p.87 - 109.
- nplšt - nuplėšta(s)
- Pakalka 1979 Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Sirvydas Dictionarium trium linguarum. Vilnius, 1979, „Mokslas“ Fotografuotinis leidimas. Įvadą ir žodyno rodyklę parengė Kazys Pakalka.
- RtŽ Rankraštinis nežinomo autoriaus XIX a. vidurio aukštaičių rytiečių lietuvių lenkų kalbų žodynas. Saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraštyne. Signatūra: F1-1.
- Subačius Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas.- Baltistica XXVII (1), p. 56 - 69).
- scom. - substantivum commune
- Urbutis Urbutis V. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas ir keletas jo retų žodžių. - „Baltistica“ III (2), Vilnius, p. 209 - 218 arba minimo straipsnio perspaudas knygoje: Urbutis V. Baltų etimologijos etudai. Vilnius, „Mokslas“, p.110 -120.
- <...> - transponuota į bk
- [?] - neperskaitoma ar abejojama grafemos atpažinimu
- [ ] - straipsnio autoriaus komentaras
- | - eilutės riba

1 - asis priedas

K. K. Daukš p. 136 v - 137 fragmentas

Prisilaikoma originalo rašybos. K.K.Daukšos rašmuo (*u* su po ja įkomponuota mažesne *o*) perteikiamas taip: *u_o* *Z* su skersiniuku perteikiama *Ž* (atatinkamai ir mažoji).

Ž Zabałas slepy

Zabalis zabalea} slepy, slepak, slepień²⁷

Zabalus zabalea}

Zabalinejav, neju_o, neti slepy^o chodzić

Zabas chrost *Žabaras*²⁸

Zabav zkađ apzabav osleplem

Zabinis chrosciany

Zabojav, ju_o ti kielzac, udać

Zabojimas kielzanie -

Zaboklas, zaboklis, knebel

Zabuotas chroscisty

Zabungaj m, Zabangos (z) sidla^o

Žadas

[nplšt] das mowa *np azkundo žadu*

[nplšt] apzadas slub *be žado, bez mowy*

[nplšt] ņázquezas, niemata

[nplšt] ņáza'das, niemy

Žudav ņaza'dá niemowlątko

[nplšt] dav zundu_o arba zandu_o zašti paczynac mowić

[nplšt] prazadav przemowilem

[nplšt] prazastis pawardea, nazwisko

[137]

Zadejav, zadu_o zadeti obiecywac przyrzok, [nplšt]

deklarow [nplšt]

Zadejimas obiecywanie przyrzekanie, deklarą [nplšt]

Zadetojas obiecownik

Zadinav, zadinu_o zadinti przemavić

Zadinimas przemawa, przemowcanie

Zagaras zkađ atazagaras odwrotny opaczny

atazagaraj odwrótnik -

Zagav, zungu_o, arba zangu_o zagti bradžić czynić nie

izagtas nieczysty *czysty*

ņaizagas czystść, cnota

ņaizagta czysty -

²⁷ K. K. Daukš vingiuota linija, panašia į dešiniuosius figūrinius skliaustelius, jungiama leksemos *Zabalis* ir *Zabalus*, suteikiant bendrus lenkiškus atliepinius.

²⁸ Šis žodis prirašytas.

Zaginis -
Zagreia narog, lemiesz

2 - asis priedas

RtŽ vokabula

Guba, babka, albo kopka zboża z dżiesięciu sno=pow postawiona. w litwie nazywają mędel, jest to fałszywe na₃wanie, mendelw polskim języ=ku zawiera 15. sztuk czegokolwiek.

Kūlim²⁹, trawa na błotach naywcześnieji wyrasta i ma w tedy czarną główkę izda=tna³¹ na paszę poki młoda, potem tu główka obrasła puchem białym, sama trawa staje się ostrą, wte=bydło ju₃ nie je go, po polskuzowiesię: Kraglak

Kunic₃ia, kunica.wda=wnych czasach była przykuta przy podwo=jach kościolnych na lańcuchu kłamra żelazna, do ktoreji za=nykali w dni swięte=czne cudzołożnikow.

Malugas, choroba końs=ka od natarcia cho=montem karku z

F skirsnis

47²⁹. A. pratensis Linn. Wyeryniec | łąkowy. Łapuodege piewine³⁰. | Na łąkach blisko Dzwinij poło-
zonych, które na wiosnę woda|zalewa, miejscami rośnie.

499. A. genev[?]ensis Linn. J. Kosmata Jwa kudłota. Pod nową Gryn-|wałdą, 5 wiorst od Jłłusztij | na jednym pagón[?]ku niewiele, ale | po Konu[?]polem w Litwie, 4 mile | od Jłłusztij, na wszystkich pogón-|kach zarosłych i otwartych rośnie, | we wszystkich odmianach co do| kształtu liści, i koloru kwiatu,| który jest błękitny czerwony.

683.Cn. heterophyllus Willd. Cirsium | heterophyllum All. Carduu[?]s Hetero-|phyllum Linn. D. różnoliści. Le-|gests różnałapis. W lasach miej-|scami, pod Konu[?]polem w Litwie, | pod Sydermujzą w Kurlandji, naj-|obficiej w lasach Lixneńskich | pod Niegalem w Jutlantach.

960. C. granulatum Wallr. Lycoperdon | cerwinum Linn.

²⁹ F skirsnelio numeris. Iš viso F yra 960 skirsnelių.

³⁰ Čia ir kitur pabraukta F.

³¹ RtŽ parašyta kaip vienas žodis.

które=go ustawicznie ciecze i
 trudny do wygojenia, mianowicie jezeli
kark dwuzylny.³² ta choroba zowie
 sięMa=lug..

Czarownik ziarno-|waty.
Bulbogrube raupleta. W la-| sach
 sosnowych pod powierzchnią |
 ziemi, z wierzchu nie widać, tylko
 | na domysł kopiąc znaleźć
 można. | Poki młody, jest białawy,
 gąbkowatą| mięsistością napeł-
 niony, gdy raś|jest, ~~dojrzały~~ jest
 dojrzały, ma skoru-|pę twardą,
 chropowatą, wewnątrz | napeł-
 niony proszkiem czarnym, | jak
 sadzą. Te grzyby nieforemnie |
 kuliste, nieco przypłaszczone,
 wiel-|kości kartofli miernych..

3 - asis priedas

RtŽ 65-ojo puslapio perrašas.

Dos. Dou. Dow.

Doszijas, tłukł się, swawolił.

Doszijes, tłuc się, swawolić.

Doszites, tłuc się, swawolić.

Doszitus, tłukł by, swawo=
 litby.

Doug, wiele.

Dougali. bard, o wiele.

Dougibia, wielość, mnogość

Douguwa, dzwina / rzeka

Douža, tłucze, bije.

Doužas, tłucze się

Doužey, tłuczysz, bijesz.

Doužeys, tłuczysz się.

Doužit, tłuc, bić.

---

³² RtŽ žodžiai mianowicie jezeli kark dwuzylny yra prirašyti.

Douzites, tuc się.
 Douzitus, tukulby się.
 Dowana, darowizna; dar
 Dowaney, daremnie, nada=remno. *naprozno*
 Dowanocziu, darowałbym.
 Dowanoi, daruje; darujesz.
 Dowanoja, darował; *dar zyt*
 Dowanojey, darowałeś.
 Dowanojou, darowałem.
 Dowanok, daruy.
 Dowanos, dary³³, darowizny.
 Dowanos, daruje.
 Dowanot, darować.
 Dow. Dra. 65.

Dowanotas, darowany.
 Dowanoti, darowane.
 Dowanotu, darowałby.
 Dowanotum, darowałbyś.
Dowanu, darom
 Dowidas, Dawidas / im.
Dragunas, dragan / żół

Draska, ²drże, ¹szarpie, ³rozrywa, ⁴rozdżiera.

Draskey, ²drżesz, ¹szarpiesz.

Draskia, ²darł, ¹szarpał.

Draskiey, ²darles, ¹szar'pales.

Draskik, ²drzyj, ¹szarp'

Draskiou, ²darłem, ¹szarpałem.

Draskit, ²darć, ¹szarpać.

Draskitas, szarpiany, darty.

Draskiti, szarpane,

Draskunt, szarpiąc.

Drata, dratwa / szwiu[?]ka.

Dratos, drot

Dratey, dratwei.

³³ RtŽ grafema y yra pertaisyta iš i.

Dratos, dratwy.

Dratuy, w dratwie.

Dratu, dratwow.

Drebia, *lapie, chlapie, poskudzi*

Drebeja, drzał, trzął się

Drebejey, drzałes.

Drebek, drzyj.

Drebes, drzać będzie

Drebet, drzać

Drebetum, drzałbys

Drebimas,

Drebt

The Thematic groups of the manuscript EASTERN HIGHLANDERS (AUKŠTAITISH) LITHUANIAN POLISH DICTIONARY OF THE UNKNOWN AUTHOR OF THE MIDDLE OF THE XIX C.

Summary

The article discusses thematic groups of the register of the XIX c. manuscriptal Lithuanian-Polish highlanders dictionary compiled by an unknown author (Lithuanian abbreviation of the mentioned dictionary RtŽ). The dictionary is kept at the Institute of the Lithuanian Literature and Folklore F1 1. The article aims at finding out the basis of lexical sources on which the register of the dictionary (RtŽ) was compiled and what was its the purpose. Having analysed in more detail some more informative thematic groups of the dictionary register (words expressing the realm of flora, fauna, public life etc.), a conclusion can be made that the dictionary register is compiled out of active dialectal words used in daily language. It is also quite possible that to compile the dictionary the author employed Lithuanian sources printed earlier.

Nezināma autora XIX gs. vidus austrumaukštaišu lietuviešu-poļu valodas vārdnīcas manuskripta tematiskās grupas

Kopsavilkums

Rakstā ir aplūkotas nezināma autora XIX gs. vidus austrumaukštaišu lietuviešu-poļu vārdnīcas manuskripta tematiskās grupas. Vārdnīcas manuskripts atrodas Lietuviešu literatūras un folkloras institūtā (šifrs F1 1). Rakstā ir mēģināts noteikt tos leksiskos avotus, pēc kuriem ticis sastādīts vārdnīcas manuskripts, un noskaidrot, kāds bijis sastādīšanas mērķis. Pēc atsevišķu leksiski tematisko grupu analīzes konstatēts, ka vārdnīcā iekļauta tā dialektālā leksika, kas lietota ikdienas valodā. Tiek pieļauta iespēja, ka vārdnīcā iekļauta agrāk publicētā lietuviešu literatūra.

Jolanta VASKELIENĖ (Šiauliai)
Lietuvių kalbos darybiniai sinonimai:
teorinis aspektas

1. Darybinių sinonimų sąvoka ir apibrėžimas. Sinonimijos problema yra viena iš seniausių kalbotyros problemų, tačiau daug jos klausimų nėra galutinai išspręsta iki šiol. Tiek sinonimų supratimo, jų apibrėžimo, tiek jų klasifikacijos, atrankos, eilių sudarymo bei kitais klausimais yra įvairių nuomonių (plg. Lyberis 1983). Iki šiol beveik netyrinėti ir lietuvių kalbos darybiniai sinonimai.¹ Tiesa, apie juos užsiminta daugelyje darbų, bet išsamesnių šios srities studijų nėra. Ar bendrašakniai sinonimai egzistuoja kaip atskiras sinonimų tipas, ar jie yra kitų (labiau ištirtų – leksinių, morfologinių) sinonimų tipų sudedamoji dalis? Tai, kad darybiniai sinonimai tebeieško savo vietos tarp kitų sinonimų, matyt, yra sąlygota ir to fakto, kad žodžių daryba, kaip savarankiška disciplina, taip pat yra gana nauja ir neturi tvirtų pozicijų lingvistikos skyrių hierarchijoje. Ar galima daryba besiskiriančius bendrašaknius sinonimiškus vedinius laikyti leksiniais sinonimais? Laikantis visuotinės nuostatos, kad leksiniai sinonimai yra visiškai skirtingos raiškos, bet panašios reikšmės žodžiai, natūraliai peršasi mintis, kad darybiniai sinonimai, turintys tą pačią šaknį, jiems priklausyti negalėtų. Žiūrint į formaliąją raišką, darybiniai sinonimai atrodo artimesni morfologiniams sinonimams. Dėl tos priežasties, matyt, A.Lyberis žodžio galūnių, priesagų, priešdėlių, kirčio variantų gretinimą (pvz.: *kuoka kuokas, slėnis – slėnys, sėjėjas – sėjikas, apygeris – pogeris – gerokas* ir t.t.) anksčiau yra laikęs gramatinės, o ne leksinės sinonimikos dalyku (žr. Lyberis 1961, 6). P.Kniūkšta (1976) taip pat atskirai nekalba apie darybinius, o tik apie gramatinius sinonimus. Tačiau reikia turėti omenyje, kad darybos procese sukurti

---

¹ Apie lietuvių kalbos darybinius sinonimus žr.: Keinys 1966; 1979; Pikčilingis 1969; 1988; Vaskelienė 1990, Župerka 1978; 1983; 1997.

vienetai (nors ir turintys bendrą šaknį) ima funkcionuoti kaip savarankiški leksikos vienetai, turintys savo reikšmių sistemas, semantines, stilistines ypatybes ir t. t., tai yra jie niekuo nesiskiria nuo sinchronijos požiūriu nedarinių. Dėl šios priežasties kalbininkai neretai darybinius sinonimus įtraukia į žodynus kaip lygiaverčius leksikos vienetus. Pvz., minėtasis A.Lyberis 1981 metų "Sinonimų žodyne" į sinonimų eiles taip pat deda ir dažniau vartojamus variantus bei darybinius sinonimus: *vėsa* – *vėsis* – *vėsmė* – *vėsūma* – *atvėsis*, *gėrikas* – *gėrėjas* – *gėrovas* – *gėrūnas*, *pavakarys* – *pavakarė* – *pavakaris* – *apyvakaris* – *prievakaris* ir t.t. (žr. Lyberis 1981, 5), tačiau išsamiau jų neapartinėja. Iki šiol žinomuose lietuvių stilistikos darbuose darybiniais sinonimais laikomi tie, kurie nepritampa nei prie leksinių, nei prie morfologinių sinonimų. Pvz., J.Pikčilingis leksiniais sinonimais laiko skirtingai skambančius žodžius, žyminčius tą patį daiktą, tą patį požymį, tą patį veiksma, morfologiniais sinonimais laiko žodžių formas, turinčias labai artimą arba tą pačią reikšmę ir atliekančias tą pačią sintaksinę paskirtį (žr. Pikčilingis 1988, 4), o apie darybinius sinonimus kalba, kad jie yra "tarsi tarpinis leksinių ir morfologinių sinonimų tipas" (Pikčilingis 1969, 4). Nėra vieno požiūrio net į patį darybinių sinonimų pavadinimą: vieni, kaip buvo minėta, vartoja *gramatinių*, kiti (kaip ką tik cituotasis J.Pikčilingis) greta darybinių sinonimų vartoja *leksinių – morfologinių sinonimų* terminą, bet daugumas: E.Jakaitienė (1980; 1988), S.Keinys (1966; 1979), V.Urbutis (1978), K.Župerka (1978; 1983; 1997) juos vadina *darybiniais sinonimais* ir skiria nuo visų kitų sinonimų rūšių.

Skiriasi ir darybinių sinonimų apibrėžimai. Daugumas (pvz., Pikčilingis 1988) jais laiko tą pačią šaknį turinčius, bet skirtingos darybos žodžius. S.Keinys (1966) darybinius sinonimus supranta ir apibūdina siauriau – tik kaip to paties pamatinio kamieno darinius su sinoniminėmis priesagomis. (Tokį apibrėžimą, matyt, lėmė tai, kad savo tyrinėjimams jis pasirinko tik chemijos terminus.) Bet, kaip yra akcentavęs

K.Župerka, neretai sinonimiškai santykiauja ne tik vieno, bet ir skirtingų darybos būdų vediniai tarpusavyje, pvz., *snūda snūdalius*. P.Kniūkšta sinoniminėmis laiko tokias *gramatines formas* (tas terminas apima ir kaitybines, ir darybines formas), “kurios turi tą pačią ar artimą semantiškai apibendrintą reikšmę ir atlieka analogiškas gramatines funkcijas” (Kniūkšta 1976, 120). E.Jakaitienė, J.Pikčilingis, V.Urbutis, K.Župerka kalba apie sinoniminius darybos tipus, sinonimiškus afiksus, sinonimiškus bendrašaknius žodžius, turinčius tokių afiksų. Lietuvių kalbotyroje V.Urbutis bene vienintelis šį kalbos reiškinių yra apibūdinęs teoriškai – “Žodžių darybos teorijoje” (1978) svarstomas santykis tarp sinoniminių žodžių darybos ir sintaksinių (žodžių junginių) porų, supažindinama su įvairiomis nuomonėmis apie sinonimiškus afiksus, nagrinėjama, kuriais atvejais turimas tas pats afiksinių segmentas, o kada sinonimiški afiksai, nurodomos kai kurios tų afiksų atsiradimo priežastys (pvz., nepakankama bendrinės kalbos konsolidacija ir pan.). Autorius greta darybinių sinonimų termino mini paralelinius darinius, pvz.: *pelekautai – pelėgaudai, sūrslėgtis sūr(i) aslėgis (sūrslėgis)*, bet tiksliau jų skirtumo nuo darybinių sinonimų neaiškina (žr. Urbutis, 1978, 221).

Apžvelgus įvairias bendrašaknių sinonimų, besiskiriančių afiksais, sampratas galima pasakyti, kad jiems labiausiai tinka *darybinių sinonimų* terminas. Darybiniais sinonimais tikslinga laikyti tokius lietuvių kalbos darinius, kurie turi tą pačią šaknį, tą pačią darybos reikšmę, bet padaryti su skirtingomis darybos priemonėmis. Darybos formantų semantinė ir formalioji galia yra pakankamai didelė, kad apie bendrašaknius sinonimus galėtume kalbėti kaip apie atskirą tipą. Net iš to paties žodžio (pvz., veiksmazodžio) su įvairiomis priesagomis bei galūnėmis padaryti vediniai yra visiškai savarankiški leksikos vienetai, tarp kurių gali egzistuoti ir sinoniminiai santykiai. Pvz.: *spiegesys – spieгимas, kenkimas – kenksmas, sutapimas – sutaptis, prieraiša – prisirišimas, tyna – tinimas – tynis – tinulys* ir t.t. Tačiau patys darybiniai sinonimai taip pat gali būti suprantami įvairiai, todėl

---

kiekvienu atveju reikia apibrėžti ribas ir patikslinti, apie kokius kalbama. Pvz., dar viena sinonimų rūšis galėtų būti vediniai, kurių darybos pamatas – skirtingų šaknų sinonimiški žodžiai, turintys tokius pat (ar sinonimiškus) darybos afiksus, pvz., veiksmažodžių abstraktai *dūmimas* ir *lėkimas*, padaryti iš tokią pat reikšmę “greitai eiti, bėgti, važiuoti” turinčių veiksmažodžių *dumti*, *lėkti*. Iš sinonimiškų veiksmažodžių *klykti* ir *rėkti* su ta pačia priesaga padaryti veikėjų pavadinimai *klyksnys* ir *rėksnys* ir t.t. Tačiau norint išanalizuoti tokios rūšies darinius, pirmiausia reikėtų surinkti leksinius sinonimus, o po to tirti iš jų padarytus vedinius. Šiame darbe ribojamasi bendrašakniais sinonimais, jų lietuvių kalboje yra labai daug.

2. Variantų ir sinonimų santykis. Lingvistinėje literatūroje neretai greta *sinonimo* vartojama *žodžio varianto* sąvoka. Klausimas dėl bendrašaknių sinonimų ir žodžių variantų santykio yra išties svarbus ir paprastai į jį atsakyti sunku. Nemažai kalbininkų, nagrinėjusių įvairius sinonimijos aspektus, mėgino variantus ir sinonimus atriboti.² Išsamesnių studijų apie žodžių variantus lietuvių kalboje nėra, bet esama darbų, kur darybiniai sinonimai ir variantai skiriami. K.Župerka žodžio variantu vadina to paties žodžio kitą pavidalą. Kalbininkas sinonimus laiko semantikos, o variantus – formos kategorija. Darybiniais variantais K.Župerka laiko tokius išvestinius žodžius: *užgiris* – *užugiris*, *storpilvis* – *storapilvis*, *prosenis* – *prosenelis*, *užvalkalas* – *užvalkas* ir t.t. Nors variantai, jo nuomone, labai primena darybinius sinonimus, bet skiriasi tuo, kad “visada turi tą pačią reikšmę” (žr. Župerka 1978, 64). Labai panašiai variantus apibrėžia ir kiti kalbininkai. Pvz.,

---

2 Kai kurių kalbininkų (V.Vinogradovo, N.Semeniuko, O.Achmanovos, M.Nikitino) manymu, tarp bendrašaknių žodžių sinoniminių santykių negali būti, tikrieji sinonimai tėra skirtingų šaknų žodžiai. Visai kitokios nuomonės laikėsi bei minėtų autorių požiūrį kritikavo kiti kalbininkai (pvz., A.Jevgenjeva, F.Filinas, E.Ivanikova, R.Rogožnikova, V.Grečko), manantys, kad bendrašakniai vediniai yra savarankiški sinonimiški žodžiai.

J.Pikčilingis variantais laiko to paties žodžio, formos arba sintaksinės konstrukcijos kitą pavidalą, bet skyrimo pagrindas, požymiai nėra išryškinti, pasitenkinama keletu pavyzdžių pateikimu, pvz.: *apgaulė – apgautė, apnakvinti – apnakvydinti, talkinti – talkininkauti* ir t.t. (Pikčilingis 1988, 46). “Variantai – tai to paties kalbos vieneto skirtinga raiška“ (Gaivenis, Keinys 1990, 225). Teoriškai variantų ir sinonimų skyrimas atrodo aiškus, tačiau praktiškai tai padaryti kartais sunku. Beveik visi kalbininkai sutaria, kad takoskyra tarp variantų ir sinonimų gan slidi, kad neretai tai yra susitarimo dalykas (žr. Pikčilingis 1988, 47). Bet vis dėlto skirtumo reikėtų ieškoti. Jei formalią raišką galima laikyti priesagos savitumo rodikliu, tai kai kuriuos iš minėtų variantų būtų galima skirti prie darybinių sinonimų, pvz., *apgaulė – apgautė* (iš to paties pamatinio veiksmazodžio su skirtingomis priesagomis padaryti vediniai), *apnakvinti apnakvydinti, talkinti talkininkauti* yra skirtingų pakopų dariniai. Tikraisiais žodžių variantais reikėtų laikyti tarpusavyje fonetiškai ar morfologiškai besiskiriančius žodžius, nepasižyminčius semantinėmis skirtybėmis.³ Be minėtų, variantais galima laikyti dar pvz.: *darbavietė darbovietė, paežerė – paežerys, užvėja – užuovėja* ir t. t.

3. Darybos reikšmė - sinonimiškumo kriterijus. Kad žodžiai galėtų būti nagrinėjami kaip darybiniai sinonimai, pirmiausia, be abejonės, jie turi būti **dariniai**. Nesileisdami į tinkamo termino paiešką istoriją, tik paminėsime, kad dariniu (remdamiesi V.Urbučiu) vadinsime kiekvieną žodį, “kuris yra atsiradęs dėl žodžių darybos (...), arba kuris funkcionuoja, yra suvokiamas kaip žodžių darybos produktas” (Urbutis 1978, 59). Tyrinėjimo objektu laikomi sinoniminiai santykiai tarp žodžių, kurių kiekvienas, atskirai paimtas, formaliai ir semantiškai remiasi kitu žodžiu (ar žodžiais) ir yra pastarojo (ar pastarųjų) pamatuotas (žr. Urbutis 1978, 66). Analizuojant darinį, atskaitos tašku turėtų būti darybos opozicija. Pripažįstant visų darybinę

3 Apie variantų stilistinius skirtumus žr. Župerka 1997, 29.

---

reikšmę kuriančių komponentų svarbą, ypač daug dėmesio skirtina **darybos pamatui**.⁴ V.Urbutis yra teisingai nurodęs, kad “ypač svarbu už darybos pamato visada matyti realų, gyvą pamatinį žodį su jo gramatinėmis ir leksinėmis ypatybėmis” (Urbutis 1978, 152). Tada, kai darinių leksinės reikšmės apimtis maždaug sutampa su darybos reikšmės apimtimi, susidaro įspūdis, kad darinys pamatinio žodžio semantika remiasi lyg ir ištiesai (pvz., veiksmazodžių ar vardažodžių abstraktai). Tačiau iš tikrųjų kiekvienu pavartojimo atveju panašūs dariniai turi ne visas, o tik kurią vieną reikšmę, santykiaujančią tik su viena pamatinio žodžio reikšme. Darybos pamatas atskiro žodžio reikšmės formavime reiškiasi ne kaip visos daugiareikšmio pamatinio žodžio semantikos, o tik kaip tos vienos jo reikšmės reprezentantas (žr. Urbutis 1978, 153, 155). Nemaža atveju, kai vienokių ar kitokių reikšmių pasirinkimą lemia darybos tipui būdingų pamatinių žodžių semantinė (ir gramatinė) atranka, pvz., prie veiksmazodžių abstraktų skiriami priesagos *-alas* vediniai paprastai daromi iš garsinių (ypač kalbėjimą žyminčių) veiksmazodžių (žr. LKG 1, 297): *barškalas* “plepėjimas” (DL 3, 74), *čirškalas* “čirškimas, barimasis” (DL 3, 102), dažniausiai iš garsinių veiksmazodžių daromi priesagos *-esys* abstraktai: *barškesys* (LKG 1, 91) pateikiama reikšmė “barškėjimas”, o DL 3 (74) jau tiesiog “barškėjimo garsas”, *čiauškesys* (visi minėti vediniai sinonimiškai santykiauja su priesagos *-imas/-ymas* vediniais) ir t. t. Griežta semantinė atranka yra priesagos *-ulyš* veiksmazodžių abstraktų vediniuose beveik visi jie “yra padaryti iš organizmo fiziologinius procesus bei psichines būsenas žyminčių veiksmazodžių” (LKG 1, 292), pvz., su priesagos *-imas/-ymas* vediniais sinonimiški *čiaudulyš*

---

4 V.Urbutis darybos pamatu vadina darinio dalį, sutampančią su pamatiniu žodžiu (Urbutis 1978, 87). Lingvistinėje literatūroje esama ir kitų pavadinimų, pvz., V.Grečko, E.Kubriakova, I.Uluchanovas ir kiti dažniausiai vartoja *motyvuojančio žodžio*, dar kiti (pvz., N.Arutiunova) – *pamatinio kamieno* (*производящая основа*), tretį – *derivacinio pamato* (M. Dokulišas) ir kitokius terminus.

“čiaudėjimo refleksas, čiaudėjimas” (DL 3, 9), *karkulys* “karkimas, dusulys” (DL 3, 285), *tirpulys*, skirtingai negu jo sinonimas *tirpimas*, kuris gali būti transponuojamas iš kiekvienos pamatinio veiksmažodžio reikšmės (*cukraus, druskos tirpimas vandenyje, sniego tirpimas saulėje* ir pan.), remiasi pamatinio veiksmažodžio *tirpti* reikšme “stirti, stingti (apie kūną)”, pvz.: *Rankų tirpulys nuo nešimo. Į koją tirpulys įsimetė* (DL 3, 847).

Kadangi analizuojamųjų vedinių darybos pamatas yra tas pats, tai, vadinasi, ne jis lemia, kad du ar daugiau vedinių yra laikomi sinonimais, o ne variantais. Taigi svarbus vaidmuo darybinių sinonimų formavimesi tenka antram sudėtiniam darinio komponentui – **darybos formantui**.⁵ Darybos pamato ir formanto vaidmenį darinio funkcionavime apibūdinti sunku. Kalbininkų požiūris į pamatinį žodį ir jo vaidmenį darinio formavimui yra gana vienodas, o darybos afiksų traktavimas, jiems skiriamų funkcijų supratimas yra skirtingi.⁶

Kad formanto vaidmuo žodžių daryboje yra iš tiesų didelis, tačiau jo semantinis savarankiškumas – gana ribotas, mano ir lietuvių žodžių darybos specialistas V.Urbutis. Šio kalbininko samprotavimai yra artimi Janko–Trinickajos pozicijai. Ji manė, kad darybinis afiksas, konkrečiai – priesaga, funkcionuoja tik kaip žodžio sruktūros komponentas, todėl jo reikšmės negalima nustatyti tiesiog iš darinio reikšmės atimant pamatinio žodžio reikšmę. Daug tiksliau būtų kalbėti ne apie atskiro afikso reikšmę, o apie reikšmę, sukuriama vedinio struktūrinių komponentų visumos (žr. Янко–Триницкая 1963, 84 – 85). V.Urbutis mano, kad geriau būtų vartoti ne darybos formanto

---

5 Darybos formantas – tai visuma formalių darybos priemonių, kuriomis darinys skiriasi nuo pamatinio žodžio ar žodžių (žr. Urbutis 1978, 209).

6 Pavyzdžiui, išsamiai darybos afiksus tyrinėjęs I.Uluchanovas mano, kad darybos afiksai, kaip ir kiti reikšminiai vienetai, patys savaime turi reikšmes (Улуханов 1977), tačiau daug daugiau kalbininkų samprotauja, jog apie savarankišką darybos afikso reikšmę reikėtų kalbėti atsargiai (plg. Винокур 1956; Кубрякова 1981).

reikšmės, o *funkcijos* terminą, "formanto funkciją suprantant jo vartojimą apibrėžtos grupinės darybos reikšmės dariniuose" (Urbutis 1978 149). Darybinio formanto funkcijas apibrėžti, suklasifikuoti, išskaičiuoti ir t.t. yra sunku, nes nelengva atskirti ir įvertinti kiekvieną darybinės reikšmės komponentą. Darbo atskaitos taškas yra požiūris, kad darybos formanto funkcija "remiasi darybos opozicija, jos yra apibrėžiama bei patikslinama" (Urbutis 1978, 151). Skirtingos materialios raiškos formantai, esantys vienoje darinių kategorijoje, gali turėti identišką funkciją. Pavyzdžiui, veiksmažodžių abstraktus arba veiksnių pavadinimus lietuvių kalboje iš viso reiškia 76 priesagų vediniai. Iš jų su 31 (t. y. 40% visų priesagų, kurias turi veiksmažodžių abstraktai) sudaromi tik tos vienintelės darybos kategorijos vediniai, taigi, pvz., *-estis*, *-ga*, *-ybos*, *-imas*, *-ymas*, *-smas* ir daug kitų signalizuoja apie vedinių priklausymą veiksmažodžių abstraktų kategorijai. Analogiškai veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus lietuvių kalboje reiškia 152 priesagų vediniai. Tik toje darybos kategorijoje vartojama didesnė dalis priesagų – net 89 (t.y. 58%), taigi priesagų *-ėjas*, *-a*; *-ėl*; *-klys*, *-ė*; *-nius*, *-ė*; *-ovas*, *-ė*; *-snys*, *-ė*; *-tojas*, *-a* ir kt. buvimas vediniuose iš karto rodo, kad tie dariniai priklauso veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų kategorijai. Neteigiant, kad formantai yra visiškai savarankiški ir turi apibrėžtas funkcijas, neabsoliutinant ir pamatinio žodžio poveikio darybos formanto funkcijai, būtina konstatuoti, kad "esama sąsajos tarp formanto funkcijos ir pamatinio žodžio (jo kamieno) gramatinio ir semantinio pobūdžio" (Urbutis 1978, 151). Pavyzdžiui, prie aktyvaus veiksmo veiksmažodžių linkę jungtis tam tikri afiksai: *-ėjas*, *-a*; *-tojas*, *-a*; *-lys*, *-ė*; *-vis*, *-ė*; *-ikas*, *-ė* ir kt. To darybos akto metu susiformuoja veikėjų pavadinimai (Jakaitienė 1988, 89). Fonetškai to paties formanto funkcija gali skirtis tuomet, kai pamatiniai žodžiai yra skirtingų kalbos dalių (arba tos pačios kalbos dalies, bet skirtingų semantinių grupių) žodžiai. Pvz., su priesaga *-inys* iš veiksmažodžių gali būti padaromi: veiksmo

rezultato pavadinimai (*adinys, mišinys, karpinys* ir t. t.), kurie vartosenoje dažniausi, įprasčiausi, reikiama prasme suvokiami ir be konteksto. Kur kas retesni yra veiksmažodžių abstraktai (*polaidinys* “sniego paleidimo metas, polaidis”) bene vienintelis įrankio pavadinimas – *kaišinys* “kaišimo įrankis, skustuvas”. Su ta pačia priesaga iš daiktavardžių padaromi: vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (*drobinys* “drobiniai marškiniai; drabužis”) bei ypač retai – vietų pavadinimai (*arklinys* “arklidė”). Net ir nelaikant darybos afikso absoliučiai savarankišku, vis dėlto galima kalbėti apie jo daugiareikšmiškumą, sinonimiškumą, homonimiškumą.⁷

Nagrinėjant darybinius sinonimus, matyti, kad sinonimų eilėse labai gausu produktyvių priesagų veiksmažodžių abstraktų darybos kategorijoje priesagos *-imas/-ymas, -tis*, galūnės *-a, -is* ir t. t., veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijoje – priesagos *-ėjas, -a; -ikas, -ė; -tojas, -a* ir t. t., tačiau tai nėra būtina sąlyga – sinonimų eilėje gali būti ir nedarių, tarminių priesagų vediniai ar vedinys. Pvz., iš sinonimų eilių: *paliauba – paliovimas – paliova* ir *veikimas – veikla – veikmė* priesagų *-ba* ir *-la* vediniai bene vieninteliai vartojami veiksmažodžių abstraktų kategorijoje (LKG I, 301). Svarbu tik, kad kiekvienas atskirai paimtas sinonimų eilės narys būtų darinys.

Pirmas darybinių sinonimų rodiklis yra ta pati darybos reikšmė. Darybinė, dar vadinama darinio struktūrinė reikšmė –

⁷ Apie darybos priemonių sinonimiškumą ir homonimiškumą yra rašęs I. Uluchanovas (Улуханов 1977), kad dariniai pvz., (*педантизм – педантиство*) yra atsiradę dėl darybos afiksų (šiuo atveju – priesagų) sinonimiškumo, neabejoja ir V. Grečko (Гречко 1966), o, pvz., Janko-Trinickaja mano, kad negalima kalbėti nei apie homonimiškus afiksus, nei apie homonimiškus tipus, nei apie priesagų daugiareikšmiškumą. Jos nuomone to paties tipo (pvz., *южанин, жемчужина, баранина*) produktai gali būti panaudoti leksikoje įvairioms konkrečioms reikšmėms išreikšti (plg. Янко - Триницкая 1963, 89).

=====
tai reikšmė, išeinanti iš žodžio darybos formos, iš darinio struktūrinių sandų ir jų santykio. Tai lyg tarpinė reikšmė tarp leksinės individualios, priklausančios vienam žodžiui, ir gramatinės – apibendrintos, priklausančios visai žodžių klasei (žr. Urbutis 1978, 145). Kas gi formuoja darybinę reikšmę? Darybos pamato ir darybos formanto svarba bei vaidmuo darinių reikšmės formavimesi jau aptarti. Be darybos pamato ir darybos formanto, darybos reikšmei įtakos turi jų specifinis santykis, bet jį apibūdinti ir nustatyti, kuri darybinės reikšmės dalis jam tenka, sunku. Šis “santykis – tai grupinės darybos reikšmės (reprezentuojamos formanto) santykiavimo su pamatine reikšme (reprezentuojama darybos pamato) pobūdis, tam tikra tų abiejų reikšmių sąsajos formulė, darybos reikšmės formavimo iš pamatinės reikšmės specifinė kryptis” (Urbutis 1978, 156). Darinių su tuo pačiu formantu ir turinčių tos pačios kalbos dalies darybos pamatą struktūrinių sandų santykis gali įvairuoti, vienus iš jų galima apibendrinti, o esama ir nepasikartojančių santykių. Darybos reikšmė nėra pastovus, nekintantis, visų kalbos vartotojų vienodai suvokiamas reiškinys. Keletą žodžių reikėtų tarti apie darybos reikšmės rūšis. Net imant apibendrintas kategorines reikšmes, darybos reikšmių įvairovė lieka gana didelė. Kalbininkai darybines reikšmes yra bandę grupuoti į dar stambesnius vienetus. Klasifikacijos skiriasi, nes darybos reikšmė yra nevienalytis reiškinys, įvairiai suvokiamas ir traktuojamas, todėl ir grupuoti jas galima, iškeliant skirtingus aspektus ar komponentus.⁸ Vis dėlto darinio semantinis santykis su pamatiniu žodžiu (ar žodžiais) savo pobūdžio pačia esme (...) yra tik keleriopas, todėl galima skirti tris darybos reikšmės rūšis (plg. Urbutis 1978 165 – 173). 1) Transpozicinė, kurios esmė – perkėlimas iš vienos kalbos dalies į kitą. Neakcentuojamas ir

---

8 Pvz., Š.Bali skyrė du transpozicijos tipus: funkcinę ir semantinę. Daugelis kalbininkų skyrė du darinių tipus: su tokia pat arba skirtinga pamato ir darinio leksine reikšme (E.Zemskaja, O.Jermakova). E.Kubriakova skyrė keturias transpozicijos rūšis, o M.Dokulilas tik transpoziciją ir modifikaciją.

nėra būtinas pamatinio žodžio ir darinio leksinės semantikos tapatumas. 2) Modifikacinės darybos reikšmės esmė – darinio, priklausančio tai pačiai kalbos daliai, kaip ir pamatinis žodis, turinys yra praturtintas papildomu požymiu (pvz., deminutyvai). 3) Mutacinės darybos reikšmės esmė – dariniai savo reikšme visiškai skiriasi nuo pamatinių žodžių reikšmės (o tai galima ir vienos kalbos dalies viduje ir tarp skirtingų kalbos dalių žodžių). Šiuo atveju “dariniu pavadinamas visai kitas dalykas, santyčiau su pamatiniu žodžiu pasakomu dalyku tiktai kaip vienu (nominaciniu) savo požymiu” (Urbutis 1978, 171). (Mutacinę darybos reikšmę turi, pvz., veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimai.)

Kadangi darybos reikšmė yra tik apytikrė žodžio sandaros rodoma semantinė schema tos pačios darybos reikšmės ir formos darinys gali būti vartojamas įvairiomis leksinėmis reikšmėmis (plg. Urbutis 1978). Pvz., veiksmožodžių abstraktas *pamaina* turi keturias reikšmes: 1) pamainymas, 2) laikas, kurį dirba, mokosi, (...) grupė žmonių, 3) keičiama žmonių grupė, 4) jaunoji karta, turėianti pakeisti senąją (DL 3, 490), vedinio *ėdikas* darybos reikšmė yra “kas ėda”, o leksinės – 3, iš kurių viena sutampa su darybine reikšme, be to, priesagos *-ikas*, *-ė* vedinys (sinonimiškai santyčiau jantis su priesagos *-ėjas*, *-a* vediniu *ėdėjas*, *-a*, kuris vartosenoje nelabai dažnas) dar reiškia “engėją, išnaudotoją” ir “skundiką” (DL 3, 145).

Tą pačią darybos reikšmę turi didesnės ir mažesnės abstrakcijos grupės: darybos kategorijos ir darybos tipo dariniai.⁹ Darybos tipas dažniausiai apima visus formaliai to paties formanto darinius iš tos pačios kalbos dalies (kartais- ir iš skirtingų pamatinių žodžių. Visi tos pačios ar artimos reikšmės darybos tipai sudaro darybos kategoriją (žr. Urbutis 1978, 160 – 161). Kiekvienoje darybos kategorijoje dažniausiai esama įvairių

⁹ Individualią darybinę reikšmę turi kiekvienas darinys, galimas bendresnis – gupinis - darybos reikšmės pobūdis (jį paprastai turi grupė vieną darybos formantą turinčių vedinių). Tai žemas abstrakcijos laipsnis.

darybos tipų, kuriems būdingi vis kiti darybos afiksai. Be to, kiekvienoje darybos kategorijoje paprastai yra nemažai darybos afiksų, galinčių jungtis su tais pačiais pamatiniais kamienais. Afiksai, su kuriais daromi vienos kategorijos dariniai, gali ne tik neturėti nieko bendro, bet ir priklausyti visai skirtingoms afiksų rūšims. Pvz., sinonimiški veiksmažodžių abstraktų vediniai gali būti padaromi vien su priesagomis: *kaitaliojimas – kaitalynė, elgesys elgimasis elgsena, rungčios rungimasis rungtynės* ir t.t. arba su priesagomis bei galūnėmis: *brinkimas – branka, paplūdimas – poplūdis, skardėjimas – skardas, šėla – šėlas – šėlimas – šėlinys – šėlsmas – šėltynės* “siutimo” reikšme ir pan. “Paprastai ne visų tos pačios kategorijos tipų darybos reikšmė yra visiškai identiška, ir todėl dažnai teisingiau kalbėti ne apie darybos funkcijų identišumą, o apie afiksų sinonimiškumą (darybos kategorijų viduje)” (Urbutis 1978, 212). Taigi analizuojant darybinius sinonimus, neužtenka remtis pagrindiniu žodžių darybos sistemos vienetu darybos tipu, būtina žiūrėti, kad analizuojami sinonimiški vediniai priklausytų tai pačiai darybos kategorijai. Kartais, tiesa, tipas ir kategorija gali nesiskirti, pvz., priesagos *-imas/-ymas* dariniai iš veiksmažodžių savo tipo reikšme kartu reprezentuoja gryniausio pavidalo kategorinę veiksmažodžių abstraktų reikšmę. Taigi skirtingų darybos tipų vediniai pvz., *pynėjas, -a – pynikas, -ė, abejotojas, -a – abejoklis, -ė, zyzeklis, -ė – zyzlys, -ė, vėpla – vėplys – vėplūnas, -ė*, priklausantys tai pačiai – veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų – kategorijai; *juta – jutimas – jusena, bruzda – bruzdesys – bruzdėjimas, netesa – netesybos, sanklausa – susiklausymas, gailės – gailėstis – gailėjimasis, plėtimasis – plėtra* ir t.t., priklausantys veiksmažodžių abstraktų kategorijai, yra vediniai, kuriuos galima traktuoti ir nagrinėti kaip bendrašaknius sinonimus. Vadinas, kad žodžiai galėtų būti nagrinėjami kaip darybiniai sinonimai, jie turi priklausyti tai pačiai darybos kategorijai ir turi būti padaryti iš to paties pamatinio žodžio.

4. **Darybinių sinonimų reikšmių kitimas.** Turtingoje išvestinių žodžių, besigrupuojančių apie tą pačią šaknį, sistemoje slypi sudėtinga sinoniminių santykių visuma. Sinonimiškų porų ar grupių nariai, būdami savarankiški žodžiai, susiję tarpusavyje reikšmių tapatumu ar artumu. Tačiau, tiriant sinonimiškų vedinių semantiką, būtina turėti omenyje, kad sinonimiškos esti tik tam tikros žodžių reikšmės. Darinys, turintis keletą reikšmių, gali turėti sinoniminių santykių su kitu bendrašakniu dariniu tik tam tikra savo reikšme (ar reikšmėmis), o kita reikšme (ar reikšmėmis) gali sinonimiškai santykiauti net su kitos darybos kategorijos vediniu (ar vediniais) arba nesantykiauti su jokių kitu žodžiu. Pvz., priesagos *-ra* veiksmažodžių abstraktas *plėtra* “raidos” reikšme sinonimiškai santykiauja su priesagos *-otė* vediniu *plėtotė*, o “ekspansijos” reikšme sudaro sinonimų porą su *plėtimusi*. Neretai daugiareikšmis žodis atsiduria skirtingų darybos kategorijų sinonimų eilėse, ir konkrečią vedinio reikšmę parodo kiti nariai. Pavyzdžiui, *netesa* “pažado sulaužymo” reikšme yra *netesėjimo* sinonimas, o “...netesėjimo baudos” reikšme sinonimiškai santykiauja su priesagos *-ybos* vediniu *netesybos*. *Krapštukas* kaip įrankių pavadinimas sudaro sinonimų porą su bendrašakniu vediniu *krapštiklis*, o, žymėdamas veikėją, sinonimiškai santykiauja su priesagos ir galūnės vediniais *krapštūnas*, *krapštas*. *Parama* kaip veiksmažodžių abstraktas yra *parėmimo* sinonimas, o kita įrankių - reikšme sinonimiškai santykiauja su vediniais *ramstis*, *atrama*, kurie padaryti iš bendrašaknių, tik kitą priešdėlį (arba visai be jo) turinčių veiksmažodžių. Galūnės *-a* vedinys *paruoša* yra veiksmažodžio abstrakto *paruošimas* bei veiksmo rezultato *ruošinys* sinonimas, o *snauda*, turintis tris reikšmes, gali įeiti į tris sinonimų eiles: su veiksmažodžių abstraktais *snaudimas*, “miego norėjimo...” reikšme – su priesagos *-ulyš* vediniu *snaudulyš* be, kai vartojamas menkinamai pavadinti asmenį, su *snaudaliumi* (iš bendrašaknių sinonimiškų veiksmažodžių tokiam veikėjui pavadinti yra vartojama ir daugiau vedinių: *apsnūdėlis*, *susnūdėlis*, *snuda*, *snūda*, *snudžius*

ir pan.). Bendrašakniai skirtingas priesagas turintys vediniai *barškalas* – *barškynė* – *barškulis* – *barškutis* yra sinonimai, kai vartojami reikšme “medinis varpelis” Vediniai *barškalas* ir *barškalynė* turi (nors vartosenoje gana reti) veiksmažodžių abstraktų reikšmę “tuščias kalbėjimas, plepėjimas” ir tuomet sinonimiškai santykiauja su įprastu priesagos –*imas/-ymas* vediniu *barškėjimas*, kai pastarasis remiasi pamatinio veiksmažodžio reikšme” daug ir tuščiai kalbėti, plepėti” Veikėjo reikšme “kas daug ir tuščiai kalba, plepys” sinoniminius santykius turi šių priesagų bendrašakniai vediniai: *barškalas* – *barškalynė* – *barškalius* – *barškynė* – *barškutis*. Priesagos –*utis* vedinys *barškutis* dar dviem: “barškantis žaisliukas” ir botanikos termino augalo reikšmėmis sinonimiškų bendrašaknių vedinių neturi. Nemažai priesagos –*alas* vedinių, sinonimiškai santykiaujančių su kitas darybos priemonės turinčiais veikėjų pavadinimais, dar turi ir veiksmažodžių abstraktų reikšmes ir tuomet įeina į kitas sinonimų eiles. Pvz., veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės pavadinimų kategorijai priklausytų *gargalas* ir *gargalius*, o veiksmažodžių abstraktų reikšmę turi *gargalas* *gargimas* *gargulys*. “Plepio” reikšmę turi šie bendrašakniai vediniai: *pliauškalas* – *pliauškalius* – *pliauškynė*, o veiksmažodžių abstraktų reikšmė fiksuojama šių vedinių definicijose: *pliauškalas* *pliauškesys* *pliauškimas* *pliauškynė*. Bendrašaknius vedinius *čirškalas* *čirškėlė* *čirškynė* – *čirkšlys*, –*ė* –*čirškutis* į vieną sinonimų eilę dėti leidžia veiksmažodinės ypatybės turėtojo “kas čirškia, rėkia, barasi” reikšmė. O vedinys *čirškalas* veiksmažodžių abstrakto reikšme sinonimiškai santykiauja su *čirškimu*.

Negalima nepastebėti ir skirtingo sinonimiškų vedinių ryšio su kitais žodžiais, kuris diferencijuoja sinonimus pagal sąvokos apimtį arba vartojimo sritį. Ši savybė padeda sinonimiškiems dariniams išreikšti įvairius semantinius atspalvius. Tuo atveju, kai bendrašakniai sinonimai yra tapačios (ar labai artimos) reikšmės žodžiai, jie gali skirtis stilistiniu požiūriu – semantinis

tapatumas neužkerta kelio stilistiniam įvairavimui.¹⁰ Didelė dalis išnagrinėtų sinonimiškų veiksmažodžių abstraktų yra gana artimos semantikos žodžiai, galintys pakeisti vieni kitus daugelyje junginių ar tekstų, pvz.: *alpimas - alpulys, dvelkimas - dvelksmas, džiugesys džiūgavimas džiugulys, branka brinkimas, dulksmas - dulksna* ir t.t., bet kai kurie sinonimai reikalauja vienokios ar kitokios leksinės – semantinės aplinkos. Bendrašakniai priesagų vediniai *tarimas - tarsena - tartis* (tą pačią reikšmę turi ir iš priešdėlinio bendrašaknio veiksmažodžio su priesaga *-mė* padarytas *ištarmė*) gali būti laikomi sinonimais, nes visi turi panašias reikšmes: priesagos *-imas/-ymas* vedinys čia remiasi pamatinio veiksmažodžio reikšme “kalbos padargais sudaryti garsus”, priesagos *-sena* vedinys aiškinamas kaip “tarimas, dikcija”, o priesagos *-tis* vedinio reikšmė yra “kalbos garsų tarimo būdas” Pvz.: *Dažniausiai toks nenorminis tarimas eina iš gimtosios tarmės...*(PKK 93) *Aiškiuoju stiliumi vadinamas (..) tikslus visų garsų kalbos sraute ištarimas, laikantis nustatytų tarimo normų.* (LKG 1, 44) *Mokykloje ėmus intensyviau mokyti dvigarsių tarties, (..) pagausėjo žargoninio tarimo faktų...*(PKK 95) *Jo gera tarsena.* (DL 2, 839) *Aiški, gryna, švari tarsena.* (DL 3, 833) Tačiau, nors visi trys vediniai vartojami panašiam kontekste, kaip lingvistikos terminas tėra įteisintas priesagos *-tis* vedinys, taigi tam tikrais atvejais būtent šis daiktavardis ir turėtų būti vartojamas.

Neretai nuo bendrašaknių sinonimų, turinčių priesagą *-imas/-ymas*, tolsta “kiek specializuotais veiksmy, veiksmy sistemomis (visumos) bei veiklos sričių pavadinimais” (LKG 1, 239) einantys vardažodžių abstraktams būdingą priesagą *-yba* turintys veiksmažodžių abstraktai (žr. Ambrasas 3(96), 115-116). Beje, dabartinėje lietuvių kalboje tos priesagos “vediniai yra vienas iš produktyviausių veiksmy pavadinimų tipų” (Ambrasas 1993, 76). Pvz., nors priesagos *-yba* vedinys *daryba* DL 2 aiškintas kaip “darymas, formavimas”, o DL 3 jau tiesiog kaip

10 Darybinių sinonimų stilistinius skirtumus daugiausia yra nagrinėję J. Pikčilingis ir K. Župerka.

“(pa)darymas”, tačiau iš tiesų vartojamas tik kaip lingvistikos terminas, kalbant apie žodžių, o ne ko nors kitko darymą, pvz.: *Tik tokiam naujažodžiui, kuris yra atsiradęs kaip tos kalbos žodžių darybos rezultatas, tetinka naujadaro terminas* (Urbutis 1978, 29).

Bendras pagrindines semas turi šie priesagų vediniai: *piršimas(is) – piršlės – piršlybos*. Pastarųjų dviejų daiktavardžių semantikoje yra papildomas komponentas “...tam tikros su tuo veiksmu susijusios apeigos.” Būtent šie vediniai dažniausiai vartojami literatūroje, tautosakoje (vedinys *piršlės* labai dažnas frazeologiniame junginyje “važiuoti *piršlėmis*”): *A. Juškos “Svodbinėje rėdoje” išsamiai paaiškinta, kokius ketinimus ir sumetimus turėdami, ko žiūrėdami, jodinėja piršlėmis jaunasis su vyresniu (...) žmogumi – piršliu, ir ką svarsto per piršlybas antra pusė – tėvai* (LT 46). *Kitoje sakmėje Mėnulis atvažiuoja pas vyriausiąją senelių dukterį piršlėmis* (LLK 30).

Už bendrašaknius stilistiškai neutralius priesagos *-imas / -ymas* vedinius daug dažniau mokslinėje literatūroje, poezijoje ar publicistikoje vartojami kitų priesagų bei galūnių vediniai. Pvz.: *Paženklintas nutilusių žmonių susikaupimo, / Virš jų iškeltas begalinio skausmo įtampos, / Jis kalba* (MSP 150). “*Pavasario balsuose*” *atsiveria lyrikos (...) universalios galimybės: čia veriasi daugiaspalvė ir dramatiška žmogaus dvasia, (...) gamtos ir meilės, amžinatvės ir laikinumo pajautos, vilties ir abejonės, pareigos ir širdies potraukių konfliktas* (PB 5-6). *Iš tokio žiūros taško atsiranda ir erdvės, visumos įspūdis* (PG 137 138). *Ribos peržengimą, harmonijos siekį žymi laiko slinktis – šviesos ir tamsos kaita* (PG 139). Emocinis komponentas (dažniausiai neigiamas emocinis santykis su pavadinamu dalyku) ypač dažnas kitų darybos kategorijų, pvz., veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, vedinių semantikoje: *bambalius, -ė -bambeklis, -ė, prašeika ir prašeiva* (greta neutralaus prašytojo), *plerpa plerpynė, pliopa pliopynė* (pastarųjų sinonimų porų vediniai menkinamai pavadina plepų žmogų), *džiūsna džiūsnius – džiūtena, gėrėjas, -a – gėrikas, -ė –*

gėrovas, -ė gėrūnas, -ė ir t.t. Pvz.: Bernelis gėrėjėlis, bernužėlis – šokėjėlis (LKŽ 3, 250). Meisteris, sėdįs greta, nesivaržydamas draugo, viršum jo galvos muša alvutėmis su gėrikais, laisto skystį ant Krizo plaukų ir tvirtina: neprapliksi! (PC 8) Jau šešetas prie stalo atsilošę bulvinę košę su spirgais kabina, o jis kasmet nuo aukšto kelia lopšį ir kaimo gėrovus pradžiugina krikštynom (MLP 2, 433). Vyras buvo gėrūnas ir pasileidęs kaip lapų ryšys (LKŽ 3, 270). Tam tikrų vedinių vartojimas tekste neretai suteikia informacijos ir apie pačią situaciją – vieni veikėjų ir veiksmožadinės ypatybės turėtojų pavadinimai vartojami šnekamojoje kalboje, o kiti beletristikoje, publicistikoje ar mokslinėje literatūroje. Pvz., vietoje neutralaus priesagos –tojas, -a vedinio klajotojas, -a literatūroje (ypač – poezijoje) vartojami bendrašakniai sinonimai klajoklis, -ė, klajūnas, -ė: O ten už lango blaškosi klajoklis vėjas/ Ir lyg kelevivis prašos į namus (RN 43). ...jeigu pasieksi/ Padangėj iškeltą viršūnę,/ Tu būsi kaip Dievas,/ Paniekintos žemės klajūne! (PG 86)

Analizuojant darybinių sinonimų eiles, reikia turėti galvoje, kad vedinių, kaip ir sinchronijos požiūriu nedarinių, reikšmės kinta, todėl sinonimų eilė nėra statiška. Pasikeitus (ar išnykus) vienai ar kitai reikšmei, pasipildo ar sutrumpėja ir sinonimų eilė. Darinių semantikos kaita paprastai eina konkretėjimo kryptimi. Kalbos raida yra nulėmusi, kad vieno ar kito veiksmožodžio abstrakto reikšmė ėmė vis labiau skirtis nuo kitų daiktavardžių, nes vediniai “neretai gauna naujų, paprastai specialesnių leksinių reikšmių, kurios jau tiesiogiai nebeišplaukia iš jų darybos” (Ambrazas 1987, 94). Kai kurie vediniai, dabar dar tebesantys sinonimais, ilgainiui gali likti sinonimiški tik darybos, o ne leksikos požiūriu, o būna ir kitaip – darybinė ir leksinė reikšmės suartėja. Įgiję specialias reikšmes, pavirtę terminais, vieni vediniai iškrinta iš darybinių sinonimų eilių, tačiau, nebebūdamas sinonimu su vienos kategorijos bendrašakniu vediniu (ar vediniais), darinys kita reikšme gali išlaikyti sinoniminius santykius su kitos darybos kategorijos vediniu (ar

vediniais). Daugiareikšmių vedinių reikšmių kitimas matyti net lyginant kai kurių vedinių reikšmių apibrėžimus pastaruosiuose DLKŽ leidimuose - 1972 ir 1993 metų. Pvz., remiantis DL 2, galima būtų skirti tokias darybinių sinonimų eiles: “verkimo, rėkimo” reikšme – *kriokimas* – *krioklė*¹¹ *krioksmas*, o “dusulio, užimo, sunkaus alsavimo” reikšme: *kriokimas krioklys* – *krioksmas* – *kriokulys*. Kaip matyti, vedinio *krioklys* darybinė reikšmė “tas, kuris kriokia” skiriasi nuo leksinės reikšmės. DL 3 leidime priesagos *-lys* vedinys aiškinamas tik kaip turintis gana konkrečią reikšmę “staigus vandens tėkmės kritimas” (pvz., Niagaros *krioklys*.) bei menkinamas veikėjo pavadinimas (nors atskira reikšme nelaikomas) “kas kriokia, rėksnys, verksnys” (DL 3,334). Taigi, remiantis vėlesnio DL 3 leidimo reikšmių apibrėžimais, galima skirti tokias veiksmazodžių abstraktų poras: *kriokimas krioksmas*, kurie sinonimiškai santykiauja “šauksmo, rėksmo” bei “knarkimo” reikšmėmis ir *krioksmas* – *kriokulys* “dusulio, karkulio” reikšme. Galūnės *-ė* vedinys *čirškė* DL 2 turėjo dvi – “...spyglio” ir veikėjo reikšmes. Pastarąją sinonimiškai santykiaavo su *čirškėle*, *čirškyne*, *čirškučiu*. DL 3 veikėjo reikšmė nebefiksuojama. Galūnės *-a* vediniai *sąrova*, *santvarka*, *apkala*, *apyvarta*, *apmoka*, *užpjova*, *pagyra* ir kt., remiantis DL 2 yra sinonimiški priesagos *-imas/-ymas* veiksmazodžių abstraktams, o, remiantis DL 3 reikšmių definicijomis iš minėtų sinonimų porų iškrinta, nes *sąrova* čia reiškia tik “kas surauta, surautą kiekį”, *santvarka* tik “valstybės ...sutvarkymo sistemą”, *apmoka* visai nebeįtraukiamas, *užpjova* reiškia tik “užpjautą vietą, užkarpa”, *pagyra* sinonimiškai santykiaavęs su veiksmazodžių abstraktu *pagyrimas* bei veikėjų pavadinimais *pagyras*, *pagyrūnas*, sinonimiškas išliko tik veikėjų pavadinimams. Priesagos *-mė* vedinys *dermė*, remiantis DL 2, įėjo į sinonimų *derėjimasis* – *derybos* *dermė* eilę, DL 3 priesagos *-mė* vedinio reikšmė, leidžianti skirti tokią sinonimų eilę, nebefiksuojama. Nebeįtraukiamas į DL 3 ir veiksmazodžių

11 LKG nurodomas ne priesagos *-lys*, o *-lė* vedinys (žr. LKG, 1, 299).

abstraktas *žvėryba*, sinonimiškai santykiavęs su *žvėriavimu*, *traukutis*, DL 2 turėjęs “spazmo” reikšmę ir sinonimiškai santykiavęs su *traukuliu*, remiantis DL 3 pateikiamomis reikšmėmis, tų santykių netenka. Tipiškas reikšmės konkretėjimo pavyzdys yra terminų atsiradimas, pvz., kaip terminai DL 3 (DL 2 jie tokie dar nebuvo laikyti) įteisinamas priesagos *-yba* vedinys *rašyba*, galūnės *-a* vediniai *apkala*, *apyvarta*, *įranga*, *ištuoka*, filosofijos terminu laikomas *žiūra*. O *karyba*, reiškęs “kariavimą, kariavimo būdą” ir sinonimiškai santykiavęs su priesagos *-imas/-ymas* vediniu, DL 3 jau aiškinamas kaip “kariavimo būdas, karo mokslas”, t.y. iš sinonimų poros iškrinta. Priesagos *-inys* vedinys *įgijinys*, turėjęs reikšmę “tai, kas įgyta; įgijimas, laimėjimas”, taigi kurį sąlygiškai buvo galima laikyti priesagos *-imas/-ymas* vedinio sinonimu, DL 3 aiškinamas kaip gana konkrečią reikšmę bei knyginį atspalvį turintis veiksmo rezultatas “kas įgyta”. Reikšmių pokyčiai matyti ir kito priesagos *-inys* vedinio – *derinio* – semantikoje. DL 2 buvo fiksuotos dvi matematikos termino ir veiksmožodžio abstrakto “derinimo, kombinacijos” reikšmės, o DL 3 jau trys (be minėtų dviejų – dar ir sporto termino), tačiau akcentuojama, kad tai ne bet koks, o “dalių derinimas”, t.y. leksinė reikšmė artėja prie prigimtinės - veiksmo rezultato – darybinės reikšmės. Taigi naujų žodžių, jų vartosenos ypatumai, reikšmių pokyčiai ir t.t. yra nesustojantis procesas, todėl sinonimų eilių skyrimas nėra uždaras ir nekintantis dalykas, o tai atsispindi ir žodynuose. Tai tik nedidelės dalies DLKŽ dviejų leidimų vedinių reikšmių definicijų palyginimas, skirtumų bei medžiagos analizei yra daug daugiau (bet tai nėra šio darbo uždavinys).

Reikia pasakyti, kad egzistuoja ir tokios sinonimų eilės, kurių nariai iš pirmo žvilgsnio nesiskiria nei semantiškai, nei stilistiškai. Tačiau tokiu atveju paprastai vienas iš jų pasensta, išnyksta iš vartosenos. Ši absoliučiosios sinonimijos reiškinių išnykimo tendencija būdinga kalbai kaip nereikalingo pertekliaus šalinimas. Nesant tarpusavio skirtumų, vienas kuris narys išstumia kitą ir tampa paprastu žodžiu, ne sinonimu. Tačiau,

antra vertus, absoliučiosios sinonimijos reiškinytis nėra labai dažnas, nes semantinė vieno žodžio struktūra bei stilistinės savybės retai kada idealiai sutampa su kito žodžio semantiniiais bei stilistiniais bruožais. Į nagrinėjamų sinonimų eiles kartais pakliūva skirtingų laikotarpių žodžiai (tie, kurie įtraukiami į žodynus, gramatikas ir pan., o šnekamojoje kalboje jų yra labai daug), bet jų sinonimiškumas vis tiek traktuojamas vieno laikotarpio požiūriu, o kito laikotarpio žodis visada yra stilistiškai konotuotas. Net ir terminijoje vartojami sinonimai nesudaro absoliučiujų sinonimų, nes vartojami skirtingose srityse bei stiliuose (plg. Lyberis 1983, 52). Nagrinėjant darybinių sinonimų eiles, kartais vienas ar kitas vedinys yra benykstantis, vartojamas tik tarmėse ar turintis kokį stilistinį atspalvį. Pvz., iš veiksmažodžių abstraktų eilės *medžiojimas – medžioklė – medžionė* prie pastarojo vedinio DL 3 pridedama nuoroda, kad tai – pasenęs žodis. Sinonimų eilėje *gyvena – gyvata – gyvenimas – gyvensena* bendrinėje kalboje nedažnai vartojami galūnės *-a* žemaitybė ir pasenęs priesagos *-ata* vedinys. Sinonimų eilėje: *varta vartojimas vartonė vartosena* – knyginį atspalvį turi galūnės *-a* vedinys ir tarmybė (matyt, dėl to DL 3 nebefiksuojamas) – priesagos *-onė* vedinys. DL 2 leidime jokių specialių nuorodų dar neturėjo ir daugiau veiksmažodžių abstraktų, kurių reikšmės pokyčiai atsispindi DL 3, be kai kurių minėtų dar, pavyzdžiui., knyginį atspalvį turintis *pasieka*, tarmybės: *atmena* (sinonimiškas *atminimui*), *auglius* (sinonimiškas *augimui*), *gvoja* (sinonimas su *gvojimu*, kuris taip pat padarytas iš tarminio veiksmažodio *gvoti*), *lupa* (žemaičių tarmėje vartojamas *lupimo* sinonimas), *važiatvė* ir *važiovė*, sinonimiški bendrinės kalbos vediniui *važiavimas*, greičiausiai kokiam nors vartotojų sluoksniui yra įprastas ir vedinys *varstas*, kuris, remiantis reikšmės apibrėžimu, sinonimiškai santykiauja su vediniu *verslas* (žr. LKG 1, 301) ir yra nedarios, bet bendrinėje kalboje žinomos priesagos *-slas* vedinys, kurio, beje, DL 3 jau neberasime.

Literatūra ir šaltiniai

- Ambrazas 3(96), 115-116** Ambrazas S. Lietuvių kalbos veiksmazodžių ir vardažodžių abstraktų istorinė sąsaja. // Mokslų Akademijos darbai. A serija. V., 1986. T.3(96). P.115- 126.
- Ambrazas 1987** Ambrazas S. Lietuvių kalbos veiksmazodžių abstraktų leksikalizacija. // Mokslų Akademijos darbai. A serija. 1987. T.3(100). P.94-100.
- Ambrazas 1993 –** Ambrazas S. Daiktavardžių darybos raida. V., 1993.
- DLKŽ –** Dabartinės lietuvių kalbos žodynas.
- DL2 –** Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972.
- DL3 –** Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V 1993.
- Gaivenis, Keinys 1990 –** Gaivenis K., Keinys S. Kalbotyros terminų žodynas. K, 1990.
- Jakaitienė, 1980 –** Jakaitienė E. Lietuvių kalbos leksikologija. V., 1980.
- Jakaitienė 1988 –** Jakaitienė E. Leksinė semantika. V., 1988.
- Keinys 1966** Keinys S. Darybiniai sinonimai terminologijoje.- Mokslas ir technika, 1966. Nr.2, 48; Nr.3, 29; Nr. 4, 28-29; Nr. 5, 29.
- Keinys 1979** Keinys S. Galūninė terminų daryba. // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1979. T. 19. P. 155- 183.
- Kniūkšta 1976** Kniūkšta P. Priesagos *-inis* būdvardžiai: Daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai. V., 1976.
- Lyberis 1961 –** Lyberis A. Lietuvių kalbos sinonimų žodynas. K., 1961.
- Lyberis 1981 –** Lyberis A. Sinonimų žodynas.V., 1981.
- Lyberis 1983 –** Lyberis A. Ar yra kalboje absoliučių sinonimų? Kalbos kultūra. 1983.[Šaš.]45. P. 51 – 53.
- LKG –** Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1.
- LKŽ –** Lietuvių kalbos žodynas. V., 1968 – 1995. T. 1 – 16.
- LLK –** Dundulienė P. Lietuvių liaudies kosmologija. V., 1988.
- LT –** Sauka D. Lietuvių tautosaka. V., 1982.
- MLP –** Lietuvių poezija. V., 1967. T. 1- 2.
- MSP –** Mačernis V. Sielos paveikslas. V., 1993.
- PB –** Maironis. Pavasario balsai. K., 1995.
- PC –** Cvirka P. Meisteris ir sūnūs. K., 1982.
- PG –** Putinas – gyvenimo ir kūrybos akiračiai. V., 1996.
- Pikčilingis, 1969 –** Pikčilingis J. Leksinė ir gramatinė sinonimika. K., 1969.
- Pikčilingis, 1988 –** Pikčilingis J. Sinonimika. Kalbos figūros. K., 1988.
- PKK –** Pupkis A. Kalbos kultūros pagrindai. V., 1980.

RN – Sakalauskas T. Regėjimų naktis. Vytauto Mačernio gyvenimo ir kūrybos vizijos. V., 1994.

Urbutis, 1978 – Urbutis V. Žodžių darybos teorija. V., 1978.

Vaskelienė, 1990–Vaskelienė J. Darybinių sinonimų sąvoka lietuvių kalbotyroje //XXXIII jaunimo mokslinės, techninės ir meninės kūrybos konferencijos tezės. Šiauliai, 1990

Župerka, 1978 – Župerka K. Praktinė stilistika (Sinonimai) V., 1978.

Župerka, 1983 – Župerka K. Lietuvių kalbos stilistika. V., 1983.

Župerka, 1997 – Župerka K. Stilistika. Šiauliai, 1997.

Винокур, 1956 – Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959.

Гречко, 1966 – Гречко В. А. Однокоренные синонимы и варианты слова// Очерки по синонимике современного русского литературного языка. Москва – Ленинград, 1966.

Кубрякова, 1981 Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. М., 1981.

Улуханов, 1977 – Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке. М., 1977.

Янко–Триницкая, 1963 – Янко–Триницкая Н. А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах// Развитие современного русского языка. М., 1963. С. 83 – 97.

Word - building synonyms of Lithuanian language

Summary

Word built synonyms are such derivatives of the Lithuanian language, which have the same root, the same meaning of word - building, but which are made using different means of word building. This is why the discussed abstract nouns belong to the same word building category but to different types of word - building.

The aim of the present article is to discuss synonymous pairs or groups of abstract verbal nouns, to investigate, how far their lexical meaning is away from word - building, to define the degree of synonymy of every close meaning.

About 99% of the derivatives with the suffix *-imas/ -ymas*, that may be found in The Dictionary of Modern Lithuanian, are transpositional derivatives.

After having analysed large part of synonymous verb abstract, being used in contemporary Lithuanian, the two types of samples may be found: 1) abstracts by nature and 2) derivatives with another natural meaning of word - building. In both cases concretization of the abstracts is shown by some factors. First of all it is the type of combination, the derivative falls into which. 1. The words (may be derivatives of various suffixes (even *-imas / -ymas*) or inflexions) which are under control (e.g. noun combinations with genitive case), which have attributes (attributive noun combinations with adjectives), which carry out the function of the subject in a sentence etc. show stronger tendency to become concrete. 2. The derivatives of the same means of word building remain (or become) abstract, when they occur in subject combinations (usually these are verbs with genitive case). Sometimes becoming concrete may be shown by a tendency to use derivative in plural.

Lietuviešu valodas vārddarināšanas (afiksālie) sinonīmi *Kopsavilkums*

Par vārddarināšanas (afiksālajiem) sinonīmiem tiek uzskatīti lietuviešu valodas derivāti ar vienu un to pašu sakni, to pašu derivatīvo nozīmi, kas darināti ar dažādiem vārddarināšanas līdzekļiem. Tāpēc aplūkotie abstraktie lietvārdi pieder pie tās pašas vārddarināšanas kategorijas, bet pie atšķirīgiem vārddarināšanas tipiem.

Šī raksta mērķis aplūkot sinonīmiskos abstrakto verbālo substantīvu pārus vai grupas, izpētīt, cik lielā mērā to leksiskā nozīme ir attālinājusies no derivatīvās nozīmes, noteikt katras nozīmes sinonīmiskuma pakāpi.

Apmēram 99% izdevumā "Dabartinēs lietuvių kalbos žodynas" ("Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīca") fiksēto piedēkļu *-imas/ -ymas* derivātu ir saglabājuši kategoriālo darbības vai stāvokļa nozīmi, tāpēc analīzes pamatā ir tieši šis vārddarināšanas tips. Analizējot citu sufiksālo un flektīvo derivātu nozīmes, var konstatēt, ka nereti tiem ir tendence kļūt konkrētākiem.

Pēc diezgan daudzu mūsdienu lietuviešu valodā lietojamo verbālo abstraktu analīzes var konstatēt, ka sastopami divu tipu piemēri: 1) abstrakti pēc cilmes un 2) atvasinājumi, kuru derivatīvā nozīme pēc cilmes ir cita. Abos gadījumos par abstraktu konkretizēšanos liecina vairāki faktori. Vispirms tas ir vārdu savienojuma tips, kurā iekļaujas atvasinājums.

Andra KALNAČA (Rīga)

**Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā
izpaušme latviešu valodā**

Darbības vārda veids gan latviešu, gan citās valodās kā sinhronā, tā diahronā pētījumu aspektā vienmēr bijis saistīts ar problēmu virkni vispirms jau jautājuma nostādņē – vai verba veids vispār ir gramatiska kategorija, vai tā ir verba derivatīvi un leksiski nosacīta īpatnība.¹ Šī pētījuma teorētiskais pamats ir gramatiskās kategorijas plaša izpratne – gramatiskā kategorija ir gramatiskās formas un gramatiskās nozīmes vienība.² Šādā izpratnē arī verba veids latviešu valodā uzskatāms par gramatisko kategoriju, jo pabeigtas un nepabeigtas darbības šķīrējpalīdze ir verba piedēklis. Plaša gramatiskās kategorijas izpratne ļauj veida kategorijā ietvert abas verba piedēkļa funkcijas vārddarināšanu un formveidošanu, kuru savijums verba formu sistēmā tiek uzskatīts par šķērsli veida kategorijas postulēšanai ne tikai latviešu, bet arī lietuviešu valodā. Turklāt lingvistiskajā literatūrā daudzkārt norādīts, ka gramatiskās nozīmes izteikšanas līdzekļi valodā ir dažādi:

---

¹ Skat. Endzelīns J. Латышские предлоги. // Darbu izlase. I. - Rīga, 1971, 307.-655.lpp; Endzelīns J. Latviešu gramatika. Rīga, 1951, 956.-964.lpp; Staltmane V. Par verba veidiem mūsdienu latviešu valodā. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. - Rīga, 1958; Lepika M. Veida (aspekta) kategorija. // Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Rīga, 1959, 564.-582.lpp. Lokmane I. Darbības vārdu veids un laiks. LVU diplomdarbs. - Rīga, 1987; vēl minami šādi pētījumi Paulauskienē A. Gramatinēs lietuvių kalbos veiksmāžodžio kategorijos. Vilnius, 1979, 55.-84.pp. Бондарко А. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Ленинград, 1983; Степанов Ю. Индоевропейское предложение. Москва, 1989, 169-222 с.; Mathiassen T. Tense, Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian. - Oslo, 1996. u.c.

² Paulauskienē A. Gramatinēs lietuvių kalbos veiksmāžodžio kategorijos. - Vilnius, 1979, 20.lpp.

- 1) formveidošanas afiksi;
- 2) vārddarināšanas afiksi;
- 3) saknes vokālisma mija;
- 4) palīgdarbības vārdi;
- 5) noteikta teikuma sintaktiskā struktūra u.c.³

Rakstā par svarīgāko akcentu uzskatāms atzinums, ka veids, līdzīgi kā verba laika kategorija, arī ir uzskatāms par funkcionāli semantisku kategoriju⁴, kas apvieno tos leksiskos, morfoloģiskos un sintaktiskos valodas līdzekļus, kuru galvenā funkcija ir izteikt attieksmi pret darbības veidu jeb aspektualitāti.

Veids jeb aspekts raksturo verba izteikto darbību kā savā norisē ierobežotu vai neierobežotu⁵. Aspektualitāte jeb attieksme pret darbības veidu ietverta jebkurā darbības vārdā neatkarīgi no personas, laika, kārtas un izteiksmju formām, un valodā tā parasti izpaužas kā pabeigta/nepabeigta veida opozīcija.

Teikumā aspektualitāte galvenokārt ir koncentrēta izteicējā jeb predikatā, jo verbs teikumā visbiežāk ir šajā funkcijā. Taču aspektualitātes elementi ir fiksējami arī ārpus predikāta⁶ - pārējā teikuma kontekstā, tātad saistīti ar citiem teikuma locekļiem - teikuma priekšmetu, papildinājumiem un apstākļiem.

³ Паулаускене А. Грамматические категории глагола в литовском языке. Докторская диссертация. Вильнюс, 1979, с.34; Sapir E. Language // Bornstein D.D. Readings in the Theory of Grammar. Cambridge, Massachusetts, 1976, p. 122 - 136 u.c.

⁴ Funkcionāli semantiska kategorija - kategorija, kas apvieno dažādu līmeņu valodas līdzekļus noteiktu semantisku funkciju veikšanā; skat. Бондарко А. Вид и время русского глагола. - Ленинград, 1971, 5 - 6 с. un Бондарко А. Грамматическая категория и контекст. Ленинград, 1971, с. 8

⁵ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Rīga, 1959, 564.lpp.

⁶ Бондарко А. Аспектуальность// Теория функциональной грамматики. - Ленинград, 1987, с. 44.

Pabeigta/nepabeigta veida opozīcijas formālā jeb morfoloģiskā izpausme latviešu valodā ir saistīta ar verba priedēkli - ja verbam ir priedēklis, tas izsaka pabeigtu darbību, ja priedēkļa nav - nepabeigtu jeb ilgstošu: *lasīt izlasīt, darīt - padarīt* u.c.

Taču pabeigta/nepabeigta veida opozīcijai latviešu valodā ir arī kontekstuāla izpausme. Tā vērojama divveidu verbos - verbos, kas spēj izteikt gan pabeigtu, gan ilgstošu darbību. Divveidu verbi var būt:

1) bezpriedēkļa verbi - *dot, definēt, fiksēt, publicēt, reaģēt* u.c.;

2) priedēkļa verbi *pārbaudīt, pārdot, apceļot, pierādīt, izdot* u.c.

Divveidu verbu esamība latviešu valodniecībā verba veidam veltītajos pētījumos parasti uzskatīta par veida opozīcijas neitralizāciju, uzsverot, ka verba priedēkļa vai bezpriedēkļa forma nav saistīta ar darbības pabeigtību vai nepabeigtību.⁷

Šis fakts ir traktējams citādi. Divveidu verbi nav veida opozīcijas neitralizācija.⁸ Pabeigta/nepabeigta veida pretstatījums saglabājas, mainās tikai tā izpausme no morfoloģiskas tā ir kļuvusi sintaktiska. Pabeigta/nepabeigta veida opozīcijas formālā izpausme (resp. priedēkļa esamība/neesamība) nav svarīga, jo tās lomu ir uzņēmis konteksts, kurā svarīgs ir teikuma saturs, bet ne verba forma. Piemēram, priedēkļa un bezpriedēkļa divveidu verbu kontekstuāls salīdzinājums:

bezpriedēkļa verbs

⁷ J. Endzelīns šādus verbus klasificē par darbības vārdiem bez veida nozīmes; skat. Endzelīns J. Латвильские предлоги. // Darbu izlase, 651.lpp. V. Staltmane tos uzskata par nekorelatīvu verbu grupu; skat. Staltmane V. Verba veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. // LZA Valodas un literatūras institūta raksti. VII. - Rīga, 1958, 22. - 23.lpp.

⁸ Skat. Lokmane I. Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā. // Valodas aktualitātes 1990. Rīga, 1991, 202.lpp.

ilgstoša darbība⁹

Vīrs katru dienu gāja uz jūru.

pabeigta darbība

Kādā dienā vīrs atkal gāja uz jūru.

priedēkļa verbs

ilgstoša darbība

Vakar veikalā pārdeva maizi.

pabeigta darbība

Vakar veikalā pārdeva visu maizi.

Salīdzinot ilgstošas un pabeigtas darbības piemērus, redzams, ka veida nozīme ir saistīta ar kontekstu. Veida nozīmes noteicēji var būt laika apstākļi (sal. *katru dienu* un *kādā dienā*) un papildinātāji (sal. *pārdeva maizi* un *pārdeva visu maizi*). Tātad šie teikuma locekļi darbojas kā aspektualitātes elementi. Tas ļauj secināt, ka divveidu verbu funkcionēšanas likumsakarības ir saistītas ar teksta autora komunikatīvo mērķi.

Tomēr valodas praksē nākas saskarties ar bezpriedēkļa divveidu verbu morfoloģisku perfektivāciju. Latviešu valodā vērojama tendence tādiem vārdiem kā *publicēt, fiksēt, reaģēt, reģistrēt, konstatēt* u.c. piešķirt morfoloģisku pabeigtas darbības formantu - priedēkli: *nofiksēt, piefiksēt, noreaģēt, pierēģistrēt, izakcentēt, izrestaurēt* u.c., piemēram, *Bet dažkārt cilvēks nespēj šādi adekvāti noreaģēt* (Santa). Acīmredzot latviešu valodā kontekstuālā veida opozīcija bezpriedēkļa divveidu vārdiem netiek uztverta kā pietiekama, tāpēc ir konstatējama šo verbu perfektivācija, īpaši (ar priedēkli) uzsverot darbības pabeigtību

⁹ Parasti šādos gadījumos ilgstošas darbības piemērs ir verbs vienkāršajā tagadnē, pabeigtas darbības piemērs verbs vienkāršajā pagātnē, taču šajā pētījumā no tā ir apzināta atkāpe, lai veida opozīcija būtu redzama viena laika robežās, bez tagadnes un pagātnes laika opozīcijas mijiedarbības.

vai īslaicīgumu. Varētu teikt, ka šajā gadījumā darbojas valodas sistēmiskās atbildes princips.¹⁰ Ja nepabeigta veida vārdiem *lasīt, darīt, skriet* u.c. darbības pabeigtība tiek izteikta ar priedēkli (*izlasīt, izdarīt, aizskriet* u.c.), tad tāpat vajadzētu būt arī vārdiem *fiksēt, konstatēt, reģistrēt* u.c. Taču šādi priedēkļi latviešu valodas kultūras jautājumiem veltītajā literatūrā pamatoti uzskatīti par nevajadzīgiem¹¹, jo tā tiek ignorētas iespējas izteikt pabeigta veida nozīmi gan kontekstuāli, gan arī ar verba laika formām, īpaši salikto laiku formām darāmajā un ciešamajā kārtā.¹²

Apstākļi kā aspektualitātes elementi latviešu valodā darbojas arī citā gadījumā konstrukcijās, kuras veido nepabeigta veida verbs un apstākļa vārds ar konkrētas, uz zināmu mērķi virzītas darbības nozīmi.¹³ Šīs konstrukcijas ir iespējams ietilpināt verba veida opozīcijā, jo tās izsaka ilgstošu darbību pretstatā atbilstošajiem priedēkļvārdiem:

celt pāri pārceļt
nākt iekšā ienākt
vērt vaļā atvērt
iet prom aiziet utt.

Veida opozīcija šajā sastatījumā tiek izteikta kontekstuāli resp. sintaktiski nepabeigtajam veidam, morfoloģiski pabeigtajam veidam. Turklāt veida opozīcija vērojama gan

¹⁰ Freimane I. Valodas kultūra teorētiskā skatījumā. Rīga, 1993, 68.lpp.

¹¹ Augstkalna R. Vērojumi un ierosinājumi. // LVKJ 4.laidiens. - Rīga, 1968, 68.lpp.; Freimane I. Valodas kultūra teorētiskā skatījumā, 157. - 158.lpp.; Ozola Ā. Par priedēkļa *no-* lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. // LVKJ 20.laidiens. - Rīga, 1984, 123. - 128.lpp. u.c.

¹² Par to arī Lokmane I. Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā. //Valodas aktualitātes – 1990, Rīga, 1991, 202.lpp.

¹³ Endzelīns J. Латышские предлоги, 624.lpp; skat. arī Liparte E. Par dažiem partikulvārdiem un to lietojumu Engures un Mērsraga izlōksnē. // Baltu filoloģija VI. - Rīga, 1996, 30. - 36.lpp.; tur arī plaša literatūras norāde par šo jautājumu.

nenoteiksmē, gan verba laika un izteiksmju formās. Konstrukcija **nepabeigta veida verbs + adverbs** vienmēr izsaka ilgstošu darbību, piemēram:

Apmetums krīt nost tur stūrī (H.Gulbis); Putni to [barību] kāriem knābjiem tvēra un tiesāja nost (Viks); Zirgu vecais komendants tur neliks iekšā, bet tevi gan (M. Zīverts); "Sedz tās zivis vaļā!" Grīnāls iesaucās (R.Blaumanis).

Minētās verba un adverba konstrukcijas dod iespēju pabeigta veida verbu vietā lietot formas ar ilgstošas darbības nozīmi, jo apstākļa vārds nozīmes ziņā līdzinās atbilstošā verba priedēklim.¹⁴ Īpaši svarīga šīs konstrukcijas loma ir verbu vienkāršās tagadnes formās, izsakot aktuālās tagadnes nozīmi, kur priedēkļverbu jeb pabeigtas darbības verbu lietošana ir pretrunā ar tagadnes nozīmi, tomēr teikumā nepieciešams akcentēt darbības mērķi vai rezultātu.¹⁵ Konstrukcija **nepabeigta veida verbs + adverbs** ļauj kontekstuāli izvairīties no morfoloģiska formanta resp. priedēkļa piešķirtās semantikas darbības pabeigtības.

Aspektualitāte ir cieši saistīta ar temporalitāti darbības vārda laika formu izteikto attieksmi pret laiku. Veida un laika nozīmes latviešu valodas verba formu sistēmā ir mijiedarbībā. Tādēļ temporalitātes realizācijā ir savijusies pabeigta/nepabeigta veida opozīcijas formālā un kontekstuālā izpausme.

Veida opozīcijas formālā izpausme (priedēkļa esamība/neesamība) vērojama verba laika formu primārajās jeb pamatnozīmēs, dominējot vienkāršajā tagadnē. Opozīcija neitralizējas sekundārajās jeb pārnestajās nozīmēs, jo tās realizējas neatkarīgi no verba veida.

Piemēram, vienkāršās tagadnes primārā nozīme izteikt darbību, kas noris vienlaicīgi ar runas momentu: *Es te sēžu un laižu dūmus gaisā, bet jūs strādājat* (K.Zariņš). Šajā nozīmē

¹⁴ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 571.lpp.

¹⁵ Plašāk par to skat. Kalnača A. Darbības vārda veida un laika nozīmju mijiedarbība vienkāršās un saliktās tagadnes formā// Baltu filoloģija VI. - Rīga, 1996, 63.lpp.

parasti nelieto priedēk|verbu, jo tam nav tagadnes nozīmes. Izņēmumi var būt:

1) ja priedēk|verba leksiskā nozīme atšķiras no atbilstošā verba leksiskās nozīmes - *saprast prast, uztraukt traukt* u.c.;

2) ja verbu bez priedēkļa parasti nelieto *pazīt, atzīt, aizmirst, atgādināt* u.c.;

3) ja verba priedēklis zaudējis savu nozīmi *atpūsties, izskatīties, ietekmēt* u.c.

Piemēram, *Esmu slims un palieku gultā* (A.Eglītis).

Vienkāršās tagadnes primārajā nozīmē var runāt arī par jauktu veida opozīcijas izpausmi. Tās ir minētās virzības verbu un adverbu konstrukcijas, kuras ilgstošu darbību izsaka kontekstuāli pretstatā morfoloģiski izteiktajam pabeigtajam veidam - *Aiz vārtiem Kurbads atkal skatās atpakaļ* (Džūkstes pasakas).

Sekundārajās vienkāršās tagadnes nozīmēs verba veids nav svarīgs, tādēļ neitralizējas veida opozīcija. Verba priedēkļa vai bezpriedēkļa formai sekundāras laika nozīmes realizācijā nav nekādas nozīmes, piemēram,

1) vienkāršā tagadne ar vienkāršās nākotnes nozīmi -

Uz rudeni divējas kāzas. Abas meitas aiziet (=aizies) tautās (A.Niedra);

2) vienkāršā tagadne kā vispārināts laiks -

Kas citam bedri rok, pats iekrīt (Latviešu sakāmvārdi un parunas);

Māte joprojām ik pa laikam sakrāj sausiņus nebaltām dienām (Diena);

3) vienkāršā tagadne ar saliktās tagadnes nozīmi -

Tu raksti tūlīt, līdz nonāc (=esi nonācis) Pēterburgā (A.Austriņš);

4) vienkāršā tagadne kā vēstījuma laiks -

Papurina galvu kaziņa, nošķind zvārgulīši, bet Pienenīte skrien skatīties, vai tas nav Cīrulis lesvilpjas liepas zarā strazds, Pienenīte sarausta lakatiņa stūrus un steidzas pretī viņam - Cīrulim (A.Sakse).

Tā kā verba laika formu sekundārās nozīmes vienmēr ir konteksta nosacītas, tad var teikt, ka vieni un tie paši konteksta elementi darbojas gan laika formu nozīmju transpozīcijā, gan veida opozīcijas neitralizācijā teikuma priekšmets (skat. teikumu *Kas , pats*), papildinātāji (skat. teikumu .. *sausiņus*) un apstākļi (skat. teikumus *Uz rudeni.., ..joprojām..*).¹⁶

AVOTI

- Austriņš A. Kopoti raksti.V sēj. - Rīga, 1927.
 Blaumanis R. Kopoti raksti.III sēj. - Rīga, 1958.
 "Diena" (laikraksts)
 Džūkstes pasakas. - Rīga, 1980.
 Eglītis A. Misters Sorrijs. - Rīga, 1993.
 Gulbis H. Sarunas ar skopām remarkām. - Rīga, 1974.
 Latviešu sakāmvārdi un parunas. - Rīga, 1955.
 Niedra A. Sieva. - Rīga, 1938.
 Sakse A. Pasakas par ziediem. - Rīga, 1966.
 "Santa" (žurnāls)
 Viks. Sarežģītais Zvirbulēns. - Rīga, 1982
 Zīverts M. Kamerlugas. - Rīga, 1989

---

¹⁶ Konteksta elementu teorētisku analīzi verba laika nozīmju sakarā skat. Kalnača A. Darbības vārda laika formu funkcionālā sistēma latviešu valodā. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 1996, 33. - 55.lpp. un 75. - 97.lpp.

Contextual Manifestation of Verbal Aspect Opposition in Latvian

Summary

Primary aim of this paper is interpretation of the aspect category as a functionally semantic category thus broadening understanding of verbal aspect in Latvian.

The opposition of perfect and imperfect aspect in Latvian usually is morphologic and it is linked with prefix of the verb - if the verb has a prefix, it expresses perfective action; if the verb does not have a prefix, it expresses imperfective action.

In Latvian this opposition simultaneously is syntactic as well. The manifestation of it is closely connected with context and depends on the communicative aim of the author of text. The analysis of context shows that not only the predicate but the object and adverbial modifiers are involved in this opposition as well.

There is a mutual dependence of the meanings of aspect and tense forms in Latvian. Primary and secondary meanings of tense forms are closely linked with both morphologic and syntactic (contextual) manifestation of verbal aspect opposition.

Maija BRĒDE (Rīga)

Fonostilistiskā aspekta pragmatiskā funkcija

Fonostilistikas problēmas, kas attiecas uz valodas segmentālo un prosodisko līmeni, skar kā vispārējos fonētiski stilistiskās izteiksmes līdzekļus, tā atsevišķu skaņu un skaņu kopu estētiskās īpašības. Šī valodas sfēra attiecināma uz valodas poētisko funkciju.

Izteiksmes līdzekļi it sekmīgi var radīt estētisku baudījumu kā redzei, tā dzirdei arī ārpus dzejas (Quirk, Stein, 1990:4). Ja tie veido tikai muzikālu iespaidu, skaņa dominē pār nozīmi. Taču skaņas ekspresivitāte nebūt nav nemainīgi iekodēta un bieži var būt pat pretrunīga (Schoght, 1988).

Fonētisko izteiksmes līdzekļu kopums funkcionē visos lingvistiskajos līmeņos. Tradicionāli tos lieto daiļliteratūrā, īpaši dzejā, taču ir arī citas jomas, piem., prese, kur to uzdevums ir uzsvērt un izcelt kādu konkrētu informācijas aspektu. Dažādos preses žanros, kā lietišķajās ziņās, problēmrakstos, intervijās, aprakstos u.c. tieši *virsraksts* tiek veidots ar aprēķinu saistīt lasītāja uzmanību.

Virsraksts galvenokārt analizēts no sintaktiskās uzbūves viedokļa. Taču vizuālā iespaids oriģinalitāte, ar to saistītās psiholoģiskās asociācijas lielā mērā atkarīgas no tā, kā žurnālisti izmanto dažādu lingvistisko līmeņu iespējas. Fonētiskos izteiksmes līdzekļus bieži vien lieto noteikta tēla radīšanai. "Virsraksts ir laikraksta iespēja uzsvērt tā individualitāti masu produkcijas konkurencē" (Bell, 1991:185). Līdzīgi reklāmai virsrakstam jāsaista, jāvirza un jānotur lasītāja interese.

Šīs lingvistiskās analīzes mērķis ir fonētiski stilistisko paņēmieni, ritmu ieskaitot, potenciāla izvērtēšana preses virsrakstos. Analīzes materiāls ņemts no laikraksta "Diena" 1997.gada astoņu mēnešu numuriem (aprīlis novembris). Virsraksti izrakstīti galvenokārt no tematiskajām lappusēm "Komentāri un viedokļi", "Nacionālās ziņas", "Rīgā un novados", "Kultūra". Vairumā gadījumu, lai panāktu izcēluma

efektu, žurnālisti izmantojuši *atkārtojumu* - skaņas, skaņu kopas, zilbes, visa vārda vai kādas tā morfēmas (parasti saknes vai priedēkļa) atkārtojumu jaunā atvasinājumā vai saliktenī. Viena vai gandrīz viena un tā pati skaņu secība ar vienādu uzsvara izvietojumu nodrošina noteiktu ritmisko zīmējumu. Visbiežāk fiksēts *visa vārda atkārtojums*.

Deklinējamās vārdu šķiras tiek atkārtotas gan tā paša skaitļa un locījuma, gan dzimtes formā:

- (1.) *Karalis miris, karalis pelna.*
- (2.) *Briesmas nerada pieminekļi, briesmas rada cilvēki.*
- (3.) *Logs uz iekšu, logs uz āru.*
- (4.) *Savs likums, savs kaktiņš Saeimā.*

Atkārtojums parādās arī formā, kuru nosaka teikuma gramatiskā struktūra:

- (5.) *Savs laukums, sava bumba, sava uzvara.*
- (6.) *Savējie starp savējiem.*
- (7.) *Maksa par bezmaksas garīgumu.*
- (8.) *Eiropas dienā. Vairāk Eiropas - vairāk brīvības!*
- (9.) *Cinītim Saeimā cinīša darbs.*
- (10.) *Lielām bankām liela attīstība.*
- (11.) *Latvijas ceļš nonācis krustcelēs.*
- (12.) *Zvaigznes ABC zvaigzne.*

Apstākļa vārdi (8.,13.), prievārdi (3.), partikulas (14.), atsevišķos gadījumos darbības vārdi (15.) tiek atkārtoti sākotnējā formā:

- (13.) *Nekad nesaki nekad.*
- (14.) *Ne lēnāk, ne zemāk, ne tuvāk.*
- (15.) *Krīzē nepārdod! Pērc! Pērc!*

Vairākos virsrakstos vārda saknes atkārtojums dažādās vārdu šķirās rada rotaļīgu noskaņu (16., 17.) un ir pamats vārdu spēlēm (18.). Šajā piemērā, kas ir reklāmas sastāvdaļa, izmantots sens piemiņas albumu teiciens ar četrkārtēju skaņas /dz/ atkārtojumu:

- (16.) *Smarža katram smaržo citādi.*
- (17.) *Jurģojās kā Jurģos!*

(18.) *Dzīvo dzīvē dzīvu dzīvi!*

Atsevišķu virsrakstu grupā izmantoti antonīmi, kas atvasināti ar nolieguma priedēkli "ne-" Atkarībā no vārdu leksiskās nozīmes šādi virsraksti var būt visai neitrāli (19., 20.), ironiski (21.), arī intriģējoši un saistoši kā vārdu spēle (22.):

(19.) Laivas, pūķi, *būtības* un *nebūtības* saknes.

(20.) *Neglīta* cīņa par *glītiem* cilvēkiem.

(21.) Latvijas *ceļa* *neceļi*.

(22.) *Tiesas nevara* un *varas netiesa*.

Vienā gadījumā lietots nolieguma priedēklis "bez-" (7.). Virsrakstos sastopams arī darbības vārda atkārtojums nolieguma formā (2., 23.):

(23.) *Sakoda*, bet *nesakošāja*.

Ne tik produktīvs izteiksmes līdzeklis kā atkārtojums ir *aliterācija*. Fiksēti vairāki virsraksti, kuri ietver vārdus ar vienādiem sākuma līdzskaņiem vai līdzskaņu kopām (4., 10., 24., 25., 26., 27., 28.):

(24.) Pēteris Pētersons Pēterdienā.

(25.) Sastāvs ir, spēles nav.

(26.) Mīla, murdi un politika.

(27.) Bezbēdīgā miera māja.

(28.) Tradīciju druva: kā māku, tā kopju.

(28.) piemērs faktiski ilustrē līdzskaņa atkārtojumu kā līdzskaņu kopas otro elementu. Pirmā elementa atšķirība ir tikai balss saišu darbībā.

Daļā virsrakstu aliterācijas radīto iespaidu papildina *asonanse*, konkrētajā materiālā - līdzskanīm sekojošā patskaņa atkārtojums (4., 9., 13., 18., 20., 29., 30., 31., 32., 33.):

(29.) Ziemeļgaisma un gaiņājamie rēgi.

(30.) Vidzemē virmo dumpības gars.

(31.) No karaļa līdz kalpam.

(32.) Vecā vilka viltības palīdzēja.

(33.) Noslēpumainība nevietā noved pie nelaimes.

(4.) virsrakstā skaņu savienojums /sa/ parādās trīs vārdos, ieskaitot vārda “savs” atkārtojumu. (9.) lietvārds “cinītis” lietots deminutīva formā, tādējādi virsrakstā dominē /i/ un /ī/. Četrkārtējs /l/ dominē arī (18.) piemērā, bet (20.) ir trīs /l/ un viens /ī/. Izteiciena izvēli (13.) virsrakstam, iespējams, vairāk noteicis tā skanīgums nekā leksiskā nozīme; šeit sastopam trīskāršu /e/ piedēkļa “ne-“ atkārtojumā, kā arī trīskāršu patskaņa /a/ lietojumu visos trīs secīgajos vārdos. (30.) piemērā līdzskanis /r/ vārdā “virmo” sabalsojas ar /r/ vārdā “gars” Vārdu atkārtojumos (2.,15.) četrkārtīgs /r/ lietojums rosina negatīvas asociācijas. (31.) divreiz sastopams skaņu savienojums /ka/, turklāt patskanis /a/ atkārtojas piecas reizes; daļēji to regulē locījumu formas. (32.) virsraksta skaņu tēlu nosaka līdzskaņi /v/, /l/ un patskaņi /i/, /ī/. (33.) pamīšus atkārtoti piedēkļi “no-“ un “ne-“

Kopā ar vārdu regulārajiem uzsvariem aliterācija un asonanse palīdz veidot virsraksta ritmisko struktūru. Bez melodiskā iespaida, īpaši, ja sākuma līdzskaņi tiek atkārtoti katrā vārdā, aliterācija var radīt arī papilddefektu, piem., dramatismu, humoru, ironiju. Tas, šķiet, sekmīgi kalpo lasītāja ziņkāres modināšanai.

Diezgan izplatīts fonētiski stilistiskais paņēmieni ir *atskaņas*, parasti atkārtojot pēdējo uzsvērto patskāni kopā ar tam sekojošo līdzskāni vai līdzskaņu kopu. Konkrētais materiāls par atskaņām ļauj runāt tikai nosacīti. Īsos virsrakstos, piem., vārda “nekad” (13.) un vārda “savējie” (6.) atkārtojums (otrais nedaudz modificētā formā “savējiem”) saglabā praktiski vienādu skaņu struktūru. Atskaņas iespaidu palīdz radīt arī loģiskais uzsvars uz pēdējā vārda.

Pēc paralēlisma principa veidotajā virsrakstā ar divām intonāciju grupām (3.) atskaņu pamatā ir pēdējo vārdu patskanis /u/ (iekšu, āru). Virsrakstā ar trim intonācijas grupām (14.) salīdzināmās pakāpes piedēklis “-āk” trīskārtējā atkārtojumā rada ievērojami vājāku atskaņas iespaidu nekā

iepriekš minētajā piemērā. Patskaņa /e/ tīšs lietojums stilizētās vārdu formās (34.) rada humora pieskaņu (... smuce, pāre kapeikes). Arī zilbes atkārtojums vārdu sākumā vērtējams kā fonētisks izteiksmes līdzeklis (32., 33.).

Izsaukšanas vārdu emocionālais potenciāls, kā arī to konkretizētā nozīme, kas daļēji sasaucas ar attiecīgo skaņu struktūru, kalpo noteiktas attieksmes veidošanai virsrakstā. (34.) piemērā tas ir nopelums, (35.) norādījums, tieša uzmanības piesaiste, (37.) - prieks:

(34.) *Fui*, tāda smuce par pāre kapeikes!

(35.) *Zieds, lūk*, vēl viens zieds!

Daļā virsrakstu izmantoti *dziesmu vārdi* (viena rindiņa), kuru pazīstamā ritma struktūra un tēlu sistēma daļēji atšifrē publicētā materiāla saturu:

(36.) Atnāk jauka vasariņa.

(37.) Ai, bagāta podu māte!

(38.) Šitā, brāļi, dzīvodami

Virsrakstu var veidot arī *dzejas citāts*:

(39.) "Caur zemes gurdeno mizu..."

vai populārs izteiciens (13.).

Vienā gadījumā žurnālists piemērojis savam nolūkam Ed.Veidenbauma dzejas rindu, izlaižot vārdu "reiz":

(40.) Mosties, mosties, svabadais gars!

Ir fiksēti arī virsraksti, kuros pazīstami teicieni vai citāti pārfrāzēti (1., 4., 41.):

(41.) Viss plaukst, zied, zeļ, kuplo un briest.

Pēdējais ilustrē skaņu atkārtojuma lomā ritma izjūtas radīšanā.

Katrai valodai raksturīga sava *ritmiskā struktūra*, kas atkarīga no vārda uzsvāra vietas, zilbju skaita vārdā, ritmisko grupu veidiem u.c. faktoriem. Taču ritmiskā zīmējuma modifikācijas ar zināmu priekšstatu par tempu var veiksmīgi

noderēt dažādu emociju izteikšanai. Virsrakstu noformējumā kā ritma efekta veidojošais faktors galvenokārt izmantots vārda atkārtojums un ritmiskas vārdu grupas, kuru pamatā ir paralēlisms, piem., (26.) piemērā,

(42.) *Meli turp un atpakaļ.*

(43.) *Ir kolektīvs un raksturs, nav uzvaru.*

(44.) *Kas ar ko un kā valdīs Polijā.*

(45.) *Cik cilvēku, tik durvju.*

Virsrakstos, kuri sastāv tikai no vienas intonācijas grupas, ritms parasti izjūtams kā konkrēta uzsvērto un neuzsvērto zilbju mija. Zilbju skaits šādos virsrakstos svārstās no 6 līdz 15. Garākajos virsrakstos ritma izjūta ir vājināta. No vairākintonāciju grupu virsrakstiem visiespaidīgākā ritmiskā struktūra atrodama relatīvi īsākajos virsrakstos, piem.,

‘Sastāvs ‘ir, | ‘spēles ‘nav. ||

Ritmiskā struktūra kā leksiskā, tā sintaktiskā līmenī organizē arī visus fonētiskās izteiksmes līdzekļus. Savukārt, aliterācija, asonanse, atskaņas piedalās ritma veidošanā. Vienā un tajā pašā izteikumā, šajā gadījumā virsrakstā, apvienoti dažādi fonētiskie līdzekļi.

Fonētisko līdzekļu stilistiskais potenciāls ir cieši saistīts ar valodas fonotaktiskajiem modeļiem un ritma veidu, kā arī ar mākslinieciskās motivācijas oriģinalitāti un konkrētajiem lingvistiskajiem līdzekļiem, kurus izvēlas žurnālists.

Fonoloģiju lielā mērā nosaka leksikas izvēle un struktūras sintakses līmenī (Leech, 1981:32). Taču jāatzīst, ka vairumā virsrakstu konkrēto vārdu izvēli nosaka izraudzītā tēma, retāk vārda fonētiskās struktūras veidojošo skaņu ikoniskās nozīmes.

Literatūra

1. Bell, A. (1991) *The Language of News Media*. London: Blackwell.
2. Leech, G.N., Short, M.N. (1981) *Style in Fiction*. London- NY: Longman.
3. Quirk, R., Stein, C. (1990) *English in Use*. London: Longman.

---

4. Schoght, H.G. (1988) *Linguistics, Literary Analysis and Literary Translation*. University of Toronto Press.

Pragmatic Funktion of Phonostylistic Aspect

Summary

Problems studied by phonostylistics include the general characteristics of phonetic stylistic features, the aesthetic effect of single sounds, and their various combinations. Expressive means can be effectively applied beyond the limits of the conventional poetic range.

The article presents the results of an analysis of press headlines (as taken from the 1997 April - November set of the Latvian daily paper "Diena") in view of the use of phonetic expressive means in their formation.

The most productive expressive means proves to be repetition (that of a whole word, morpheme, sound or sound combination). The repetition of a whole word providing the same sound structure with the same stress patterns adds most effectively to rhythm. A similar impression is achieved in a group of headlines that are based on the lyrics of popular songs. They appear to offer a familiar rhythmical structure as part of the key decoding the contents of the newspaper material. In a number of cases different expressive means overlap, like alliteration, assonance, rhyme.

The stylistic potential of phonetic phenomena relates directly to the phonotactic models and the type of rhythm in the language, as well as to the originality of artistic motivations and the particular linguistic means chosen by the journalist. However, one has to admit that the choice of particular words for the headlines is mostly determined by the lexical meaning of words rather than by the iconic values of their sound structure.

GRĀMATU APSKATS

Jauna Latviešu - angļu vārdnīca (prof. A. Veisberga redakcijā). R.: EAI, 1997, 756 lpp.

Ar dažu mēnešu intervālu latviešu lasītājs saņēmis divas latviešu angļu vārdnīcas. 1996.gada nogalē apgāds "Avots" vēlreiz laida klajā 1983.gadā atkārtoti izdoto E.Turkinas vārdnīcu, bet 1997.gada sākumā SIA "Ekonomisko attiecību institūts" izdeva Latvijas Universitātes profesora A.Veisberga rediģēto "Latviešu - angļu vārdnīcu"

A.Veisberga vadītais autoru kolektīvs ir veidojis vārdnīcu atbilstoši mūsdienu valodas prasībām, ņemot vērā gan angļu valodas pieaugošo lomu Latvijas sabiedrībā, gan latviešu valodas attīstības pakāpi. Uzreiz jāatzīmē, ka tas ir pirmais mēģinājums pēc apmēram 40 gadiem, veidot jaunu vārdnīcu, nevis papildināt vai atkārtoti izdot kādu esošo.

Ar ko jaunā vārdnīca atšķiras no iepriekšējām? Pirmkārt, tajā ir ietverta iepriekšējās vārdnīcās dažādu iemeslu dēļ neiekļuvušie vārdi un tā leksika, kas kļuvusi aktuāla vai radusies pēdējos gados. Krietni papildināts sociālo sfēru, īpaši filozofisko un reliģisko terminu krājums, kas iepriekšējās vārdnīcās nebija iespējams politisku motīvu dēļ, piemēram, *Zaļā ceturtdiena rel.* - *Maundy Thursday* (sub voce **ceturtdiena**); *Kristus ciešanas rel.*

Passion (sub voce **ciešanas**), *šeols rel.* *Sheol*; *šīts rel.* *Shiite*. Vārdnīcā nozīmīga vieta ierādīta jaunajiem ekonomikas, datortehnikas un dažu citu nozaru terminiem, būtiska vieta tajā ierādīta arī tā saucamajai Eiropas Savienības leksikai, piemēram, **brokers ek.** *broker*; **procesors dat.** *processor*; **dators dat.** (personal) *computer, PC*; **datortomogrāfija dat.** *computer tomography*; **fails dat.** *file*; **fonts dat.** *font*; **Ziemeļvalstis -** *Nordic countries*, **Ziemeļvalstu padome** *Nordic Council*; **investīcija ek.** *investment* ..; **fiskāls ek.** *fiscal* **Eiropa** *Europe* .. Atšķirībā no daudzām citām divvalodu vārdnīcām,

aplūkojamajā vārdnīcā iekļauta daļa izplatītāko sarunvalodas (arī vienkāršrunas) vārdu, piemēram, **blefot** - to bluff, **buča** kiss; (skaļa) smack; **čalis sar.** - guy, fellow, kid; **čau! sar.** - hi! ciao!; **naktstauriņš** 2. *pārn.* (sieviete) night-walker. Šādi papildinājumi ir novitāte, kas lielā mērā nosaka vārdnīcas vērtību.

Tomēr ne visiem vārdnīcā dotajiem tulkojumiem vai nozīmju izvēlei var piekrist. Šķiet, ka šķirklī **gailene** būtu maināma nozīmju secība, jo šāds sēnes nosaukums ir zināms latviešu literārajā valodā, bet auga nosaukums *gailene* tiek lietots tikai atsevišķās Vidzemes, Kurzemes un Zemgales izloksnēs literārā *gaiļbiksītes* vietā vai paralēli tam. Neprecīzi, šķiet, tulkots vārds **gaiļpiesis** (= larkspur), jo latviešu literārajā valodā vārdi *gaiļbiksīte* un *gaiļpiesis* ir auga *Primula veris* sinonīmi un tulkojami kā primrose, primula, cowslip, savukārt par *gaiļpiesi* nodēvētais augs ir delfīnija.

Manuprāt, jebkuru lasītāju var apmierināt šķirkļu izvērsums, jo bez pamatnozīmēm ir sniegti gan angļu valodā izplatītākie sinonīmi, gan bieži lietotie vārdu savienojumi un frazeoloģismi. Ieskatam divi šķirkļi - lietvārds un darbības vārds: **lapa** - 1. leaf; bez lapām leafless; lapu koks - deciduous tree, hardwood; lapu salāti lettuce; 2. (papīra) sheet; aptaujas l. questionnaire; balta l. 1) *poligr.* (grāmatas sākumā) flyleaf; 2) *pārn.* blank; ieliekamā l. - loose leaf; ōlaisties lapās - to show a clear pair of heels

skriet - 1. to run; (ļoti ātri) to rush; (veikli, viegli) to scud along; (lēni) to jog; (par laiku) to fly; s.kādam pakaļ - to run after smb.; s.uz vietas - to run on the spot; ō s., ko nagi nes - to run as fast as one's legs will carry one, to tear/ rush along; s.pa galvu, pa kaklu to run head over heels, to run at breakneck pace, to run for one's life; s.ar galvu sienā - to run one's head against a brick wall; 2.: s.pāri (par vārošu šķidrumu) - to boil over.

Par labu palīgu vārdnīcas lietotājam uzskatāmas dažādas norādes, kas saistītas ar vārda teritoriālo, leksikostilistisko ierobežojumu, kā arī ar vārda lietojuma sfēru.

Zinot atšķirības (un pat iespējamās kuriozās situācijas) starp Lielbritānijas angļu valodu (British english) un Amerikas angļu valodu (American english), vārda lietojuma teritoriālā norāde *amer.* aiz vārda palīdzēs vārdnīcas lietotājam izvēlēties piemērotāko vārdu saziņai ar dažādu kontinentu pārstāvjiem. Piemēram, **departaments** - department, division *amer.*; **klase** - l. (skolā) class, form, grade *amer.* ..; **Salavecis** - Santa Claus, Father Christmas *amer.*

Autoru kolektīvs daudz uzmanības ir veltījis nosakot vārdu lietojuma sfēru resp. nozari, taču vai autori reizēm nav "pārāk aizraušies" ar šādām norādēm. Pirmkārt, tas ir radījis nekonsekvences, piemēram, ar norādi: **rutks** *bot.* - black radish; **zilene** *bot.* - blueberry, great bilberry; taču bez norādes: **redīss** - radish; **kazene** blackberry, brambleberry, dewberry. Otrkārt, daudzi vispārlietojamās leksikas vārdi (kurus tiesa, attiecīgā nozarē lieto arī kā terminus) tiek nominēti kā konkrētai nozarei piederīgi, piemēram, **saulespuķe** *bot.* - sunflower; **deskripcija** *filoz.* - description; **zilbe** *val.* - syllable.

Vārdnīca papildināta ar pieciem pielikumiem. Ģeogrāfisko nosaukumu saraksts, kas ietver ap 1400 kontinentu, reģionu, valstu, pilsētu, kalnu, upju u.tml. vārdu, pilnībā atbilst šodienas situācijai, taču ļauj atrast vietvārdu arī pēc vēsturiskā nosaukuma. Piemēram, šķirklī **Leņingrada** Leningrad dota norāde *novēcojis* un saistījums ar šķirklī **Sanktpēterburga**; **Kēnigsberga** Koenigsberg *novēcojis*, *sk.* **Kaļiņingrada**; **Ziloņkaula Krasta Republika** Ivory Coast *novēcojis*, *sk.* **Kotdivuāra**; **Ziemeļrodēzija** - Northern Rhodesia *novēcojis*, *sk.* **Zambija**. Pārējie četri ir gramatiskie pielikumi. Pirmajā no tiem ietvertas neregulāro darbības vārdu pamatformas; otrais veltīts angļu lietvārdiem, kuriem neregulāri veido daudzskaitļa formas. Nākamajā dotas īpašības un apstākļa vārdu neregulārās salīdzināmās pakāpes, norādot nozīmju atšķirības pārākajā un vispārākajā pakāpē. Piemēram, **late** later (tikai par laiku) // latter latest (tikai par laiku) // last; **old** older // elder (par ģimenes locekli) - oldest // eldest (par ģimenes locekli). Pēdējā

---

pielikumā apkopotas ziņas par skaitļa vārdu veidošanu (pamata un kārtas skaitļa vārdi), par daļskaitļiem un matemātiskajām darbībām.

Bez jau pieminētajām vārdnīcas zinātniskajām un praktiskajām vērtībām, jāatzīmē arī tās labais datorsalikums (šķirkļu pārskatāmība, šriftu izvēle u.tml.) un poligrāfiskais izpildījums.

Kā autori min priekšvārdā, vārdnīca paredzēta visiem, kam ir saskare ar angļu valodu sākot no skolnieka un beidzot ar tulku.

Par vārdnīcas noderīgumu vislabāk pārliecināties katram pašam, taču, manuprāt, tā būs noderīga visiem, kam nāksies saskarties ar mūsdienu angļu valodu. To var izmantot gan skolnieks, meklējot pirmos kontaktus vēstulju ceļā, gan pieredzējis banku un finanšu speciālists, rodot vārdnīcā Eiropas Savienībā pieņemtos angļu terminus.

Ilga Jansone

Oriģināls pētījums par mazpazīstamu tēmu

1997.gada oktobrī Vīsbādenē klajā ir nākusi plaša 468 lpp. bieza monogrāfija, kas veltīta somugru valodu grupas – votu dialekta t.s. krievīņu valodas analīzei:

Eberhard Winkler, Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1997.

Dr. Eberhards Vinklers ir pazīstams somugru valodu pētnieks, strādā Minhenes universitātes Somugristikas institūtā (Institut für Finnougristik der LMU München), pētījis arī lībiešu valodu (Salis-Livische Sprachmaterialien. Herausgegeben von Eberhard Winkler. München 1994) un publicējis rakstus par dažādiem somugru valodu jautājumiem (1993. – Zu Trefurts wotischer Sprachprobe (1783). *Linguistica Uralica* XXIX. 38-44. 1994. Zum starkstufigen i-Plural im Wotischen unter Berücksichtigung der ingrischen, estnischen und finnischen Verhältnisse. *Finnougrische Forschungen* 52. 99-134); pēdējos gados intensīvi

---

pievērsies krievu valodas un vēstures studijām, pētījis arhīvu materiālus Helsinkos, Pēterburgā, Tallinā, Tartu, Rīgā u.c. Šī darba rezultātā arī tapusi minētā monogrāfija.

Kā zināms, krieviņi ir votu etniskā grupa, kas 1445.gadā tika noņemti Bauskas apkārtnē, galvenokārt Skaistkalnē, Jaunsaulē, Mēmelē, Krusas muižā. Krievu valoda ir votu dialekts, kas ietilpst Baltijas somu valodu atzarā, kurā šīs etniskās grupas pārstāvji sazinājās vēl līdz 19.gs. vidum, bet pēc tam asimilējās latviešu valodā. Monogrāfijā ir vairākas nodaļas – ievaddaļā aplūkota krievu vēsture (Die Geschichte der Krewinen), jautājuma izpētes vēsture un izpētes stāvoklis (Forschungs-geschichte und Stand der Forschung), darba metodes, mērķi u.tml. Kā norāda pats monogrāfijas autors, “pētījuma uzdevums ir krievu mantotos pieminekļus iespējami pilnīgi atklāt skaniskā (fonētiskā un fonoloģiskā), morfoloģiskā un sintaktiskā plāksnē. Turklāt tas varētu krievu valodu iekļaut sistēmā, t.i., izdibināt, ko tā mantojusi no senvotu valodas un ko atīstījusi pati savas eksistences periodā vai aizguvusi no citām valodām.” Tālāk seko detalizēts krievu valodas un vēstures avotu – dažādu arhīvu materiālu, vārdu sarakstu, lingvistisku un etnogrāfisku pētījumu (J.A.Šegrēna, F.J.Vīdemaņa u.c. autoru darbu) apskats un raksturojums. Plašākā nodaļa ir veltīta šajos avotos fiksētā krievu valodas materiāla lingvistiskajai analīzei, rakstības jautājumiem, to atšķirībām dažādos avotos, dots iespējami pilnīgs ilustratīvais materiāls, tā raksturojums fonētikas, gramatikas, leksikas līmenī, vārdu krājuma apskats. Var piebilst, ka grāmatā īpaša nodaļa ir veltīta arī latviešu valodas ietekmei, aplūkoti latviešu valodas (vai ar latviešu valodas starpniecību pārņemti) aizguvumi krievu valodā. Tāpēc Dr. Ēberharda Vinklera monogrāfija varētu būt interesanta un vajadzīga ne tikai somugristiem, bet arī baltu valodu un latviešu valodas vēstures pētniekiem, risinot diahroniskās valodniecības problēmas.

Elga Kagaine

1996.-1997.gadā Lietuvā izdotās vārdnīcas

Bibliogrāfijā iekļautas dažādas minētajā periodā izdotās vārdnīcas: gan tulkojošās divvalodu vārdnīcas, gan skaidrojošās literārās valodas un dažādu nozaru speciālās terminoloģijas vārdnīcas. Tās vārdnīcas, kas bija pieejamas, īsi anotētas. Vārdnīcas, informācija par kurām izrakstīta no izdevuma "Bibliogrāfijos žinios" (1996-1997), ir bez anotācijām un iezīmētas ar * (galvenokārt tulkojošās divvalodu, arī dažas terminu vārdnīcas). Iespējams, ka nav aptvertas visas Lietuvā izdotās vārdnīcas, īpaši 1997.gada publikācijas, jo pagaidām nebija pieejama pilnīga bibliogrāfija.

1. Aiškinamasis angļu-lietuvīų kalbų kompiuterijos terminų žodynas. Kaunas: "Smaltija", 1997. 366 p. /Skaidrojošā angļu-lietuviešu datorzinātnes terminu vārdnīca/. *
2. Angļu kalbos mokomasis žodynas. (Liet. daļi parengē O.Armaļtē, L.Pažūsis, D.Tekorienē). V Alma littera, 1996. 763 p. /Angļu valodas mācību vārdnīca/. Trešais fotografētais izdevums. *
3. Angļu-lietuvīų kalbų žodynelis. (Sudarė J.Zdanytė). Kaunas: Naujasis lankas, 1997. 284 p. /Angļu-lietuviešu valodas vārdnīciņa/. Apjoms - 3000 vārdu. *
4. B a b i c k i e n ė Z., B a r e i k y t ė A. Lithuanian Pictorial Dictionary. Lietuviškas paveikslėlių žodynas. V Baltos lankos, 1996. - 167 p. /Lietuviska attēlu vārdnīca/.
 Ilustrēta tematiska vārdnīca tiem, kas grib mācīties lietuviešu valodu. Tajā apkopots apmēram 2000 leksisko vienību, kas sakārtotas 13 lielās tematiskās grupās. Vārdi sistematizēti pēc vārdšķirām, dots vārdu un vārdu savienojumu rādītājs ar gramatiskām norādēm. Pielikumā aplūkoti arī svarīgākie gramatikas jautājumi.
5. B e k e r i s U. Simbolių žodynas. V Vaga, 1996. - 323 p. /Simbolu vārdnīca/.
 Atkārtots 1995.gadā iznākušās vārdnīcas izdevums. Apmēram 1800 šķirkļa vārdu un 900 ilustrāciju palīdz

---

izprast krāsu, skaitļu, augu, dzīvnieku un citu simboliku dažādos laikos un kultūrās. Enciklopēdiska tipa vārdnīca, pie lielākajiem šķirkļiem minēta izmantotā literatūra. Vārdnīca tulkota no vācu valodas.

6. **B u i v y d i e n ě** R. Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai. V Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 245 p. /Lietuviešu valodas precību radniecības nosaukumi/.

Skaidrojoša enciklopēdiska vārdnīca, kurā apkopoti precību ceļā izveidojušās radniecības nosaukumi. Aplūkota šo nosaukumu cilme, attīstība, izplatība, nozīmes un sakari ar citām kaimiņvalodām.

7. **B u t k u s A., S a r k a n i s A.** Lietuvių-latvių kalbų vadovas. Kaunas: Aesti, 1996. 216 p. /Lietuviešu-latviešu valodu ceļvedis/.

1987.gadā izdotās sarunvalodas vārdnīcas otrais izdevums. Materiāls sakārtots tematiski. Vārdnīcā ir arī īss lietuviešu un latviešu valodas gramatikas apskats.

8. **Civilinēs aviācijas terminų žodynas** (Rengė R.Eriksonienė, J.Klimavičius, V.Dargužis, S.Jankūnas, A.Seržentas). V Logos, 1996. - 351 p. /Civilās aviācijas terminu vārdnīca/.

Pirmā vārdnīca, kur apkopoti aviācijas termini lietuviešu valodā (sagatavoti pēc Starptautiskās civilās aviācijas organizācijas (ICAO) dokumentiem). Lietuviskie termini sakopoti ligzdās un tiem dotas atbilstmes angļu un krievu valodā. Papildus publicēti divvalodu terminu - angļu-lietuviešu un krievu-lietuviešu rādītāji, kā arī saīsinājumu pielikums.

9. **Clavis Germanico-Lithvana: rankraštis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas.** (Ats.red. A.Ivaškevičius). 2 d. (parengė V.Drotvinas), V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997. 701 p. /XVII gs. Vācu-lietuviešu vārdnīca rokrakstā/.

Paredzēts izdot 4 daļas, 1.daļa iznākusi 1995.gadā.

10. **D a u k a n t a s** S. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 383 p. /Lielā poļu-lietuviešu valodas vārdnīca/.

Vārdnīca saglabājusies līdz mūsu dienām rokrakstā, tās faksimilizdevumu izdošanai sagatavojis Lietuviešu valodas institūts (red. G.Subačius). Līdz šim iznākušas 2 daļas (pavisam būs 4).

11. **K u z a v i n i s** K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 938 p. /Latīņu-lietuviešu valodas vārdnīca/. *

12. **L a p y t ē** A. Trumpas psichiatrijos terminų žodynas. V LR Švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1996. - 85 p. /Īsa psichiatrijas terminu vārdnīca/. *

13. **L e m c h e n a s** Ch. Trumpas rusų-lietuvių kalbų žodynas. Kaunas: Šviesa, 1997. 494 p. /Īsa krievu-lietuviešu valodas vārdnīca/.

Astotais, papildinātais izdevums, kas aptver aptuveni 20 000 vārdu.

14. Lietuvių-anglų kalbų žodynelis. (Sudarė J.Zdanytė). Kaunas: Naujasis lankas, 1997. 321 p. /Lietuviešu-angļu valodas vārdnīciņa/. Apjoms - 4000 vārdu. *

15. Lietuvių kalbos žodynas. (Vyr.red. V Vitkauskas). /Lietuviešu valodas vārdnīca/. T. 17. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997 1079 p.; T. 18 V Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. - 984 p.

Lietuviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas (iznāk kopš 1968.gada) 17.sējums no *tūlė* līdz *valgus* un 18.sējums no *vali* līdz *vėsus*.

16. **M a ž i u l i s** V Prūsų kalbos etimologijos žodynas. Altpreussisches etymologisches Wörterbuch. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 365 p. /Prūšu valodas etimologijas vārdnīca/.

1988.gadā iesāktā izdevuma 3.sējums prūšu valodas vārdu, kas sākas ar burtiem *L-P*, etimologija.

17. Mokomasis lietuvių kalbos rašybos ir kirčiavimo žodynas. (Sudarė P.Kniūkšta, A.Lyberis). Kaunas: Šviesa, 1997. - 367 p. /Lietuviešu valodas ortogrāfijas un akcentoloģijas vārdnīca/.

Šāda tipa vārdnīcas piektais izdevums, ko veido divas daļas: vienā ir ortogrāfijas un akcentēšanas principi un noteikumi, otrā pati vārdnīca un ģeogrāfiskie nosaukumi. Mācību vārdnīca paredzēta vecāko klašu skolēniem.

18. P e t r a u s k a s V. Ispanų-lietuvių kalbų žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 661 p. /Spāņu-lietuviešu valodas vārdnīca/. *

19. P e t r u ž i s G. Medžioklės žodynas. V Enciklopedija, 1997. 125 p. /Medību vārdnīca/. Parālēli teksti lietuviešu, angļu, franču, krievu, vācu valodā. *

20. P i g a g i e n ė O. Mokomės kalbėti lietuviškai: žodynas kitakalbiamis. Kaunas: Šviesa, 1997. 143 p. /Mācāmies runāt lietuviski: vārdnīca citās valodās runājošiem/. *

21. P r i ė i n a u s k a s J. Rusų-lietuvių kalbų prekių žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 735 p. /Krievu-lietuviešu valodas preču nosaukumu vārdnīca/.

Aptver aptuveni 40000 preču, kulinārijas izstrādājumu, to veidu, daļu, īpašību, kvalitātes rādītāju, defektu nosaukumu. Iekļauti arī prečzinības, rūpniecības iekārtu termini un ar tiem saistītie bioloģijas, botānikas, ķīmijas, ekonomikas, fizikas, tehnikas un zooloģijas termini.

22. R a m a n a u s k i e n ė D., Z a g o r s k a i t ė E. Angļu-lietuvių kalbų medicinos terminų žodynas. V Žodynas, 1997. 429 p. /Angļu-lietuviešu valodas medicīnas terminu vārdnīca/.

Apmēram 20 000 terminu, ko lieto klīniskajā praksē un veselības aprūpē. Vārdnīca paredzēta ārstiem, medicīnas māsām un visiem, kas interesējas par medicīnu. Termini izkārtoti pēc alfabēta, angļiskajiem terminiem norādīta izruna. Pielikumā medicīnas terminoloģijā biežāk sastopamo galvenokārt grieķu un latīņu cilmes priedēkļu un piedēkļu rādītājs.

23. R u b a ž e v i č i e n ě - H o m o k i M. Trumpas vengrų-lietuvių ir lietuvių vengrų kalbų žodynas. V Enciklopedija, 1997. 135 p. /Īsa ungāru-lietuviešu un lietuvišu-ungāru valodas vārdnīca/. *

24. Rusų-lietuvių kalbų geležinkelių transporto žodynas. (Sudarė N.Juškaitė, S.Keinys). V.: SPAB "Lietuvos geležinkeliai" informacijos ir leidybos centras, 1997. 251 p. /Krievu-lietuviešu dzelzceļa transporta terminu vārdnīca/. *

25. Senasis Konstantino Sirvydo žodynas. (Parengė K.Pakalka). V Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997. 572 p. /Konstantina Sirvīda vecā vārdnīca/.

Fotografēts vecākās lietuvišu valodas vārdnīcas izdevums, ko ap 1620.gadu sagatavojis K.Sirvīds un kas izdota Viļņā. Šajā vārdnīcā ir poļu, latīņu un lietuvišu valodas materiāls. Ievadā aprakstīts vienīgā bojātā eksemplāra, kas saglabājies Maskavā, vēsture, kā arī aplūkoti šīs vārdnīcas atkārtotie izdevumi.

26. Sporto terminų žodynas. (Parengė S.Stonkus). Kaunas: LKKI, 1996. 1 d. - 680 p. /Sporta terminu vārdnīca/.

Pirmā trīssējumu skaidrojošās enciklopēdiskās sporta terminu vārdnīcas daļa. Tā paredzēta sporta speciālistiem treneriem, sportistiem, skolotājiem, žurnālistiem, tulkiem. Terminoloģiskais materiāls izkārtots ligzdās pēc alfabēta, dotas lietuvisko terminu atbilstmes angļu, vācu un krievu valodā.

27. S v e c e v i č i u s B. Lietuvių-anglų, anglų-lietuvių kalbų žodynas. V.: Žodynas, 1996. - 256 p. /Lietuviešu-angļu, angļu-lietuviešu valodas vārdnīca/. *

28. S v e c e v i č i u s B. Anglų-lietuvių kalbų žodynas. V Žodynas, 1997. - 715 p. /Angļu-lietuviešu valodas vārdnīca/. *

29. S v e c e v i č i u s B., P i e s a r s k a s B. Anglų-lietuvių, lietuvių-anglų kalbų žodynas. V Žodynas, 1996. 799 p. /Angļu-lietuviešu, lietuvišu-angļu valodas vārdnīca/.

Vārdnīcā apkopoti apmēram 25 000 vārdi.

-
30. Trumpas angļu-lietuvīu ir lietuvīu-angļu žodynas. (Sudarė L.Zabulienė). V.: UAB "Mūsu knyga", 1996. - 287 p. /Īsa angļu-lietuviešu un lietuviešu-angļu vārdnīca/. *
31. Trumpas rusų-lietuvīu kalbų technikos terminų žodynelis-žinynas. (Sudarė V.Mikeška). V.: Kuro aparatūros gamyklos leidykla, 1996. 103 p. /Īsa krievu-lietuviešu valodas technikas terminu vārdnīciņa rokasgrāmata/. *
32. T v a r a u s k a s M. Pirmoji Amerikos lietuviška knyga. V Mintis, 1997. - 226 p. /Pirmā lietuviskā grāmata Amerikā/.
Pirmā Amerikā dzīvojušā lietuviešu rakstnieka, apgaismotāja un preses izdevēja Mīkola Tvarauska sagatavotās angļu-lietuviešu un lietuviešu-angļu vārdnīcas (1875) vienīgā eksemplāra, kas saglabājies līdz mūsu dienām, faksimilizdevums.
33. U r b a D. Martyno Mažvydo raštų žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. - 459 p. /Martīna Mažvīda rakstu vārdnīca/.
Vārdnīcā apkopota visa M.Mažvīda (~1520-1563) *Katehisma* (1547) - pirmās grāmatas lietuviešu valodā - un citu viņa grāmatu leksika: sugas vārdi un īpašvārdi, norādīts to lietojuma biežums, kā arī skaidrota to nozīme. Ar vārdu savienojumiem un teikumiem ilustrēta visu gramatisko formu daudzveidība, kas raksturo vārdu savienojamību, to semantiku.
34. V a n a g a s A. Lietuvos miestų vardai. (Parengė V.Maciejauskienė). V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. - 322 p. /Lietuvos pilsētu vārdi/.
Aplūkota Lietuvas 165 pilsētu un pilsētiņu nosaukumu attīstība, darināšana un cilme. Šī vārdnīca ir pirmais šāda veida izdevums lietuviešu onomastikā.
35. Vokiečių-lietuvīu, lietuvīu-vokiečių kalbų žodynelis. (Sudarė V.Balaišis). V Margi raštai, 1996. 374 p. /Vācu-lietuviešu, lietuviešu-vācu valodas vārdnīca/. *
36. Vokiečių-lietuvīu ir lietuvīu-vokiečių kalbų žodynas. (Sudarė E.Pajaujienė). Kaunas: Specialios paskirties AB

“Aušra”, 1996. 373 p. /Vācu-lietuviešu un lietuviešu-vācu valodas vārdnīca/. Apjoms - apmēram 25 000 vārdu. *

37. Ž i t k u t ē A. Vokiečių-lietuvių, lietuvių-vokiečių kalbų automobilių terminų žodynas. V Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. - 360 p. /Vācu-lietuviešu, lietuviešu-vācu valodas automobiļu terminu vārdnīca/.

Vairāk nekā 13000 automobiļu svarīgāko terminu, kas sakārtoti pēc ligzdu principa. Tā ir tulkojoša vārdnīca, kas paredzēta autolietu pasniedzējiem, studentiem un praktizējošiem autospeciālistiem.

Sagatavoja Regīna Kvašīte

IN MEMORIAM

KONSTANTĪNS KARULIS
10. II 1915 – 3. XI 1997

Šī gada 3.novembra rītā latviešu humanitāro zinātņu sabiedrību sasniedza sēru vēsts mūžībā aizgājis viens no erudītākajiem latviešu kultūrvēstures pētniekiem, valodnieks, habilitētais filoloģijas doktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda loceklis, Triju zvaigžņu ordeņa kavalieris Konstantīns Karulis.

Plašs un daudzpusīgs gadu gaitā ir bijis zinātnieka interešu un darbības loks žurnālistika, jurisprudencē, grāmatniecībā, stenogrāfijā. Par šiem jautājumiem publicēti daudzi raksti un monogrāfijas ("Senie un mūsdienu raksti", 1956; "Raksts un rakstīšanas līdzekļi gadu tūkstošos", 1962; "Latviešu grāmata gadsimtu gaitā", 1967 u.c.), ir sastādīti un komentēti latviešu valodas senāko rakstu valodas pieminekļu izdevumi ("Jānis Reiters un viņa tulkojums", 1986; G.F. Stendera "Augstas gudrības grāmata", 1988).

Paralēli šai kultūrvēsturiskajai tematikai kopš piecdesmitajiem gadiem Konstantīns Karulis intensīvi ir darbojies latviešu valodniecībā, galvenokārt pievēršoties trim lingvistikas nozarēm leksikogrāfijai, valodas vēsturei un etimoloģijai. No 1957.-1964. gadam, strādājot ZA Valodas un literatūras institūtā, viņš piedalījās astoņsējumu "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" izstrādāšanā, izdevniecībā "Avots" ir sastādījis viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcas" (1987) instrukciju, uzbūves principus, kā arī uzrakstījis ievērojamu daļu šīs vārdnīcas šķirklju. Daudzos gan zinātniskos, gan populārzinātniskos - rakstu krājumos ir atrodamas Konstantīna Karuļa publikācijas. Viņš ir bijis viens no aktīvākajiem

sērijveida izdevuma "Latviešu valodas kultūras jautājumi" (1965-1993) autoriem, publicējis rakstus par leksikogrāfijas, semantikas un vārdu nozīmju attīstības jautājumiem, regulāri recenzējis un popularizējis presē un žurnālos jauniznākušos latviešu un cittautu valodnieciskos darbus.

Īpaša vieta Konstantīna Karuļa zinātniskajā darbībā ir valodas vēstures un etimoloģijas problēmu risinājumiem. Vairākus gadu desmitus viņš ir veltījis divsējumu "Latviešu etimoloģijas vārdnīcas" (1992) sagatavošanai, kas ir lielākais un nozīmīgākais viņa ieguldījums šajā sarežģītajā un daudzos gadījumos arī diskutablajā zinātnes nozarē. Par vārdu cilmes jautājumiem viņš daudzkārt referējis arī dažāda līmeņa konferencēs un kongresos, publicējis rakstus vietējos un starptautiskos izdevumos Stokholmā, Viļņā, Maskavā un citviet (Donum Balticum 1970, Baltistica, Балто-славянские исследования 1981, 1982, 1985 u.c.), sniedzis konsultācijas un komentārus vārdu cilmes skaidrojumos.

Līdz pat pēdējām mūža dienām Konstantīns Karulis aktīvi līdzdarbojās Latvijas kultūras un zinātnes dzīvē. Būdam daudzu notikumu aculiecinieks, viņš kultūrvēsturiskā skatījumā atspoguļoja publikācijās vēl samērā nesenās pagātnes faktus, sabiedrības dzīvi, raksturoja personības (Pirmie akadēmiķi. LZA Vēstis, 1996, Nr.1), piedalījās Latviešu valodas institūta konferencēs un apspriedēs. Vēl pavisam nesen, šā gada 4.oktobrī, LZA "Letonikas" programmas izbraukuma sēdē Valmierā tika nolasīts viņa sagatavotais referāts "Jānis Endzelīns un latviešu valodas vēsture" Pats autors gan slimības dēļ uz šo sēdi vairs nevarēja ierasties

Mūsu piemiņā Konstantīns Karulis allaž paliks kā gaišs, vitāls cilvēks, spilgta personība ar enciklopēdiskām zināšanām daudzās zinātņu un kultūras jomās. Viņa mūža veikums prasa ne mazāk ražīgu turpinājumu, kas būtu jānodrošina nākamajām filologu paaudzēm.

Lai Jums viegla dzimtās zemes smiltis!

Elga Kagaine, Agris Timuška

BIBLIOGRĀFIJA**LATVIEŠU VALODNIECĪBA 1997
GRĀMATAS, BROŠŪRAS**

Angļu-latviešu muitas terminu vārdnīca. Recenzenti: Valentīna Skujiņa u.c. Rīga: Jāņa sēta, 1997, 236.

Arāja Maija: Praktiskie darbi mūsdienu latviešu literārajā valodā (leksikoloģija, frazeoloģija, leksikogrāfija). Rīga: LU, PPF, 1997, 31.

Baltu filoloģija VII. Atb. red. P. Vanags. Rīga: LU, 1997.

Blūmfelde Līvija; Garjāns Jānis; Jirgensone Anita; Jurkāne Anna; Liniņš Eduards; Ķirīte Marika; Markēviča Māra Anna: Muzeoloģijas terminu vārdnīca. Rīga: Latvijas Muzeju asociācija, 1997, 179.

Brēde Maija; Gurtaja Valentīna; Veisbergs Andrejs; Zauberga Ieva; Žīgure Veneta: Runāsim latviski. Latviešu valodas elementārkurss. 2. izd. Rīga: LU, 1997, 140.

Dzimtā valoda un literatūra kultūras apritē. Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1997.

Grinberga Iveta; Martinšone Guna; Piese Vija; Veisbergs Andrejs; Zuicena Ieva: Latviešu valodas prasmes līmenis. Red. Ieva Zuicena. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1997, 203.

Kļaviņa Sarma: Valodas daba. Ievads vispārīgajā valodniecībā. Rīga: Lielvārds, 1997.

Kontrastīvās lingvistikas problēmas. 7.laidiens. Daugavpils, DPU izdevniecība "Saule", 1997, 48.

Krišāns Zigurds; Skujiņa Valentīna; Staltmanis Ilgvars; Timmermanis Kārlis: Elektroenerģētikas pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: Jumava, 1997, 343.

Latviešu-angļu vārdnīca. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Apt. 33000 vārdu. Rīga: SIA Ekonomisko attiecību institūts, 1997, 758.

Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. 1997. g. 14. martā Rīgā. Konferences materiāli. Rīga: PBLA, 1997, 100.

Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 53.

Linguistica Lettica. Nr. 1. Latviešu valodas institūta žurnāls. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 320.

=====

LU 3.akadēmiskās konferences tēzes. 1997.gada 30.janv.-5.febr. Rīga: LU, 1997.

LZA korespondētājlocekle Dr. habil. philol. Valentīna Skujiņa. Bibliogrāfiskais rādītājs. Sast. Marika Ķirīte. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 52.

Markus Dace: Bērna valoda (Child's language). Mācību programma. Rīga: RPIVA, 1997.

Markus Dace: Latviešu augšzemnieku izlokšņu zilbes prosodija. Monogrāfija. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997.

Markus Dace: Skaņu ieraksti. Mācību grāmata. Rīga, 1997.

Markus Dace: Valodas estētiskais potenciāls. Studiju programma. Rīga, 1997.

Markus Dace: Zilbes teorija baltu valodās. Studiju programma. Rīga: RPIVA, 1997.

Markus Dace: Zilbes teorija latviešu un lietuviešu valodā. Studiju programma. Rīga: LU, 1997.

Mehānikas terminoloģijas vārdnīca (latv., angļu, vācu, krievu val.). Autoru kolektīvs: Vība J.; Skudra A.; Tetters G.; Buiķis A. u.c. Zināt. redaktore Valentīna Skujiņa. Rīga: Latvijas Nacionālā mehānikas komiteja, 1997, A-53.

Moze Marta: Latviešu valodas interpunkcijas prakse. Mācību līdzeklis. Liepāja: LPA, 1997, 51.

Paegle Dzintra: Vārds. Lasāmā grāmata un ievadījums valodas mācībā 1.klasei. Eksperimentāls mācību līdzeklis. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 119.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas burtnīca 1. klasei. 1. Ziema. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 49.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas burtnīca 1. klasei. 2. Pavasaris. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 54.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas burtnīca 1. klasei. 3. Vasara. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 57.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas burtnīca 2. klasei. 1. Rudens. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 65.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas burtnīca 2. klasei. 2. Pirmais sniegis. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 57.

Paegle Dzintra: Vārds. 2. klases mācību grāmatas un darba burtnīcu metodiskā apdare. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 58.

Paegle Dzintra: Vārds. Lasāmā grāmata un ievadījums valodas mācībā 2. klasei. I daļa. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 97.

Paegle Dzintra: Vārds. Latviešu valodas mācībgrāmatas un darba burtnīcas metodiska apdare. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 64.

Paegle Dzintra; Villerušs V Glītrakstīšana. Metodiski ieteikumi sākumskolas skolotājiem. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 32.

Piekrastes zvejniecības terminu vārdnīca. 1. laid. Latviešu-krievu-angļu terminu vārdnīca (vairāk nekā 3 500 terminu). Sast. V. Baturins, Juris Baldunčiks. Rīga: Informatīvā televīzija, 1997, 371.

Proceedings of the First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Rīga: LU, University of Mainz, 1997.

Relejaizsardzības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca (ar terminu tulkojumiem angļu, krievu un vācu val.). Sast. Kārlis Briņķis, Ilgvars Staltmanis, Valentīna Skujiņa, Kārlis Timmermanis. Rīga, 1997, 37.

Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Sast. Valentīna Unda. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 174.

Savai valodai. R., 1997.

Strautiņa Vaira; Laiveniece D.; Laugale V Mācību un kontroles darbi latviešu valodā 5.klasei. Skolēnu grāmata. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 99.

Strautiņa Vaira; Laiveniece D.; Laugale V Mācību un kontroles darbi latviešu valodā 5.klasei. Skolotāju grāmata. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997, 103.

Valdmanis Jānis: Valodniecības vēstures materiāli. Rīga: Latviešu valodas institūts, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultāte, 1997, 188.

Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A. Ozola diena. 1997. g. 18. martā. Rīga: LU, 1997, 20.

Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Sast. Ieva Ozola. Liepāja: LPA, 1997, 184.

Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Atb. Marta Moze. Liepāja: LPA, 1997, 57.

Veisbergs Andrejs: English and Latvian Word-Formation. Contrastive Analysis. Rīga: LU, 1997, 158.

Zauberga Ieva; Veisbergs Andrejs: Chesterman, A. Bear's Ears. An Anthology of Latvian Literature. Helsinki: University Press, 1997, 171.

RAKSTI

Āboltiņa Ilze: Latviešu valodas īpašvārdu izrunas vārdnīca. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997. gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 15-16.

Andronovs Aleksejs: Pārdomas par vērību locīšanu latviešu valodā. LZAV A:3/4. 1997. 30-34.

Andronov Aleksey: Some Remarks on the System of Lithuanian and Latvian Conjugation. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 6.

Andronovs Aleksejs: "Vajadzības izteiksme" latviešu valodas gramatiskajā tradīcijā. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 17-18.

Andronov Al'eksej: Nekotorye zamečaniya o prozodičeskikh jav'len'ijah v dial'ektah latyškovo jazyka i ih predstav'len'ii na karte (kopsav. lietuviešu val.). - Baltistica, XXXI (2). Vilnius, 1996. 201-212.

Ar ceļvedi latviešu valodā (izd. "Latviešu valodas prasmes līmenis"). Latvijas Vēstnesis, 1997, 23.okt., 1-3.

Arāja Maija: Latviešu adverbu klasifikācija. - Acta Baltica '94. Kaunas: Aesti, 1997, 10-13.

Arāja Maija: Leksēmas "iet" adverbiālā apkaime. - Dzimtā valoda un literatūra kultūras aprītē. Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1997, 86-91.

Balode Laimute: Hidronīmi 16. un 17.gs. Latvijas kartēs. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 19-20.

Balode Laimute: Latvian Hydronyms of Toponymic Origin. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 7.

Baluodē Laimutē: Latvijos vietovardžių rašybos. Acta Baltica '94. Kaunas: Aesti, 1997, 14-18.

Balode Laimute: Par dažiem neskaidras cilmes Latvijas hidronīmiem (kopsav. angļu val.). - Baltistica, XXXI (2). Vilnius, 1996. 231-234.

Balode Laimute: "Eksotiskie" aizguvumi Latvijas toponīmijā. - Savai valodai. R., 1997, 68-72.

Baltaiskalna Daiga: Ķikuļa Jēkaba "Dziesmu" sintaktiskā izveide. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 3-7.

Baltiņa Maija: Cilvēks valodas pasaulē. - Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997. gada 14. martā. Rīga: PBLA, 1997, 18-21.

Baltiņa Maija: Seno tekstu valodas vārdnīca kā nākotnes realitāte. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 4-5.

Baltiņa Maija: Valodas jaunrade un kultūra. - LZAV A:3/4. 1997. 11-12.

Baltiņa Maija: Vārda vērtības izpēte. - Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A. Ozola diena. 1997. gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 10-12.

Baltiņa Maija: Vārddarināšanas varianti un teksta autoritāte rakstu valodas vēsturē. - Savai valodai. Rīga, 1997, 73-77.

Bankavs Andrejs: Abreviatūras 90. gadu leksikā. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 7-13.

Bankavs Andrejs: Analītiskais vārds un stilistika. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 3-6.

Bankavs Andrejs: French Speaking World, NGO, Latvia. Revue Baltique-8, Vilnius, 1997, 72-76.

Bankavs Andrejs: Jaunie leksikogrāfiskie principi divvalodu vārdnīcu veidošanā. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 6-7.

Bankavs Andrejs: Le rôle du microcontexte. Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 9.

Bankavs Andrejs: Par lietuviešiem, latviešiem un igauņiem franču leksikogrāfiskajos avotos. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 21.

Bankavs Andrejs: Pirmās svešvārdu vārdnīcas atcerei. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 9-10.

Bankavs Andrejs: Romanistika reformu krustceļos. - LU 3. akadēmiskās konferences tēzes. 1997. g. 30. janv.-5. febr. Rīga: LU, 1997.

Bankavs Andrejs [rec.]: Svešvārdu vārdnīca. - LZAV A:1/2. 1997, 186.

Bankavs Andrejs: Par valodniecības terminoloģiju. Savai valodai. R., 1997, 78-82.

Baņģiere Asnate: Leksikogrāfiskais teksts: vērojumi par ilustratīvo materiālu jaunākajās lietuviešu-latviešu un latviešu-lietuviešu vārdnīcās. - Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 7-8.

Baņģiere Asnate: Vilces izloksnes fonētikas īpatnības (1932-1996). LZAV A:3/4. 1997, 56-61.

Baņģiere Asnate: Vilces pagasta mājvārdi kā lingvistiskās izpētes objekts. - Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 7-12.

Beitiņa Maigone: Kā no lībiešu nomena vajāg radās latviešu verbs vajadzēt. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēzu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 7- 9.

Beitiņa Maigone: Latviešu valodas teikumu tipi 16. gadsimta katoļu un luterāņu katehismos. M. Mažvydas Pirmoji lietuvišķoji knyga. Tarptautinēs mokslinēs konferencijās, ģvukusios 1997 m. sausio 14 d., medžiaga. Klaipeda, 1997, 35-51.

Beitiņa Maigone: Nominālie teikumi Zīraka gudrības grāmatas 17.gs. un vēlākajos tulkojumos. - Baltu filoloģija. VII. Rīga: LU, 1997, 51-69.

Beitiņa Maigone: Saitiņu verbi Zīraka gudrības grāmatas G.Manceļa, E.Glika, A.Bīlenšteina tulkojumos. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 13-21.

Beldava Regīna: Divvalodīga vārdnīca - tulkojums un skaidrojums. LU 3.akadēmiskās konferences tēzes. 1997.g. 30.janv.-5.febr. Rīga: LU, 1997, 18-19.

Beldava Regīna: Compiling of Dictionary and Establishing of Norms in 1997. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 8.

Berga Līga: "Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti." - Izglītība un Kultūra, 1997, 18. marts, 14.

Bičole Baiba: Latviešu valodas problēmas Rietumu latviešu diasporā. Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 69-73.

Blinkena Aina: Adjektīvi G.Manceļa vārdnīcā "Lettus" (1638). VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 24-25.

-
- Blinkena Aina*: Dzejas tulkošana kā valodas potenci realizētāja un jaunrades rosinātāja. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 11-13.
- Blinkena Aina*: Ata Kronvalda loma 19.gadsimta latviešu nacionālās valodas izkopšanā un attīstīšanā. - LZAV A:3/4. 1997, 35-38.
- Blinkena Aina*: Friča Brīvēznieka darbs latviešu valodas druvā. LZAV A:1/2.1997, 140-142.
- Blinkena Aina*: In memoriam. Rūdolfs Grabis (11.08.1906-17.12.1996). - LZAV A:1/2, 1997, 190.
- Blinkena Aina*: Language Contacts in Latvia on the 90ies and Latvian Language Culture. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 9.
- Blinkena Aina*: Latviešu literārā valoda 19.gs. 80.-90.gados.- Baltistica, XXXI (2). 1996, 241-247.
- Blinkena Aina*: Orientierungswechsel des Bilinguismus: Probleme und Lösungen. Siebente Nordische Zweisprachigkeitskonferenz. Vasa, 1997, 21-22 März.
- Blinkena Aina*: Attieksme pret svešvārdiem latviešu literārās valodas vēsturē. - Savai valodai. Rīga, 1997, 83-96.
- Boiko Kersti*: In memoriam. Marta Rudzīte. - Keel ja Kirjandus, 1997, Nr.1, 50-52.
- Bond Dzintra*: Sentence Intonation in Spoken and Read Latvian. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 10.
- Bond Dzintra*: Some Fundamental Frequency Patterns of Latvian Sentences. - Linguistica Lettica. Nr. 1.Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 14-26.
- Borzovs Juris*: Latviešu valoda citu valodu vidū. Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferenču materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 54-57.
- Brēde Maija*: Discourse Markers in Spoken Latvian. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 11.
- Brēde Maija*: Functions of Pragmatic Expressions in Latvian. LU Zinātniskie raksti. 607. laidziens. Rīga: LU, 1997, 5-10.
- Brēde Maija*: Means of Phonetic Expression in the SL and TL. Proceedings of the 1. Riga Symposium on Pragmatic Aspects of

=====
Translation. Riga, October 3-5. 1996; University of Latvia and Johannes Gutenberg Universität Mainz, Germansheim. Rīga: LU, 1997, 29-34.

Breide Maija: Pragmatisko izteicienu funkcionālā slodze latviešu valodā. - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 27-33.

Breidaks Antons: Ethno-Linguistic Contacts between Lettgallians and Selonians and Baltic Finns. - *Humanities and Social Sciences Latvia 3* (16)'97. Riga: University of Latvia, 1997, 93-113.

Breidaks Antons: Latgales dziļo izlokšņu dažu fonētisko segmentu fonoloģiskā interpretācija: divskaņi un trīsskaņi. Valoda-1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 5-7.

Breidaks Antons: Latviešu tautasdziesmu metrikas jautājumi: trohaja dziesmu cezurās likums. - *Baltu filoloģija VII*. Rīga: LU, 1997, 93-98.

Breidaks Antons: Morphological Archaisms in Latgalian Folksongs. *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997. 129-132.

Breidaks Antons: Some Latgalian-Selonian-Zhemaitian Isophones. 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28-August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 21.

Breidaks Antons: P.Stroda devums valodniecībā (kopsav. angļu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 19-22.

Breidaks Antons: Valdis Juris Zeps (1932-1996). - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997. 223-224.

Breidaks Antons: Verba *būti/būt* tagadnes 3.personas forma ar sakni *er-/ir-, īr-* austrumbaltu valodās. Valoda-1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 35-41.

Breidaks Antons: Ziemeļlatgales izlokšņu nominālo, pronomiņālo un verbālo galotņu *-e, -o* vēsture. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 26-27.

Bušmane Brigita: Jāņa Endzelīna 124.dzimšanas dienas atcerei veltītā konference. - *LZAV A:1/2*. 1997, 180-181.

Bušmane Brigita: Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļa - avots vārdu izpētei dažādos aspektos. - *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 22-30.

Bušmane Brigita: Lietvārdu celmu formu dažādība latviešu izloksnēs (pēc Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļas materiāliem).

Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums.

Liepāja: LPA, 1997, 14-15.

Bušmane Brigita: Piena produktu nosaukumu darināšana latgaliskajās izloksnēs. - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 34-52.

Bušmane Brigita: Substantīvs *piens* piena un piena produktu nosaukumos latviešu valodas izloksnēs. - *Savai valodai*. Rīga, 1997, 97-130.

Bušs Ojārs: Dažas leksikoloģiskas pārdomas Grūnava tēvreizes sakarā.

VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 30-31.

Bušs Ojārs: No Adatiņas līdz Žīda Pēterim (iesauku vākums J.Plāķa vietvārdu krājumos). Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 31-34.

Bušs Ojārs: Par Latvijas vietvārdu vārdnīcu (vairāk praktiskā nekā teorētiskā skatījumā). Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 8-10.

Bušs Ojārs: Rīgas telefongrāmatas nemākslinieciskā teksta zinātniskās un mākslinieciskās potences. Meniniai ir komunikacioni tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 12-15.

Bušs Ojārs: Katsaus latvialaisten sukunimiin. *Kielikello* 2/1997. 31-32.

Bušs Ojārs: Ortsnamen Lettlands mit *rūc-* unter geolinguistischem und etymologischem Aspekt. - 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28 August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 22.

Bušs Ojārs: Vietvārdi ar *rūc-* Latvijā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 16.

Dimante Irīna: Salīdzināmi vēsturiskās metodes izmantošanas iespējas baltu un slāvu kontaktu izpētē. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodas katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 5-6.

=====

Druviete Ina: Change of Language Hierarchy in Latvia: Language Skills and Attitudes to Language Policy. Recent Studies in Contact Linguistic. Plurilingua. XVIII. Bonn-Dummler, 1997, 84-91.

Druviete Ina: Language Policy in the Baltic States in Comparison with other Multilingual Regions. Actes des Congres Europeu sobre planificacio linguistica. Proceedings of the European Conference on Language Planning. Barcelona 9 i 10 de novembra de 1995. Barcelona: Department de Cultura de la Generalitet de Catalunya, 1997, 144-154.

Druviete Ina: Linguistic Human Rights in the Baltic States. International Journal of the Sociology of Language. Vol. 127. Berlin/ New York: Walter de Gruyter, 1997, 161-185.

Druviete Ina: National Identity Development: A Comparative Study of Linguistic Integration of Minorities in Latvia. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" August 20-23. Vilnius, 1997, 14.

Druviete Ina: Pareizrakstība kā latviešu tautas kaislība. - Lauku Avīze, 1997. g. 18. jūl., 10.

Druviete Ina: Politica del lenguaje y derechos humanos linguisticos en los Estados Balticos. Alteridades. Mexico Universidad Autonoma Metropolitana, Ano 5, num. 10, 1995-97, 105-120.

Druviete Ina: Socio-political Aspects of Language Policy in Latvia. 14th Annual Conference of British Association of East European and Russian Studies. Conference Materials. Cambridge, Fitzwilliam College, 1997, 5-15.

Druviete Ina: The Language Policy in a Changing Society: Implementation of International LHRs Standards in Latvia. - Scholarly Conference with a Workshop for NGO-Representatives. Budapest, October 16-19. Abstracts. Budapest: CEU, 1997, 14.

Druviete Ina: Valodas likumi Latvijā: sociolingvistiskais un politiskais aspekts. Vārds un tā pētišanas aspekti. Zinātniskās konferences tēzu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 16-17.

Druviete Ina: Valodas situācija Latvijā 16.-17.gadsimtā. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 43-44.

Druviete Ina: Vēlreiz par Valsts valodas likumprojektu. Latvijas Vēstnesis, 1997, 5.novembrī, 1-2.

Druviete Ina; Valdmanis Jānis: Valsts valodas un minoritāšu valodu funkcijas Latvijas un Eiropas Savienības dalībvalstu valodas politikas

pamatnostādnēs. LR ekonomiskie un kultūras aspekti integrācijai Eiropās Savienībā. Rīga: LR Valsts statistikas komiteja, 1997, 89-90.

Duridanov Ivan: Zur kurländischen Toponymie. - Baltistica, XXXI (2). 1996. 227-229.

Dzintars Normunds: Atgriezeniskie verbi un to formas latviešu tautasdziesmās. - Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 18-19.

Dzintars Normunds: Verbu formu īpatnības E.Glika "Ijaba grāmatas" tulkojumā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 35-44.

Ēdelmane Inese: Latviešu valodas augu nosaukumu leksiskā motivācija. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 53-75.

Ēdelmane Inese: Svešvārdi un daži valodas attīstības likumi (par svešvārdu lietošanu latviešu val.). Literatūra. Māksla. Mēs, 1997, 28.augusts/ 4.sept., 9.

Ēdelmane Inese: Dažu leksēmu mikrolauki latviešu valodas augu nosaukumu sistēmā. - Savai valodai. Rīga, 1997, 131-139.

Ernstsonē Vineta: Deviņdesmito gadu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktā. Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 58-68.

Ernstsonē Vineta: Deviņdesmito gadu sarunvaloda Austrumu un Rietumu ietekmju krustpunktā. - Karogs, 1997, Nr. 7, 189-198.

Ernstsonē Vineta: Latviešu sarunvaloda ideogrāfisko vārdnīcu skatījumā. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 11-13.

Ernstsonē Vineta: Lettische Umgangssprache Barometer der gesellschaftlichen Veränderungen. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 14.

Ernstsonē Vineta: Sarunvalodas dinamika reklāmas tekstā. - Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 20.

Ernstsonē Vineta: Sarunvalodas leksikā kā reklāmas elements. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 20-21.

Ernstsonne Vineta: 17.gs. latviešu teksti rakstu valodas un dzīvās tautas valodas attieksmes aspektā. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 48-50.

Ernstsonne Vineta: Valodas spēle lingvistisks ikdienas jaunrades fenomēns. - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 76-99.

Euler Wolfram: Altertümlichkeiten und Neuerungen in den baltischen Sprachen. - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997. 11-20.

Fennel Trevor G.: Comparatives and Superlatives in Early Latvian Grammars. - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997. 115-129.

Fennel Trevor G.: Seventeenth-Century Latvian Dictionaries: the Latvian-German Dictionary of Chr.Fuerecker. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 15.

Freimane Inta: Latviešu frazeoloģijas bagātības apliecinājums (par frazeoloģijas vārdnīcu). Literatūra. Māksla. Mēs, 1997, 27.marts/3.aprīlis, 7.

Freimane Inta: Recenzija par A.Lauas, A.Ezeriņas, S.Veinbergas "Latviešu frazeoloģijas vārdnīcu" (R., Avots, 1996). - *Baltu filoloģija* VII. Rīga: LU, 1997, 197-204.

Freimane Inta: Sintakses vienības latviešu valodā. *Baltu filoloģija* VII. Rīga: LU, 1997, 6-20.

Grabis Rūdolfs: Atmiņu druskas. - *Savai valodai*. Rīga, 1997, 8-67.

Greitāne Inguna: Datortehnoloģija kā valodas pētīšanas virziens. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 17-18.

Grigorjevs Juris: Divskaņu [ie] un [uo] īpatnības. Nezināmais par zināmo. Vēsture, hipotēzes, atklājumi. (Palīgs skolai). Rīga: Seiva, 1997.

Grigorjevs Juris: Sintezētu sakņu lietošana latviešu valodas patskaņu auditīvās uztveres eksperimentālai pētīšanai. *Baltu filoloģija* VII. Rīga: LU, 1997, 99-115.

Grigorjevs Juris: Spektogrāfijas metode un tās loma mūsdienu akustiskajā fonētikā. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 14-15.

Grinberga Helēna: Kopprojekts: franču- latviešu vārdnīca. Latvijas Vēstnesis, 1997, 8.janv., 5.

- Grīnberga Helēna*: Valsts valoda un Latviešu valodas institūta nākotne. - Latvijas Vēstnesis, 1997, g. 9. janv.
- Grīne Iveta*: Četrvalodu ģeomorfoloģijas terminu vārdnīca. LZAV A:3/4. 1997, 80-84.
- Grīse Rasma*: Apsveicam ar *ch*.- Latvijas Vēstnesis, 1997, 15.maijā; Sveiks un Vesels, 1997, 6, 62-63.
- Grīse Rasma*: Argumentu svars, ne balsotāju bars. (Atklāta vēstule V.Paeglei). Latvija Amerikā, 1997, 8. martā; Laiks, 1997, 8.martā; Latvijas Vēstnesis, 1997, 13.martā.
- Grīse Rasma*: Atbilde par *ŗ* izrunu un dažas piebildes. - Brīvā Latvija, 1997, 13.-19.janv.; Latvija Amerikā, 1997, 1.febr.; Izglītība un Kultūra, 1997, 13.febr.
- Grīse Rasma*: Divās darba dzīvēs dedzis. - Universitāte 77, 1977, 14-16.
- Grīse Rasma*: Faktu un ētikas loma Endzelīna spriedumos un - vai to uzturam spēkā? - Latvijas Vēstnesis, 1997, 8. okt.; Brīvā Latvija, 1997, 25.-31.okt.
- Grīse Rasma*: Jāatlabo rakstība. - Latvijā Amerikā, 1997, 8.febr.
- Grīse Rasma*: Kas tie tādi "romi" un kas "vācbalti" un to idejas? Universitāte 77, 1997, 27-29; Skola un Ģimene, 1997, 2, 32-33.
- Grīse Rasma*: "Lāčplēša diena" vai lāčplēšu diena" Latvijas Vēstnesis, 1997, 8. janv., 5.
- Grīse Rasma*: Nelokāmais Endzelīns. - Losandželosa, 1997, 1-28.
- Grīse Rasma*: Un vēlreiz - par mīkstināto "r" Savā viedoklī. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. februāris, 3.
- Grīse Rasma*: Par vārdu *Mozus, loze, lozēt* izrunu. - Latvijas Luterānis, 1997, 7.martā.
- Grīse Rasma*: Sveši īpašvārdi latviešu rakstībā. - Laiks, 1997, 28.jūn.
- Grīse Rasma*: The Significance of Latvian Syllable Intonations: Hetero-tones. - Linguistica Baltica: 5-6, 1996-1997. 81-88.
- Grumadienē Laima*: Tarmju priegaidžiu atspindžiai miesto žmoniū kalboje; eksperimentinis tyrimas. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 100-111.
- Guild David G.*: Some Remarks on Going Verbs in Latvian and some other IE Language. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 16.

Hamp E. P.: What do we mean by 'Conservative' Among Indo-European Language. - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 112-116.

Holvoet Axel: Infinitive Clauses in Latvian. - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997, 69-80.

Holvoet Axel [rec.]: Terje Mathiassen: Tense: Mood and Aspect in Lithuanian and Latvian. Oslo 1996. *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997, 238-240.

Holvuvs Aksels: Latviešu valodas pasīvās un nenoteiktas personas konstrukcijas no areāltipoloģiskā viedokļa. - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 117-128.

Ikere Zaiga: Par vārdu un terminu aktualitāti. Valoda-1996. Humanitārās fakultātes VI zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 113-117.

Ikere Zaiga: Vārdi un to nozīme latviešu tradicionālās kultūras "semantiskajā laukā" Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 21-23.

Ikere Zaiga: "Rīst nenoskārsti vārdi" Kontrastīvās lingvistikas problēmas. 7.laidiens. - Daugavpils, DPU izdevniecība "Saule", 1997, 22-30.

Ivbulis Viktors: Pīļdiciskums Latvijā. Patvaļa personvārdu rakstībā. Diena, 1997, 26. nov.

Janelsiņa-Priedīte Aija: Vai 2097. gadā vēl runāsim latviski? - Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 79- 84, Izglītība un Kultūra, 1997, 17. aprīlis, 21; Karogs, 1997, Nr.7, 199-205.

Jansone Ilga: Apģērba nosaukumi 17.gs. latviešu valodās vārdnīcās. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 60-61.

Jansone Ilga: Komunikaciniai tekstai: suprantama ir nesuprantama. Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 25.

Jansone Ilga: "Linguistica Lettica" latviešu valodniekiem un visiem baltistiem. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 31.oktobris, 5.

Jansone Ilga: Nomination in Regional Sub-Dialects of Latvian. - 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28-August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 62.

Jansone Ilga: Semantisko pārmaiņu atspoguļojums vārdnīcās. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 24-25.

Jansone Ilga: Tulznu un varžacu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs. - LZAV A:3/4. 1997, 47-55.

Jansone Ilga: Vārdu un vārdu nozīmju areālais raksturojums nediferenciālā izlokšņu vārdnīcā (kopsav. lietuv., vācu val.). - Lietuvių kalbotyros klausimai. XXXVII. Vilnius, 1997, 137-145.

Jansone Ilga: Vārds leksikogrāfijā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 45-52.

Jansone Ilga: Varianti Latviešu izlokšņu vārdnīcā: problēmas un risinājumi. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 14-20.

Jansone Ilga: Über das Archiv des Instituts für Lettische Sprache. Linguistica Baltica: 5-6, 1996-1997, 207-216.

Jetmerova Z.; Piotrowska M. Zauberga I.: New Advertising Markets as Target Areas for Translation. Translation as Intercultural Communication. EST Congress Prague 1995 Proceedings. John Benjamins, Amsterdam/ Philadelphia, 1997, 185-195.

Jurgīte Lilija: Latgāliešu personvārdi un ar to pētīšanu saistītās problēmas (kopsav. angļu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 40-44.

Jurgīte Lilija, Markus Dace: Latviešu valodas lietojums. - Sapere aude. RPIVA I Zinātnisko rakstu krājums. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997.

Jurika Daina: Proverbs in Modern Context: Interpretation of Meaning. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 17.

Juško Angelika: 19.gs. rakstu pieminekļos fiksēto Viļāņu izloksnes īpatnību salīdzinājums ar šodien runāto valodu Viļāņu apkaimē (kopsav. vācu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 31-39.

Kagainē Elga: Äusserung der Baltisch-ostseefinnischen Sprachbeziehungen im Lettischen mundartlichen Material. 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28 Augusts 1, 1997. Book Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1977. 65.

Kagaine Elga: Daži mazāk aplūkoti Baltijas somu valodu aizguvumi Ziemeļvidzemes pierobežas izlokšanās. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 26-27.

Kagaine Elga: Hipotēzes dažu Ziemeļrietumvidzemes izlokšņu dialektālo vārdu cilmes skaidrojumā (*korpi, korpas; kotika; ķizika, loicka, loicika, loicaks*). VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimu tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 62-63.

Kagaine Elga: Lokālo aizguvumu semantikas sašaurināšanās un diferencēšanās (Baltijas somu valodu aizguvumi). - LZAV A:3/4. 1997, 24-29.

Kagaine Elga: Papildinājums Ziemeļvidzemes izlokšņu vārda *ķereži* cilmes skaidrojumā. - LZAV A:3/4. 1997, 67-68.

Kagaine Elga: Semantiskā aspekta loma izlokšņu vārdnīcu tipa izvēlē (kopsav. lietuv., vācu val.).- Lietuvių kalbotyros klausimai. XXXVII. Vilnius. 1997, 127-135.

Kagaine Elga: Zur Herkunft einiger Wörter in lettischen Mundarten Nordwestlivlands. - Linguistica Uralica, XXXIII, 1997, 2, 128-132.

Kagaine Elga: Dažu lokālo aizguvumu semantikas attīstības tendences Ziemeļrietumu Vidzemes izlokšanās (*ķutes, sarvis, rabāt, viškāt*). - Savai valodai. R., 1997, 141-149.

Kalme Vilma: Vingrošanas terminu attīstība latviešu valodā. LZAV A:1/2. 1997, 165-168.

Kalme Vilma: Vingrošanas terminu kvantitatīvās pārmaiņas. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 53-62.

Kalnača Andra: Darbības vārda laika formu gramatiskā sinonīmija. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 116-126.

Kalnača Andra: Darbības vārda laika formu temporalitātes un atemporalitātes aspekts. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 129-135.

Kalnača Andra: Darbības vārda laika kategorijas funkcionāli semantiskais aspekts. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 63-69.

Kalnača Andra: Darbības vārda veida opzīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā. Menīnai ir komunikāciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 26-27.

Kalnača Andra: Funkcionālās gramatikas metodoloģiskie principi. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 4-5.

Kalnača Andra: Verba laika un modalitātes mijiedarbība darbības vārda izteiksmju formās. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 28-29.

Kangere-Metuzale Baiba: Aspect Marking and Nonverbal Categories in Latvian. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 22.

Karulis Konstantīns: Latīņu un slāvu alfabēts latviešu rakstībā. Referāts LZA "Letonikas" konferencē 1996.g. 10. dec. Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. febr., 15.

Karulis Konstantīns: Latīņu un slāvu alfabēts latviešu rakstībā. Frici Brīvzemnieku pieminot. - LZAV A:1/2. 1997, 143-149.

Karulis Konstantīns: Lielākā latviešu valodas vārdnīca beidzot pabeigta. (Latviešu lierārās valodas vārdnīca. 8. sēj. (T-Ž). Rīga, Zinātne, 1996. 704 lpp.). - Diena, 1997, 20.janv., 10.

Karulis Konstantīns: Veltai Rūķei-Draviņai-80. Latvijas Vēstnesis, 1997, 24.janv., 1. un 4.

Kločko Nadežda: Diskursa izpētes psiholingvistiskās metodes. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 20.

Kļaviņa Sarma: Baltistu dienas Greifsvaldē un Berlīnē. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 205-206.

Kļaviņa Sarma: Konference par valodas pētīšanas metodēm. - Izglītība un Kultūra, 1997, 13. marts, 4.

Kļaviņa Sarma: Kur meklēt valsts valodas optimālo mācību minimumu cittaatu mācībvalodu skolām. Nezināmais par zināmo. Vēsture, hipotēzes, atklājumi. (Palīgs skolai) Rīga: Seiva, 1997.

Kļaviņa Sarma: Latviešu valoda kvantitatīvās lingvistikas spogulī. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 11-12.

Kļaviņa Sarma: Par valodas un kultūras attieksmēm jeb Valoda kā kultūras spogulis, loga rūtis un krūze. - Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 22-27.

Kļaviņa Sarma: Valodas pētīšanas metodes. ZA korespondētājlocekļa Artura Ozola piemiņai veltīta konference Latvijas Universitātē. - LZAV A:3/4. 1997, 170-171.

Koškins Igors: Strukturālisma metožu izmantošana literārās valodas vēstures pētīšanā. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 9-10.

Kristovska Ineta: Lietvārds anonīmajā 1817.g. latgaliešu gramatikas manuskriptā. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 148-160.

Kristovska Ineta: T.Kosovska gramatika 19.gs. latgaliešu gramatiku kontekstā (kopsav. angļu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 45-49.

Kurzemniece Ineta: Some Parallels of Appellative Vocabulary in the Baltic Languages under Areal Aspect. - 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28-August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 77.

Kušķis Jānis: Fonētikas īpatnības XVII gadsimta tekstos. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 127-139.

Kušķis Jānis: Latviešu valodas pašreizējais stāvoklis. - Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 28-36.

Kušķis Jānis: Sēliskā novada valodas īpatnības Andrieva Niedras romānā "Liduma dūmos" - Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 86-92.

Kušķis Jānis: Valerijai Bērziņai-Baltiņai -90. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 209.

Kuzina Viktorija: Leksisko minimumu izstrāde Latvijā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 29-30.

Kuzina Viktorija: Par dažām iespējām latviešu valodas lingvostatistikajā izpētē. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 161-166.

Kuzina Viktorija: Pedagoģijas terminu lietošanas aspekti. - Izglītība un Kultūra, 1997, 17. aprīlī.

Kvašīte Regīna: Ieskats 16. un 17.gs. latviešu lietišķajos tekstos. - VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997. 79-80.

Kvašīte Regīna: Infinitīvs un tā savienojumi lietišķajos tekstos. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 167-184.

-
- Kvašūte Regīna*: Nesaskaņotība terminu lietošanā normatīvajos dokumentos. - Savai valodai. R., 1997, 150-164.
- Kvašytē Regina*: Fremdwörter in lettischen offiziellen Texten. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change". Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 19.
- Kvašytē Regina*: Latvijos lietuvių šnekamosios kalbos ypatumai. - Acta Baltica '94. - Kaunas: Aesti, 1997, 33-37.
- Kvašytē Regina*: Reikalų raštų įforminimas ir rekvizitai. - Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinės konferencijos tezės. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 30-32.
- Kvašūte Regīna*: Sinonīmi lietišķajos rakstos. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 31-32.
- Kvašūte Regīna*: Termini lietišķajos tekstos. - LZAV A:3/4. 1997, 85-89.
- Kvašūte Regīna*: Teksta problēmām veltīta konference Šauļos. - LZAV A:1/2. 1997, 178-179.
- Kvašytē Regina, Girdvainytē Auksē*: Apie latvių asmenvardžių perteikimo netikslumus spaudoje. - Kalbos aktualijos, IV. Šiauliai 1997, 27-32.
- Lagzdīņa Sarmīte*: Adverbi, prievārdi vai pusprievārdi? Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 185-205.
- Lagzdīņa Sarmīte*: Refleksīvie verbi un refleksīvās konstrukcijas 16. un 17. gs. latviešu rakstu valodā. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 81-82.
- Lagzdīņa Sarmīte*: Vienkārša teikuma sintaktiskā struktūra un formālā klasifikācija. - LZAV A:3/4. 1997, 13-19.
- Lagzdīņa Sarmīte*: Vienkāršs teikums un tā robežas. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 21-34.
- Lagzdīņa Sarmīte*: Verbs *nebūt* morfoloģiskajā paradigmā un teikumā. Savai valodai. R., 1997, 165-200.
- Laumane Benita*: Die lexikalische Areale im "Dialektalen Atlas des Lettischen" 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 23-August 1, 1997. Book Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 79.
- Laumane Benita*: Etīde par *krupja* un *vardes* nosaukumu semantiku. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 33-34.

- Laumane Benita*: Lingvistiskās ģeogrāfijas metodes perspektīvas. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 6-7.
- Lauze Linda*: Adverbiālā komponenta realizācija latviešu sarunvalodas sintaksē. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 35-38.
- Lauze Linda*: Objekta realizācija latviešu sarunvalodas sintaksē. - Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 70-77.
- Lazovskis Ilmārs*: Nacionālā terminoloģija un politika. LZAV A: 1/2.1997, 155-158.
- Leikuma Lidija*: Marta Rudzīte (1924-1996). - Linguistica Baltica: 5-6, 1996-1997, 219-222.
- Leikuma Lidija*: Marta Rudzīte (1924. 4 .XI- 1996. 19. VII). Baltu filoloģija VII. Rīga:LU, 1997, 210-212.
- Leikuma Lidija*: Par seniskām verba formām pirmajā saglabātajā latgaliešu grāmatā "Evangelia Toto Anno". VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 85.
- Leikuma Lidija*: Valdis Juris Zeps (1932. 29. V - 1996. 25. VII). - Baltu filoloģija. Rīga: LU, 1997, 213-214.
- Linuža Dace*: Ieskats krustceļu motīva risinājumā I.Ziedoņa "Epifānijās" (2.gr.). Valoda-1996. VI Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saulē", 1997, 122-125.
- Liparte Evija*: Par nomenu locījumu formu neitralizāciju Engures izloksnē. - LZAV A:3/4. 1997, 41-44.
- Liparte Evija*: Par vācu valodas partikulverbu tulkojumiem G.Manceļa darbos. - VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 86-87.
- Ločmele Gunta*: Current Trends in the Development of Latvian Language of Advertising. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 21.
- Lokmane Ilze*: Teksta vienību tipoloģija. Baltu filoloģija VII. Rīga:LU, 1997,35-43.
- Makare Raita*: Mūžīgais mainīgais. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 206-211.

Makare Raita: Vārda pētīšana un tās veidi skolā. - Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 39-41.

Makare Raita: Vārds un tā apgūšana. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 70-73.

Makare Raita: Tekst kak objekt anal'iza v skol'e. Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 77-78.

Manczak Witold: Ist das Litauische die altertümlichste indogermanische Sprache. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 212-218.

Markus Dace. Bērna radošā valodnieciskā darbība. Sapere aude. RPIVA I Zinātnisko rakstu krājums. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997.

Markus Dace: Dzimie latviešu un lietuviešu valodniecībā un tulkojumos. Dzimtā valoda un literatūra kultūras apriņķī. Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1997.

Markus Dace: Fonoloģiskā metrika un tās meklējumi augšzemnieku dialektā (kopsav. angļu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 50-52.

Markus Dace: Latviešu valoda izglītībā. Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 37-41.

Markus Dace: Runas prasmes pilnveide. Rokdarbu apguve mazāktautību skolās latviešu valodā. Rakstu krājums. Rīga: LU, 1997.

Markus Dace: The Prosodic Features of Selonian and Non-selsonian Variants in Latvian. - Sapere aude. RPIVA I Zinātnisko rakstu krājums. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997.

Markus Dace: Vārda uzsvars un zilbes intonācija salīdzinoši dinamiskā skatījumā. - Acta Baltica '94. - Kaunas: Aesti, 1997, 43-46.

Markus Dace; Markus Dainis: Problems of School Manager Education in Latvian. Humanism and Civic Consciousness. International Scientific Seminar. Reports. Vilnius, 1997.

Markus Dace; Stabiņš J. Decision - Making in Developing Pedagogical University. Decision Making in Higher Education. Seminar, 2-4 June, Riga 1997.; Sapere aude. RPIVA I Zinātnisko rakstu krājums. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997.

Mūrniece Baiba: Lingvostatistika autora valodas pētījumos. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 13.

Načšcione Anita: Translation Aspects of Phraseological Reiteration in Discourse. - LU Zinātniskie raksti. 607. laidiens. Rīga: LU, 1997, 31-35.

Nilsson Torbjörn K.: The Illative in Old Latvian: Text-Critical and Paleographic Study of the Available Corpus. Linguistica Baltica: 5-6, 1996-1997, 89-113.

Nītiņa Daina: Der Weg des Lettischen zur Staatssprache. - Specimina Sibirica XII. Die sprachliche Situation bei den uralischen Völkern. Szombathely: Savaria University Press, 1997, 151-160.

Nītiņa Daina: Jānis Endzelīns kā latviešu valodas kopējs. Latvijas Vēstnesis, 1997, 8. okt., 7.

Nītiņa Daina: Kronvalda Atis - pagātne un tagadne. LZAV A:3/4. 1997, 39-40.

Nītiņa Daina: Dažas piezīmes par morfoloģijas jautājumiem. Savai valodai. R., 1997, 201-217.

Nītiņa Daina: Valodniecības metodes un latviešu valodas gramatika. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A. Ozola diena. 1997. gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 3-4.

Nītiņa Daina: Z. Mauriņas valoda: izvēle un jaunrade. Z. Mauriņas simtgadei veltītās zinātniskās konferences tēzes. Rīga: LU, 1997, 49-50.

Nītiņa Daina: Zum Gebrauch der lettischen Pronomina. Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 25.

Oldere Laimdota: Adjektīva semantikas interpretācija skaidrojošā vārdnīcā. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 24-27.

Oldere Laimdota: Adjektīva *labs* semantiskā struktūra latviešu valodā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 74-81.

Ozola Ieva: Divdabji ar piedēkli *-dam-* Vitrupes izloksnē. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 82-87.

Ozoliņa Anita: 17. gs. tekstu datorfonda izveides programmlīdzekļi. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 219-225.

Paegle Dzintra: Cieņa pret valodu pati no sevis nerodas. - Nezināmais par zināmo. Vēsture, hipotēzes, atklājumi. (Palīgs skolai). Rīga: Seiva, 1997.

- Paegle Dzintra*: Dialektismi latviešu valodas mācībgrāmatās. Nezināmais par zināmo. Vēsture, hipotēzes, atklājumi. (Palīgs skolai). Rīga: Seiva, 1997.
- Paegle Dzintra*: Ievadvārdi 32. Artura Ozola dienā 1996.gada 18.martā. - Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 3-5.
- Paegle Dzintra*: Latviešu valoda latviešu skolās un sabiedrībā. - LZAV A:3/4. 1997, 41-42.
- Paegle Dzintra*: Rūdolfs Grabis (1906.11.VIII - 1996.17.XII). - Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 215-217.
- Paegle Dzintra*: Valoda Andrieva Niedras "Lūduma dūmos" Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 78-85.
- Pawela Justyna*: Georgo Elgerio žodyno "Dictionarivm Polono-Latino-Lottaucum" (1683) vaidmuo latvių kalbos standartizacijos procese. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 111-112.
- Pawela Justyna*: Par dažām verbu formu īpatnībām G.Elgera vārdnīcā *Dictionarivm polono-lotino-lottavicum (1683)*. - Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 27-29.
- Pavide Silvija*: Aizguvumu avotu precizēšanas metodes. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 8.
- Petkevičs Ričards*: *Durvju/vārtu un lilijas simboli* Bībeles lietuviešu un latviešu tulkojumos. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 29-32.
- Pischel Susanne*: Zur Übersetzung nominaler sprachlicher Mittel deutscher Geschäftsbriefe in die lettische und litauische Sprache. *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997, 189-206.
- Poiša Maija*: Dažas īpatnības ar priedēkli *aiz-* atvasināto darbības vārdu leksiski semantisko variantu lietojumā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 40-41.
- Poiša Maija*: Dažas zilbes veidojuma īpatnības Vidzemes sēliskajās izloksnēs (kopsav. vācu val.). - *Baltistica*, XXXI (2). 1996, 213-216.
- Pokrotņiece Kornēlija*: Atis Kronvalds un valodas. LZAV A:3/4. 1997, 75-77.

Pokrotiece Kornēlija: Salikts teikums un tā daļu saistījuma veidi pirmajā katoļu katķismā. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimū tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 113.

Pokrotiece Kornēlija: Teikumu sintaktiskā struktūra Edvarta Virzas poēmā "Straumēni". - Savai valodai. R., 1997, 218-229.

Poljakov Oleg: Zur Rekonstruktion der balto-slavischen Intonationen (kopsav. angļu val.). - Baltistica, XXXI (2). 1996, 163-179.

Pommers Juris Gunārs: Terminoloģijas attīstība spēkratu jomā latviešu valodā. - LZAV A:3/4. 1997, 78-79.

Poriņa Vineta: Minority Language Rights in Latvia. Scholarly Conference with a Workshop for NGO-Representatives. Budapest, October 16-19. Abstracts. Budapest, 1997.

Poriņa Vineta: 17.gs. latviešu rakstu valodas vērtējums 20.gs. valodniecības vēsturē. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimū tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 116-118.

Pūtele Iveta: Darītājevārdu un seno amatu nosaukumu izpētes problēmas latviešu tautasdziesmās. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 42-43.

Pūtele Iveta: Galvenie profesiju nosaukumu modeļi latviešu valodā (kopsav. angļu val.). - LZAV A:1/2. 1997, 159-163.

Pūtele Iveta: Internacionālie elementi latviešu valodas profesiju nosaukumos. Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 41-43.

Pūtele Iveta: Nacionālās terminoloģijas vēsture, tagadne un nākotne. Zinātnes Vēstnesis, 1997, 27. janvāris.

Pūtele Iveta: Profesiju nosaukumu darināšanas īpatnības latviešu valodā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 88-96.

Pūtele Iveta: Terminu vārdnīcu specifika. Problēmas un risinājumi profesiju nosaukumu vārdnīcas veidošanā. - Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 32-34.

Pūtele Iveta: Tradicionālais un mainīgais profesiju nosaukumu darināšanā latviešu valodā. - Savai valodai. R., 1997, 230-239.

Putele Iveta: Obrazovanje nazvanij profesij v lathyšskom jazyke. Terminologija ir dabartis. Mokslo darbai. Kaunas: Technologija, 1997, 148-153.

Rause Olita: Salīdzinājuma izteikšana kā vienkārša un salikta teikuma robežgadījuma. - Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 44-50.

Reķēna Antoņina: Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas leksiski semantiskās paralēles ar atmosfēru saistītajos nosaukumos. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 97-108.

Rimša Regīna: Grūtības darbības vārdu apguvē. - Skolotājs, 1997, 3, 80-82.

Rozenbergs Jānis: Aktualizācijas procesi tekstā. Filoloģijas un metodikas problēmas. Rīga, 1997.

Rozenbergs Janis: Actualization in Text. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 29.

Rozenbergs Jānis: Par dažiem tekstveides paņēmieniem. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 226-231.

Rozenbergs Jānis: Some Problems of the Formation Process of the Latvian Literary Language. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 123-124.

Rozenbergs Jānis: Vārda funkcijas. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 109-114.

Rozenbergs Jānis: Vārda pētīšanas aspektu aktuālās problēmas. - Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 44-45.

Rozenbergs Jānis: Vārdi un vārdnīcas. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmika Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 34-35.

Rozenbergs Jānis: Implicētā aktualizācija. Savai valodai. R., 1997, 240-246.

Rozenberg Jan'is: Tekst kommun'ikativnij i tekst iskusstva.- Meniniai ir komunikaciniai tekstai. Mokslinēs konferencijos tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 79-80.

Rozeniece Aina: Konstantīns Karulis. Ordeņa virsnieks. Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. febr., 15.

-
- Rozeniece Aina*: Neļauties gara kūtrumam (par K.Karuli). Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. febr., 15.
- Rudzīte Marta*: Izloksnes vietvārdos. - Savai valodai. R., 1997, 247-259.
- Rumaka Sanda*: Onomastiskā leksika latviešu dzejā (īss atskats uz vēsturiskajām tendencēm). Meniniai ir komunikacioni tekstai. Mokslinēs konferencijās tezēs. Šiauliai, 1997 m. lapkričio 12-13 d. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, 45-46.
- Rumaka Sanda*: Toponīmiskie orientieri Aleksandra Čaka jaunības gadu dzejā. Vārds un tā pētišanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 115-120.
- Rūmniece Ilze*: Par latīnismiem 17.gs. avotos (vācu un latviešu tekstu salīdzinājums). Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 232-235.
- Ruža V* Divdabja teiciens skolu gramatikās. Valoda-1996. VI Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 41-45.
- Sabaliauskas Algirdas*: In memoriam. Rūdolfs Grabis (1906-1996). Lietuvių kalbotyros klausimai. XXXVII. Vilnius, 1997, 278-279.
- Sabaliauskas Algirdas* [rec.]: Trevors Fennells. Lingua Lettica. Raksti latviešu lingvistikā. - Baltistica, XXXI (2). 1996, 269-270.
- Sarkanis Alberts*: The Reasons of Preservation of Phonetic Peculiarities in High Latvian Dialects. 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28-August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 124.
- Sarkans Uģis*: Mašīnmācīšanas metožu izmantošana latviešu valodas morfēmiskās analīzes projektā. Valodas pētišanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 16-17.
- Sīlis Janis*: Catchwords and Catchlines in Conflict of Changing Social Values: Latvian Experience, 1987-1997. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 31.
- Sīlis Jānis*: Sociolingvistikas terminoloģija. LZAV A:3/4. 1997, 90-97.
- Sīlis Jānis*: Sociolinguistic Functions of the 16th and 17th century Latvian Language Existence Forms. - VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 126-127.

Skrābāne Astra; Bankavs Andrejs: "Franču-latviešu vārdnīcas" teorētiskie un metodiskie aspekti. LU 3. akadēmiskās konferences tēzes. 1997.g. 30.janv.-5.febr. Rīga: LU, 1997, 16-18.

Skujiņa Valentīna: Atim Kronvaldam un dzimtās valodas nākotnei veltīta konference. - Neatkarīgā Rīta Avīze, 1997, 17. marts.

Skujiņa Valentīna: Atis Kronvalds un jaunvārdu modeļi viņa laikā mūsdienās. - LZAV A:3/4. 1997, 69-74.

Skujiņa Valentīna: Internacionālo postfiksālo elementu *-ant-*, *-ent-*, (arī *-ment-*, *-int-*, *-ont-*) semantiskās funkcijas latviešu terminoloģijā. - Savai valodai. Rīga, 1997, 260-271.

Skujiņa Valentīna: Jaunvārdi datorzinātnei. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 9. maijs.

Skujiņa Valentīna: Kā orientēsimies dažu terminu pareizrakstībā. Latvijas Vēstnesis, 1997, 23.maijs.

Skujiņa Valentīna: Latviešu datorzinātnei. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 2. maijs.

Skujiņa Valentīna: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija uz sestā gadu desmita sliekšņa (kopsav. angļu val.). LZAV A:1/2, 1997, 150-154.

Skujiņa Valentīna: Lietuvā reklāmas tekstus izskata valodnieki. Latvijas Vēstnesis, 1997, 19. jūn.

Skujiņa Valentīna: Lietuviēšu terminoloģijā darbojas arī fiziķi. Latvijas Vēstnesis, 1997, 19. jūn.

Skujiņa Valentīna: Par jaunvārdu modeļiem pirms gadsimta un mūsdienās. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 10. apr.

Skujiņa Valentīna: Semantic Aspects of International Term-Elements. - The 11th LSP European Symposium on Language for Special Purposes. Book of Abstracts. 18-22 August 1977. Copenhagen Business School, Copenhagen, Denmark 1997, 102.

Skujiņa Valentīna: Terminu veidošanas principi tulkošanas aspektā. Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 236-245.

Skujiņa Valentīna: The Semantics of International Components in a Multilingual Perspective. - Melanges de linguistique offerts a Rostislav Kocourek. Department of French Dal. University Halifax, Nova Scotia, Canada, 1997, 113-117.

Skujiņa Valentīna: Valoda nozaru speciālistu lietošanai. - LZAV A:3/4. 1997, 169-170.

-
- Skujiņa Valentīna*: Vārds polifunkcionālā skatījumā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 121-130.
- Skuinja Valentina*: Internacionalnīje elementi v racionalnoi terminologii (kopsav.. angļu val.) Terminologija ir dabartis. Mokslo darbai. Kaunas: Technologija, 1997, 174-183.
- Skuinja Valentina; Kirite Marika*: Specifika terminografii v aspekte stilistiki specialnovo teksta (kopsav. angļu val.). Terminologija ir dabartis. Mokslo darbai. - Kaunas: Technologija, 1997, 184-188.
- Spektors Andrejs*: Elektroniskās vārdnīcas. - Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 36-40.
- Spektors Andrejs*: Latvian in the Web. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 32.
- Spektors Andrejs*: Latviešu valodas datorlingvistikas resursi. Valodas pētīšanas metodes. LU Baltu valodu katedras 33. A.Ozola diena. 1997.gada 18. martā. Rīga: LU, 1997, 18-19.
- Spektors Andrejs*: Latviešu valoda Internetā un datorlingvistikas resursi. Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 46-53.
- Stadgale Ineta*: Latīņu cilmes internacionālismu izmantojums latviešu valodā. - Dzimtā valoda un literatūra kultūras aprītē. Rīga, 1997, 106-119.
- Stadgale Ineta*: Svešvārdu izmantojuma īpatnības Linarda Tauna dzejā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 131-143.
- Stafecka Anna*: Dažas valodas īpatnības senākā posma latgaliešu rakstu avotos. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 128. -129.
- Stafecka Anna*: Dialectal Atlases of Baltic Language: Experience and Intentions. 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28 August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 136.
- Stafecka Anna*: Jēdziena (*pērkons*) rūc leksiski semantiskā realizācija. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 46-47.

Stafecka Anna: Vārdu lokālās nozīmes latviešu valodas dialektu atlantā.

Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 144-154.

Stafecka Anna: Vietniekvārds senākajos latgalešu rakstos un mūsdienu Latgales izloksnēs. - Savai valodai. R., 1997, 272-281.

Steinbergs Aleksandra: The Reconstruction of Proto-Baltic Body Parts. - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997, 21-31.

Stengrevica Melita: Daži vārdi par Latviešu literārās valodas vārdnīcu (LLVV) (sakarā ar pēdējā sējuma iznākšanu pēcvārda vietā).

Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 40-41.

Stengrevica Melita: Joprojām priekšā liels darbs, bet tas vairs nav jāsāk tukšā vietā (par LLVV 8.sēj.). - *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 5. febr., 3.

Stengrevica Melita: Latviešu literārās valodas vārdnīca (problēmas un risinājumi). Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 155-161.

Stengrevica Melita: Vārds leksikogrāfijā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 48-49.

Strode Emīlija: Novadinības un lingvistika. Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 59-62.

Šarkiuna Ilvija: Instrumentālis latviešu tautasdziesmās. - Dzimtā valoda un literatūra kultūras aprītē. Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1997, 119-124.

Šarkiuna Ilvija: Prepozicionālais instrumentālis latviešu un lietuviešu valodā. - *Acta Baltica '94*. - Kaunas: Aesti, 1997, 47-50.

Šiliņa Brigīta: Latviešu valoda skolā un mācību grāmatās. Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 42-45.

Šiliņa Brigīta: Latviešu valoda skolā un mācību grāmatās. - Izglītība un Kultūra, 1997, 17. apr., 20.

Šlāpins Ilmārs: Valoda kā mērķis un līdzeklis cīņā par varu. - Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 74-78.

Šmidebergs Imants: Latviešu valodas priedēkļvārdi skaidrojošā vārdnīcā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 162-168.

=====

Šmidebergs Imants: Par latviešu valodas priedēkļu nozīmju aprakstu. *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 246-255.

Šmidebergs Imants: Skaņu verbi vārdnīcā. - Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 42-43.

Štrauhmanis Jānis: Nacionālās terminoloģijas veidošanās kartogrāfijā (kopsav. angļu val.). - LZAV A:1/2. 1997, 163-164.

Šulce Dzintra: Ieskats verbu sakņu fonotaktiskās struktūras izpētē. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 169-173.

Šulce Dzintra: Vārda garums dažāda stila tekstos. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 49-50.

Teilāne Ingūna: Daži aspekti valodas vēstures jautājumu apguves vadīšanā 12.klasē. - Valoda-1996. VI Humanitārās fakultātes zinātniskie lasījumi. Daugavpils: "Saule", 1997, 183-184.

Tenhāgens Volfgangs [rec.]: L.Ceplītis, A.Miķelsone, T.Porīte, S.Raģe. Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 184-187.

Tenhagen Wolfgang [rec.]: Sabine Jordan: Niederdeutsches im Lettischen. Bielefeld 1995. - *Linguistica Baltica*: 5-6, 1996-1997, 252-253.

Timuška Agris: Dialektale Aspektwörterbücher: ein Perspektives Projekt der lettischen Lexikographie. 2nd International Congress of Dialectologists & Geolinguists. Amsterdam, July 28 - August 1, 1997. Book of Abstracts. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1997, 138.

Timuška Agris: Dialektālu aspekta vārdnīcu izveides aktuālās problēmas. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāna Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 43-45.

Timuška Agris: Keletas tarminiņu aspektinių žodynų sudarymo problemų (kopsav. vācu val.). - Lietuvių kalbotyros klausimai. XXXVII. Vilnius, 1997, 146-153.

Timuška Agris: Latviešu izlokšņu materiāli Eiropas valodu atlantā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 51-52.

=====

Timuška Agris: Reģionālas dialektālas komparatīvkonstrukcijas salīdzinoši vēsturiskā aspektā. VIII tarptautinio baltistu kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 137-138.

Timuška Agris: Vārda semantiskās struktūras aktualizācija salīdzinājumos. - LZAV A:3/4. 1997, 20-23.

Timuška Agris: Zoomorfismu semantikas raksturīgākās iezīmes dažās latviešu valodas izloksnēs. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 256-263.

Timuška Agris, Stafeca Anna: II Starptautiskais dialektologu un ģeolingvistu kongress Amsterdamā. - LZAV A:3/4. 1997, 167-168.

Tišina Anitra: Krāsu nosaukumu salikteņu semantiskā struktūra latviešu valodā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 174-180.

Tišina Anitra: Okazionālie krāsu nosaukumu salikteņi latviešu valodā. Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 53-54.

Ūdris Pēteris: Liksim latviešu valodu vārdnīcās? Diena, 1997, 16. jūn., 11.

Vaba Lembits: Par igauņu *hürn* 'vaļģa (spalva)' baltu cilmi. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 140-143.

Valdmanis Jānis: A Dichotomy of Topic and Focus as an Element of Discourse. - Second Conference on Baltic Studies in Europe "Values and Norms of Society in Change" Vilnius, 1997, August 20-23. Abstracts. Vilnius, 1997, 34-35.

Valdmanis Jānis: Gramatiskais aspekts skaidrojošajās un tulkojošajās vārdnīcās. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 46-48.

Valdmanis Jānis: Valsts valoda un latviešu valodas institūta nākotne (interv. H.Grīnberga). - Latvijas Vēstnesis, 1997, 9.janv.

Valdmanis Jānis: Processes Determining the Future of the Latvian Language. - Actes des Congres Europeu sobre planificacio linguistica. Proceedings of the European Conference on Language Planning. Barcelona 9 i 10 de novembra de 1995. Barcelona: Department de Cultura de la Generalitet de Catalunya, 1997, 45-49.

Valdmanis Jānis: Procesi latviešu valodā un to sekas sabiedrībā. Latviešu valoda esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 8-11.

=====

Valdmanis Jānis: Sintaktiskās konstrukcijas ar cita runu latviešu literārajā valodā. *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 264-270.

Vanags Pēteris: La. *blauwels* 'samts' nepamanīts ģermānisms 1615.gada dziesmu grāmatā. *Baltu filoloģija VII*. Rīga: LU, 1997, 144-149.

Vanags Pēteris: Latviešu valodas patskaņi un divskaņi: sistēma un rakstība visvecākā perioda rakstu avotos. - *Baltu filoloģija VII*. Rīga: LU, 1997, 150-175

Vanags Pēteris: Marta Rudzīte. - *Baltistica*, XXXI (2). Vilnius 1996, 282-286.

Vanags Pēteris: 1586.gada rokasgrāmatas "otrā" jeb Lutera Mazā katehisma tulkojuma avoti. - *Baltu filoloģija VII*. Rīga: LU, 1997, 176-183.

Vanags Pēteris: 16.gs. latviešu valodas fonoloģiskā sistēma. VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezēs. Vilnius, 1997 m. spalio 7-9 d. Vilnius, 1997, 142-144.

Vanags Pēteris: Verbu pagātnes formas 16.gs.-17.gs. sākuma latviešu rakstu valodā un pagātnes celmu tālākais liktenis (kopsav. angļu val.). *Baltistica*, XXXI (2). Vilnius 1996, 143-153.

Vanags Pēteris [rec.]: S.Jordan. *Niederdeutsches im Lettischen: Untersuchungen zu den mittelniederdeutschen Lehnwörter im Lettischen*. - *Baltu filoloģija VII*. Rīga: LU, 1997, 188-196.

Vanags Pēteris: Divskaņa *au* varianti visvecākajos latviešu rakstos fonētikas vai rakstības jautājums? - *Savai valodai*. R., 1997, 282-295.

Veisbergs Andrejs: Dažas problēmas divvalodu vārdnīcu veidošanā.- Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 48-50.

Veisbergs Andrejs: *English-Latvian Dictionary*. - *International Journal of Lexicography*. Oxford:OUP. Vol. 10. No. 3. 1997, 249-253.

Veisbergs Andrejs: *Euphemisms in Latvian and English*. - *Contrastive and Applied Linguistics*. Rīga: LU, 1997, 36-46.

Veisbergs Andrejs: Īsinātās vārddarināšanas formas latviešu valodā (kopsav. angļu val.). - *Linguistica Lettica*. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 271-282.

Veisbergs Andrejs: Jauna "Latviešu-Angļu vārdnīca" Grāmatu Apskats, 1997, Nr. 1, 50-51.

Veisbergs, Andrejs: Reālā vai vēlamā latviešu valoda ieskats leksikogrāfijā. - Latviešu valoda - esamība, vide, konteksti. Konferences materiāli. 1997.g. 14. martā Rīgā. Rīga: PBLA, 1997, 12-17.

Veisbergs Andrejs: Translator and False Friends Dictionaries - Current Problems. Proceedings of the First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Rīga: LU, University of Mainz, 1997, 145-156.

Veisbergs Andrejs: The Contextual Use of Idioms, Wordplay and Translation. Traductio. Essays on Punning and Translation. Ed. by D.Delabatista. St. Jerome Publishing, 1997, 155-176.

Viese Saulcerūte: Ordeņa kavaliers. V.Rūķe-Draviņa. Latvijas Vēstnesis, 1997, 19.jūn.

Vītola Inita: Daiļliteratūras teksts un interpunkcija. Valoda un literatūra saskarsmes lokā: TEMPUS-II. Rakstu krājums. Rīga, 1997, 53-64.

Vītola Inita: Interpunkcija kā teksta izpausmes līdzeklis dekadences prozā. - Dzimtā valoda un literatūra kultūras aprītē. Zinātniskie raksti. Rīga: LU, 1997, 124-138.

Vulāne Anna: Adjektīvu deminutīvpjēdēkļi augšzemnieku dialektā (kopsav. angļu val.). Rēzeknes augstskola. Raksti I sēj. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība, 1997, 53-58.

Vulāne Anna: Dažas derivatīvā formanta *-inis* funkcionālās iezīmes (kontrastīvais aspekts). - Acta Baltica '94. - Kaunas: Aesti, 1997, 51-54.

Vulāne Anna: Interfiksks mūsdienu latviešu valodā. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 283-293.

Vulāne Anna: Latviešu valodas vārddarināšanas jautājumi minoritāšu skolās. - Personības integrēšanās ģimenē, skolā un sabiedrībā: skolotāja loma. Referātu tēzes. Rīga: RPIVA, 1997, 69-70.

Vulāne Anna: Adjektīvs brāļu Kaudziņu romānā "Mērnieku laiki" Savai valodai. R., 1997, 296-305.

Young Steven [rec.]: Rick Derksen: Metatony in Baltic. Amsterdam-Atlanta, GA 1996. - Linguistica Baltica: 5-6, 1996-1997, 235-238.

Zauberga Ieva: Position of Translated Literature within Latvian Literary Polysystem. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 294-309.

Zauberga Ieva: Review of Paul Kussmaul's book "Training the Translation", Benjamins, 1995. - LU Zinātniskie raksti, 607. laidiens. Rīga: LU, 1997, 67-70.

Zauberga Ieva: Translation as Intercultural Communication. - Contact as Conflict. Panel discussion. - Translation as Intercultural

- Communication. EST Congress Prague 1995 proceedings. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia 1997, 334-335.
- Zauberga Ieva*: Translation of Marginalized Literature into Major Languages. The First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation. Symposium Proceedings. Riga, 1997, 162-169.
- Zauberga Ieva*: Translations as Hybrid Texts. LU Zinātniskie raksti, 607. laidziens. Rīga:LU, 1997, 47-59.
- Zeps Valdis Juris*: On Botanical Hydronyms in Latgola. Linguistica Baltica: 5-6. 1996-1997, 133-136.
- Zuicena Ieva*: Ceļš uz valsts valodu. - Linguistica Lettica. Nr. 1. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 310-316.
- Zuicena Ieva*: Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca. Projekts un tā realizācija. - Vārds un tā pētīšanas aspekti. Zinātniskās konferences tēžu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 54.
- Zuicena Ieva*: Vārdu stilistiskās diferenciacijas atspoguļojums skaidrojošajās vārdnīcās. Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes. 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 50-51.
- Žigure Veneta*: Apstākļa vārdi norvēģu un latviešu valodā. LU Zinātniskie raksti. 607.sēj. Rīga: LU, 1997, 59-66.

POPULĀRZINĀTNISKIE RAKSTI

- Jansone Ilga*: Jauna Latviešu-angļu vārdnīca. - Diena, 1997, 20. marts, 12.
- Kalme Vilma*: Palīdzēsim skolēniem apgūt latviešu valodu! - Izglītība un Kultūra, 1997, 15. maijs, 17.
- Kļaviņa Sarma*: Tulkiem un tulkotājiem jāmacās arī latviešu valoda. Izglītība un Kultūra, 1997, 19.jūnijs.
- Kļaviņa Sarma*: Vācijas vecākās pilsētas jaunajā universitātē. Baltu filoloģija VII. Rīga: LU, 1997, 207-208.
- Kļaviņa Sarma*: Valoda un kultūra. Latvijas Vēstnesis, 1997, 20.marts.
- Kļaviņa Sarma*: Valodu, valodniecības un filoloģijas akadēmisko studiju programmas citur Eiropā. - Latvijas Universitātes 3.akadēmiskās konferences tēzes, 1997. g. 30.janv.-5.febr. Rīga: LU, 1997, 5-7.
- Kušķis Jānis*: [Intervija par skaņuplatēm latviešu valodā]. Horoskopu Avīze, 1997, Nr. 3 (6.), 11.

Kušķis Jānis: [Krievlatvietis, angļlatvietis un vāclatvietis]. - Skolotājs, 1997, 3, 83.

[*Kušķis Jānis*]: Latviešu valoda laikrakstos. - Diena, 1997, 4. septembrī, 13.

Kušķis Jānis: Par vārdnīcām. - Skolotājs, 1997, 4, 62.

Kušķis Jānis: Skaņdarbu ieskaņojumi ar Imanta Ziedoņa vārdiem. I.Ziedonis. Tāpēc jau, ka nevar zināt, kāpēc. Rīga: "Liktenstāsti" 1997, 168-171.

Kušķis Jānis: Vidrūpe? - Diena, 1997.g. 31.maijā, 2.

Kušķis Jānis: [Raksti "valodas stūrītī"]. Nacionālā Neatkarība, 1997, 8.-14. janv.; 15.-21.janv.; 22.-28.janv.; 29.-4.febr.; 5.-11.febr.; 12.-18.febr.; 26.-4.martā, 12.-18.martā, 19.-25.martā, 26.martā-1.aprīl.; 2.-8.aprīl.; 9.-15. aprīl.; 16.-22.aprīl.; 23.-29. aprīl.; 30.aprīl.-6.maijā; 7.-13.maijā, 14.-20.maijā; 21.-27.maijā; 28.-3.jūn.; 4.-10.jūn.; 11.-17.jūn. 25.jūn.-1.jūl.; 6.-12.augustā; 13.-19. augustā; 27.augustā-2.sept.; 3.-9.sept.; 10.-16. sept.; 17.-23.sept.; 24.-30.sept. 1-7.okt.; 8.-14.okt. 15.-21.okt.; 22.-28.okt.; 29.okt.-4.nov.; 5.-11.nov.; 12.-18. nov. 19.-25.nov.; 26.nov.-2.dec.; 3.-9. dec., 7.

Kuzina Viktorija: Latviešu valodas mācību satura pilnveide vispārizglītojošās skolās. RPIVA Rakstu krājums. Rīga: RPIVA "Vārti", 1997, 10-12.

Ločmele Nellija: Likvidēs Valodu likuma "divvalodību" - Diena, 1997, 5. maijs, 3.

Markus Dace: Ja būs radošs pedagogs, būs radošs arī skolēns (Zinātniskais darbs Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā). - Izglītība un Kultūra, 1997, 31.jūl.

Markus Dace: Spīdolas vārds - arī skolai. - Spīdola! Korp! Spīdola 50 gadu jubilejas izdevums, 1997.

Markus Dace: Turpinot par profesoru vēlēšanām. Latvijas Vēsture, 1997, 1.

Miķelsone Ieva: Nikns suns jeb Apkalpo tikai krievvalodīgo (intervija ar Dz.Hiršu). - Neatkarīgā, 1997, 10. martā.

Paegle Dzintra: Filoloģijas bakalaura saturs un standartizācijas iespējas. LU 3. akadēmiskās konferences tēzes. 1997.g. 30.janv.-5.febr. Rīga: LU, 1997, 3-4.

Skrābāne Astra: Jauns žurnāls "Linguistica Lettica" Izglītība un Kultūra, 1997, 30.okt.

Skujiņa Valentīna: Aicinājums latviešu valodas lietotājiem. Piebilde. Diena, 1997, 5. dec.

Skujiņa Valentīna: Ar kādām tiesībām drīkst pārkāpt Valodu likumu? - Rīgas Balss, 1997, 27. febr.

Skujiņa Valentīna: Ar savu latvisku mugurkaulu. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. febr.

Skujiņa Valentīna: Kā nošķirt *normatīvos un tiesību aktus*. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 1.oktob., 1.

Skujiņa Valentīna: Ko *slēgsim, ko - atzīsim?* - Latvijas Vēstnesis, 1997, 6. febr.

Skujiņa Valentīna: Labāk teiksim: *zinātība, tirgvedība, īssaiets*. Latvijas Vēstnesis, 1997, 17. apr.

Skujiņa Valentīna: Lai atteiktos no peidžera... - Diena, 1997, 24. jūl.

Skujiņa Valentīna: Lasītāji latviskākai izteiksmei. Diena, 1997, 25.jūl.

Skujiņa Valentīna: Latviskā izteiksmē - bez "ofšoriem" un "brīfingiem" - Diena, 1997, 23.apr.

Skujiņa Valentīna: Nav iebildumu pret citādu viedokli. Neatkarīgā Rīta Avīze, 1997, 28.maijs.

Skujiņa Valentīna: Nezaudēsim savu valodu. - Diena, 1997, 18. marts.

Skujiņa Valentīna: Pretrunas apdraud valodas vienojošo pamatu. Neatkarīgā Rīta Avīze, 1997, 9. maijs.

Skujiņa Valentīna: Runāsim skaidru valodu. - Latvijas Vēstnesis, 1997, 8. maijs.

Skujiņa Valentīna: Sakopsim dzimto valodu! Rīgas Balss, 1997, 23. apr.

Skujiņa Valentīna: Uzpikšķini man pa ziņdevi kādu jaunvārdu. - Diena, 1997, 13. maijs.

Vāvere Aina: Aicinājums latviešu valodas lietotājiem. Diena, 1997, 30. janv., 9.

Veisbergs Andrejs: Divas latviešu valodas kuru no tām liksim vārdnīcās? - Diena, 1997, 2. jūn., 11.

Bibliogrāfiju sagatavoja Dr.philol. I.Mīgla, tajā iekļauti Latviešu valodas institūta žurnāla redakcijai iesniegtie materiāli.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Aleksejs ANDRONOVŠ (1972) Sanktpēterburgas Valsts universitātes Vispārīgās valodniecības katedras aspirants.

Andrejs BANKAVS (1945) - Dr.habil.philol., LU profesors, LU Svešvalodu fakultātes Romāņu valodu katedras vadītājs.

Asnate BAŅCIERE (1973) Latviešu valodas institūta asistente, LU maģistrante.

Maija BRĒDE (1945) - Dr.philol., LU Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras docente

Ojārs BUŠŠ (1944) - Dr.habil.philol., Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks, direktora vietnieks.

Giedre ČEPAITIENE (1953) - Dr.human., Šauju Universitātes Humanitārās fakultātes docente.

Ina DRUVIETE (1958) Dr.habil.philol., LU profesore, Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Inese ĒDELMANE (1936) Dr.philol., Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Ilgā JANSONE (1958) - Dr.philol., Latviešu valodas institūta vadošā pētniece, direktora vietniece.

Elga KAGAIŅE (1930) Dr.habil.philol., Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Andra KALNAČA (1965) Dr.philol., LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras lektore.

Vidmants KUPREVIČS (1960) - Lietuviešu valodas institūta (Viļņa) un Vītauta Dižā Universitātes (Kauņa) doktorants.

Ineta KURZEMNIECE (1970) - Mg.philol., Latviešu valodas institūta asistente, LU doktorante

Viktorija KUZINA (1947) Dr.philol., Rīgas Pedagoģiskās izglītības un vadības augstskolas docente, Latviešu valodas institūta pētniece.

Regīna KVAŠĪTE (1962) Dr.philol., Šauju Universitātes Humanitārās fakultātes docente, Latviešu valodas institūta pētniece.

Laimdota OLDERE (1952) Mg.philol., Latviešu valodas institūta asistente.

Justīna PAVELA (1970) Krakovas Universitātes Orientālistikas un baltoloģijas katedras asistente.

Iveta PŪTELE (1965) - Mg.philol., Latviešu valodas institūta asistente, Latviešu valodas institūta doktorante.

Sanda RUMAKA (1975) - Latviešu valodas institūta asistente, LU maģistrante.

Valentīna SKUJĪNA (1937) Dr.habil.philol., Latviešu valodas institūta vadošā pētniece; LZA īstenā locekle.

Melita STENGREVIČA (1927) - Dr.philol., Latviešu valodas institūta Valsts valodas konsultāciju dienesta konsultante.

Imants ŠMIDEBERGS (1946) Dr.philol., Latviešu valodas institūta pētnieks.

Māra ŠNĒ (1970) Mg.philol., Latviešu valodas institūta asistente, LU doktorante.

Agris TIMUŠKA (1961) - Dr.philol., Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks.

Jolanta VASKELIENE (1964) Šauļu Universitātes Humanitārās fakultātes asistente.

Andrejs VEISBERGS (1960) - Dr.habil.philol., LU profesors, Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras vadītājs.

Ieva ZAUBERGA (1958) Dr.philol., LU Svešvalodu fakultātes Sastatāmās valodniecības fakultātes docente.

Ieva ZUICENA (1952) Dr.philol., Valsts valodas centra Galvenās valsts valodas atestācijas komisijas priekšsēdētāja, Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

LINGUISTICA LETTICA 2

Salikts Latviešu valodas institūtā
Iespiests Latvijas-Somijas SIA “Madonas Poligrāfists”

Metiens 500 eks.

Pasūtījuma Nr. 134